

23 23
2022 2022

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

**En commemoració del 50 aniversari de la fundació
de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró**

Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural

Laietania XXIII, 2022

ÍNDEX

Presentacions

Víctor Revilla	9
Robert Leonart	11

Part 1: Historiografies

1. <i>La Secció Arqueològica del Museu de Mataró</i> Joaquim Garcia Roselló.	15
2. <i>Jesús Illa i Paris (Barcelona 1910-Mataró 1983). Notes, records i fets d'un gran home.</i> Robert Leonart Casadevall i Toni Roca Casanovas.	47
3. <i>Can Modolell (Cabrera de mar, el Maresme, Barcelona), història d'un projecte arqueològic en dos actes.</i> Carles Martí Garcia, Rosa Isabel Garí Lleixà, Víctor Revilla Calvo, Alejandro G. Sinner.	71

Part 2: Estudis

1. <i>Un nou conjunt de tombes d'època ibèrica a la vall de Cabrera de mar (El Maresme).</i> Joaquim Garcia Roselló, Dolors Zamora Moreno i Albert Martín Menéndez.	99
2. <i>Estudi antropològic de les restes procedents del jaciment Turó dels Dos Pins nord (Cabrera de Mar, El Maresme).</i> Laura Canales Bartra, Júlia Benet i Cugat i Núria Armentano i Oller.	119
3. <i>El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (figlinae) i d'instal·lacions vitivinícoles (torcularia). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt imperial.</i> Jordi Miró Canals.	133
4. <i>Epigrafia amfòrica i cultura material del darrer terç del segle I aC al Maresme septentrional: noves dades del jaciment de can Bel (Pineda de Mar).</i> Vanessa Muñoz Rufo i Víctor Revilla Calvo.	171
5. <i>Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjans del segle i aC i mitjans del segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder.</i> Carme Puerta López i Carles Martí Garcia.	187
6. <i>Les lucernae provinents de l'actuació arqueològica en el peristil est de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró).</i> Joan Francesc Clariana Roig.	237

Normes per a la redacció de treballs per publicar a la revista Laietània	246
--	-----

Consell de redacció de la Revista LAIETANIA

Director:

Víctor Revilla Calvo

Vocals:

Mireia Blesa Capella
Joan Francesc Clariana roig
Joan Giménez Blasco
Robert Leonart Casadevall
Joaquim Pera Isern
Joan Sanmartí Grego

Secretari:

Joaquim Garcia Roselló

Edita:

Ajuntament de Mataró. Direcció de Cultura.
© del text i de les il·lustracions: l'autor

Il·lustració de portada:

Tombes núm. 2 i 5 excavades l'any 2006 en l'àrea d'enterrament del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar).

Fotografia de: Albert Martín Menéndez

Correcció lingüística: Daniel Vivern Lladó

Maquetació: Jordi Gasull

Impressió: Ce.Ge

Dipòsit legal: B 3321 – 2022

ISSN: 0212-8985

L'edició del volum 23 de la revista *Laietania* és una de les activitats que s'emmarquen en la celebració del cinquantenni de la fundació, el 1970, de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró: la «Secció» –o la SAMM– per a tots aquells que hem estat vinculats a l'arqueologia de Mataró en els darrers decennis.

Tot i que van aparèixer amb una dècada de diferència, la revista *Laietania* i la SAMM han seguit una trajectòria paral·lela, amb vicissituds diverses, però sempre ajudant-se l'una a l'altra en el mateix objectiu: la preservació i la divulgació científica del patrimoni històric de Mataró i de la comarca. Aquesta trajectòria comuna es basava, en primer lloc, en el fet que la majoria de persones que han assumit alguna funció a la revista eren, al mateix temps, membres actius de la SAMM. Però el factor més important era que, des de l'inici, *Laietania* va ser el mitjà principal de publicació de les iniciatives i troballes realitzades pels membres de la SAMM. Per altra banda, la vinculació era implícita en el subtítol de la revista: «Estudis d'història i arqueologia de Mataró i comarca». Aquest subtítol expressava l'objectiu principal de l'activitat de la SAMM: desenvolupar una recerca amb una clara orientació local, en el sentit més rigorós de compromís amb la cultura i el país, però també amb una vocació global, des de la prehistòria fins a la modernitat. Al darrere d'aquesta ambició hi trobem l'esforç i la capacitat d'un grup d'estudiosos voluntaris, mancats generalment de suport institucional, amb les possibilitats i les mancances que aquest fet suposava. Però això no ha limitat mai el contingut de la revista, que en els seus quaranta anys d'existència ha acollit treballs d'investigadors de l'àmbit acadèmic de l'Estat espanyol, França, Itàlia, etc., amb temàtiques molt diverses que abasten des de la cultura material a l'epigrafia o la filologia.

Aquesta coexistència entre estudiosos de formació molt diferent respon també a un dels objectius conjunts de la revista i de la SAMM: fer accessibles les dades recuperades de forma científica al territori mitjançant iniciatives, a priori modestes atesos els recursos disponibles; en altres paraules, possibilitar la interacció entre la recerca local i la recerca d'abast més general. La revista *Laietania* ha complert aquesta funció i ho segueix fent en el moment actual. Val a dir –i és de justícia reconèixer-ho– que els objectius i la política editorial de *Laietania* aprofiten una experiència editorial prèvia: els *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Mataró i el Maresme*, publicats entre els anys 1977 i 1980.

La interacció continuada entre *Laietania* i la SAMM ha generat efectes de sinergia que van més enllà de la simple publicació de notícies o informes d'excavació. N'hi ha prou amb citar dos exemples. El primer el constitueixen els treballs que la SAMM va dedicar entre 1974 i 1984 al jaciment romà i medieval de Can Modolell, a Cabrera de Mar. D'alguna manera, continuaven les tasques realitzades al poblat de Burriac i a molts altres llocs de la mateixa població. En l'excavació de Can Modolell hi van participar pràcticament tots els membres de la SAMM, i la seva continuïtat, tot i la manca de recursos, va fer del lloc un autèntic taller d'aprenentatge. Tota una generació d'aficionats hi va aprendre els principis del treball científic, aplicant el mètode estratigràfic i seguint rigorosament un sistema de registre per recollir i contextualitzar les dades.

Cal insistir en aquest fet: potser el sistema d'excavació i de registre no era el més adequat i no es va aplicar amb totes les seves possibilitats. Però recordem que calgué esperar a inicis de la dècada de 1980 perquè la recerca acadèmica aplicés sistemàticament sistemes més moderns i eficaços a Catalunya. Durant aquells anys la revista va acollir alguns articles relacionats amb l'excavació de Can Modolell. Aquest precedent va permetre als protagonistes d'aquesta iniciativa publicar algunes

síntesis i difondre els resultats en llocs amb més ressò. Però el fet principal, com es mostra en un article recollit en aquest número, és que les excavacions van ser fonamentals en dos sentits. Per una banda, perquè van assegurar la preservació del lloc, actualment un clos arqueològic; en segon lloc, perquè les dades recollides, que altrament s'haurien perdut, constitueixen el punt de partida per a un nou projecte científic.

La formació de l'esmentada generació d'estudiosos va facilitar posteriorment el desenvolupament d'altres iniciatives igualment importants, tot i que no suposaren la realització d'excavacions arqueològiques. Només cal recordar el número 10 de *Laietania*, un monogràfic publicat el 1997 que es va dedicar a la ciutat d'*Iluro* («El *cardo maximus* de la ciutat romana d'*Iluro*. Hispania Tarraconensis»). Aquest número, en tres volums, va ser una proposta molt ambiciosa i innovadora protagonitzada per membres del SAMM. S'hi sintetitzaven i interpretaven les dades procedents del registre estratigràfic d'un conjunt d'excavacions urbanes amb la intenció d'oferir un estat de la qüestió del urbanisme de la ciutat romana (sense oblidar les evidències postclàssiques). Alhora, s'analitzava en profunditat la cultura material com a eina fonamental per reconstruir les dinàmiques d'ocupació. El número 10 de la revista es va convertir, així, en un referent en els estudis d'arqueologia urbana, tant per l'objectiu general (aprofitar les dades d'una nova forma de gestió arqueològica) com per la qualitat de les dades presentades.

Com mostra un altre dels articles recollits en aquest número, la necessitat d'adaptar-se a un nou context social i a noves formes de promoció de la cultura ha suposat un desafiament que va portar a la creació d'un nou centre d'estudis, la CEHAM. El seu esperit, objectius i compromís amb el patrimoni són els mateixos que van guiar la vella SAMM. Sens dubte –i el volum 23 ho mostra de forma clara–, *Laietania* continuarà vinculada a l'esforç dels membres d'aquesta nova associació, com ho va estar amb l'anterior.

El Consell de Redacció

L'activitat de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró dins el món cultural de la ciutat

Redactar unes notes sobre la trajectòria d'una entitat –i, en aquest cas, de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró– és una feina que presenta poca dificultat pel fet de disposar d'una ingent informació sobre les activitats desenvolupades durant aquests cinquanta anys, amb moments de més o menys eferescència.

El dia 7 de novembre de 1970 es constituïa la Secció Arqueològica amb la confluència dels grups d'en Marià Ribas i d'en Jesús Illa, els primers havent treballat a l'*oppidum* de Burriac i a la vil·la romana de Torre Llauder i, els segons, més involucrats en la recerca prehistòrica. Aquesta unió va obrir la porta a un entusiasme creixent que quedà plasmat en les seves *Memòries d'Activitats*, amb periodicitat anual. Tota aquesta embranzida va tenir l'impuls d'en Joan Bonamusa i Roura, que va saber aglutinar perfectament els companys i companyes dels dos grups esmentats.

La ciutat en aquells anys viu immersa en la grisor dels darrers temps de la dictadura. La clandestinitat política estava a l'ordre del dia, i la cultura tirava endavant navegant sempre a contracorrent i lluitant contra una burocràcia d'ofec. La vitalitat i les ganes de respirar aire net eren el motor que accionava moltes iniciatives, com l'escoltisme, les entitats excursionistes, els cursos de català d'Òmnium Cultural, les activitats dels Antics Alumnes de Santa Anna, les sardanes, les sessions de Cine Fòrum, les conferències del Racó d'En Punsola –organitzades per l'inefable Terri– i un sens fi d'actes que a poc a poc anaven fent forat i despertant consciències. És en aquest escenari on intervé la Secció Arqueològica, re-movent les estructures d'aquell Museu Municipal que era tan sols un escleròtic magatzem de materials, i tirant endavant Cursets d'Arqueologia que eren la porta d'accés a la incorporació de molta gent nova. Apareixen publicacions diverses i la primera revista portaveu de la Secció, els *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, que més endavant donarà pas a l'actual *Laietania - Estudis d'arqueologia i d'història*, que avui teniu a les vostres mans.

És prou evident el que va representar per a Mataró la nostra Secció, que no solament s'ocupava de l'arqueologia *stricto sensu* sinó que s'endinsava en la defensa del patrimoni arquitectònic, que justament en aquells anys havia sofert agressions de tota mena. Citem només els casos de la Torre Llauder, del Teatre Clavé, de Can Xammar i tants d'altres, avui pèrdues irreparables del patrimoni comú. Aquests fets van esperonar la Secció a tirar endavant l'anomenat «Manifest sobre el Patrimoni Històric, Artístic i Arqueològic de la nostra ciutat de Mataró», l'any 1977. En aquells moments Salvador Milà, regidor pel PSUC des de les primeres eleccions democràtiques, va intervenir decididament en l'elaboració del Pla Especial del Catàleg del Patrimoni Històric-Arquitectònic de Mataró, i es va veure així complimentat el mandat popular d'aquell «Manifest», que va recollir més de tres mil adhesions.

Amb la recuperació de la democràcia i la reinstauració de la Generalitat, s'estructura de cap i de nou el Servei d'Arqueologia, amb la qual cosa tot aquell treball benèvol portat a terme des de les associacions i entitats locals es veu substituït pels professionals de l'arqueologia. La Secció Arqueològica en aquells anys continuarà treballant i col·laborant dins la nova organització. A la nostra ciutat es crea la figura de l'arqueòleg municipal, plaça que obté un company de la Secció, el qual treballarà dins la recentment creada Àrea d'Intervenció Arqueològica.

Les noves circumstàncies porten a replantejar l'existència mateixa de la nostra entitat, de manera que s'acorda la seva dissolució per passar a la creació, l'any 2018, del Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró, entitat privada i sense ànim de lucre que continuarà col·laborant estretament amb el Museu de Mataró i amb el Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural, amb el qual compartirà estatge social a la masia de Can Boet.

Darrerament el nostre Centre d'Estudis va ser admès com a membre de l'Institut Ramon Muntaner – Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, en l'assemblea celebrada el dia 20 de març de 2021.

Finalment, i com a hereus del valuós bagatge de la Secció Arqueològica, volem obrir les portes de la nostra entitat a tota la ciutadania interessada i compromesa amb la cultura i la defensa del nostre patrimoni històric i arqueològic.

Robert Leonart i Casadevall

President del Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM)

La Secció Arqueològica del Museu de Mataró

Joaquim GARCIA ROSELLÓ
Ajuntament de Mataró

Resum

La Secció Arqueològica del Museu de Mataró (SAMM) fou l'hereva d'una llarga tradició en l'estudi de l'arqueologia i la història antiga de Mataró i el territori més proper. Gràcies a un col·lectiu de voluntaris entusiastes per conèixer el seu passat més llunyà, s'encetà una fructífera etapa de treball en equip que abastà el darrer terç del segle XX. Amb el treball de la SAMM, l'arqueologia a Mataró se situà en les cotes més altes de la recerca i la difusió d'aquesta disciplina en el país. Amb el temps, molts dels seus membres obtingueren titulació acadèmica, i alguns d'ells són avui en dia professors universitaris. La SAMM fou l'origen i els precedents de l'actual gestió de l'arqueologia a Mataró, avui totalment professionalitzada.

Paraules clau

Patrimoni arqueològic, Mataró, entitat cultural, voluntariat, segle XX

Summary

The Archaeological Section of the Mataró Museum (SAMM) inherited a long tradition in the study of the archaeology and ancient history of Mataró and its nearest territory. Thanks to a group of enthusiastic volunteers wishing to learn about Mataró distant past, a fruitful period of teamwork began, spanning the last third of the 20th century. With the work of the SAMM, the archaeology in Mataró was at the highest levels of research and spreading of this discipline in the country. Over time, many of its members obtained academic qualifications and some of them are now university professors. The SAMM was the origin and the precedents of the current management of archaeology in Mataró, now fully professionalized.

Keywords

Archaeological heritage, Mataró, cultural entity, volunteering, 20th century

Els precedents (finals del segle XIX - primer quart del segle XX)

La ciutat de Mataró compta amb una llarga tradició per l'interès i coneixement del seu ric patrimoni arqueològic, que es remunta al segle XVI, quan, l'any 1586, el notari Joan Cortés transcriu les inscripcions de dues ares romanes descobertes molt probablement, com diu Marià Ribas (Ribas 1994: 9-12), durant les obres de construcció de set noves capelles a l'església de Santa Maria, autoritzades l'any 1579 pel bisbe de Barcelona.

Des de llavors fins a finals del segle XIX hi ha una llarga llista d'estudiosos, erudits i interessats per les antiguitats i l'arqueologia mataronina, a partir sobretot de troballes casuals, disperses i esporàdiques. Però no serà fins l'any 1881 que es produeix la primera intervenció amb una clara voluntat d'extreure informació i materials d'un jaciment arqueològic. Es tracta de la descoberta i excavació, per part de Joan Rubio de la Serna, d'un nombre indeterminat de tombes d'època ibèrica en l'indret denominat l'hort de Can Rodon, situat a la seva propietat de Cabrera de Mar.

Un informe, un expedient i alguns altres escassos documents referents a aquesta descoberta, datats el desembre de 1888, són l'única documentació que consta en els arxius de la Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. (Remesal, Aguilera, Pons, 2000).

La descoberta d'aquesta necròpolis fou àmpliament difosa (Brunet 1885) (Rubio de la Serna 1886) (Rubio de la Serna 1887), fins que el 1888 es publicà la memòria de les troballes (Rubio de la Serna 1888). També es feu ressò de la troballa el cronista Álvaro Verdaguier, qui publicà la notícia en el *Butlletí mensual de l'associació d'excursions catalana*, any VII, núm. 74 i 75, corresponent al novembre i desembre de l'any 1884. L'article era la crònica d'una excursió efectuada a les poblacions de Caldetes i Sant Andreu de Llavaneres i una visita a la col·lecció Rubio de la Serna (Pellicer 1887).

L'historiador Josep Maria Pellicer i Pagès, contemporani i amic seu, en feu un ampli comentari en la seva obra *Estudios Histórico-arqueológicos sobre Iluro* (Pellicer 1887). Amb aquesta obra de Pellicer s'encetà una nova etapa en els estudis històrics mataronins. En l'obra *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España tarraconense, región Layetana*, publicada a Mataró l'any 1887, basada en autors clàssics i moderns, aquest autor barceloní escrigué una història de Mataró des de la prehistòria fins l'edat mitjana. Hi va recollir tota la informació arqueològica, documental i bibliogràfica possible. Es tracta, sens dubte, de la primera obra historiogràfica moderna referida a la comarca del Maresme i, més particularment, a la ciutat de Mataró. L'obra de Pellicer donà per acabada

la polèmica sobre la correcta identificació d'*Iluro* amb Mataró. A partir de llavors augmentà l'interès pel passat més llunyà de Mataró, especialment el romà, i altres autors i investigadors iniciaren una continuada recerca que progressivament anava augmentant la informació sobre l'arqueologia mataronina.

L'augment d'aquest interès pel coneixement de la història mataronina originà la creació de la *Asociación Artístico-Arqueológica Mataronesa*, el 29 de desembre de l'any 1888. A la seva junta hi havia personalitats tan notòries com Terenci Thos i Codina, Josep Puig i Cadafalch, Emili Cabanyes i Josep Maria Pellicer, entre d'altres.

Un objectiu primordial de l'Associació era la creació d'un museu municipal on mostrar els materials arqueològics de la ciutat. Tanmateix, aquesta no era una prioritat per a l'Ajuntament de Mataró. Com a pas previ, i amb la intenció de forçar i incentivar l'Ajuntament, l'Associació va promoure una exposició d'arqueologia durant les festes de les Santes del 1889, en els locals de l'Escola Pia de Mataró.

Per a l'Associació, una altra manera de motivar el Consistori municipal era vetllar per les troballes arqueològiques que se succeïen de forma fortuïta en la ciutat. Aquestes troballes, juntament amb les ja conegudes, sobretot de col·leccions privades, havien de constituir el fons arqueològic de la ciutat. A més, l'Associació mataronina va demanar la complicitat de l'Associació Artístico-Arqueológica de Barcelona per pressionar l'Ajuntament de Mataró. El 3 de novembre de 1894, l'Ajuntament va decidir destinar com a museu una de les sales de l'edifici de l'Escola d'Arts i Oficis, situat al carrer del Carreró. Es va inaugurar l'any 1897, i Josep Vinardell en fou el primer director.

«Art. 4. Se crea en la propia escuela un Museo artístico arqueológico con los ejemplares propios de este ayuntamiento y existentes en las Casas Consistoriales y con aquellos otros que en calidad de depósito puedan adquirirse así del Estado, de la Provincia, como de los particulares, administrándose así los objetos de arte antiguos y modernos como los muestrarios industriales. Art.5. Se nombra director y conservador del Museo de la escuela de Artes y Oficios al profesor de dibujo de la misma D. José Vinardell y Rovira con carácter interino y sin retribución especial». (Arxiu Hist. Municipal de Mataró: Acords Municipals (3 de novembre del 1894), p. 158-160).

De les darreres dècades del segle XIX i de començaments del segle XX són els treballs de Josep Puig i Cadafalch, qui, en la seva obra *Arquitectura romànica de Catalunya* (Puig i Cadafalch 1909), publicà un gravat que corresponia a un fragment de mosaic romà donat

a conèixer anys abans per Pellicer, localitzat sota una casa de la plaça Gran (Pellicer 1887). Aquest mosaic es redescobrí l'any 1981, en el decurs d'una actuació sense autorització feta sota la graneria de can Fradera (Ribas 1980).

El museu de Mataró s'ubicà definitivament l'any 1915 a l'edifici renaixentista de Can Serra, adquirit per l'Ajuntament de Mataró amb aquesta finalitat.

L'any 1928 es publicà la coneguda obra de Josep de Calassanç Serra Ràfols *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blanda* (Serra Ràfols 1928). Amb aquesta obra el territori de l'antiga *Iluro* començà a ser estudiat metòdicament i per primera vegada se'l posava en relació amb altres jaciments romans, rurals i urbans, contextualitzant-lo històricament.

La Comisaría local de excavaciones arqueológicas (1939-1956). La Secció d'Història i d'Arqueologia del Museu de Mataró (1947-1950)

Però la personalitat que representa millor l'arqueologia mataronina de bona part del segle XX és sens dubte Marià Ribas i Bertran (1902-1996). Era dibuixant de professió, però fou en l'arqueologia on trobà la seva gran vocació. Tingué els seus primers contactes amb l'arqueologia a través de l'Agrupació Científica Excursionista de Mataró i, particularment, a través del seu germà gran, en Joan Ribas. Tanmateix, va poder adquirir la seva formació i metodologia arqueològica gràcies a Josep Puig i Cadafalch, president de la Mancomunitat i amic dels pares de Ribas. Les seves referències li van permetre conèixer Pere Bosch i Gimpera quan era cap del Servei d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis Catalans. Llavors es relacionà amb personatges com Josep Coromines, Josep de Calassanç Serra Ràfols, Alberto del Castillo i altres destacats investigadors que l'iniciaren definitivament en el món de l'arqueologia.

Els coneixements i mestratge d'aquests amics i investigadors li feren despertar l'interès per descobrir la realitat arqueològica i les possibilitats d'estudi que li oferia la comarca del Maresme, un dels territoris del país més densament poblat quant a jaciments arqueològics de totes les etapes històriques. Aquesta recerca meticulosa i constant fou la base d'un importantíssim arxiu documental que va iniciar en aquells moments.

Dues obres cabdals de Marià Ribas durant aquella etapa foren *Notes històriques de Mata* (Ribas 1933) i *Orígens i fets històrics de Mataró* (Ribas 1934).

Un cop acabada la Guerra Civil espanyola, amb la col·laboració de Jaume Lladó, Jordi Arenas i Lluís Ferrer Clariana inicià diverses excavacions arqueològiques i restaurà algunes ermites que havien patit importants desperfectes durant el conflicte bèl·lic.

L'any 1947 es constituí la nova Secció d'Història i d'Arqueologia del Museu de Mataró a partir d'una reunió convocada al domicili de l'Esteve Albert. Un cop constituïda rep l'empara del senyor Rafael Estrany i Ros, director del Museu, que els obrí les portes de l'entitat i els prestà una dependència per a les seves reunions. La primera Junta fou presidida per Marià Ribas, essent secretari Jesús Illa, tresorer Jaume Lladó i, vocals, Esteve Albert, Lluís Ferrer Clariana i Santiago Martínez. També n'eren membres Joaquim Llobet, Jordi Arenas, Joan Ribas i Joaquim Montserrat.

La Secció tingué una activitat molt intensa que desvetllà l'interès de molts ciutadans que s'hi aplegaren com a membres simpatitzants. S'organitzaren conferències en les quals impartien el seu coneixement personalitats tan notòries com l'arqueòleg Serra Ràfols, el filòleg Antoni Griera, el botànic Pere Montserrat, l'antropòleg Miquel Crusafont i Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà.

El 15 de maig de 1949, propiciada per la Secció, se celebrà a Mataró la clausura del curs de la Societat Catalana d'Estudis Històrics de l'Institut d'Estudis Catalans. Hi participaren Ramon Aramon, Ferran Soldevila, Pere Bohigas, Ramon Sunyer, Joan Ainaud de Lasarte, Jordi Carbonell, Canals Gandia i Francesc Miralles.

Una de les activitats arqueològiques més importants va ser l'excavació de la vil·la romana de Can Sans, a Llavaneres. D'aquesta època és la publicació *El poblament d'Iluro*, de Marià Ribas, guardonada amb un premi Lluç i Rubió (Ribas 1949).

Totes aquestes activitats es difonien a través del butlletí *MVSEV*, on de forma periòdica es publicaven articles i notícies sobre temes d'arqueologia i d'història local. A part dels membres de la Secció, hi havien publicat Puig i Cadafalch, Epifani de Fortuny, el doctor Serra Ràfols, Duran i Sanpere i Enric Torra, entre d'altres.

MVSEV s'edità en català entre els anys 1948 i 1950, fins que se'n va prohibir la publicació per ordre governamental precisament per estar escrita en català. Amb aquesta prohibició es posà fi a la Secció d'Història i d'Arqueologia, però no a l'activitat arqueològica de la ciutat.

Una vegada acabada la Guerra Civil, es reestructurà la gestió de l'arqueologia a Espanya. Pels seus llaços polítics, Martínez Santa-Olalla fou nomenat comisario general de *Excavaciones Arqueológicas* el 7 de març de 1939 (Gràcia 2021).

L'estructura organitzativa dissenyada per Martínez Santa-Olalla quedarà fixada en una ordre ministerial de 30 d'abril de 1941, segons la qual es procedia a nomenar comissaris provincials i locals d'excavacions, i també els seus objectius. A partir de desembre de 1945, una vegada va prendre possessió Epifani de Fortuny com a comissari provincial, s'inicià el nomenament dels comissaris locals per a la província de Barcelona (Gràcia 2021).

Ignacio Mallol assumí la Comissaria local de Mataró (nomenament de 15 de desembre de 1945), però estigué en el càrrec menys de tres anys, i va ser substituït per Marià Ribas (nomenament de 4 de gener de 1949), persona que des de la dècada dels anys vint havia treballat a Mataró i a Burriac. Associats a la Comissaria local hi havia Esteve Albert i Corp, Lluís Ferrer i Clariana, Jesús Illa i París i Jaume Lladó i Font, els quals es vincularan al Museu Municipal mitjançant la Secció d'Història i d'Arqueologia. El fet de pertànyer a aquests organismes els permetia dedicar-se a la recerca arqueològica, tot i que no compartissin els principis falangistes que regien al capdavant de l'organització.

Els comissaris locals eren proposats pel comissari provincial, però abans havien de superar un informe referent als seus antecedents polítics i a la seva postura en relació amb el Movimiento Nacional (Gràcia 2021).

L'informe de Marià Ribas va ser positiu: «carece de antecedentes desfavorables en esta Jefatura, estando conceptuado de buena conducta moral, pública y privada. Con anterioridad al Movimiento había colaborado en el diario de izquierdas *Libertad*, como dibujante, a fin de ganarse el sustento, no habiendo tenido actuación alguna de carácter político-social; durante la dominación roja tuvo que esconderse para evitar la persecución marxista. Puede ser considerado afecto al Glorioso Movimiento Nacional».

Ribas esdevingué la persona clau en la investigació arqueològica del Maresme fins a inicis dels anys setanta. Excavà els jaciments de la vil·la romana de Can Sans a Llaveneres, diferents indrets de la ciutat romana d'*Illuro*, a Mataró –plaça Pius XII, plaça del Beat Salvador, plaça de Sant Cristòfor, plaça de la Peixateria, plaça del Fossar Xic i plaça de Santa Maria–, i a Burriac (Cabrera de Mar), on localitzà una sèrie d'habitacions i sitges del poblat ibèric. En el terme de Vilassar de Mar descobrí un miliari que assenyalava en aquest indret el pas de la Via Augusta.

La Comissaria Provincial de Barcelona es reuní a Barcelona (1947), a Sabadell (1948), a Mataró (1949), a Granollers (1950) i a Vilafranca del Penedès (1953). La darrera reunió tingué lloc a Badalona el 23 de octubre de 1955, dos mesos abans de la supressió de les comissaries (Gràcia 2021).

En la reunió convocada a Mataró el dia 29 d'octubre de 1949, presidida pel baró d'Esponellà, assistit pel doctor Serra Ràfols i per Josep Maria Padrós, que era el secretari, es feu un balanç de les activitats portades a terme pel conjunt d'investigadors de les comissaries i se n'exposaren els resultats. El senyor Epifani de Fortuny va fer un resum dels tres anys de la seva presidència i va expressar que «*el avance en estos estudios no puede obtenerse sino mediante la colaboración entre los estudiosos que viven sobre el terreno y los organismos centrales de investigación*», en una clara referència a l'estructura de les comissaries, alhora que obviava d'altres organismes, com les universitats. Va sorprendre en aquesta reunió l'assistència de l'alcalde de Mataró, Antoni Cabot, en considerar que es tractava d'un acte d'una institució estatal. El mateix alcalde, poc abans, havia refusat assistir a la clausura del curs de l'Institut d'Estudis Catalans, malgrat haver-hi estat convidat, per tractar-se d'un acte de caire catalanista (Gràcia 20021).

Tres mesos després de la celebració d'aquesta reunió es va prohibir el butlletí *MVSEV*.

L'11 de setembre de l'any 1955 s'organitzà a Mataró una trobada d'investigadors de la Comissaria Provincial per unificar les recerques, confeir un fitxer general i al mateix temps elaborar una carta arqueològica a partir de les dades i informacions que havien de proporcionar els diversos col·laboradors.

L'acte tingué lloc al Museu de Mataró, i com de costum fou presidit pel baró d'Esponellà juntament amb el doctor Serra Ràfols. La iniciativa va ser ben acollida, i s'hi va adoptar l'acord de centralitzar al Museu de Mataró totes les informacions de troballes realitzades, i també la indicació de vestigis existents, per redactar-ne un fitxer centralitzat.

Quant a la confecció de la carta arqueològica per unificar els signes convencionals indicant els vestigis existents, megàlits, poblats preromans, vil·les romanes i troballes de tota època, es confià el treball a Marià Ribas perquè els estudiés. Serra Ràfols proposà que, perquè la carta no fos massa feixuga, es fes en diversos apartats o volums: un per al període prehistòric, un altre de l'etapa preromana, un altre més del període romà i un darrer de l'època visigòtica i alta edat mitjana.

Aquest projecte no es va poder portar endavant a causa la desaparició de les comissaries i la destitució de Julio Martínez Santa-Olalla i d'Epifani de Fortuny, comissari provincial.

Un altre aspecte interessant d'analitzar era la relació que hi havia entre la *Comisaría Local de excavaciones arqueológicas* i la Secció d'Història i d'Arqueologia del Museu de Mataró.

El Museu de Mataró era regit per un patronat i dirigit per Rafael Estrany. L'activitat del museu era pràcticament nul·la. El president del patronat era l'alcalde de Mataró, Antoni Cabot, i n'eren membres Benet Fité, mossèn Castellà, Joan Rectoret i Jaume de Torres, entre d'altres.

A la comissaria local d'excavacions arqueològiques, al capdavant de la qual hi havia Marià Ribas, pràcticament hi havia els mateixos membres que a la Secció d'Història i d'Arqueologia del Museu. Tot i així, ambdós organismes tenien una relació dolenta.

Les divergències i desavinences entre ambdós organismes es personalitzaven en Marià Ribas i Rafael Estrany. Part del conflicte venia del fet que el patronat del Museu no reconegué Marià Ribas com a investigador i per tant no l'incloué com a membre del patronat, cosa que pel seu càrrec com a comissari local li pertocava. Una conseqüència d'aquesta desavinença era que tot el material arqueològic que es trobava es dipositava a casa d'en Marià Ribas i no al Museu. El cas més flagrant va ser que quan es trobà el miliari romà al Camí del Mig va anar a parar a Vilassar de Mar, un municipi que llavors encara no tenia museu.

La persona que feu de pont entre ambdós organismes va ser en Jaume Lladó, que tenia una bona relació amb els dos personatges en discòrdia. Lladó fou nomenat conservador del Museu, fet que el va indisposar amb Marià Ribas. L'exili de Jaume Lladó l'any 1959 a Perpinyà va posar fi a aquesta relació.

Una altra fita important d'aquesta etapa fou la creació del Patronat Puig i Cadafalch, per a la salvaguarda de Burriac. A la reunió anual de la Comissaria Provincial d'Excavacions Arqueològiques, celebrada a Badalona, el 23 d'octubre del 1955 es va proposar la creació d'un patronat dedicat a la salvaguarda, estudi i posada en valor dels vestigis existents a Burriac.

El projecte va ser ben acollit, especialment pel senyor Epifani de Fortuny i pel comissari nacional mateix, Martínez Santa-Olalla.

Foren en Serra Ràfols i en Jaume Lladó els qui prepararen els aspectes jurídics i pràctics per a la creació del patronat, que batejaren amb el nom de Puig i Cadafalch. El patronat fou constituït el dia 5 de febrer del 1956 a la masia de Can Bartomeu, a Cabrera de Mar, propietat del senyor Josep Miralles Brillas. Estava presidit per Epifani de Fortuny, i assessorat per Serra Rafols i Marià Ribas.

Foren membres del patronat: Josep Miralles; Josep Maria Modolell, de Can Lladó; el professor Enric Grandià; Lluís Pérez-Sala; el marquès de Barberà, propietari

del castell de Sant Vicenç; l'alcalde Cabrera de Mar, senyor Viñals; el regidor de Cultura de l'Ajuntament de Mataró, Lluís Puig Marquès; Josep Maria Padrós, secretari de la Comissaria Provincial; Jaume Clavell, promotor cultural de la vila d'Argentona; i el pintor Jordi Arenas. Jaume Lladó portava la secretaria de l'entitat.

Un dels primers treballs que s'hi van dur a terme fou la retirada de tota la vegetació que tapava la muralla oriental del poblat, i se'n va deixar al descobert un bon tram. Una altra iniciativa fou col·locar rètols indicadors en els llocs d'accés al poblat i també a vestigis més interessants. Sens dubte, però, el projecte més important era la creació d'un museu monogràfic a la masia Can Segarra. La durada del patronat va ser curta. La nova organització nacional de l'arqueologia espanyola va frustrar la continuïtat del projecte. El nou responsable de l'arqueologia provincial, el professor Alberto del Castillo, va dissoldre el patronat.

La Delegación local de excavaciones arqueológicas de Mataró (1956-1969)

El 2 de desembre de 1955 se suprimien les comissaries i la figura dels comissaris, i es creaven les *Delegaciones Arqueológicas de Zona*, corresponents als districtes universitaris. Lluís Pericot fou nomenat delegat de Zona de Catalunya i Balears, i Alberto del Castillo delegat provincial. La Delegació provincial s'estructurà a partir de les delegacions locals. En el cas de Catalunya, molts dels antics comissaris locals passaren a ser nomenats delegats, per la seva coneixença del territori, entre ells en Marià Ribas a Mataró (Gràcia 2021).

Pericot prioritzarà els treballs dels professionals en detriment dels aficionats, tot i que els permetrà actuar en el territori sobretot si comptaven amb el suport dels ajuntaments. Fins i tot es van obviar algunes denúncies d'espoli del patrimoni, com la formulada a Mataró per la Guàrdia Civil, que identificava els excavadors clandestins del poblat de Burriac com a «*unos buenos chicos*» que col·laboraven amb Marià Ribas. Els responsables es comprometeren a abandonar les seves activitats il·legals, i lliuraren al Museu els materials obtinguts (Gràcia 2021).

Aquesta denúncia es refereix a uns fets ocorreguts l'any 1959, quan Marià Ribas descobrí un grup de persones, algunes vinculades a entitats excursionistes, que de forma sistemàtica efectuaven excavacions clandestines a Burriac. Ribas tingué l'habilitat de reconduir la situació d'aquests excavadors aficionats sota l'aixopluc de la seva delegació local, creant així un grup de col·laboradors que sota el seu mestratge formaren un equip amb

una intensa activitat al llarg dels anys seixanta. Entre d'altres, alguns d'aquests col·laboradors foren Santiago Ambrós, Jaume Soler, Josep Lloansi, Joan Parera, Jaume Turà, Rafel Esteban i Josep Garrido.

En aquesta etapa Marià Ribas va intervenir en els jaciments de la vil·la romana de Torre Llauder, descoberta per ell mateix l'any 1961, i a Can Xammar, al jaciment de la ciutat romana d'*Iluro*, amb el suport de l'Institut de Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona. A principis de la dècada dels seixanta, en vincular-se al professor Joan Maluquer de Motes, es va crear entre ells una intensa col·laboració.

El 17 de maig de 1966 Joan Maluquer de Motes assumí el càrrec de secretari de la Delegació de Zona, i inspeccionà directament els treballs que Marià Ribas i els seus col·laboradors a la delegació de Mataró efectuaven al poblat de Burriac i a la vil·la romana de Torre Llauder (Gràcia 2021).

Maluquer i Pericot protegiran les activitats dels col·laboradors de Marià Ribas, i els varen qualificar de posseïdors de «*un espíritu de colaboración y una vocación decidida junto con capacidad científica innegable*», posant-se al costat de l'Ajuntament de Mataró, malgrat els problemes derivats de la manca de rigor administratiu demostrat per Ribas, qui obviava els tràmits abans d'iniciar noves excavacions i no entregava els preceptius informes per poder elaborar les memòries anuals de las delegacions provincials i de zona (Gràcia 2021).

Tot i així, Pericot donà suport la proposta de Marià Ribas i de l'Ajuntament de Mataró per poder adequar un tram de la muralla del poblat de Burriac a inicis del 1964, i també a l'adquisició dels terrenys de la vil·la romana de Torre Llauder i a l'expedient de declaració del mateix jaciment com a *Monumento Histórico-Artístico*. També autoritzà Marià Ribas a dirigir una dècada d'intervencions arqueològiques en aquest jaciment i proporcionà al Museu de Mataró la capacitat jurídica perquè pogués ser receptor dels materials arqueològics trobats a la zona, en detriment del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona, que n'era receptor ordinari en la seva qualitat de seu provincial (Gràcia 2021).

El 17 de maig de 1966 Eduard Ripoll fou nomenat director de la Delegació provincial de Barcelona. El 1968 es reestructurà el Servicio Nacional de Excavaciones, fet que comportà el cessament dels delegats locals i provincials l'any 1969. Tot i així, Ribas mantindrà aquest càrrec de manera extraoficial fins l'any 1970.

La fundació de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró (1970)

La manca d'ajuts institucionals situà Marià Ribas en una dèbil posició com a capdavanter de l'arqueologia mataronina. Des de mitjan anys seixanta, alguns dels seus membres col·laboradors s'havien mostrat crítics amb el lideratge de Marià Ribas i la seva manera personalista d'actuar. Persones com Joan Bonamusa i Jaume Soler començaven a destacar en el camp de l'arqueologia i se sentien ofegats i amb poques possibilitats de promoció sota la delegació de Marià Ribas.

A finals dels anys seixanta, la intervenció de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia a la necròpolis de Can Rodon de l'Hort i a Burriac, sota la direcció de Josep Barberà i Ricard Pascual, afeblí encara més el lideratge exclusiu d'en Marià Ribas al territori. A l'excavació de les tombes de Can Rodon, permeteren a Marià Ribas participar-hi i prendre totes les notes que desitgés, però li deixaren clar que era una excavació de l'Institut, que els materials anirien al museu d'Arqueologia de Barcelona i que l'estudi i publicació dels resultats els realitzarien només els directors (Barberà 1969-1970).

Mentre s'excavaven les tombes de Can Rodon, paral·lelament un grup de col·laboradors de Marià Ribas havien començat a excavar sense autorització una sèrie de sitges en les propietats dels senyors Miralles i Modolell.

Una vegada excavades les tombes de Can Rodon, durant l'any 1969, se seguí excavant a Burriac en dos sectors diferents. Marià Ribas i part dels seus col·laboradors de la delegació ho feien en unes habitacions del sector central, i un altre grup dels seus col·laboradors –els més crítics– en un sector més al sud del jaciment. Aquestes intervencions no autoritzades foren aturades per Josep Barberà i Ricard Pascual. A partir de l'abril del 1970 s'incorporen a l'equip de Barberà i Pascual que estaven excavant a Burriac, als anomenats «edifici públic» i magatzem de *dolia* (Barberà, Pascual 1979-1980).

El 25 d'abril de 1970, una representació del grup de Mataró tingué una reunió a Barcelona amb Eduard Ripoll, Josep Barberà i Ricard Pascual per parlar de la problemàtica arqueològica a Mataró i el paper que Marià Ribas havia de tenir en el futur arqueològic de la ciutat i la seva relació amb la futura Secció Arqueològica del Museu de Mataró que es pretenia crear. Eduard Ripoll els encoratjà a tirar endavant el nou projecte. Alhora, l'Ajuntament de Mataró els proporcionà un local en una casa contigua a l'edifici del Museu de Mataró.

Per aquestes dates s'incorporen al grup els components d'un altre grup –format per alumnes de l'Escola de Formació Professional Industrial de Mataró, amb el guiatge d'en Jesús Illa, professor de Geografia i Història– que ja actuaven des del 1965 integrats dins la Secció de Cultura de la UEC de Mataró, treballant en la recerca i catalogació dels vestigis prehistòrics de la comarca. Joan Bonamusa va fer de pont per unificar ambdós grups.

El 6 de maig de 1970 es reuniren a l'Ajuntament de Mataró, a més dels promotors de l'entitat, l'alcalde de Mataró, Pedro Crespo; el regidor de Cultura, Lluís Soler; el director del Museu Municipal, Martí Fité, i Marià Ribas, encara com a delegat local d'excavacions. Es prengué la decisió de redactar un avantprojecte de règim intern de funcionament i de triar una terna de persones que representessin la futura entitat. D'altres temes tractats foren la vinculació de la nova entitat amb el Museu de Mataró com a secció d'aquest, i el lliurament dels materials arqueològics que en Marià Ribas encara tenia a casa seva al Museu municipal. Hi va haver-hi bona predisposició per part de l'administració local, però no per part de Marià Ribas.

L'endemà es redacta l'esborrany de reglament de règim interior per a la creació i funcionament d'una nova entitat social dedicada a l'estudi i difusió de l'arqueologia mataronina, desvinculada de Marià Ribas, la qual anomenaren Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró (SAMM).

El dissabte 13 de juny de 1970 es convoca una sessió per triar la terna de persones representants de la nova entitat. Foren escollits Joan Bonamusa, Jesús Illa i Jaume Soler. Es continua treballant en l'avantprojecte de reglament intern.

Una nova reunió amb l'alcalde de Mataró, el regidor de Cultura, el director del Museu i en Marià Ribas tingué lloc el 3 de novembre de 1970. Es revisa l'esborrany d'avantprojecte i es decideix que es triïn els nous càrrecs de la SAMM, cosa que es feu el dia 7 de novembre, una vegada constituïda l'assemblea de la SAMM. Joan Bonamusa en fou escollit president, Jesús Illa tresorer, i Jaume Soler secretari. L'assemblea de la SAMM va aprovar l'avantprojecte de règim intern, la qual cosa va ser comunicada a l'administració local, a Marià Ribas i al Museu Arqueològic de Barcelona. No fou, però, fins l'any 1976 que el Patronat del Museu de Mataró aprovà definitivament el reglament de règim intern de la SAMM.

En el seu article primer es constituïa la SAMM com a secció del Museu de Mataró, la qual estaria sota la supervisió del Patronat del Museu. En l'article tercer es vinculà a l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona. L'avantprojecte tindrà un caire provisional fins a la constitució del Museu Arqueològic

de Mataró, previst d'ubicar en l'indret on es conservaven les restes romanes de Torre Llauder.

La SAMM quedà, doncs, legalment constituïda el mes de novembre de 1970, i hi constaren com a membres fundadors Joan Bonamusa, Rafael Esteban, Joaquim Garcia Roselló, Josep Garrido, Joan Giménez Blasco, Jesús Illa, Robert Lleonart, Josep Lloansi, Carles Martí, Ferran Martí, Francesc Navarro, Joan Recto, Joaquim Sarlat, Jaume Soler, Joan Turà i Jaume Turà.

La SAMM durant la dècada de 1970

La SAMM començà la seva singladura amb el vistiplau de les administracions competents. El primer repte de la SAMM fou dotar-se d'unes normes d'organització interna i la recerca de recursos per tirar endavant els seus projectes.

La SAMM s'organitzà per àrees de treball, que en un primer moment es concretaren en les seccions de relacions públiques, maquetes, reproduccions, fotografia, topografia, dibuix, biblioteca, arxiu de materials i restauracions, coordinades per responsables escollits per la junta de govern. Aquesta organització, amb algunes petites variacions produïdes els anys 1972 i 1974, es mantingué fins el 1979, quan es reestructura totalment l'organització de la SAMM en departaments: el d'ibèric, el de romà i el de medieval.

En un primer moment, bona part de la infraestructura necessària s'aconseguí a partir de donacions de mobiliari bàsic i material imprescindible efectuades per l'Ajuntament de Mataró i per alguns dels seus membres. La Caixa d'Estalvis Laietana es comprometé a assignar una subvenció anual de 10.000 pessetes. A finals de cada any la SAMM havia de redactar una memòria d'activitats per lliurar-la a les administracions competents i institucions que li havien donat suport inicialment i que farien el seguiment de les seves activitats i funcionament.

Una de les àrees importants de la SAMM que des d'un primer moment es va voler fomentar fou la biblioteca, en aquells moments formada a base del llegat bibliogràfic de l'antiga secció d'història i arqueologia del Museu de Mataró (1947-1950), amb noves aportacions fruit de la compra de llibres i l'inici d'aportacions d'altres entitats i de particulars.

L'any 1971, per donar cabuda i dotar d'activitat a una sèrie de persones joves, de 10 a 16 anys, que des de l'inici o tot just després s'havien aplegat a la SAMM, es creà una secció juvenil. Aquesta secció es dividí en dos grups: els «Taups», de 13 a 16 anys, i els «Grills», de 10 a 12 anys. Disposava d'una dependència pròpia

i desenvolupava una sèrie d'activitats relacionades amb l'arqueologia. Al seu capdavant hi havia en Toni Roca. La secció perdurà fins l'any 1974, quan la majoria dels seus components adquiriren la majoria d'edat.

Un dels temes pendents de resoldre, i que s'havia tractat com a prioritat a les reunions prèvies a la fundació de la SAMM, era el lliurament al Museu de Mataró dels materials arqueològics que restaven a casa d'en Marià Ribas, fruit de la seva activitat primer com a comissari local i després com a delegat d'excavacions a Mataró. Després de diversos intents fallits per aconseguir que Marià Ribas, per voluntat pròpia, lliurés aquests materials, el 15 de febrer de 1971, amb l'autorització de l'Ajuntament de Mataró, membres de la brigada municipal i algunes persones de la SAMM anaren a casa seva, recolliren el material, el van dur al Museu i el lliuraren al seu director, Martí Fité, el qual expedí el document d'ingrés.

Pels volts del Nadal de 1971 moria Jaume Soler i Juhé, una de les persones cabdals en el procés de fundació de la SAMM i en la generació d'activitats dels primers anys de l'entitat.

El dia 9 de febrer de 1974 s'inaugurava la nova seu de la SAMM, al carrer Sant Peregrí. S'abandonava així l'antiga i provisional seu al núm. 19 del Carreró. Amb la inauguració de la nova seu, de propietat municipal, es dotava la SAMM d'un local ampli i ben condicionat per a l'activitat de l'entitat. També era una manera de reconèixer la seva tasca i implantació en l'àmbit cultural de la ciutat, tal com ho reconegueren en els seus parlaments les personalitats convidades a l'acte inaugural: el Dr. Eduard Ripoll, el Dr. Ricard Batista, l'alcalde accidental Sr. Francisco Sala i el ponent de Cultura, Sr. Àngel Fàbregas. A l'antic local, l'any 1976, s'iniciaren obres per a l'ampliació del Museu.

Des d'un primer moment els objectius que es fixà la SAMM foren la recerca i la difusió de l'arqueologia local i d'altres municipis propers a Mataró. La recerca havia de contemplar l'execució dels seus propis projectes, des de generar el treball de camp i el consegüent estudi de la informació extreta fins a la revisió i investigació d'intervencions passades, i també la participació en l'estudi d'activitats promogudes per altres institucions amb les quals s'havia col·laborat en el procés d'excavació.

Un dels problemes bàsics que tenia la SAMM per iniciar la seva activitat arqueològica era la manca de membres, ja no amb la titulació universitària escaient per desenvolupar una recerca pròpia fonamentada en el treball de camp, sinó amb el coneixement de les tècniques bàsiques de la recerca arqueològica. Malgrat disposar de certa experiència en el treball de camp, la majoria eren persones amb molta voluntat i interès per aprendre però amb una escassa o nul·la formació acadèmica o profes-

sional, que fins al moment els havia mantingut al marge de les darreres tendències quant a mètodes i tècniques arqueològiques. Tot just les havien començat a conèixer en les seves col·laboracions amb institucions foranes, a càrrec de persones que aplicaven les darreres tendències en arqueologia.

En aquest sentit, la seva vinculació i col·laboració amb els treballs que l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona havia efectuat en els darrers anys al territori els oferiren l'oportunitat de contactar i obrir-se a l'arqueologia moderna. Convenia, doncs, començar a formar-se. En aquest sentit cal destacar la col·laboració de la SAMM en les excavacions que de l'any 1970 al 1972 es feren a Burriac, concretament als anomenats edifici públic i magatzem de *dolia*, dirigides per Josep Barberà i Ricard Pascual (Barberà, Pascual 1979-1980).

Pel fet de no poder efectuar excavacions arqueològiques sense autorització i sense un director amb titulació acadèmica, els primers treballs de la SAMM no contemplaren aquesta activitat. Així, durant la primavera de 1970 s'elabora la topografia del que llavors es considerava la via romana de Pàrper, i aquell mateix any es realitzaren treballs de consolidació d'alguns murs de la vil·la romana de Torre Llauder. En el camp de la recuperació de material arqueològic, cal destacar la restauració del medalló central del mosaic de Can Xammar, el 1971.

L'any 1970 es descobriren les restes d'una vil·la romana al barri de Rocafonda. En un talús situat en el carrer del Salvador es podien apreciar algunes estructures de la vil·la que havien estat mutilades quan s'obrí aquell vial. Comunicada la troballa a la direcció del Museu d'Arqueologia de Barcelona, es decidí intervenir arqueològicament en el jaciment, anomenat Els Caputxins. Les excavacions s'iniciaren el desembre de 1970. Durant la setmana s'encarregaren els treballs a Francesc Gusi, i els caps de setmana quedaven sota la direcció de Ricard Batista, qui en delegà la coordinació a Joan Bonamusa, i es permeté a la SAMM efectuar-hi excavacions. Ben aviat les excavacions durant la setmana es deixaren de fer i es van restringir als caps de setmana. Les excavacions a la vil·la romana dels Caputxins finalitzà l'any 1973.

Altres excavacions de la SAMM foren les de la necròpolis alt medieval de Ca la Madrona (any 1972), la dels forns ibèrics de la riera de Sant Simó (abril de 1973), la de la via romana d'Agell (any 1973), la de l'hort del Campaner (any 1973) i la de la vil·la romana de Can Majoral, iniciada l'any 1974 i que s'estengué fins l'any 1979.

Sens dubte, però, l'excavació més emblemàtica de la SAMM durant els següents deu anys (1974-1984) fou la del jaciment romà de Can Modolell, a Cabrera de Mar.

El 1974, a conseqüència d'una actuació furtiva al municipi de Cabrera de Mar, es van trobar el que en un principi semblaven un parell de sitges ibèriques que podrien ser excavades en poc temps, per la qual cosa es va decidir demanar el corresponent permís d'excavació. Amb tot, el que llavors ja va sobtar de la troballa era que el material recollit pels furtius –que per sort va poder ser recuperat– era de filiació clarament romana (entre aquest material hi havia una *arula* de marbre dedicada a un dels dadòfors del déu Mitra). A partir d'aquell moment i durant una llarga temporada les excavacions al jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme, Barcelona) s'anirien succeint i varen esdevenir el principal projecte de la SAMM. En aquest jaciment es feien les pràctiques de camp dels curssets d'arqueologia organitzats per la SAMM.

A la segona meitat dels anys setanta s'efectuaren les excavacions de les sitges 30 i 31 de Can Miralles - Can Modolell (1975) i de Can Xacó (1975), ambdues a Cabrera de Mar. L'any 1978 s'iniciaren les excavacions al castell de Mata, que s'allargaren fins el 1983. El 1979 s'efectuaren les excavacions de Can Madà i de les sitges núm. 34 i 35 de Can Miralles - Can Modolell, a Cabrera de Mar.

Durant aquesta dècada, l'activitat urbanística i constructiva al centre històric de Mataró fou constant, i generà sovintejades afectacions al seu subsòl, el qual acull les restes de la ciutat romana d'*Iluro*. El seguiment de les obres d'aquesta zona de la ciutat fou una continuada preocupació per part de la SAMM, que intentava documentar i intervenir, quan se li permetia, les restes que anaven trobant-se. Eren intervencions urgents, a corre-cuita i, en la majoria d'ocasions, sense cap mena de suport per part de les administracions. Entre aquestes intervencions cal destacar les de Can Xammar (1970), la dels immobles núm. 45 de la Riera (1972), núm. 15 del carrer de La Palma (1972), núm. 16 del carrer de Sant Francesc d'Assís, també coneguda com a Can Genissans (1979), la dels carrers de Les Espenyas (1976), de la Beata Maria (1975) i la de les places de Santa Maria (any 1972) i plaça Gran (1975).

Una altra preocupació de la qual la SAMM va fer bandera des del primer moment fou la lluita per la protecció del patrimoni mataroní, no només l'arqueològic, sinó també l'arquitectònic, l'històric i l'artístic. En aquest sentit cal destacar la lluita per la salvaguarda de monuments tan emblemàtics com el teatre Clavé, la masia de les Esmandies, la torre de guaita de can Palauet, la capella de Sant Sebastià i l'església de l'hospital de Sant Joan i Santa Magdalena. L'any 1973 s'inicià un projecte de documentació de panys de portes amb caràcter patrimonial i històric de Mataró. El 1975 s'inicià un altre projecte de documentació fotogràfica, anomenat reportatge gràfic, de tots aquells elements arquitectònics, històrics

i artístics que es conservaven en els municipis de la comarca del Maresme. L'any 1977, la SAMM participà en l'elaboració del «Manifest sobre el patrimoni històric, artístic i arqueològic de la nostra ciutat de Mataró».

Des del punt de vista de protecció del patrimoni arqueològic, cal destacar la redacció de la Carta Arqueològica de Mataró, que la SAMM va lliurar a l'Ajuntament de Mataró el dia 13 de març de 1971 (SAMM 1977). La carta havia d'esdevenir una eina bàsica jurídica en la prevenció i protecció del patrimoni arqueològic mataroní, molt especialment aquell que es veia afectat constantment per l'activitat urbanística i constructora. La carta esdevingué un document fonamental que més tard, el 1977, s'inclogué íntegrament en el Pla Especial del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic i Ambiental de la Ciutat de Mataró, elaborat per l'Ajuntament de Mataró.

El jaciment arqueològic que més preocupava des del punt de vista de protecció i salvaguarda patrimonial era el de la vil·la romana de Torre Llauder, descobert i excavat durant la dècada dels seixanta per Marià Ribas i els seus col·laboradors. Amb l'excusa de la reurbanització del sector, anomenat llavors *Polígono Espartero*, la masia del segle XVII, la torre de guaita del segle XVI i bona part del jaciment foren destruïdes l'any 1970. Només es conservaren les restes de la casa del propietari de la vil·la, dalt d'un promontori que havia quedat després de rebaixar els terrenys que l'envoltaven.

Les restes arqueològiques conservades dalt del promontori van restar abandonades durant molt de temps sense cap protecció, fet que va propiciar l'espòli i la degradació del jaciment. La necessitat de procurar-ne la salvaguarda va motivar la SAMM l'any 1972 a encapçalar un moviment de sensibilització ciutadana envers el seu patrimoni i a estudiar-ne un projecte de museïtzació. L'any 1977, en la fira de mostres de Mataró i el Maresme d'aquell any, la SAMM hi participà amb un estand, en el qual es recolliren signatures de la ciutadania per promoure la construcció d'un mur perimetral de protecció de Torre Llauder.

Finalment, l'Ajuntament de Mataró va aconseguir que el Ministeri d'Obres Públiques financés la construcció d'un recinte arquitectònic que protegís el jaciment arqueològic. Les obres, projectades per l'arquitecte Lluís Gelpí, van començar el dia 29 de juliol de 1978 i afectaven una superfície total d'uns 5.700 m². L'any 1979 es destaparen totes les restes, que prèviament havien estat cobertes amb terres. El recinte, el que ara coneixem com a clos arqueològic de Torre Llauder, fou inaugurat el 26 de maig de 1980.

Un altre aspecte que des de la SAMM es va tenir força cura de potenciar fou la difusió dels seus treballs i activitats. Al cap de poc temps de constituir-se la SAMM,

del 1 al 12 de maig de 1971, aquesta va organitzar la seva primera exposició al Museu de Mataró, on es mostrava la col·lecció arqueològica de la qual disposava en aquells moments.

D'octubre a desembre de l'any 1976 s'organitzà el primer curs d'arqueologia romana, amb la voluntat no només de difondre la seva activitat, sinó d'introduir i formar en la disciplina arqueològica tothom que hi tingués interès. Dos anys més tard, durant els mesos de febrer a abril, s'organitzà el segon curs d'arqueologia romana. En aquests cursos es combinaven les sessions teòriques amb la pràctica de camp, excavant al jaciment de Can Modolell.

L'any 1977 s'organitzà un cicle de conferències sobre la història antiga dels Països Catalans, que tingué un gran ressò ciutadà en participar-hi les personalitats més destacades de l'arqueologia catalana del moment.

La voluntat difusora es consolidà amb les primeres publicacions pròpies. L'any 1976 s'editaren les *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i el Maresme* (SAMM 1976), i l'any següent la *Carta arqueològica de Mataró* (SAMM 1977). Aquell mateix any s'inicià la publicació dels *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, dels quals s'editaren dotze números fins el 1979.

La SAMM durant la dècada de 1980

Des del punt de vista d'organització i funcionament intern de la SAMM, cal destacar la creació del departament de prehistòria, el 1982. L'organigrama departamental de la SAMM quedà estructurat definitivament amb els departaments de prehistòria, ibèric, romà i medieval. L'organització en departaments obrí un debat intern sobre la compartimentació de les activitats i la creació de grups de treballs poc transversals. Aquest aspecte de funcionament fou una constant discussió i controvèrsia durant tota la dècada de 1980, i fins i tot arribà a condicionar la composició dels mateixos càrrecs representatius de l'entitat.

Així, el 6 d'octubre de 1984 es reconverteixen els antics càrrecs representatius de la SAMM en una junta col·legial amb els següents nous càrrecs: coordinador d'estudis, responsable de relacions internes, responsable de relacions externes i un representant al Patronat del Museu.

La intensa activitat arqueològica que es produïa a Mataró i pobles del voltant va ocasionar un important volum de material arqueològic, fins llavors dipositat al local de la SAMM, en no disposar el Museu de Mataró d'uns magatzems específics. El col·lapse del material arqueològic feu replantejar, l'any 1985, la problemàtica

dels magatzems d'arqueologia de la SAMM, totalment obsolets, i la cerca d'una nova dependència més adient on encabir-hi el material arqueològic. Un altre important volum de material es traslladava a l'antic escorxador municipal en dependències poc adaptades per a aquest fi.

Un fet cabdal al país fou la recuperació de la Generalitat de Catalunya i el restabliment de les competències de cultura per part d'aquesta. El 4 de desembre de 1980 es va crear el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (decret 295/1980, de 4 de desembre, DOGC 105,07/01/1981. Totes les competències en matèria de gestió administrativa, recerca, protecció i foment en el camp de l'arqueologia passaven a ser gestionades pel Servei d'Arqueologia (Hernández, Folch 2019).

Pel que fa a l'activitat de camp i recerca de la SAMM cal destacar les intervencions efectuades l'any 1980 al forn romà del càmping Costa de Levante i les prospeccions a la plaça Gran de Mataró. L'any 1981 s'actuà a la vil·la romana de Rocafonda, s'excavaren les sitges núm. 36 i 37 de l'*oppidum* ibèric de Burriac i es confeccionà el plànol topogràfic d'aquell jaciment. L'any 1983 finalitzaren les excavacions al castell de Mata.

A inicis dels anys vuitanta s'incorporaren a la SAMM els primers titulats forans, que permeteren realitzar excavacions arqueològiques en diferents jaciments: Rosa Isabel Garí a Can Modolell (1981-1984), Marta Prevosti a Torre Llauder (1981-1985) i Jordi Miró a Burriac (1983).

Emmarcades en els plans de solidaritat contra l'atur, es feren excavacions l'any 1984 a Burriac i a la plaça de l'Ajuntament (jaciment arqueològic d'*Iluro*). La SAMM col·laborà activament en ambdues campanyes.

En el jaciment d'*Iluro*, i com a conseqüència de l'activitat urbanística, s'efectuaren intervencions arqueològiques en els immobles núm. 5 del carrer de la Pau (1980), en l'edifici de la seu de la Caixa d'Estalvis Laietana (1980), en el núm. 43-45 del Carreró (Can Ximenes) (1981-1982) i a la plaça Gran, també els anys 1981 i 1982.

El 1985 es llicenciaren els primers arqueòlegs que provenien de la pedrera de la SAMM: Joaquim Garcia Roselló, Josep Antoni Cerdà Mellado i Joaquim Pera Isern.

Joaquim Garcia dirigí les excavacions de la necròpolis ibèrica del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar) els anys 1986 i 1987; del castell de Burriac (1987-1988); del carrer d'en Pujol (1987), de la plaça de la Peixateria (1987); baixada de Sant Simó, núm. 13 (1988); Can Castany (1989-1990) i Can Fullerachs - Sant Cristòfor, 12 (1989-1990), Ca la Madrona (1988) i Can Bada (1988).

Joaquim Pera dirigí les excavacions a Can Xammar (1987) i al bar Oliveres - carrer d'en Pujol (1987), i en Josep Antoni Cerdà dirigí les actuacions arqueològiques a Torre Llauder, sector mosaic de la Palmera (1989) i a Can Fullerachs - Sant Cristòfor, 12 (1989-1990).

En l'apartat patrimonial cal destacar la inauguració del clos arqueològic de Torre Llauder, el 26 de març de 1980. Aquell mateix any el Museu de Mataró prengué l'acord de restaurar els mosaics romans de la vil·la de Torre Llauder, tasca que s'inicià l'any 1981 amb l'arrencament dels mosaics per portar-los a restaurar als tallers del Museu d'Arqueologia de Barcelona. S'aprofità l'avinentsa per excavar les dependències d'on s'havien extret els mosaics. Les excavacions foren dirigides durant els anys 1981 i 1985 per Marta Prevosti i Joan Francesc Clariana.

El 16 d'abril de 1983 s'inauguraren les noves instal·lacions del Museu de la Ciutat, llavors reconvertit en Museu Comarcal del Maresme - Mataró.

Amb el temps, els arxius de la SAMM havien aplegat un important volum de dades i d'informació, i esdevien un material essencial per al coneixement de l'arqueologia mataronina i per ser utilitzats com a base documental i d'informació per a diferents projectes. Així, l'any 1983, foren bàsics per a redacció de la carta arqueològica del Maresme, realitzada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat, de Catalunya, en la qual participaren activament membres de la SAMM. També foren imprescindibles aquell mateix any per a la redacció de les memòries que acompanyaven els expedients de declaració com a Bé Cultural d'Interès Nacional (zona arqueològica) dels jaciments de l'*oppidum* ibèric de Burriac (1983 i 1995) i de la ciutat romana d'*Iluro* (1983 i 1995).

Els arxius de la SAMM també foren necessaris, en ocasions, per farcir d'informació alguns sumaris oberts per la justícia a les activitats furtives en jaciments de la comarca, especialment al jaciment arqueològic de l'*oppidum* ibèric de Burriac, que en la dècada dels vuitanta fou objecte d'intensos i constants actes d'espoli. La SAMM ha estat sempre un col·lectiu obert a d'altres investigadors. Diversos treballs, tesis de llicenciatura i doctorals i programes de recerca universitaris han utilitzat la seva documentació.

En les activitats de difusió destaquem la realització, l'any 1980, del tercer curs d'arqueologia romana i, l'any 1982, del quart curs, aquesta vegada d'iniciació a l'arqueologia. Com en edicions anteriors, es combinaven classes teòriques amb el treball de camp al jaciment de Can Modolell.

Quant a publicacions, l'any 1980 s'editaren els opuscles Vil·la romana de Torre Llauder (SAMM 1980) i

L'arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època prehistòrica: serralada del litoral (Maresme i Vallès oriental) (SAMM 1980). L'any 1982 es publicava el tercer opuscle, *L'arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època ibèrica* (SAMM 1982).

Una fita important que ha caracteritzat i singularitzat la voluntat de difondre l'activitat que estava desenvolupant la SAMM fou la creació i presentació l'any 1981, en el marc de l'exposició efectuada en el Museu de Mataró en commemoració del desè aniversari de la SAMM, del primer número de la revista *Laietania. Estudis d'arqueologia i d'història*. L'aparició d'aquesta revista representà un salt qualitatiu en el reconeixement de la tasca de la SAMM i en la seva consideració com a veritable centre de recerca destacat al país. Amb el temps, la publicació ha esdevingut la marca d'identitat de l'entitat, reconeguda en infinitat de centres de recerca de l'Estat i d'altres països. A la vegada, l'intercanvi de la revista amb altres publicacions científiques europees ha permès engrandir i situar la biblioteca de la SAMM entre les més completes del país.

Pel que fa a les exposicions, cal recordar la del 3 al 18 de desembre de 1983 a Argentona, en què es mostraven els conjunts de ceràmica d'època moderna trobats a la plaça Gran de Mataró, i la que es va organitzar l'any 1985 al Museu Comarcal del Maresme - Mataró per commemorar els deu anys d'excavacions al jaciment de Can Modolell. En el marc d'aquesta exposició es presentà el quart opuscle de la SAMM, titulat *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar, El Maresme (1974-1984)* (SAMM 1985).

La SAMM durant la dècada del 1990

Al final de la dècada dels vuitanta, la problemàtica arqueològica que presentava Mataró no acabava de solucionar-se satisfactòriament. La continuada i intensa remodelació urbanística al nucli antic de la ciutat afectava sovint les restes arqueològiques, i produïa, en ocasions, situacions contradictòries en un moment en el qual el patrimoni arqueològic teòricament estava protegit. A aquest fet cal afegir-hi els inconvenients que tota aquesta activitat arqueològica ocasionava als departaments municipals d'urbanisme i d'obres: llicències condicionades, obres aturades, etc.

L'any 1989, el Patronat del Museu Comarcal del Maresme - Mataró encarregà a un grup de membres de la Secció Arqueològica un informe en el qual s'havia d'exposar l'estat de la qüestió de l'arqueologia a Mataró i la seva implicació en el desenvolupament urbanístic de la ciutat. L'informe fou presentat en una reunió ex-

traordinària de la Junta del Patronat el dia 16 de març de 1989, a la qual assistiren representants de l'Ajuntament de Mataró i del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Un dels punts que es considerava fonamental per agilitzar la gestió arqueològica i la seva aplicació era la constitució estable d'un servei municipal d'arqueologia.

El període de converses i negociacions entre les administracions competents i afectades coincidí amb una activitat arqueològica intensa, novament originada per la reurbanització de diversos sectors del nucli històric de Mataró. En poc més d'un any l'INEM concedí dos «Plans de lluita contra l'atur», complementats per un bon nombre de contractacions de personal tècnic i auxiliar per poder assumir totes les urgències arqueològiques que sorgien. En total, en sis mesos, es realitzaren setze intervencions arqueològiques d'urgència a Mataró. Fou en aquest període, mentre es realitzaven diverses excavacions arqueològiques simultànies, quan començà a funcionar, d'una manera oficiosa, un arqueòleg coordinador. Mentrestant, les negociacions entre les administracions afectades pel problema arqueològic continuaren i, conscients que era necessari resoldre'l, arribaren a un acord per pactar un conveni, que se signà el dia 8 de juny de 1990.

En el pacte primer del conveni s'especificava que, per salvaguardar el patrimoni arqueològic de la ciutat de Mataró, el Museu Comarcal del Maresme – Mataró, amb el suport de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Mataró, es dotava d'un servei municipal d'arqueologia: l'Àrea d'Intervenció Arqueològica (AIA). En compliment del pacte tercer es convocà públicament una plaça d'arqueòleg, que inicià la seva tasca. Un cop dotada la plaça de l'arqueòleg, guanyada per l'arqueòleg de la SAMM Joaquim Garcia Roselló, l'AIA començà a funcionar l'1 d'octubre de 1990.

La creació de l'AIA representà la professionalització de l'arqueologia a Mataró, i buidava alguns continguts que fins llavors havien estat bandera de la SAMM. L'activitat de la SAMM decaigué, i la seva funció i objectius s'hagueren de replantejar i coordinar amb la nova estructura administrativa.

Els inicis dels anys noranta foren un període de reestructuració de la SAMM per reestimar-la i fer-la compatible amb l'AIA. Aquesta reestructuració començà per redefinir els càrrecs de la junta mateixa de la SAMM, que van passar a ser nomenats en un primer moment com a representant de la SAMM al patronat del MCMM (Museu Comarcal del Maresme Mataró) (antic president), coordinador de la SAMM amb el MCMM (antic vicepresident) i secretari i bibliotecari. Una mica més tard, en una assemblea general celebrada el març del 1992, s'adoptà un nou criteri i es van crear els càrrecs de representant

de la SAMM al patronat del MCMM, un coordinador de projectes amb les universitats, un coordinador intern de la SAMM i un coordinador d'activitats entre la SAMM i l'AIA. Aquesta reestructuració és la darrera que consta en unes actes de la SAMM. La darrera acta d'una assemblea general de la SAMM correspon a la reunió celebrada el 7 de març de 1992.

Aquests canvis en l'organigrama organitzatiu de la SAMM coincidiren amb una etapa de reformes en el local de la SAMM. Així, l'any 1990 s'instal·laren un nous compactes mòbils i es reformaren algunes dependències per adaptar-les a les noves necessitats de treball.

Tot i aquesta minva de l'activitat, la SAMM seguí treballant, amb menys intensitat, col·laborant amb l'AIA. D'aquest període són les actuacions arqueològiques al turó d'Onofre Arnau, dirigides per J. A. Cerdà, a la porta meridional de l'*oppidum* de Burriac, dirigit per Joan Banús, a l'assentament rural romà dels Vidals (1995-1996) dirigit per Dolors Zamora, i la redacció i execució d'un projecte de recerca, promogut per la SAMM i la Universitat Autònoma de Barcelona, dirigit per Dolors Zamora i Joaquim Garcia, amb campanyes d'excavació a l'assentament ibèric del Turó dels Dos Pins, a Cabrera de Mar (1990-1995).

Durant la dècada dels noranta es publicaren set números de la revista *Laietania*: del núm. 5 a l'11. Cal destacar un projecte de recerca, publicat en el núm. 10, que tenia per objectiu l'estudi del *cardo maximus* d'*Iluro* i que s'aprofità per plantejar per primera vegada la trama urbana de la ciutat romana. El projecte fou portat a terme per Josep Antoni Cerdà, Joaquim Garcia, Carles Martí, Jaume Pujol, Joaquim Pera i Víctor Revilla, tots ells membres de la SAMM. Tot i així, els treballs publicats en els diferents números de la revista eren cada vegada més l'aparador dels resultats de les intervencions promogudes per l'Àrea d'Intervenció Arqueològica. tot i ser de nom de la SAMM. La revista *Laietania* passà a ser gestionada íntegrament des de l'AIA.

Els darrers cinc anys del segle XX i el primer quinquenni del segle XXI, l'activitat de la SAMM decaigué fins quasi gairebé desaparèixer. El treball de camp fou nul, i els òrgans de govern de la institució pràcticament es buidaren de contingut, fins al punt de no celebrar-se cap assemblea general ni cap reunió de junta en aquest període. La SAMM deixà de tenir un pressupost propi, i va passar a dependre, des del punt de vista econòmic, del Museu de Mataró. La majoria dels seus antics membres es donaren de baixa de l'entitat. Tan sols un reduït grup de persones, moltes d'incorporació recent, mantingueren viva la flama de la recerca i la difusió de l'arqueologia, la qual, encara que mínima, es mantingué en un alt nivell.

La SAMM en el segle XXI

A inicis del segle XXI, només un grup d'investigadors de l'antic departament de prehistòria mantingueren viva l'activitat de camp i de recerca de la SAMM, tot endegant el projecte de recerca «El poblament prehistòric de la Serralada Litoral (Maresme - Vallès Oriental (Ref. 470K121-progr)», dirigit per Imma Bassols, que s'allarga quasi tota la primera dècada del segle, i tingué com a moment àlgid els anys 2007 i 2008, quan s'excavà i museïtà el domèn de Ca l'Arenas, a Dosrius. Els resultats d'aquest ingent treball de recerca fou publicat uns anys més tard, el 2019, en una monografia editada pel SERP de la Universitat de Barcelona (Bassols *et alii* 2019).

Cap a mitjan d'aquesta primera dècada un altre grup de membres de la SAMM endegà un nou projecte de recerca que tenia com a objectiu reprendre l'estudi de la vil·la romana de Torre Llauder. El projecte abastà els anys 2006 a 2010, i fou dirigit per Carme Puerta.

Ambdós projectes es varen tirar endavant i desenvolupar de manera inconnexa, per interessos personals i voluntat dels seus investigadors, sense comptar amb el paraigües de la SAMM.

Els darrers anys de la primera dècada del segle XXI, el local de la SAMM ja no reunia les mínimes condicions d'habitabilitat, funcionalitat i manteniment, i s'abandonà. L'entitat es va traslladar a la nau petita de la fàbrica de Can Marfà, espai que pràcticament fou ocupat pels magatzems arqueològics del Museu de Mataró. La SAMM havia quedat reduïda a mínims, sense activitat i representativitat en la societat mataronina. Pràcticament havia deixat d'existir.

A inicis de la dècada del 2010, un grup de persones –antics membres de la SAMM– van proposar-se fer re-néixer l'entitat i dotar-la d'activitat i contingut. La situació institucional, però, havia canviat substancialment. El Museu de Mataró, que fins aleshores havia aixoplugat la SAMM, deixava de ser un patronat, un organisme autònom de l'administració municipal i s'integrava de ple com a servei de l'Ajuntament de Mataró. Com a part integrada del consistori mataroní ja no podia acollir entitats de voluntaris, i la SAMM havia de dissoldre's.

Així, l'any 2014, i per adaptar-se als nous temps i prosseguir la seva tasca, la SAMM es dissolgué i es reconvertí en una nova entitat privada: el Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM). La nova associació, sense ànim de lucre, pretén assolir els mateixos objectius de recerca i difusió que l'antiga SAMM, per la qual cosa manté una vinculació i relació directa i estreta amb el Centre de Patrimoni Arqueolò-

gic i Natural (CPAN), situat a la masia de Can Boet, i el Museu de Mataró. Mitjançant un conveni amb la Direcció de Cultura de l'Ajuntament de Mataró, situa la seva seu social a la masia de Can Boet.

Presidents de la SAMM:

Joan Bonamusa Roura (1970-1976)
Robert Lleonart Casadevall (1976-1979)
Antoni Roca Casanovas (1979-1980)
Rafael Esteban Salvador (1980-1981)
Antoni Roca Casanovas (1981-1982)
Joaquim Garcia Roselló (1982-1983)
Carles Martí Garcia (1983-1985)
Josep Antoni Cerdà Mellado (1985-1987)
Joaquim Pera Isern (1987-1990)
Jaume Pujol del Horno (1990-1992)

Membres que ens han deixat:

Jordi Arenas Clavell
Joan Bonamusa Roura
Miquel Cardalda Fernandez
Roser Fadó Xifré
Rafael Esteban Salvador
Sílvia Gili Surinyac
Jesús Illa París
Ramon Juncosa Castelló
Josep Lloansí Raimundi
Ferran Martí Garcia
Josep Maria Mestre Matas
Joan Noé Pedragosa
Jordi Nonell Galindo
Joan Recto
Jaume Soler Juhé
Jaume Turà Dalmau

Bibliografia

BARBERÀ, J., PASCUAL, R. (1969-1970). «La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969)», *Ampurias* 31-32. Barcelona.

BARBERÀ, J., PASCUAL, R. (1979-1980). «Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona)», *Ampurias* 41-42, Barcelona, 203-242.

BASSOLS, I., DAVI, D., FONT, J. O., LLEONART, R., LOU, T. (2019). Dòlmens i menhirs entre la Tordera i el Besòs. *El grup megalític del Maresme i el Baix Vallès*. Monografies del SERP, 13. Universitat de Barcelona.

BRUNET, J. (1885). Excursió particular a Cabrera y nous descobriments de antiguetats ante-romanes, *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana. Tomo VII*, Barcelona, 80-88.

CERDÀ, J. A. (2011). «Les actes inèdites de l'«Associació artístic-arqueològica mataronesa»». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 99, p. 10-19. Mataró.

CERDÀ, J. A., GARCÍA, J., MARTÍ, C., PERA, J., PUJOL, J., REVILLA, V. (1997). «El *Cardo Maximus* de la ciutat romana d'Iluro (*Hispania Tarraconensis*)», *Laietania*, 10, 3 volums, Mataró.

GRACIA, A. (2021). «De la Comissió General de Excavacions Arqueològiques al Servicio Nacional de Excavacions Arqueològiques (1939-1969). Su influencia en la investigación local en el área Norte de la provincia de Barcelona». *Laietania*, 22, p. 31- 54.

GRAUPERA, J. (1993). *Les activitats de l'Associació Artístic Arqueològica Mataronesa. Mataronins en la restauració de Ripoll, 1893-1993, centenari de la consagració de la basílica*, p. 29-52. Mataró.

GRAUPERA, J. (2001). *Josep Puig i Cadafalch i l'Associació Artístic Arqueològica Mataronesa*. Grup d'Història del Casal. Mataró.

HERNÁNDEZ, G., FOLCH, J. (2019). «L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. Balanç de recerca i gestió». *Laietania*, 20. Actes del primer simposi d'arqueologia laietana, p. 17-25.

LLADÓ, J. 1957a. «La romana Iluro fue levantada en el área de la Ilduro ibérica». *Mataró*, 6-VII-1957. *Mataró*, p. 1-2.

LLADÓ, J. 1957b. «Ilduro-Iluro-Mataró». *Mataró*, 6-VIII-1957. Mataró, p. 1-2.

LLADÓ, J. 1957b. «Ilduro». *Mataró*, 6-VIII-1957. Mataró.

PELLICER, J. M. (1887). «Estudios histórico arqueológicos sobre Iluro». Mataró

REMESAL, J., AGUILERA, A., PONS, L. (2000). *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña, catálogo e índices*. Real Academia de la Historia. Madrid.

RIBAS, M. (1933). *Notes històriques de Mata*. Ed. Dalmau. Mataró.

RIBAS, M. (1934). *Origen i Fets Històrics de Mataró*. Impremta Minerva. Mataró.

RIBAS, M. (1952). *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans. Premi Rubió i Lluch 1949. Barcelona.

RIBAS, M. 1957a. «La actual Mataró es de origen ibero-romano». *Mataró*. 13-VII-1957. Mataró, p. 1-2.

RIBAS, M. 1957b. «La ciudad ibero-romana Iluro fue fundada el siglo II antes de J.C. (I)». *Mataró*. 10-VIII-1957. Mataró, p. 1-2.

RIBAS, M. 1957c. «La ciudad ibero-romana Iluro fue fundada el siglo II antes de J.C. (II)». *Mataró*. 17-VIII-1957. *Mataró*, p. 1-2.

RIBAS, M. 1980. «Troballes de restes romanes en una casa de la plaça Gran de Mataró». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 11-12. *Mataró*, p. 372-380.

RUBIO DE LA SERNA, J. (1886). «Últimas excavaciones en la necrópolis anteromana de Cabrera de Mataró», *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana. Tomo VIII*, Barcelona, 133-137.

RUBIO DE LA SERNA, J. (1888). *Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881*. Madrid.

SAMM (1976). *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i el Maresme*. Mataró.

SAMM (1977). *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Mataró.

SAMM (1980). *La vil·la romana de Torre Llauder*. Museu municipal de Mataró. Opuscle 1.

SAMM (1980). *L'arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època prehistòrica: serralada del litoral (Maresme i Vallès oriental)*. Museu municipal de Mataró. Opuscle 2.

SAMM (1982). *L'arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època ibèrica. Comarca del Maresme*. Museu Municipal de Mataró. Opuscle 3.

SAMM (1985). *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar, El Maresme (1974-1984)*. Museu comarcal del Maresme - Mataró. Opuscle 4.

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1928). *Forma Conventus. Baetulo-Blanda*. Barcelona.

SERRA RÀFOLS, J. de C., 1957a. «Iluro, Mataró, Burriac». *Mataró*, 12-XI-1957. Mataró. Pàg. 1-2.

SERRA RÀFOLS, J. de C., 1957b. «Iluro, Mataró, Burriac». *Mataró*, 14-XI-1957. Mataró.

SERRA RÀFOLS, J. de C., 1957c. «Iluro, Mataró, Burriac». *Mataró*, 23-XI-1957. Mataró.

SERRA RÀFOLS, J. de C., 1957a. «Iluro, Mataró, Burriac». *Mataró*, 12-XI-1957. Mataró, p. 1-2.

SERRA RÀFOLS, J. de C., 1957b. «Iluro, Mataró, Burriac». *Mataró*, 14-XI-1957. Mataró.

SERRA RÀFOLS, J. de C., 1957c. «Iluro, Mataró, Burriac». *Mataró*, 23-XI-1957. Mataró.

VELLVEHÍ, J. (2003). *Terenci Thos i Codina (Mataró, 1841-1903). Un home de la Renaixença*. Mataró.

Fig. 1. / 1948. Membres de la *Comisaría local de excavaciones* de Mataró en una visita a la vil·la romana de Can Sans, a Sant Andreu de Llavaneres. S'hi reconeixen Marià Ribas, Jaume Lladó, Jesús Illa i Santiago Martínez Saurí.

Fig. 3. / 1959. Membres de la *Delegación local de excavaciones de Mataró*, a l'oppidum ibèric de Burriac. S'hi reconeixen Rafael Esteban, Jaume Turà, Santiago Ambrós, Marià Ribas, Josep Lloansí i Antoni Larraga.

Fig. 2. / 1958. Membres de la *Delegación local de excavaciones de Mataró*, en una visita a l'oppidum ibèric de Burriac. S'hi reconeixen Jaume Turà, Jaume Soler, Santiago Ambrós.

Fig. 4. / 1961. Membres de la *Delegación local de excavaciones de Mataró*, durant l'acte de lliurament del guardó "candil d'argent" a Marià Ribas. S'hi reconeixen Marià Ribas, Josep Lloansí, Jaume Soler, Santiago Ambrós, Josep Garrido, Rafael Esteban i Joan Batlle.

Fig. 5. / 1961. Marià Ribas mostra els mosaics de l'atri de la vil·la romana de torre Llauder a Valentí Rodon, propietari dels terrenys.

Fig. 6. / 1961. Membres de la *Delegación local de excavaciones de Mataró*, a l'excavació de Torre Llauder. S'hi reconeixen Jaume Turà, Rafael Esteban, Josep Garrido, Joan Bonamusa, Josep Lloansí i Santiago Ambrós.

Fig. 8. / 1963. Jesús Illa a la Serra Polsaruda, El Montalt.

Fig. 7. / 1959. Membres de la *Delegación local de excavaciones de Mataró*, a la vil·la romana de Torre Llauder. S'hi reconeixen Jaume Soler, Rafael Esteban, Marià Ribas i Josep Lloansí.

Fig. 9. / 1968. Membres de la *Delegación local de excavaciones de Mataró*, a l'excavació de Torre Llauder, a Mataró. S'hi reconeixen Jaume Soler, Rafael Jaume Turà, Rafael Esteban, Marià Ribas i Joan Jimenez.

Fig. 10. / 1969. Excavacions al poblat ibèric de Burriac. S'hi reconeixen Jaume Turà, Rafael Esteban i Josep Barberà.

Fig. 12. / 1970. Lliurament al Museu de Mataró d'un moli romà trobat al jaciment de la vil·la romana de Can Majoral, a Mataró. S'identifiquen: Joan Jiménez, Jaume Soler, Jaume Turà, Enric Fité, director del Museu, Josep Lloansí, Joan Bonamusa i fill, Rafael Esteban, Ferran Martí i Carles Martí.

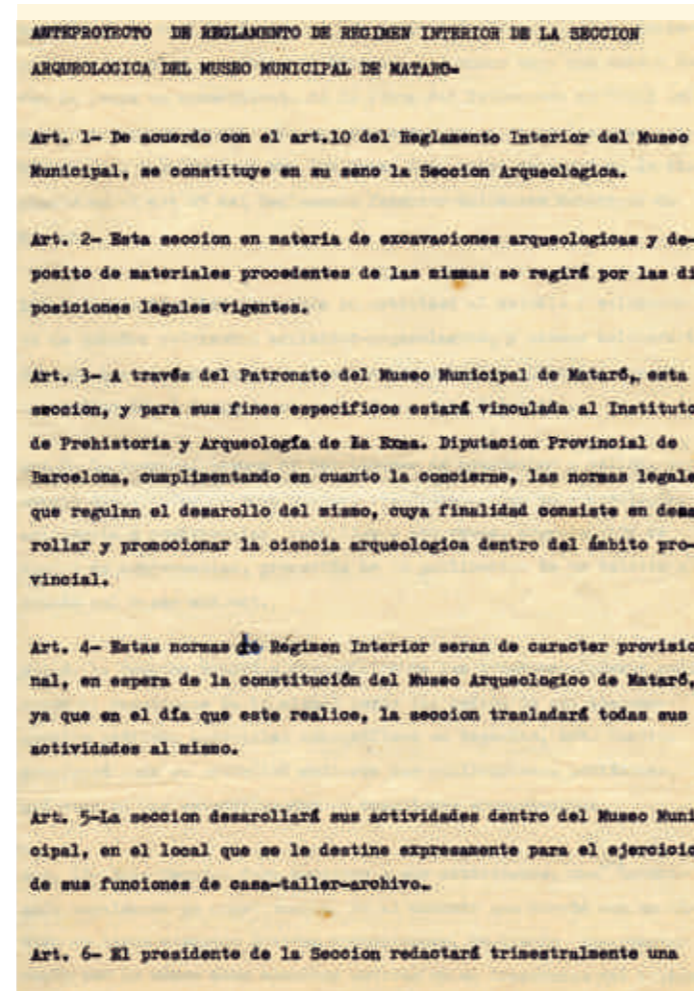

Fig. 11. / 1970. Primera pàgina de l'esborrany d'avantprojecte de regim intern de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró.

Fig. 13. / 1970. Via de Parpers. S'identifiquen: Joaquim Sarlat, Joan Bonamusa, Jesús Illa, Robert Lleonart, Rafael Esteban, Jaume Turà, Jaume Soler, Joan Jiménez, Ferran Martí i Josep Lloansí.

Fig. 15. / 1972. Cartell informatiu de la primera exposició feta per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró.

Fig. 14. / 1971. Nadala. Dibuix de Jordi Arenas.

Fig. 16. / 1972. Excavació del magatzem de dolia de l'oppidum ibèric de Burriac.

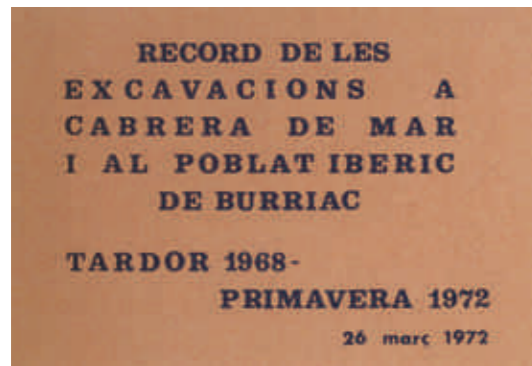

Fig. 17. 1972. / Tarja recordatori de les excavacions efectuades a l'edifici públic i el magatzem de dolia de l'oppidum ibèric de Burriac.

Fig. 18. 1972. / Restauració del medalló central del mosaic de Can Xammar, a l'antic local de la SAMM. S'identifiquen Rafael Esteban, Jesús Vives i Jordi Nonell.

Fig. 19. 1972. / Excavació de la vil·la romana dels Caputxins. S'identifiquen Rafael Esteban, Josep Garrido i Josep Lloansi.

Fig. 20. 1972. / Excavació de la vil·la romana dels Caputxins, a Mataró. S'identifiquen Carles Martí, Ferran Martí, Jaume Turà, Joaquim Garcia i Rafael Esteban.

Fig. 21. 1972. / Excavació de la vil·la romana dels Caputxins. S'identifiquen Joan Francesc Clariana, Carles Martí, Ferran Martí i Joaquim Garcia.

Fig. 23. 1973. / Recopilació de panys i picaportes d'interès històric. S'identifiquen Ferran Martí i Joan Francesc Clariana.

Fig. 22. 1972. / Excavació de la necròpolis alto-medieval de Ca La Madrona, al veïnat de Mata. S'identifiquen Joaquim Garcia, Pilar González-Agapito, Jaume Turà i Joan Bonamusa.

Fig. 24. 1973. / Excavació d'un dels forns ibèric de la riera de Sant Simó. S'identifiquen Robert Lleonart, Jordi Nonell, Joan Francesc Clariana, Ferran Martí, Joaquim Garcia, Carles Martí i Josep Lloansi.

Fig. 25. / 1973. Excavació a l'hort del Campaner, a la basílica de Santa Maria de Mataró. S'identifiquen Ferran Martí, Joan Bonamusa, Joaquim Aguilar, Joan Francesc Clariana, Josep Lloansí i Carles Martí.

EL ALCALDE PRESIDENTE DEL EXCMO. AYUNTAMIENTO DE MATARÓ

Tiene el honor de invitar a Vd. es a la inauguración de las nuevas dependencias de la SECCIÓN ARQUEOLÓGICA DEL MUSEO MUNICIPAL, ubicadas en la c/ San Pelegrín (bajo interior, bq. viviendas de los maestros), acto que tendrá lugar el próximo día 9 de Febrero a las 7:30 horas de la tarde, de acuerdo con el programa que se señala al dorso:

Inauguración nuevas dependencias de la SECCION ARQUEOLOGICA DEL MUSEO MUNICIPAL con la intervención de las siguientes personas:

Sr. Juan Bonamusa Roure
(Presidente Sección Arqueológica Museo de Mataró)

Dr. Eduardo Ripoll Perelló
(Consejero Provincial Bellas Artes, Director Museo Arqueológico de Barcelona y Ampurias)

Ilmo. Sr. Francisco Robert Graupera
(Alcalde - Presidente de Mataró)

Fig. 26. / 1974. Tarja invitació a la inauguració del nou local de la SAMM al carrer de Sant Peregrí.

Fig. 27. / 1974. Tarja invitació a la inauguració del nou local de la SAMM al carrer de Sant Peregrí.

Fig. 28. / 1974. Acte d'inauguració del nou local de la SAMM. Intervingueren Joan Bonamusa, president de la SAMM, Eduard Ripoll, director del Museu arqueològic de Barcelona, Francisco Salas, alcalde accidental, Casimiro Martínez, ajudant militar de marina, Àngel Fàbregas, regidor de cultura i Ricard Batista, conservador del Museu arqueològic de Barcelona.

Fig. 29. / 1974. Acte d'inauguració del nou local de la SAMM. Públic assistent.

Fig. 30. / 1974. Excavació del santuari romà de Can Modolell, a Cabrera de Mar. S'identifiquen Jesús Illa, Jaume Turà, Joan Bonamusa, Josep Lloansí i Josep Garrido.

Fig. 31. / 1974. Excavació del santuari romà de Can Modolell, a Cabrera de Mar. S'identifiquen Joan Francesc Clariana i Carles Martí.

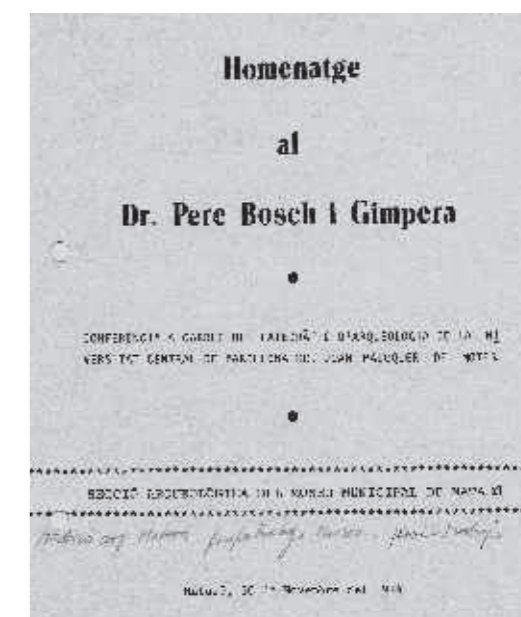

Fig. 32. / 1974. Cartell anunciador d'un acte d'homenatge a Pere Bosch i Gimpera.

Fig. 33. / 1974. Nadala.

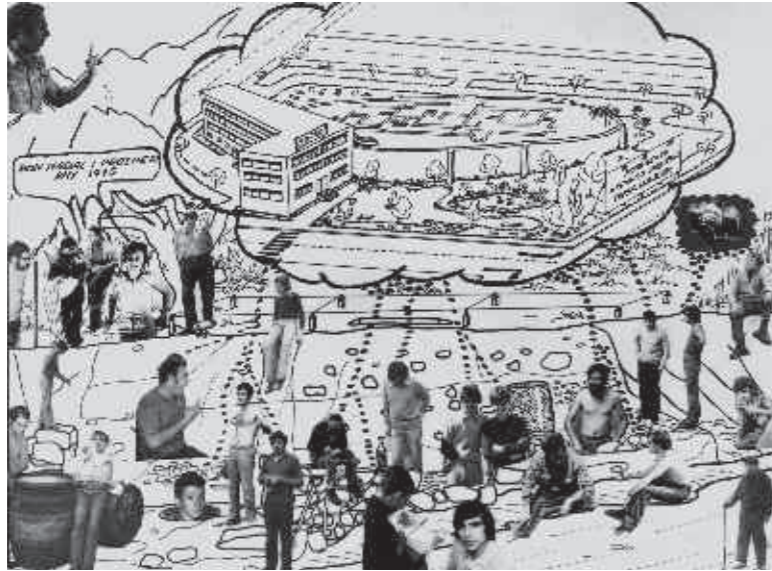

Fig. 34. / 1975. Visita a un hipogeu situat a la rectoria de la parròquia de Cabrera de Mar. S'identifiquen Rafael Esteban, Pilar González-Agaito, Ramon Manent, Joaquim Garcia, Joan Bonamusa, Carles Martí, Joan Francesc Clariana, Ferran Martí, Jaume Turà i Francesc Navarro.

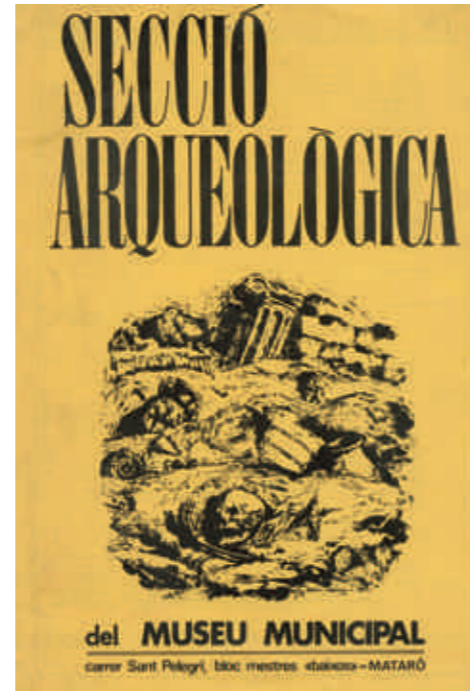

Fig. 35. / 1975. Díptic informatiu de la SAAM. Dibuix de Jordi Arenas.

Fig. 36. / 1976. Cartell informatiu del 1r curset d'arqueologia romana

Fig. 37. / 1977. Presentació de la primera publicació de la SAMM "Miscel·lània arqueològica de Mataró i el Maresme". S'identifiquen Ferran Martí, Marta Comas, Carles Martí, Joaquim Garcia i Jaume Turà.

Fig. 39. / 1981. Cartell informatiu dels actes complementaris a l'exposició commemorativa dels 10 anys de la SAMM.

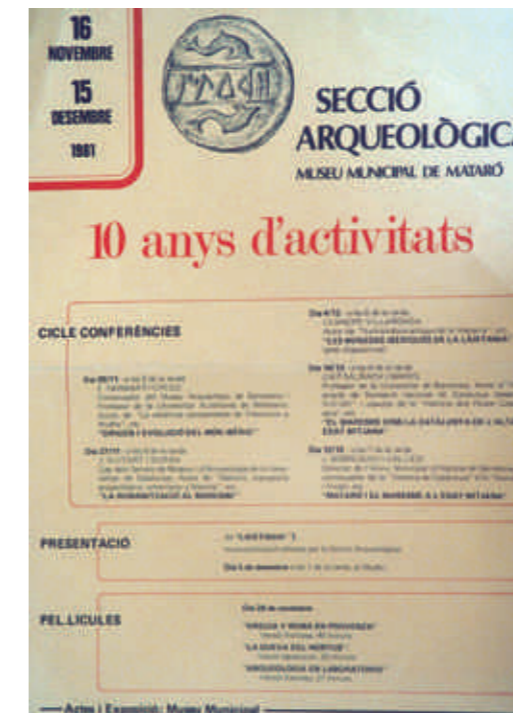

Fig. 38. / 1979. Cartell informatiu del 2n curset d'arqueologia romana.

Fig. 40. / 1981. Exposició commemorativa dels 10 anys de la SAMM. S'identifiquen Francesc Navarro, Josep Maria Mestres, Carles Martí, Joaquim Garcia i Josep Antoni Cerdà.

Fig. 41. / 1981. Díptic informatiu dels actes commemoratius dels 10 anys de la SAMM.

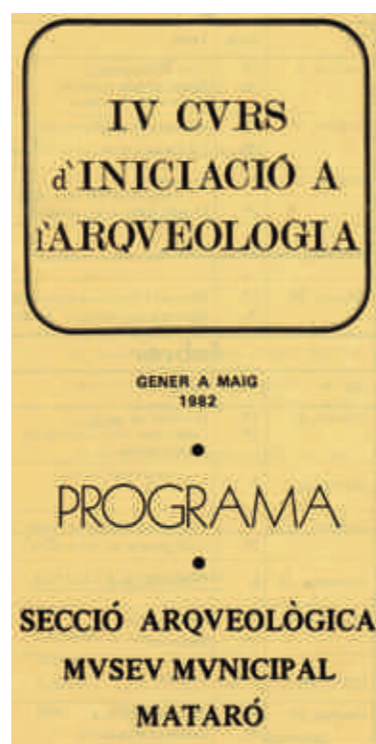
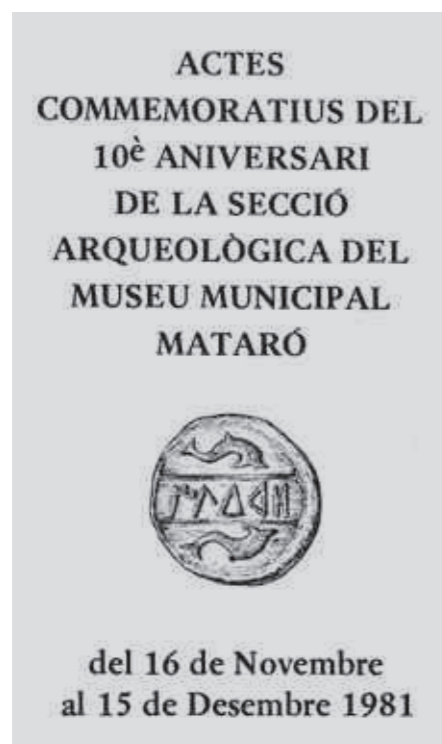

Fig. 42. / 1982. Díptic informatiu 4rt curset d'iniciació a l'arqueologia.

Fig. 45. / 1983. Díptic informatiu de l'exposició "La ceràmica catalana de la Plaça Gran de Mataró", feta a Argenton.

Fig. 46. / 1984. Excavació al santuari romà de Can Modolell. S'identifiquen Josep Maria Fernandez, Roser Fadó, Isabel Serra, Joan Bonamusa, Joaquim Pera i Rosa Isabel Garí.

Fig. 43. / 1982. Tarja d'invitació de la presentació de l'opuscle "L'arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època ibèrica."

Fig. 44. / 1983. Excavació d'una habitació del sector occidental de l'oppidum ibèric de Burriac. S'identifiquen Jordi Miró, Esther Pons, Joaquim Garcia i Sílvia Gili.

Fig. 47. / 1984. Membres de la SAMM a la porta del local. S'identifiquen Enric Juhé, Jaume Pujol, Joaquim Garcia, Jordi Miró, Francesc Navarro, Josep Garrido, Josep Antoni Cerdà i Josep Maria Fernandez.

Fig. 48. / 1989. Excavació a Torre Llauder, sector mosaic de la Palmera. S'identifica Josep Antoni Cerdà.

Fig. 49. / 1989. Excavació a Sant Cristòfor, 12 (Can Fullercacs). S'identifiquen Miquel Cardalda, Joaquim Garcia i Josep Antoni Cerdà.

Fig. 50. / 1992. Excavació a la torre ibèrica del Turó dels Pins, a Cabrera de Mar. S'identifiquen Carme Polvillo, Carme Fàbregas, Rafael Esteban, Joaquim Garcia, Dolors Zamora, Jaume Pujol, Montserrat Ruiz, Jordi Montlló, Antoni Daniel Lou, Carles Martí i Joan Banús.

Fig. 51. / 1994. Excavació a la torre ibèrica del Turó dels Pins. S'identifiquen Dolors Zamora, Marc Bosch i Joan Banús.

Fig. 52. / 1996. Excavació al *tugurium* romà dels Vidals, al veïnat de Mata. S'identifiquen Carles Martí, Josep Antoni Cerdà, Dolors Zamora, Joaquim Garcia, Jaume Turà i Enric Garcia.

Fig. 53. / 2005. Excavació al dolmen de Ca n'Arenes, a Dosrius.

Fig. 54. / 2005. Excavació al dolmen de Ca n'Arenes, a Dosrius. S'identifiquen Robert Lleonart, Imma Bassols i Daniel Daví.

Fig. 55. / 2007. Excavació al peristil 1 de la vil·la romana de Torre Llauder.

Fig. 56. / 2008. Excavació a la vil·la romana de torre Llauder. S'identifiquen Josep Antoni Cerdà, Daniel Daví, Joan Francesc Clariana, Alfons Palau i Carme Puerta.

Fig. 57. / 2012. Celebració del 40è aniversari de la fundació de la SAMM a Can Palauet.

Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983). Notes, records i fets d'un gran home

Robert LLEONART I CASADEVALL

Toni ROCA I CASANOVAS

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM)

Resum

Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983), activista cultural i home de fe i de cultura, té una llarga trajectòria dins el Mataró dels temps anteriors i posteriors a la guerra de 1936-1939.

De ben jove comença la seva tasca de mestre, i el seu compromís polític el porta a fundar a Mataró una delegació del partit Unió Democràtica de Catalunya. És també el fundador del primer agrupament escolta mataroní i, en el context de la postguerra, l'any 1947 posa en marxa, juntament amb altres estudiosos, la Secció d'Història i d'Arqueologia, essent també membre de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques.

És també un dels membres fundadors de la nova Secció Arqueològica del Museu de Mataró (S.A.M.M.) l'any 1970. Abans de la seva jubilació ostentà el càrrec de gerent del Museu. Jesús Illa morí víctima d'accident el dia 9 de desembre de 1983.

Paraules clau

Activista, guerra, mestre, escoltisme, comissaria.

Sommaire

Jesús Illa i París (Barcelona 1910 - Mataró 1983), activiste culturel et homme de foi et de culture, garde un long trajet dans la ville de Mataró depuis les temps antérieurs et postérieurs à la guerre 1936-1939.

Dans sa jeunesse il exerce comme enseignant du premier degré en école primaire et plus tard son engagement politique l'amène à la fondation à Mataró d'une délégation du parti Unió Democràtica de Catalunya. Il est aussi l'initiateur du premier groupement scout à Mataró, et dans le contexte de l'après-guerre, au cours de 1947, à côté d'autres membres il va fonder la Secció d'Història i d'Arqueologia en même temps étant membre de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques.

Il a été aussi l'un des fondateurs de la nouvelle Secció Arqueològica del Museu de Mataró (S.A.M.M.) en 1970. Avant de prendre sa retraite il exerça comme gérant au Musée. Jesús Illa est décédé suite à un accident le 9 décembre 1983.

Mots clés

Activiste, guerre, enseignant, scout, commissariat.

Breu esbós biogràfic (1)

Jesús Illa va néixer a Barcelona el dia 12 d'octubre de 1910. Al cap de poc temps la família es traslladà a Mataró. La seva primera escola va ser la del senyor Mauri, al carrer de Sant Antoni, i després la del senyor Barrios. El 1925, cap als quinze anys, va exercir de professor auxiliar a l'Escola Nacional n. 2, a la plaça de Cuba, i durant el servei militar ensenyà a la *Escuela de analfabetos del 8º Regimiento de Artillería Ligera*. Més endavant s'incorporà com a mestre a l'Acadèmia Balmes, del carrer d'Argentona, dirigida per Josep Manté, qui n'assumí el càrrec després de la jubilació del seu anterior director, Salvador Gaudí.

Durant la República, fundà a Mataró la delegació del partit Unió Democràtica de Catalunya junt amb Lluís Ferrer i Clariana, el doctor Francesc Barbosa i Carles Clavell. En esclatar la guerra de 1936-1939, fidel a les seves conviccions pacifistes d'arrel cristiana, es negà a anar-hi i restà amagat a la casa de qui seria la seva futura esposa, la Maria Reniu. Aquest capteniment el portà a ser condemnat a mort per la República i malgrat això mai no va blasmar el govern democràtic republicà. Acabada la guerra perdé la seva feina a l'Acadèmia Balmes, i Miquel Vila Palomar li proposà que fos l'administrador de l'*Auxilio Social*. A part de la seva professió de mestre, Illa desenvolupà diverses tasques administratives al Centre Mataroní, a la clínica I.S.S.A. i a l'empresa Fills d'Antonio Fàbregas fins a la seva jubilació. (Cusachs, 1980).

L'1 d'octubre de 1940 fou nomenat professor interí d'aritmètica elemental i gramàtica a l'Escola d'Arts i Oficis, i l'any següent contragué matrimoni amb Maria Reniu a la parròquia de Sant Josep. En aquest interval l'Ajuntament convocà concurs públic per a la provisió de places vacants a l'Escola d'Arts i Oficis. Illa s'hi presentà i va guanyar la plaça, de la qual prengué possessió el dia 17 de juny de 1946. Més endavant serà nomenat secretari interí de l'Escola en substitució d'Esteve Bannet i Canudas, que havia demanat excedència voluntària el 28 de setembre de 1953. A la mort del director, Rafael Estrany, ocorreguda el 17 de gener de 1958, Jesús Illa passarà a ocupar el càrrec de director accidental en virtut de les atribucions de vice-director que la *Carta Régimen* atorgava al secretari.

En aquells anys i en aquell Mataró desfet i anodí, la cultura i el discurs intel·lectual s'havien d'organitzar d'alguna manera, i en aquest context apareix «La colla dels dijous», un cenacle que es reuneix a casa de l'empresari Joan Mas Conchello, on es fan tertúlies que canalitzen les inquietuds culturals en el seu sentit més ampli. El 23 d'abril de 1952 té lloc a Mataró la I Taula

de Poesia del Maresme, organitzada pel Centre d'Estudis Comarcals del Maresme, entitat de la qual Illa era el secretari (Soldevila, 2006). Una altra iniciativa va ser l'anomenat «Gremi de Les Belles Arts», que es reunia al domicili de la família Arenas i a vegades també a la casa d'en Marià Ribas. Jesús Illa participà activament en aquestes trobades de cultura al costat de Francesc Belcos, Manuel Cuyàs, Martí Fité, Joan Gual, Alfred Opisso, Josep Reniu, Joan Rectoret, Elisard Sala, Lluís Terricabres, Enric Tria, Joan Tutó, Enric Torra i Josep Punsola. Més tard s'hi incorporà el pare Joan Roig i Riasol, escolapi i creador, a Santa Fe del Montseny el 10 de juliol de 1949, del grup C.O.R. Cavallers de l'Orde del Retrobament (Florensa, 2015). Jaume Lladó expressa el reconeixement a la labor del pare Roig amb aquestes paraules: «Ell va contribuir al desenrotllament de la nostra espiritualitat malmesa i trepitjada».

Tornant a l'antiga escola d'Arts i Oficis, per acord del Ple municipal del 3 de novembre de 1958 aquesta es converteix en Escola de Formació Professional Industrial, i Jesús Illa segueix compaginant les classes amb les funcions de secretari. Durant els anys que exerceix de professor de geografia i història intenta transmetre als seus alumnes l'interès per aquestes matèries tot cercant una certa complicitat en el coneixement de la pròpia història, que restava encoberta en els llibres de text oficials. D'aquí sortirà el grup que amb el temps endegarà un important treball de recerca arqueològica, com veurem més endavant. Cal no oblidar la singularitat de les actituds de Jesús Illa que anirem trobant al llarg de la seva vida. Es tracta bàsicament del seu paper d'impulsor i organitzador, no destacant mai en primera línia i sempre esperonant i deixant pas als altres, especialment els joves, que representaven el relleu després de la gran desfeta. Illa era un home de fe i de profundes conviccions religioses, patriòtiques i cíviques.

L'any 1970 va ser membre fundador de la Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró. Va unificar el seu grup amb el d'en Marià Ribas i inicià una dècada de gran activitat cívica i cultural. Els darrers anys de la seva vida estigué vinculat al Museu exercint-ne el càrrec de gerent. En jubilar-se, se li oferí un merescut acte d'homenatge que es va cloure amb un sopar al restaurant Tres Turons de Torrentbò. Toni Roca hi va fer una glossa que començava amb uns mots que definien a la perfecció el tarannà de l'homenatjat: «Jesús Illa i París. Una persona gran ... una gran persona».

La mort inesperada li va arribar a causa d'un dissortat accident de trànsit ocorregut el dia 9 de desembre de 1983. L'emotiu comiat tingué lloc a la parròquia de la Mare de Déu de Montserrat, on la bandera amb la creu

de Sant Jordi, que ell tant estimava, l'acompanyà en el darrer adéu.

El Ple municipal del dia 2 de juny de 2005 aprovà per unanimitat incloure el seu nom al Nomenclàtor Viari de Mataró referit als nous vials i places del Parc Central amb la denominació «passeig de Jesús Illa i París». La resta de noms triats guarden relació amb el món de la cultura, la música i l'esport mataronins. En la descripció es diu el següent: «Jesús Illa i París va ser arqueòleg, historiador i promotor cultural. Va néixer a Barcelona el 1910 i va morir a Mataró el 1983. Va col·laborar a la revista *MVSEV*, òrgan de la Secció d'Història i Arqueologia del Museu de Mataró, entre els anys 1948 i 1950. Cap als anys setanta va esperonar la creació de la nova Secció Arqueològica. Va impulsar els *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme durant el període 1977-1980*, i la publicació *Laietania. Estudis d'Arqueologia i d'Història*, que encara avui és l'òrgan de la Secció Arqueològica del Museu».

Les arrels de l'excursionisme científic a Mataró

Entre les entitats que es movien a la ciutat i sobretot dins l'àmbit de l'excursionisme, cal esmentar l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró del Centre Catòlic, hereva de l'Associació Excursionista de Mataró (1898) i de l'Agrupació Excursionista de Mataró (1907). Després de la mort del seu president, Joan Cabanyes i Prat, autèntica ànima de l'entitat, s'inicià una represa que portà a la creació, l'any 1917, de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró del Centre Catòlic. Aquesta nova etapa comptà amb la persona de Joan Ribas i Bertran, que en fou el dinamitzador i el que portà a la creació definitiva de l'Agrupació amb la divisa «Pàtria i Cultura». Més endavant s'hi van incorporar Marià Ribas, Ferrer i Clariana, Josep Montells, Jesús Illa, Esteve Albert i Cosme Pujadas, tots ells treballant en el camp de l'arqueologia, la història i l'excursionisme. Acabada la guerra s'hi afegirà una nova generació de joves encapçalada per Jaume Lladó i Font.

Jesús Illa, promotor de l'escoltisme a Mataró

Amb l'adveniment de la República i en uns moments de fort compromís social, l'Agrupació –també coneguda amb el nom de «els científics»– mantingué una important activitat. És en aquest moment quan hi trobem en Jesús Illa, l'home més actiu i eficient de l'Agrupació, impulsant el primer agrupament escolta mataroní,

2. Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983). Notes, records i fets d'un gran home ■

que portarà el nom de Secció de Minyons de Muntanya «Abat Dorda». Francesc Dorda i Germí (Mataró, 1641 – Poblet, 1716), abat de Poblet i mataroní il·lustre, nasqué a can Dorda de Mata, i val a dir que va ser un nom triat amb encert per designar l'agrupament escolta.

L'escoltisme a Catalunya començà l'any 1927 de la mà d'en Josep Maria Batista i Roca. El primer agrupament adoptà el nom de Minyons de Muntanya. S'hi afegí al cap de poc mossèn Antoni Batlle amb els seus Minyons Escoltes. En aquells anys dins el Centre Catòlic mataroní s'havia format el grup «Renaixement», de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, els anomenats fejecistes, presidit per l'Esteve Albert i en el qual també figurava, entre d'altres, Jesús Illa. El 1932 sorgí la idea de crear entre l'Agrupació i el grup Renaixement els Minyons de Muntanya, i qui en fou l'organitzador i autor del reglament va ser Jesús Illa. El mes de gener de 1947, amb la voluntat de continuar el que havien estat els Minyons de Muntanya Abat Dorda, Illa proposa que es formi ben aviat una colla ben equipada que actuï de reclam dels altres. Ell queda nomenat cap de la secció, i Jaume Lladó serà el seu ajudant (Tió, 1999). Fou també el creador de l'Agrupació de Noies Guies de la Mare de Déu del Corredor entre els anys 1950-1951, en un moment en què la presència de la dona en el món excursionista no era ben vista. En Jesús i la seva esposa, Maria Reniu, varen fer mans i mànigues per aconseguir-ho i se'n van sortir (Solà, 2002).

Com diu Miquel Reniu, el seu nebot, en un article a la revista *Fulls*, «... allà on la seva actuació resultà més decisiva fou en la implantació de l'escoltisme a Mataró. En Jesús Illa intuï que l'escoltisme podria esdevenir una autèntica i la més idònia escola de formació per a la defensa d'aquells valors en els quals creia. I així, al costat de l'Ansón, en Patuel, en Palacios, en Font i molts altres, inicià l'escoltisme a Mataró, un escoltisme que si bé estava inspirat en el de mossèn Batlle, ja des dels seus orígens va tenir a Mataró unes característiques molt singulars, entre les quals vull destacar el seu autèntic interclassisme. També fou decisiva la seva intervenció en la implantació de l'escoltisme per a noies, al costat de la Carme Solà, la Rosa i la Teresa Montserrat, la Roser Fadó, l'Anna Maria Colomer i d'altres. La tasca de formació d'homes i dones que portà a terme l'escoltisme a Mataró va ser molt important, i va significar l'aparició d'un espai de llibertat i d'autenticitat per a molts joves, absolutament insubstituïble. Tots els qui hi passàrem tenim un deute de gratitud amb en Jesús Illa». (Reniu, 1996).

A part de l'escoltisme, la seva acció s'encaminà també cap a la recerca històrico-arqueològica al costat d'en Lluís Ferrer i Clariana, creador de l'Obra de Sant Fran-

cesc. S'organitzaren també cursos d'història, geografia i llengua i literatura catalanes treballant paral·lelament en la salvaguarda i restauració d'ermites. Sant Martí de Mata n'és un exemple. La Secció d'Arqueologia de l'Agrupació desenvolupà una gran activitat amb Marià Ribas al capdavant, al costat de Jesús Illa, Lluís Ferrer i Clariana, Esteve Albert i molts d'altres.

L'arqueologia a Mataró en el context de la postguerra

Un dels precedents del futur Museu de Mataró l'hem de cercar dins la mateixa Agrupació Científico-Excursionista, que ja conservava una col·lecció arqueològica provinent de l'antiga Associació Arqueològica Mataronesa, fundada l'any 1888 per Terenci Thos i Codina i creadora del primer Museu de Mataró.

Arribat l'any 1947, amb la represa cultural de la postguerra es comença a gestar la Secció d'Història i Arqueologia amb una primera reunió al domicili de l'Esteve Albert, convocada per en Jesús Illa. La Secció troba aixopluc dins del Museu de Mataró, i el seu director, Rafael Estrany i Ros, els n'obre les portes. La primera junta queda formada per Marià Ribas com a president, Jesús Illa com a secretari i Jaume Lladó com a tresorer. Els vocals són Esteve Albert, Lluís Ferrer i Clariana i Santiago Martínez i Saurí. Al cap de poc temps s'hi incorporen Joaquim Llovet i Verdura, Joan Ribas i Tarrús, Jordi Arenas i Clavell i Joaquim Montserrat i Bartra.

Les activitats de la Secció despertaren un gran interès entre la gent de Mataró, de manera que s'arriba a aconseguir un bon nombre de socis actius i simpatitzants. El seu nexa d'unió serà la revista *MVSEV*, portaveu de la Secció d'Història i Arqueologia, que recull col·laboracions dels associats mateixos i de personalitats del món de la cultura, com Puig i Cadafalch, Epifani de Fortuny, Serra Ràfols, Duran i Sanpere i Enric Torra. La gran empenta que portava l'entitat va fer que fos admesa a la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, a proposta de Josep Puig i Cadafalch, i per aquest motiu tingué lloc a Mataró la clausura de curs de l'esmentada Societat el dia 15 de maig de 1949.

Entre els papers d'en Jesús Illa hem trobat un full mecanografiat i redactat en castellà amb l'esquema de programació d'aquell dia. Pensem que podria tractar-se d'un document annex a una sol·licitud de permís. S'hi recull que la presidència recaigué en Josep Puig i Cadafalch que, impossibilitat d'assistir-hi per malaltia, delegà el càrrec en el doctor Ramon Aramon i Serra.

Pere Bohigas dissertà sobre el tema «La poesia d'Ausiàs March», i tot seguit es projectaren dos films del cineasta mataroní Enric Fitó sobre el primer centenari del ferrocarril i el poblat d'Ilduro. Clausurà l'acte el doctor Aramon, i després els assistents van realitzar una visita al Museu i a la basílica de Santa Maria, on se'ls va oferir un concert d'orgue. Un dinar a Can Dimas va cloure les activitats del matí, i a la tarda es realitzà una sortida a Sant Andreu de Llavaneres per visitar la vil·la recent excavada de Can Sans i el poblat ibèric de Burriac, a Cabrera de Mar. Allà acabà la jornada amb una recepció oferta pel senyor Josep Miralles i Brillas al seu mas de can Bartomeu.

L'arqueologia a Catalunya s'estructurava en aquells anys a l'entorn de la *Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas*, depenent de la Comisaría General (1939-1956). Qui n'ostentava el càrrec de *comisario* era Julio Martínez Santa-Olalla, *un camisa vieja de Falange* que no dubtava a beneficiar en el repartiment de fons els qui considerava més fidels. Les pugnes amb els màxims representants de l'arqueologia a casa nostra, Almagro i Pericot, no cessaran fins aconseguir la destitució d'Almagro i la seva substitució per Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà, com a comissari provincial de Barcelona (Gracia, 2021). L'etapa del baró d'Esponellà, sense oblidar Serra Ràfols, va ser del tot favorable als grups locals, els quals maldaven per la catalanització d'aquesta institució del règim, car era l'única possibilitat que tenien per dedicar-se a la recerca arqueològica amb total legalitat. Pel seu indubtable valor documental, transcrivim part de la carta que Antoni Guilleumes, membre també de la *Comisaría Provincial*, adreça a Jaume Lladó expressant-li els seus sentiments i dubtes de formar-hi part.

«Hi penso molt sovint, i com tu mateix m'aturo a pensar en la culpa dels que fan possible la persistència de la separació entre éssers estimats, l'exili i moltes vegades la mort lluny de la terra pròpia dels que la serviren amb passió i lleialtat, pel sol delictes d'haver-la estimat per damunt de tot. Aquesta reflexió porta indefectiblement a l'escrúpol que manifestes en la teva lletra i que també a mi m'ha assaltat moltes vegades, de si és justificable la nostra col·laboració amb un organisme depenent dels que fan possible l'actual estat de coses. Sempre m'ha dissuadit, no obstant, de prendre mesures radicals el fet de no considerar-lo com un fi, sinó com a medi per obtenir per a la nostra terra que és, en definitiva, l'objectiu últim de tots els bons amics enquadrats en la Comissaria» (Lladó, 2017).

Després de tres anys de vida activa, la Secció d'Història i Arqueologia va acabar de manera sobtada. El dia 7 de març de 1950 arribava un ofici de l'alcalde Antoni Cabot a l'adreça d'en Marià Ribas, president de la

Secció, ordenant-li la suspensió immediata de la revista *MVSEV*, suspensió motivada pel fet de ser escrita en català. Amb la desaparició de la revista va acabar també la mateixa Secció. Entretant, Marià Ribas com a comissari local i amb tota la voluntat afegida, continuarà la tasca estroncada.

La represa arqueològica dels anys seixanta de la mà de Jesús Illa

Pels volts de l'any 1965, essent Jesús Illa professor de geografia i història a l'Escola de Formació Professional Industrial de Mataró, es formà a instàncies d'ell mateix un petit grup d'alumnes motivats per les explicacions del seu mestre envers el coneixement del passat. De forma paral·lela als grans esdeveniments històrics, Illa els contextualitza amb la realitat més pròxima dels nostres jaciments des de la prehistòria fins al món romà.

I és així com comencen les excursions de diumenge, algunes vegades matinals i d'altres de tota la jornada, depenent de la proximitat. Una de les primeres sortides va ser a l'àrea megalítica de Cèl·lecs, al terme de la Roca del Vallès. La visita als dòlmens de la Cabana del Moro, Can Gol I i Can Gol II, la Pedra Foradada i les pintures de la Pedra de les Orenetes varen incentivar les ganes de conèixer el patrimoni. Toni Roca, Miquel Barbena, Antoni Mas, Robert Lleonart, Josep Coll i Anselm Buisan foren els companys en aquella fase embrionària del grup de recerca que llavors actuava dins la Secció de Cultura de la Unió Excursionista de Catalunya en la seva delegació de Mataró.

Aquí hi trobem novament Illa dinamitzant els joves, recuperant el mateix tarannà dels temps de l'antiga Secció d'Història i Arqueologia i transmetent coneixement i compromís social. Tot trescant per camins de bosc es discuteix, s'enraona i es divaga sobre temes que transcorren des de l'arqueologia fins a la política, que ell entenia com una revisió constant i permanent que partia del seu ideari d'home de fe.

L'any 1965 tingué lloc a Barcelona la celebració del *III Symposium de Prehistoria Peninsular*, amb motiu de la commemoració del 25è aniversari del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de España, al qual fou convidat Jesús Illa i amb ell els companys del grup (Illa, 1965). S'hi varen presentar dues comunicacions amb la idea de fer públiques les recerques que tot just havien començat a fer camí, un «Estudi de poblament prehistòric a la serra del Montalt (Maresme)» i unes reflexions sobre el context geològic de la comarca. La participació al simposi esperonà el grup a continuar les recerques.

2. Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983). Notes, records i fets d'un gran home ■

Seguint el fil cronològic, el mes de març de 1966 el doctor Eduard Ripoll Perelló, director de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona, creà l'anomenat Grup de Col·laboradors de l'Institut en vista del gran interès de cooperació expressat pels assistents a les activitats que realitzava el Museu Arqueològic (Nuix, 1967). Illa fou nomenat vocal de la junta, que en aquell moment presidia Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà. Aquest Grup celebrava sessions científiques mensuals al mateix Museu, en les quals presentaven comunicacions estudiosos de l'àmbit comarcal. Val a dir que alguns d'ells havien estat membres de les antigues Comissaries Locals. També s'organitzaven visites a jaciments emblemàtics del país. L'any 1970 veié la llum el primer número de la revista *Información Arqueológica*, que tenia una periodicitat quadrimestral. Era dirigida pel doctor Eduard Ripoll, i Francesc Martí Jusmet n'era el secretari. Aquesta publicació feia també les funcions de portaveu del Grup de Col·laboradors (Martí, 1969).

Els simposis del Centre International de Recherches Anhistoriques (C.I.R.A.)

Dels dies 14 al 16 de juliol de 1966 tingué lloc a Mataró el III Simposi Internacional del C.I.R.A. (*Centre International de Recherches Anhistoriques*). El comitè organitzador estava format per Marià Ribas i els doctors Maurice Broëns, Eduard Junyent i Manuel Riu. El Museu de Mataró i l'Ajuntament van acollir amb gran solemnitat aquest esdeveniment, que van aprofitar com a oportunitat de projecció internacional en aquells moments de plenitud del règim (*La Vanguardia Española*, 1966).

Anteriorment ja s'havien organitzat d'altres simposis: el primer a Barcelona l'any 1963 i el segon a Vichy l'any 1964. L'ànima d'aquests congressos era el president del C.I.R.A., el doctor Maurice Broëns, professor a la Sorbona i resident llavors a Barcelona, on dirigia la revista *Chthonia*, publicada per l'editorial Herder entre els anys 1963 i 1969 (Broëns, 1969).

Al simposi de Mataró hi assistiren Jesús Illa i el seu grup. Hi van establir contacte amb els congressistes vinguts de França i especialment amb l'abat Pierre Nollent, president de la secció francesa del C.I.R.A. Es visitaren hipogeus a Savassona (Osona), Mataró i Argentona, que foren l'incentiu que va motivar Jesús Illa a emprendre la tasca de recerca i catalogació d'aquestes singulars construccions subterrànies. La convocatòria l'any 1967 del IV Simposi de Cordes (*Còrdes d'Albigés*) va ser l'ocasió per presentar-hi

una ponència que amb el nom «*Étude de quelques hypogées de Mataró*» (Illa, 1967) recollia la feina de camp amb la documentació planimètrica i fotogràfica de diversos hipogeus mataronins. A la primera sessió científica efectuada a l'antiga ermita de Sent Marcel e Campas, Jesús Illa hi fou convidat a presidir-la en representació de Catalunya.

Després del simposi i de retorn a Mataró es van intensificar els treballs fins arribar a crear-se el Grup de recerca d'arqueologia subterrània dins la Secció Arqueològica del Museu. Noves descobertes engruixien considerablement l'inventari d'hipogeus de la ciutat i comarca. Les novetats es van publicar a la revista *Subterranea*, portaveu de la S.F.E.S. (*Société française d'étude des souterrains*) successora de l'antic C.I.R.A. Les trobades internacionals s'anaren succeint de forma regular. S'assistia a algunes per presentar-hi ponències i comunicacions, com en els casos del VII Simposi de Brageirac el 1975, el X Simposi de Pons el 1979 i el XII Simposi de Vilanova d'Olt el 1981.

Can Sentromà de Tiana, el baró d'Esponellà i els Col·loquis Comarcals d'Arqueologia de Camp

Jesús Illa coneixia el baró d'Esponellà d'ençà de l'època de les Comissaries, quan havia estat comissari provincial d'Arqueologia, i també per haver compartit amb ell la Junta Directiva del Grup de Col·laboradors de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria. Durant els anys seixanta Illa va posar en contacte el seu grup amb el baró en una visita a la seva casa de Sentromà, en un moment de gran activitat arqueològica al jaciment descobert fortuïtament l'any 1934 a causa d'un aiguat que posà al descobert les restes d'una vil·la romana.

Epifani de Fortuny començà les excavacions amb l'ajut del doctor Serra Ràfols. La troballa el portà a prosseguir les tasques arqueològiques i a inaugurar, l'any 1959, una biblioteca amb més de 14.000 volums. L'any 1967 crearia un museu monogràfic nodrit amb els materials apareguts a l'excavació. Però el fet més important de Can Sentromà va ser la creació d'una autèntica Escola d'Arqueologia de Camp, en la qual participaven joves de Tiana, Badalona i també els del grup d'en Jesús Illa. En sorgí una generació d'arqueòlegs que dirigiren les excavacions: Josep Maria Padrós (Padrós, 2006), Josep Guitart, Francesc Tarrats, Josep Maria Gurt i Julià González, i també un bon nombre de col·laboradors. Recordem entre d'altres els noms de Manel Armengol, Maria Masip, Joan Abril, Xavier Galceran, Joan Antoja, Maria Teresa Llagostera, Rosa

Almuzara, Joan Bacarissas, Jaume Rodés, Lluís Vidal, Ferran Almeida, Salvador Bel i Albert Cartagena. De Mataró hi havia Jesús Illa, Toni Roca, Miquel Barbeta, Robert Lleonart i Antoni Mas.

Cada dissabte es realitzaven els treballs d'excavació, i a la primavera tenien lloc els Col·loquis Comarcals d'Arqueologia de Camp, en els quals participaven investigadors que hi aportaven els seus respectius treballs (Illa, 1971). Cal fer esment de l'edició de la revista *Sentromà*, portaveu de les activitats que s'hi desenvolupaven.

L'any 2004 es va constituir l'associació Amics de Can Sentromà, que arribà a tenir més de tres-cents socis i que vetllava per la conservació i divulgació del jaciment. Amb la mort del baró, l'any 1989, Can Sentromà entrà en declivi malgrat tots els esforços i lluites dels Amics de Can Sentromà. El juny del 2016 es dissolgué l'associació. El seu darrer president, en Xavier Galceran, expressà a la ràdio local de Tiana el seu sentiment: «Pleguem perquè estem cansats de lluitar». Es referia a la lluita contra la desídia que després de la mort del baró va planar sobre aquest important jaciment declarat Bé Cultural d'Interès Nacional.

Fundació de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró

Als anys seixanta, l'arqueologia mataronina girava a l'entorn del grup d'en Marià Ribas –que treballava sobretot a Burriac i a Torre Llauder– i del grup d'en Jesús Illa, que s'ocupava bàsicament de la recerca prehistòrica. La unificació dels dos grups la promou en Joan Bonamusa, que hi fa d'enllaç amb una primera trobada informal a la casa d'en Toni Roca i que desembocarà més endavant en la creació oficial de la Secció.

La Secció Arqueològica del Museu de Mataró (SAMM) va néixer oficialment el dia 7 de novembre de 1970 a partir d'un procés institucional iniciat el dia 6 de maig del mateix any amb la presència de l'alcalde, el ponent de Cultura, el director del Museu i els senyors Marià Ribas i Jesús Illa amb el seus respectius col·laboradors.

Amb l'elecció, el dia 13 de juny de 1970, d'una terna formada per en Jesús Illa, en Jaume Soler i en Joan Bonamusa, es redactà un avantprojecte de reglament de règim intern que el dia 3 de novembre de 1970 quedà enllestit. L'assemblea general de socis del dia 7 de novembre va elegir la junta directiva de la SAMM, i en fou escollit president Joan Bonamusa.

2. Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983).

Notes, records i fets d'un gran home ■

ànim de lucre i mantenint una relació directa i estreta amb el Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural (CPAN) i el Museu de Mataró.

Annex

Notes i escrits d'en Jesús Illa (2)

1 - Reflexions entorn de les escoles (1946)

Cultura

- Els edificis estan abandonats i bruts.
- Els infants corren sense limitació pel carrer.
- Les escoles són completament buides.
- Aquestes obren i tanquen les portes en hores legals però no les necessàries per als treballadors.
- Els comptats infants que hi concorren no tenen ni llibres, ni paper, ni plomes per treballar.

Cal

- Cuidar els edificis.
- Privar que els infants vagin pels carrers en hores de classe.
- Dotar les escoles de personal auxiliar que cuidi dels infants fora l'hora de classe i durant el treball dels pares.
- Que no faltin als alumnes els més precisos materials de treball.

Arts i Oficis

- Cal renovar la Carta Règim de l'Escola d'acord amb les activitats i possibilitats actuals.
- Que el Patronat vetlli pel funcionament i que la funció de Professor sia quelcom d'espiritual i no es limiti a una acció burocràtica com l'actual.
- Per això cal que el Patronat conegui els afanys dels professors i aquests la consideració i atencions del Patronat.
- Rectificar la plantilla actual d'acord amb la tasca que es porta a cap.
- També cal estudiar la manera de regular i estimular més l'assistència.
- Ambientar l'edifici.

La Secció va tenir el seu primer estatge social al Carreró, núm. 19, i a partir del dia 9 de febrer de l'any 1974 es traslladà al carrer de Sant Pelegrí, baixos interior, del bloc dels Mestres. La seva estructura interna era formada pels departaments de Prehistòria, Ibèric, Romà i Medieval, a més de comptar amb uns serveis generals de laboratori fotogràfic, laboratori químic, biblioteca, publicacions, maquetisme, reconstruccions i reproduccions, antropologia i topografia.

Les Memòries d'Activitats dactilografiades seran l'embrió de la futura publicació *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme (1977-1980)*, revista que s'intercanvia amb altres publicacions d'àmbit universitari i d'estudis locals fins arribar a poc a poc a constituir el fons de la biblioteca. Segueixen les *Miscel·lànies Arqueològiques sobre Mataró i el Maresme (1976)* i la *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró (1977)*.

L'antic butlletí *Quaderns* es veu substituït l'any 1981 per la revista *Laietania*, amb importants col·laboracions del món científic i acadèmic que superen moltes vegades l'àmbit local i comarcal. El seu intercanvi nodreix a bastament el fons bibliogràfic de la Secció.

L'any 1982 se signa un conveni amb la Generalitat pel qual el Museu s'incorpora a la Xarxa de Museus Comarcals amb el nom de Museu Comarcal del Maresme - Mataró. N'és l'òrgan rector la Junta del Patronat, formada per representants de les administracions competents, ciutadans de reconeguda vàlua vinculats a la Institució i membres de les diferents Seccions d'Investigació. Amb veu però sense vot en formen part el director, el cap administratiu, l'arqueòleg, l'interventor i el secretari. En aquell moment hi havia quatre Seccions: l'Arqueològica, la de Ciències Naturals, el Grup d'Amics de l'Art Romànic i el Grup d'Estudis Històrics i Socials (Marfà, 1994). El treball de la SAMM s'estendrà des de l'any 1970 fins al 2014, sempre amb la voluntat de difondre i protegir el patrimoni.

La necessitat institucional de professionalitzar i garantir el patrimoni arqueològic va portar a la creació, l'any 1990, d'un Servei Municipal d'Arqueologia anomenat AIA (Àrea d'Intervenció Arqueològica), que actuà des del 1990 fins a la seva dissolució l'any 2010, passant part de les seves funcions al Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural (CPAN) (García, 2017).

L'any 2014, i per adaptar-se als nous temps mentre prosseguia en la seva tasca, la Secció es dissolgué i va passar a denominar-se Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM) però treballant pels mateixos objectius, ara com a associació privada i sense

2 - Escrits sobre el Museu (1947)

Museu

Crec que té una subvenció d'unes 20.000 pessetes, que mai es cobren totalment. Aquesta subvenció es fa efectiva en unes dues vegades, i com que l'última es cobra els precisos últims dies de l'any, resulta que el director ha de tenir gastades de la seva butxaca unes 10.000 pts., amb el risc que no li paguin la subvenció i quedi per a un altre exercici tot el deute.

La quantitat de 20.000 pessetes no és gens despreciable, però m'agradaria saber, més o menys, com s'esmerça, ja que els gastos o despeses no són pas grossos, i per tant, si es fan servir per comprar un objecte, em penso que no és pas la millor manera d'esmerçar-ho. Crec que s'haurien d'esmerçar bona part d'ells amb activitats que transcendissin. El Museu ha d'ésser fogar de vida espiritual, no magatzem d'objectes d'art solament.

Si bé s'ha pagat enguany les excavacions del Beato Salvador i Plassa Xica, no s'ha contribuït a les despeses del cercle de conferències que la Secció d'Història organitzà. En canvi, abans sí que el Director pagava, o bé obsequiava els conferenciants, almenys els forasters.

Pla General

- 1- Fer del Patronat un organisme viu, o sia, amb activitat.
- 2- Ajudar a la Secció d'Història i Arqueologia no amb un pla possible, sinó més o menys anticipat.
- 3- Que essent la nostra Comarca rica excepcionalment amb material arqueològic cal pensar en el dia proper que ocuparà aquest tot el Museu.
- 4- Que com duplicació del mateix es vetlli l'edifici adjunt, el dels Arts i Oficis per instal·lar-hi les seccions d'Art.
- 5- Que es vetlli l'antic edifici de l'Ajuntament per destinar-lo a Arxiu Històric, Notarial, etc., que avui i per falta de local no hi ha qui se'n cuidi.

3 - Parlament d'en Jesús Illa, secretari de la Secció d'Història i Arqueologia del Museu de Mataró, en els actes commemoratius del centenari del ferrocarril (1948)

Correspon a tot creixement material dels pobles el seu equivalent en l'ordre espiritual. I pel mateix, si aquest darrer falla, hom podrà deduir ben fàcilment que el millor, el més sa de la creixença, s'ha esgarriat per camins

completament estèrils. Ara bé, hom pot comptar en un pervindre gloriós, si són clavats els fonaments en un terreny ben ferm. I d'aquí la necessitat de la història que ens dona a conèixer aquest terrer. Tenint en compte tot l'esmentat, la Secció d'Història i Arqueologia del Museu de Mataró vol honorar la memòria d'En Miquel Biada, així com en altres ocasions ho farà amb la d'altres mataronins il·lustres, que amb la seva trajectòria lluminosa ens empenyen a seguir vers una superació que tots anhelem.

Avui, gràcies a la gentilesa de l'Enric Fité que amb la seva pròpia obra, tan notable, contribueix, així com amb la d'altres que el nomenat ens fa possible de conèixer, i posant una fita més en la perpetuació de les festes del Centenari, podem organitzar aquesta sessió de cinema amateur.

No volem cloure aquesta petita dissertació sense donar les més expressives gràcies als autors de les obres que completen aquest programa, en Delmir de Caralt i Domènec Jiménez; així com ho fem amb el digne Patronat del Museu i tot el respectable públic assistent.

4 - Circular adreçada als socis simpatitzants de la Secció d'Història i Arqueologia (1949)

L'afermament de les tasques que iniciarem fa dos anys és el que avui ens fa eixamplar els nostres horitzons a fi que la nostra tasca sigui més intensa i arribi fins els llocs més llunyans on bategui el cor d'algun mataroní.

Tal com exposarem en la nostra motivació, els nostres fins no són altres que l'estudiar i donar a conèixer l'immens tresor arqueològic i històric de Mataró, tot exaltant la memòria i les gestes dels grans patricis.

Els més principals homes de la nostra terra han vingut al nostre museu col·laborant amb les nostres activitats de conferències, estudis i excavacions, etc., i totes les activitats han quedat perpetuades i propagades per mitjà del portaveu *MVSEV* que, malgrat les dificultats del moment, podem presentar amb tota pulcritud i que en l'any que acabem de deixar forma un magnífic volum de 150 planes a tot text, aparegut en sis fascicles.

Amb ell hem obtingut l'atenció particular i col·lectiva dels medis estudiosos de la nostra terra i per això pel maig es congregaren entre nosaltres els membres de l'Institut d'Estudis Catalans i per l'octubre els Comissaris d'Excavacions Arqueològiques de la Província de Barcelona.

A més de la tasca científica i de divulgació, pesa sobre nostre la qüestió econòmica i en ella volem cridar-hi a

2. Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983). Notes, records i fets d'un gran home ■

col·laborar tots els simpatitzants i aquells que senten amb orgull el batec de mataronisme i de la terra que els veié néixer.

5 - Carta de Jesús Illa a Joan Bas Colomer

Permeteu-me que d'antuvi us digui amic, doncs aquest és el mot que correspon a tot aquell que comparteix amb altre els batecs del cor i de l'ànima, i el vostre acte d'assignar una important quantitat a la Subscripció Popular per erigir un monòlit a la memòria del company Josep Punsola em permeten considerar-vos com a tal.

Us vaig prometre una col·lecció de *MVSEV* a partir de l'any 1949 ja que del primer any, o sia el 1948, no en queda cap col·lecció. Preneu-la com a simbòlica ofrena a vós i als Catalans de Buenos Aires. Ella és l'única publicació que amb la nostra parla veu la llum a Catalunya, per millor dir, veia la llum, doncs des del 1 de març resta prohibida per manament del Batlle de Mataró.

No per això pensem desaparèixer i sembla que el motiu formal de la suspensió és el no voler afrontar aquesta primera autoritat, la responsabilitat que representa una publicació en català a l'empara d'un organisme oficial, el Museu.

Així és el nostre calvari, però també el nostre tremp, ja que, malgrat la senzillesa en què ens hem de moure i totes les dificultats, no ens fan desistir de l'intent de superació, i dintre de breus setmanes, la Secció d'Història i Arqueologia quedarà convertida en Centre d'Estudis Comarcals, i el nostre portaveu es dirà *MARESME*, per tal de donar entrada a l'ambient estudiós d'altres disciplines i eixamplar la nostra acció des del Tordera al Besòs.

Res més demano de vós que vulgueu fer-vos dipositari dels nostres batecs enllà de l'Atlàntic i ens doneu no ja sols el consol, sinó la fortitud moral que representa el pensar que de les fites simbòliques que també aneu a aixecar entre els nombrosos residents que tenim a totes les terres d'Amèrica, la sostinguda per en J. Bas Colomer i a l'Argentina, és la primera en aixecar-se.

Qui era Joan Bas Colomer

"A fines de 1938, con el ejército franquista a punto de entrar en Cataluña, partió hacia Marsella Joan Bas Colomer, comerciante de la Ciudad de Mataró que también se dedicaba al periodismo y la crítica teatral y militaba en Acción Catalana Republicana. El amigo que lo acompañaba tenía parientes en Mendoza, y a

través de ellos obtuvieron un contrato de trabajo para ingresar en la Argentina. En el Casal de la Ciudad cuyana Bas Colomer conoció a su futura esposa. El padre de ella, Francisco Cortada, era un médico barcelonés, emigrante en Mendoza en 1912-1924 y nuevamente desde 1937. A comienzos de los años cuarenta, Bas Colomer y su nueva familia se mudaron a Buenos Aires, donde llegaría a presidir el Casal de Catalunya" (Fernández, 2013).

6 - El Congrés Provincial del Comissariat d'Excavacions Arqueològiques a Sabadell (1948) i proposta de futura celebració a Mataró

L'any passat per primera volta es convida a la Secció d'Història i Arqueologia a prendre part en el Congrés Provincial del Comissariat d'Excavacions Arqueològiques de la Província, al cap del qual figura el Sr. Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà.

El lloc escollit era Sabadell, i en el Museu d'aquella ciutat fórem reunits els representants de tota l'arqueologia. Totes les personalitats dels museus de Barcelona, Vilanova i la Geltrú, Sabadell, Arenys, Terrassa, Manresa i nosaltres fórem rebuts per l'il·lustre senyor Marcet, alcalde de Sabadell, qui presidí el congrés donant obertura al mateix, honorant-se al trobar-se reunit amb la gent del saber més representatiu de la nostra terra.

Fou més que interessant l'exposició de la labor realitzada pel Museu de Sabadell, que, amb sàvia direcció i col·laboració de l'Ajuntament, s'havia destacat entre totes les activitats, remarcant la direcció del Sr. Mas Gomis i del director de la Secció de Paleontologia Sr. Crusafont, que ha posat el nivell de la mateixa a escala internacional d'ordenació i competència.

Altra nota destacada fou la presència de la nostra Secció, que merescué totes les atencions de tants prestigiosos congregats els quals s'interessaren vivament per les nostres activitats i determinant que enguany el congrés tindria lloc a Mataró, en el Museu Municipal. Seguidament l'alcalde Sr. Marcet oferí un dinar esplèndid als congressistes. A la tarda s'efectuaren les visites a les excavacions d'Arragonem, el parador romà i a les esglésies romàniques de Terrassa.

Per això, avui, que comencem a enfocar les nostres activitats vers aquell magne congrés, fem present a l'actual consistori tot quan ja havíem manifestat en el passat ajuntament, fent-li present l'honor que dispensaran a Mataró i preveure amb temps una organització per veure que aquests puguin quedar plenament entusiasmats amb les activitats desplegades durant l'any d'existència

i atesos en forma més digna que no està a l'abast dels medis de l'associació.

A tal fi proposem celebrar els actes de la faisó que ho feren a Sabadell, o sia:

- Rebuda dels congressistes en el Museu.
 - Obertura del Congrés pel Sr. Alcalde.
 - Reunió Congrés, obertura de l'exposició "ad hoc" i exposició d'activitats de la Secció amb resultats positius lograts.
 - Ponències foranes.
 - Orientacions a prendre per a l'any proper.
 - Clausura per l'Excm. Sr. Baró d'Esponellà.
 - Breu visita a la ciutat antiga i Santa Maria.
 - Dinar.
 - Excursió a Caldetes o Cabrera.
 - Comiat.
- Despeses: dinar i auto-pullman.

7 - Idees i propostes per al futur cultural de Mataró (1949)

En el nostre cas considerem Centre Cultural de la Ciutat aquella entitat que dona a conèixer, valorant i espiritualitzant, tots els valors dels seus fills, tot propagant-ne els seus més preuats valors morals. En tal cas no hi entren les escoles de cultura general, ni superior, ni tant sols les entitats que amb una forma o altra també propaguen la cultura.

Qui tot just ha iniciat aquesta obra de titans és la Secció d'Història i Arqueologia. Dic obra de titans per lo descuidada que es troba i que cal fer tota la feina. Així, hem de començar per donar la importància que el nostre terrer tingué com a capitalitat indiscutible de Laietania, demostrat pels grans nuclis de poblats ibèrics com en cap més lloc del Maresme, Vallès ni Pla de Barcelona. Tot desfent un sens fi d'errors que fins ara han sigut tinguts com a dogma de fe.

Ens cal reconstruir la ciutat romana d'*Iluro*, de la qual sols en sabem quatre vulgaritats manifestades per les ares, especialment. També hem de descobrir l'època boirosa de la Civitas Fracta fins al retorn de la vida a la nova Mataró.

Aquesta pacient feina ens portarà tants elements que dintre breus anyades el Museu actual serà insuficient per a la Secció d'Arqueologia, i caldrà pensar ja en els objectes artístics que hi tenim col·leccionats. Darrere d'aquesta tasca de frare anacoreta ens ve la segona, la del frare de convent, i ens caldrà, per conèixer aquest Mataró primitiu, un treball laboriós tant en els arxius

particulars com oficials, tant de la localitat com de la comarca i capital.

Les nostres tradicions i tota mena d'activitats, tant passades com presents, deuen ésser degudament exposades, catalogades i posades a l'abast de tot element culte. La marineria, que tantes planes de goig, heroisme i riqueses proporciona, està fent els darrers badalls sense que en quedi rastre si no ens afanyem a fer-ne una recollida. El museu folklòric clama per les coses que desapareixen de la nostra ruralia.

Sota el guiatge de qui no sap honorar les petjades del passat no se serà capaç de deixar cap petja que mereixi l'honor dels qui vindran. Ens cal recordar-nos de tants i tants fills il·lustres d'aquest Mataró tan descuidat en cultura ciutadana, i sols una tasca de coneixement dels Grans Fills pot fer impossible uns fets tan lamentables com el viscut aquests dies de veure desbancat el realitzador del primer tren per un aventurer. Cal conèixer més a fons en Biada, Campeny, Abat Dorda, Terenci Thos... i tants d'altres als quals hi hauran de seguir d'altres tan prestigiosos com en Puig i Cadafalch, Marshall, Sabater, Pascual... etc.

La nostra tasca no ha acabat encara. Les activitats actuals de tota manifestació ciutadana han de tenir el seu lloc en l'arxiu de la Ciutat. Cal que cada entitat, cada manifestació intel·lectual, o econòmica, quedi catalogada i arxivada per servir de base als estudis i divulgacions que han de situar Mataró al nivell que li correspon entre l'ambient nacional.

Museu Arqueològic
Museu Folklòric
Arxiu Històric
Arxiu Ciutadà

Han d'ésser les llars on hem de desenvolupar la nostra vida i fer-la relluir a l'exterior per mitjà de l'avui modest *MVSEV* i la celebració d'actes d'homenatge i publicació de biografies dels grans mataronins. Els mitjans a emprar per a aquesta tasca cal tenir en compte que han de ser d'impulsar que els agrupaments culturals i recreatius se sentin identificats en aquesta obra i contribueixin, sense sortir del seu clos, a donar relleu als actes, tal com s'ha fet en el centenari del carril. Ha d'ésser la Comissió del Centenari que ha d'impulsar aquest afany d'acció dignificant la nostra ciutat, fent-li perdre aquest nivell d'esperdenya, de raser, que deixa tots els seus fills oblidats. Cal recordar-nos i fer recordar els qui amb les seves obres són dignes de tenir-los per mestres. Qualsevol població té més prestigi que Mataró, i és perquè s'ha recordat dels seus grans homes, com si Mataró existís solament des que el progrés industrial hi ha atret les grans masses.

8 - Ressenya del 25è aniversari del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de España

Era l'any 1965 quan rebérem un convit a la celebració del 25 aniversari del *Consejo Superior de Investigaciones Científicas de España*, i els membres d'investigació arqueològica havien preparat un simpòsium de la seva especialitat, confiat a investigadors del país i estrangers. A l'igual feien les altres branques.

Entre sorpresos i decidits acordàrem assistir-hi però no pas com a espectadors, sinó com a participants amb algun comunicat d'interès.

L'empresa fou agosarada, però sense defallences ens posàrem a la tasca per tal de quedar no sols com uns homes, sinó com uns senyors, malgrat no tenir cap pretensió.

Arribà el dia, i els nostres treballs, escrits en la nostra parla, foren presentats a aquella reunió internacional que aplegava la primera línia d'investigadors d'Espanya i d'Europa.

Difícilment tornarem a participar en la nostra vida en una reunió de tanta categoria intel·lectual. Aquest fou el comentari del sector.

Els treballs presentats foren dos. L'un i més extens es referia als vestigis prehistòrics del Maresme, i el segon era un comentari sobre les roques foradades de Mallorca i de la nostra serra.

En finalitzar els actes del matí ens desplaçarem al Saló del Consell de Cent de l'Ajuntament de Barcelona i l'Excel·lentíssim Sr. Alcalde en nom de la ciutat ens digué que la ciutat tota s'honorava acollint tan important concentració intel·lectual del món. I en nom dels científics reunits el Magnífic Rector de la Universitat barcelonina agraïa en nom de tota la intel·lectualitat la magnífica rebuda de Barcelona.

Tot acabà amb un esplèndid aperitiu propi de la categoria dels reunits, i consti que nosaltres ens hi consideràvem uns polissons, entrats per la porta falsa o bé entre la munió de personalitats. A la tarda tornàrem a les reunions científiques, en les quals participàrem i ens relacionàrem intensament amb els professors Giovanni Lilliu, de la universitat de Càller, i Pere Ponsich, del Rosselló.

La participació en aquestes reunions fou lo que ens feu decidir a realitzar uns estudis i iniciar una tasca, tasca que després fou continuada al Montalt.

En primer lloc tractàrem de localitzar els llocs prehistòrics coneguts a la comarca i després estudiar-ne, encara que fos exteriorment, algun d'ells a la vegada que anàvem a la descoberta d'altres vestigis. Fou en aquest intent que, especialment al Montalt, ens trobàrem amb problemes que depassaven el camp propi de l'arqueologia, doncs els rocams enormes que podien haver sigut llocs de guaita, de refugi, d'habitatge o d'enterrament presentaven aspectes anormals, o diferents de molts altres que havíem vist.

Aquelles roques gegantines presentaven un treball de modificació en el qual hi havia hagut d'intervenir sens dubte el mar o la mà de l'home o potser les dues coses a la vegada. El treball de les roques ens recordaren l'aspecte dels rocams que sota les aigües del cap del Morrell, el llevantí mataronès, ens eren coneguts per anar-hi a arrencar pallerides (barretets) i eriços de mar. Indubtablement tenien el mateix aspecte. Però com s'explica a 400 i 500 metres d'altura? Per això ens fou precís retornar a records d'estudi, de la geologia, de les Eres Geològiques, d'aquell Océà Tetis de l'Era Primària que cobria tota la Península, al repàs del moviment hercinià, a la formació del magma granític de la nostra serralada, a aquell llac Secundari que cobria el centre de Catalunya i sota del qual dormia el granit d'aquesta serra quan la terra era on avui hi ha el mar i els rius que desaguaven al llac - Vallès venien de Mallorca i d'Àfrica.

Per últim la gran fallida de l'aixecament Alpí - Pirinenc i l'enfonsament del continent Català - Balear, formant-se el Mediterrani i deixant el granit que tants mil·lennis havia estat sota les aigües i que ara apareixia enlairat i amb les roques més compactes esculpides per les aigües, en algunes parts encara conserven aquella particularitat que molt possiblement en alguna època degueren ésser aprofitades per l'home.

És clar que el treball de les roques espectaculars eren naturals però... és que aquelles condicions, aquells dipòsits d'aigua, aquelles concavitats no havien sigut aprofitades pel premsat o per a la mòlta? És que algunes d'aquelles concavitats no són o poden ésser completament degudes a la mà de l'home?

I les coves que hi ha i els abrigalls no foren aprofitades o construïdes per l'home per refugi per viure o per donar sepultura als seus morts? Tots aquests enigmes i problemes no són pas possibles de desxifrar sense portar-hi a terme unes excavacions amb tota cura, i tal vegada molt difícils.

Impossibilitats d'emprendre aquesta tasca ens acontentàrem a remoure la superfície. No podíem pas aspirar a espectaculars resultats però sí que foren suficients

perquè persistíssim en les nostres suposicions. Així, portem recollits uns 2.000 fragments de ceràmica en diversos indrets. Tots presenten idèntiques característiques, ceràmica groguenca, feta a mà, amb cordons excisos que en alguns casos formen quadrats i altres motius. Malauradament no tenim cap forma de vora o boca, ni de fons, però sí que pertanyen a grans atuells. Algun fragment de ceràmica, però, és més prim que la més abundant.

També hem trobat esquires de sílex que tant ens diuen de la presència de l'home, però no posseïm cap peça d'utilitat.

Reportatge del VIII Simposi Internacional d'Arqueologia Subterrània a Brageirac, signat per «El Gorjablanc»

En Jesús Illa no era prolífic en l'escriptura però de tant en tant prenia notes o redactava esdeveniments sota el pseudònim de «El Gorjablanc». Els autors considerem escaient transcriure el reportatge que va realitzar el juliol de 1975 a Occitània com a testimoni de la seva sensibilitat. Diu així:

«Els amics que fa set anys assistirem al Simpòsium de Cordes ens hem decidit a prendre part en el VIII Simpòsium Internacional d'Arqueologia Subterrània de Brageirac, al departament de la Dordonya, a l'est de Bordeus.

El temps transcorregut i les possibilitats de reviu dies inoblidables ens induïren a traspassar de nou les Corberes per retrobar-nos altra vegada amb els veïns del Llenguadoc amb rostres de bona recordança però, de ben segur, també amb altres de nous. Anem a establir relació amb aquell ramell de pobles com Brageirac, Montinhac, Salinhac, Solhac, Pairac, Ferrençac, Monsavinac, Mausac, etc., que a dotzenes hi són a la regió oriental de Bordeus i que tant es relacionen amb els nostres isolats de Burriac i Estrac. Fer notar aquesta coincidència toponímica de noms de poblacions fou la nostra primera preocupació. Altre punt de coincidència foren els estudis de les fosses ovoides medievals que ells estudien especialment a Pena d'Agenés i nosaltres tenim i estudiem també aquí a Sant Jaume de Traïà i darrerament a Can Modolell a Cabrera de Mar.

Són quatre els membres més diversos de la Secció Arqueològica matoronina els que formem l'expedició, els que anem a refondre la nostra diversitat en una comunitat de vida compartida sota la tela d'una tenda. L'onze de juliol de 1975 realitzem el transplantament des del Maresme a la ribera de la Dordonya, camí que fem pro-

tegits del sol d'estiu per una lleugera cortina de núvols i calitja. Perpinyà, Narbona, Carcassona... són els encontres principals fent parada abans de Tolosa, dinant prop del canal sota una frondositat d'arbrada envoltada de fruiterars. Quines geloses ofrenes són posades prop de la carretera formant pomells d'obsequis de colors i sabors a tots els vianants. Una vegada refets de la llarga tirada matineria prosseguim vers la cosmopolita i ja propera Tolosa, que creuem camí de Moissac i Agen, per fer l'entrada a Brageirac a mitja tarda en l'enjardinament de l'Aquitània.

En el Càmping Municipal i al peu de la Dordonya, d'aigües amples i quietes, instal·lem la nostra cartoixa de lona. És l'antic amic i organitzador del Simpòsium, l'Abbé Nollent, qui ens ajuda a resoldre la problemàtica del muntatge de la tenda desconeguda. Ja en la vesprada i en lloc tan silenciós i acollidor sentim una veu ja coneguda, de parla estranya, que ens diu: "este se quedarà a dormir aquí con vosotros". Es referia al jove acompanyant barceloní, l'Antoni, que de dia li feia de lacai i de nit de company nostre. Hem descansat plàcidament. La cantadissa dels ocells ens desvetlla i darrere d'ells, a poc a poc, el lloc retorna a la vida. Una bona i reconfortant dutxa, l'abillament personal i l'esmorzar són les ocupacions de primera hora. Ens cal ésser més puntuals per tal d'exposar els treballs de tècniques gràfiques que aportem al Simposi. Ens referim a les fosses de Can Modolell. Abans de l'hora convocada ja som a la Cambra de Comerç, i en el seu magnífic saló de reunions, el lloc de les trobades, muntem el plafó dels nostres gràfics. Comencen a arribar els congressistes, molts d'ells ja coneguts, i entre ells el professor de la Sorbona i president dels actes M. Mauny; també M. Deschamps, de l'Institut Francès; M. Bourdeau president de l'Associació Brageirac; Herr Von Eberstein, del grup germànic, Mrs. Beamon, cap del grup anglès i altres cares, algunes conegudes i altres desconegudes, especialment gent jove que havien d'esdevenir els nostres millors amics.

M. Bourdeau, president dels investigadors de Brageirac, és el qui ens dona la benvinguda, i és el president Mr. Mauny qui obre el Simposi regraciant l'interès dels congressistes i regraciant també els investigadors de la Dordonya, que amb les seves activitats s'han posat en poc temps al cap de les investigacions catalogant uns cinc-cents vestigis, estudiant-los, aportant orientacions i fent possible la celebració del present Simposi. Tot seguit es dona pas a les lectures de ponències i comunicats francesos que són motiu d'interessants intervencions i animats col·loquis i confrontacions que es desenvolupen al final de cada lectura. Abreujant una mica ens arribem ja al migdia, i a l'Orangerie du Jardin Perdoux la municipalitat de Brageirac ens ofereix un vi d'honor –i quin vi!. Mr. Raymond Mauny respon a l'alcalde amb paraules honorífiques i de gran complaença.

2. Jesús Illa i París (Barcelona, 1910 - Mataró, 1983). Notes, records i fets d'un gran home ■

El dinar a la tenda és quelcom precipitat, doncs a les dues cal reprendre les reunions. A la tarda són els forans, anglesos, alemanys i catalans, cada un en la pròpia llengua, els que desgranen els comunicats, fent al final de cada dissertació un resum i comentari en francès, obrint-se també animats i profitosos col·loquis. El fet d'haver sigut nosaltres els darrers a intervenir dona lloc a que el diàleg s'allargui amb aclariments i detalls i en col·loquis després de la reunió. L'interès és motivat per la coincidència de les fosses de Can Modolell i les de Pena d'Agenés. Són els joves universitaris els que s'interessen per les fosses, per la forma de desenvolupar els treballs, precisant explicar-los com realitzem els treballs topogràfics, els sistemes d'excavació segons el rigor dels mètodes moderns, les normes de les tècniques emprades, l'estudi coordinat de les plantes d'excavació, la dels materials obtinguts, generalment poc coneguts per la foscor històrica de l'època a què pertanyen, la confrontació de parers, les deduccions assolides i la redacció de l'esquema i del conjunt estudiat.

Des d'aquest moment passarem a ser el grup més destacat i de major interès per a les finalitats proposades pels investigadors del Perigord.

De nou sopar precipitat, doncs no ens volem perdre detall de la visita al vell Brageirac que, sense saber-ne l'origen, encara conserva la seva estructura urbana de rutes encreuades centrades per l'antic fòrum comercial. Brageirac és un de tants llocs del Perigord que conserva complet el seu nucli antic mentre que la modernització s'escampa pels seus voltants, tot ben harmonitzat amb el paisatge suau, les construccions baixes sense edificis singulars, com en el nostre país, i sense modernismes dins del nucli antic. La part vella ha sigut renovada, restaurada o resta pendent de restauració, mai de destrucció, que és penyora del gloriós passat, i no són acceptades novetats estridents i contrastants. A les parts noves, construïdes als afores, es formen zones residencials amb xalets unifamiliars, baixos o amb un sol pis i enjardinats, que fan de la Dordonya un país totalment suau, sempre verd prop de les aigües planes i manses. La visita acaba a la nit prop del riu i dels reflexos dels llums i de les arcades dels seus ponts en les aigües que l'emmirallen.

El diumenge és dia d'excursions i visites a soterranis del Perigord. Fora inacabable descriure, encara que fos somerament, cada un dels molts visitats. Els citarem solament: el Cros du Renard a Cunèja i els soterranis de Sent-Martin de Ferensac. A la municipalitat de Pena d'Agenés tingué lloc l'exposició de tots els materials aportats pels congressistes, remarcant que tot el poble era una exposició d'art i artesanía, que fórem obsequiats amb oportuns i abundosos refrescos que contrastaven amb la calor del dia. Pena d'Agenés és un mirador

incomparable sobre la plana on la Dordonya hi serpenteja. També cal fer esment del festival típic, emprant la llengua occitana, que tingué lloc a la plaça de l'ajuntament. També visitarem les fosses ovoides dins la població. Reprenem la marxa vers la Mota de Monsavinac a Tourliac, impressionant conjunt defensiu subterrani, el soterrani de La Genebre a Faux i retorn vers Brageirac.

Cal dir que, en els constants recorreguts de l'autocar, les dolces notes d'un flabiol nostre, amb tonades pastorils, folklòriques, juvenils i populars de les terres dels expedicionaris que ajuntaven les seves veus a les melodies foren del gust i complaença de la concurrència i valgueren la felicitació de M. Mauny, el president, per l'ambientació i clima aconseguit.

El dilluns és el darrer dia del Simposi, i prosseguim amb les trobades a la Cambra del Comerç, on de nou són fets diversos comentaris als treballs presentats. Tot seguit es passa a reestructurar la Junta Directiva de la secció francesa. Es tracta de l'economia de la societat i de la renovació de càrrecs de Junta. Es promou un debat molt viu, doncs a la visió mitològica que moltes vegades plantejaven els antics es contraposa una actitud nova del jovent que planteja els problemes cercant en el context d'estudi la funció i utilitat humana dels llocs estudiats. A la fi es realitzen les votacions corresponents, i assumpte resolt.

A la tarda encara més visites a soterranis de Valaruell i de Leysard amb més fosses externes. Visita del soterrani de Grange Neuve a Sent Martin dei Combas i d'un jaciment mosterià adjunt. Aquí ens esperava a tots una gran sorpresa, prop del lloc de la carretera on deixarem aparcat l'autocar i altres cotxes acompanyants. Els que formàvem el grup català donàrem la veu d'atenció a un tallat de roca d'uns 30 metres de llarg, amb angles escairats i amb indicis de separacions i també amb un rebaix a altura per sostenir una coberta i que indubtablement resultava un hàbitat humà que no deixaria de tenir relació amb el jaciment prehistòric visitat. Requerírem l'opinió de M. Bröens, fundador de la societat i residenciat actualment a Barcelona, el qual asseverà el que manifestàvem... "*C'est la même chose que le mur de Savassona, près de Vic*". No cal dir que l'harmonia i la convivència anaren creixent en cada etapa dels recorreguts, sempre en ambient festiu, i la descoberta arqueològica que realitzàrem consagrà el nostre prestigi d'investigadors i arqueòlegs.

Encara visitarem els soterranis de La Rocardie a Lieurac de Loira, i reprès el viatge arribarem de nou a Brageirac ben empatsats d'hipogeu.

Entre les múltiples atencions que la joventut universitària occitana tingué envers el nostre grup i en di-

verses ocasions, cal esmentar el darrer sopar que ells ens oferiren en una llar particular. En ell assaborírem abundoses i exquisides menges que foren regades amb els vins incomparables del país, acabant amb un gran pastís preparat tot per la senyora de la casa, mare d'un dels estudiants, que meresqué la felicitació, alabança i reconeixement de tot el nostre grup.

Quasi que aquí podríem cloure la que podríem qualificar com la nostra marxa triomfal pel Perigord però és que encara retornarem a la Cambra de Comerç per veure una inacabable projecció d'un film sobre senyals i grafitns en pedres de construcció i roques.

Avui és el dia 14 de juliol, festa nacional francesa, i els resplendors i esclats dels focs d'artifici que es fan arran del riu, a més d'atreure milers de persones dels pobles veïns, també ens atreuen a nosaltres que deixem tanta projecció i ens llencem corrent carrerons avall, vers el riu, per participar també en el final dels focs. En acabar-se tothom desfila cap al passeig central i plaça de festes on tenen lloc els actes propis de les festes populars. Pel camí encara fem nova parada per visitar la casa del vi, de grandioses proporcions, usada encara com a centre cultural i de recepcions.

Definitivament ens despullem dels actes culturals i ens endinsem vers el món de la popularitat, les ballades i els establiments de refrescos. Allà ens trobem de nou amb la jovenalla occitana i per tot es fa present la nostra participació. Hi ha qui l'atreu fortament el ball i altres que prefereixen el repòs en un bar. Podem dir que hem renovat la vida i intercalat algun nom inoblidable entre els nostres. Són les dues de la matinada i cal fer el que no voldríem: acomiadar-nos definitivament de tan agradables companyies. Retornem lentament al càmping, després d'haver lograt unes amistats autèntiques. I amb aquests pensaments entrem dins la tenda.

I ara retornem ja al nostre país, ens acomiadem amb nostàlgia del país germà tot refent al revés el camí d'anada. Dinem a la mateixa frondositat d'abans, prop del canal, on ara coincideix el pas de cinc vaixells de cabotatge que es preparen per entrar entre les encluses on seran elevats de nivell i prosseguiran el seu viatge.

Dinem també abans de Perpinyà, i la tarda comença a minvar quan passem per la Duana i arribem a casa ja al tard, portadors d'uns records inoblidables del VIII Simposi Internacional d'Arqueologia de Brageirac, del País del Perigord».

El Gorjablanc

(1) Documentació consultada a l'Arxiu Comarcal del Maresme, signatura AC 3059-01 Expedient: «Jesús Illa i París, professor de l'Escola d'Arts i Oficis».

(2) Al Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural (CPAN) s'hi custodia documentació referida a Jesús Illa, integrada sobretot per fulls manuscrits i notes que pel seu interès hem cregut oportú de publicar-les com a annex.

Bibliografia

BROËNS, M. (1969): Nuevas aportaciones acerca de los hipogeos de Cataluña. *Chtonía*, núm. 7 - 8, p. 112 - 125. Editorial Herder, Barcelona.

CUSACHS I CORREDOR, M. (1980): Jesús Illa i París als seus 70 anys. «Tinc molts llibres per llegir quan sigui vell». *El Maresme, Setmanari d'informació*. Núm. 104.

FERNÁNDEZ Y ALEJANDRO. (2013): La colectividad catalana de Buenos Aires y el impacto del exilio republicano (1939-1964). XIV Jornadas Interescuelas / Departamentos de Historia. Departamento de Historia de la Facultad de Filosofía y Letras. Universidad Nacional de Cuyo, Mendoza, 2013, p. 5.

FLORENSA I PARÉS, J. (2015): L'escolapi Joan Roig Riasol, mestre (Balaguer, 1881 - Mataró, 1950). *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. Núm. 113, p. 18-28.

GARCÍA ROSELLÓ, J. (2017): La gestión del patrimonio arqueológico en la Ciudad de Mataró (Barcelona). *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*. Núm. 35, p. 1.284-1.292.

GRACIA ALONSO, F. (2021): De la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas al Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas (1939-1969). Su influencia en la investigación local en el área norte de la provincia de Barcelona. *Laietania. Estudis d'Arqueologia i d'Història*. Núm. 22, p. 31-54.

ILLA I PARÍS, J. (1965): Ressenya del 25è. Aniversari del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de España. *Notes manuscrites de Jesús Illa*, nota 8.

ILLA I PARÍS, J. *et alii* (1967): Étude de quelques hypogées de Mataró. *Bulletin de la Section Française du Centre International de Recherches d'Archéologie Chthonienne. Actes du Symposium de Cordes*. París, 1967.

Bibliografia personal

ILLA I PARÍS, J. (1948): Honor a Biada. *MVSEV*, 1948.

ILLA I PARÍS, J.; BARBENA I ANGLADA, M.; LLEONART I CASADEVALL, R.; MAS I MENGUAL, A.; ROCA I CASANOVAS, A. (1965): Estudi de poblament prehistòric a la serra del Montalt (Maresme). Comunicació al *Coloquio sobre Arquitectura Megalítica y Ciclópea Catalano-Balear (Barcelona) Consejo Superior de Investigaciones Científicas. III Symposium de Prehistoria Peninsular*.

ILLA I PARÍS, J.; BARBENA I ANGLADA, M.; LLEONART I CASADEVALL, R.; MAS I MENGUAL, A.; ROCA I CASANOVAS, A. (1967): Étude de quelques hypogées de Mataró. *Bulletin de la Section française du Centre International de recherche d'archéologie chthonienne, Symposium de Cordes*.

ILLA I PARÍS, J. (1971): Toponímia del Maresme. *XIII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Mataró-Tiana*.

ILLA I PARÍS, J. (1974): La via romana d'Iluro a Burriac. *Revista Cingles*, XX, p. 346-347.

ILLA I PARÍS, J. (1976): Topònims del Maresme i consideracions històriques a l'entorn dels mateixos. *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i El Maresme*. Mataró. Museu Municipal p. 25-26.

ILLA I PARÍS, J. (1971): Toponímia del Maresme. *XIII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Mataró-Tiana*.

LA VANGUARDIA ESPAÑOLA. (15-07-1966): p. 23. «Noticario de Cataluña. Mataró: Apertura del III Simposio Internacional de Arqueología. Mañana concluirán las sesiones de estudio».

LLADÓ I FONT, J. (2017): Dues viles i una ciutat. *Tot fent memòria*, p. 105.

MARFÀ I RIERA, C. (1994): El Museu Comarcal del Maresme - Mataró. Una mica d'Història. *Singladures, Revista d'Història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*. Núm. 18, p. 31-35.

MARTÍ JUSMET, F. (1969-1970): *Información Arqueológica*, Boletín informativo del Instituto de Prehistoria y Arqueología de la Diputación Provincial de Barcelona. *Ampurias*, t. 31-32, p. 327-328.

NUIX ESPINOSA, J. M. (1967): Grupo de Colaboradores del Instituto de Prehistoria y Arqueología. *Ampurias* XXIX, p. 304-305.

PADRÓS I CUYÀS, J. M. (2006): *La Tiana desconeguda. Tresors de la Vall de Montalegre*. Ajuntament de Tiana.

RENIU I TRESSERRAS, M. (1996): Semblança de Jesús Illa i París. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. Núm. 56, p. 29-30.

SOLÀ I MONTSERRAT, C. (2002): Inicis de l'escoltisme a Mataró. Les noies guies (1952-1956). *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. Núm. 73, p. 28-33.

SOLDEVILA I BALART, L. (2006): La I Taula de Poesia del Maresme. Fonts: Butlletí del Centre d'Estudis Argentonins Jaume Clavell. Núm. 25, p. 10.

TIÓ I CASAS, P. (1999): Cent anys de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. Núm. 64, p. 24-37.

Acta de naixement de Jesús Illa i París

La colla dels dijous (1942 - 1952). D'esquerra a dreta i de dalt a baix: Entre d'altres, Enric Fité, Francesc Belcos, Manuel Cuyàs, Josep Punsola, Lluís Terricabres (Terri), Jesús Illa, Josep Reniu, Joan Mas, Elisard Sala, Josep Maria de Sagarra i Enric Trià. (Foto: AMM)

1941 Jesús Illa i Maria Reniu (Foto: M. Reniu)

La Molina (Foto: M. Reniu)

Tertúlia a casa de l'Esteve Albert amb Josep Reniu, el pare Joan Roig, Esteve Albert, Rita Albert, Joan Tutó, Elisard Sala, Jesús Illa, Joan Ballejà, Joaquim Casas i Pagès

1948 Vil·la romana del Pla de Can Sans a Llavaneres, hi veiem Illa, Rabassa, Ribas, Martínez i Lladó.

Reunió del grup C.O.R. (Cavallers de l'Ordre del Retrobament) a Riells del Montseny. D'esquerra a dreta i de dalt a baix, Jaume Lladó, Jesús Illa, Elisard Sala i Josep Maria de Casacuberta any 1948

Acte de les Noies Guies al pati dels Lluïsos amb la Maria Renu i en Jesús Illa. (Foto: M. Renu)

Jesús Illa a l'abric Les Petoneres M-3/1 conjunt rocós de la serra Polsaruda -El Montalt- (Foto: J. Roig)

Una visita a l'Oppidum d'Ullastret, Baix Empordà 1966 (Foto: R. Lleonart)

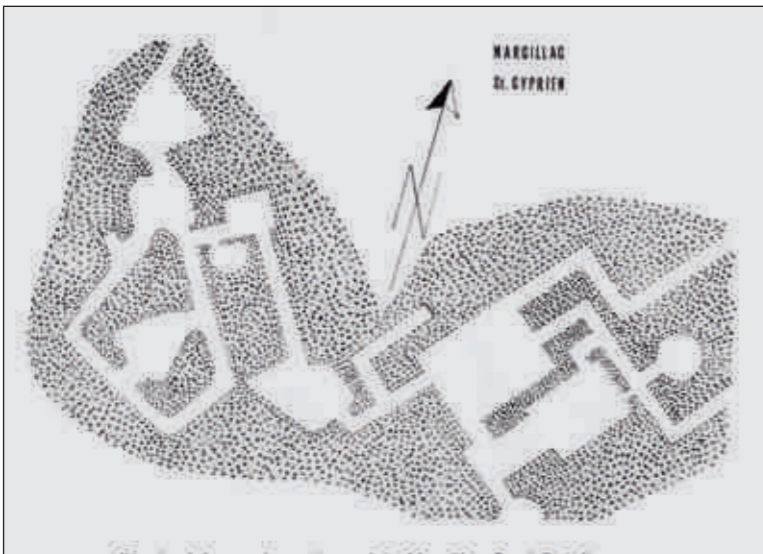
A Montcabrer amb el 2CV "Obermaier" (1967)
Jesús Illa, Antoni Mas i Toni Roca (Foto: R. Lleonart)

Arribada dels congressistes a la plaça porxada de Còrdas d'Albigés (1967)

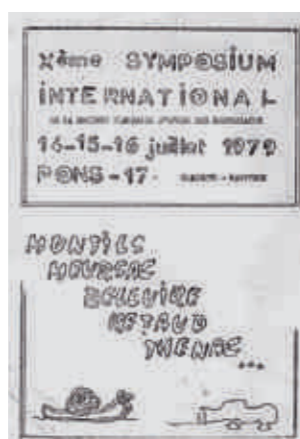
Banderí de IV simposi del "Centre International de Recherches Anhistoriques". Còrdas 1967

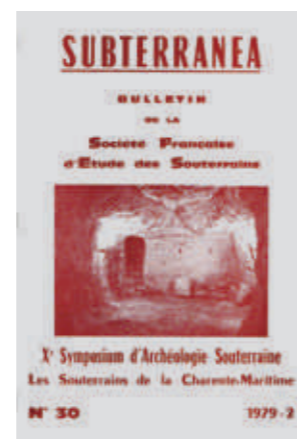
Planta del complex soterrani de Marcillac Sent Çabrian, departament d'Òlt (Occitània). Explorat per Henri Coltel.

Díptic del programa d'actes

Programa del X simposi de Pons (Charente Marítim) regió de Nova Aquitània

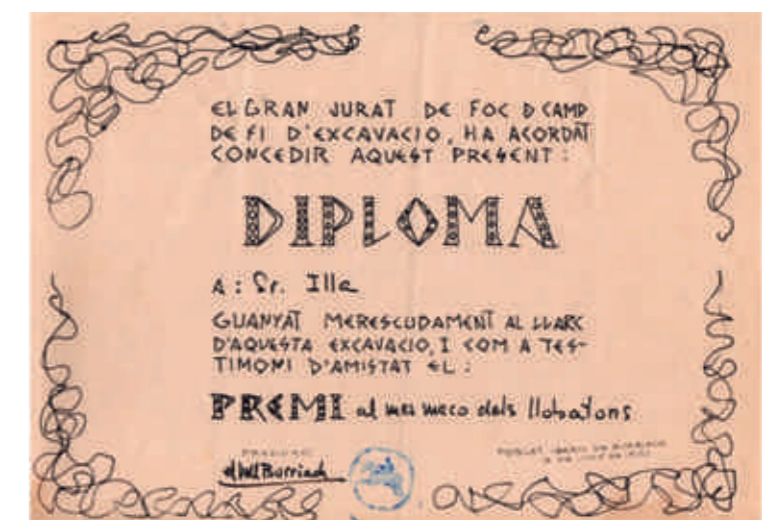
Portada de la revista Subterranea òrgan de la S.F.E.S. entitat successora de l'antic C.I.R.A.

Jesús Illa mesurant l'antic camí d'Agell, Cabrera de Mar 1970 (Foto: Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural)

Jesús Illa a l'excavació de l'edifici públic de Burriac 1970 - 71 (Foto: Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural)

En acabar la campanya d'excavacions s'atorgaven diplomes "acreditatius" als participants.

Any 1971 XIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos a Can Sentromà. Jesús Illa conversant amb el baró d'Esponellà, hi veiem d'esquerra a dreta Joan Bonamusa, Carles Martí i Jaume Turà. (Foto: Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural)

Any 1971 XIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos a Can Sentromà. Jesús Illa presenta la seva ponència sobre Toponímia del Maresme. (Foto: Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural)

1974 L'equip de treball al Camí de Parpers, d'esquerra a dreta i de dalt a baix, Jesús Illa, Robert Lleornart, Miquel Giribés, Jaume Soler, Joan Giménez, Joan Bonamusa, Joaquim Sarlat, Rafel Esteban, Jaume Turà, Ferran Martí, Carles Martí i Josep Lloansi. (Foto: Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural)

1968 Excavació de la necròpolis ibèrica de Can Rodón de l'Hort, Cabrera de Mar. (Foto: Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural)

Els diferents logotips de les entitats mataronines relacionades amb l'Arqueologia al llarg de la història. "Associació Artística-Arqueològica Mataronesa", "Agrupació Científico Excursionista de Mataró", Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró" i "Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró".

Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme, Barcelona): història d'un projecte arqueològic en dos actes

Carles MARTÍ GARCIA

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM)

Rosa ISABEL GARÍ LLEIXÀ

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró CEAHM

Víctor REVILLA CALVO

CEAHM – Universitat de Barcelona/UBICS

Alejandro G. SINNER

University of Victoria (Canadà)

Resum

Aquest article pretén reconstruir les vicissituds que ha seguit l'estudi i la gestió d'un dels jaciments arqueològics romans més interessants de Catalunya: el santuari rural de Can Modolell. El lloc va ser excavat entre 1974 i 1984 per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró (SAMM) i ha estat objecte d'algunes intervencions aïllades en època posterior, motivades per la necessitat de preservar les seves estructures arquitectòniques. A partir del 2017 un projecte científic pretén estudiar globalment l'arquitectura i la cultura material del santuari. L'anàlisi de les diverses etapes de la història de la investigació permet aprofundir en el coneixement d'algunes de les dinàmiques i dels problemes de l'arqueologia catalana a les darreres dècades.

Paraules clau

Santuari, religió romana, món rural, historiografia, patrimoni.

Summary

This paper aims to reconstruct the vicissitudes that have followed the study of one of the most interesting Roman archaeological sites in Catalonia: the rural sanctuary of Can Modolell. The site was excavated between 1974 and 1984 by the Archaeological Section of the Mataró Museum (SAMM) and has been the subject of some isolated interventions in later times, motivated by the need to preserve its architectural structures. Starting in 2017, a scientific project aims to study the architecture and material culture of the sanctuary globally. The analysis of the various stages in the history of research allows us to deepen our knowledge of some of the dynamics and problems of Catalan archeology in recent decades.

Key words

Sanctuary, roman religion, rural world, historiography, heritage.

Introducció

El santuari de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme) és d'un dels conjunts arqueològics romans més interessants de Catalunya. A la vegada, és un dels menys coneguts, tot i que la seva arquitectura original i una documentació material i epigràfica molt rica apareixen regularment en publicacions especialitzades o d'alta difusió. Aquesta paradoxa (aparent) és el resultat d'una història d'intervencions de tipus molt diversos (excavacions preventives, d'urgència o programades) que s'han succeït entre 1974 i la dècada del 2020. Es tracta d'intervencions amb objectius molt diferents que han estat realitzades amb una freqüència irregular i executades amb una metodologia i uns recursos molt desiguals. El jaciment va ser excavat entre 1974 i 1984 per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, amb mitjans modestos i força voluntat. Posteriorment va ser objecte de noves intervencions, la majoria molt limitades i que rarament es complementaven amb algun tipus d'actuació motivada per la voluntat de protegir les restes. Tot i les seves limitacions, pel que fa a la planificació i els mitjans emprats, aquestes intervencions han aportat una gran quantitat d'informació. L'estudi d'aquesta informació ha permès proposar algunes hipòtesis generals sobre la cronologia i la naturalesa d'alguna de les fases d'ocupació, que se situen grosso modo entre els segles I i VI dC. En canvi, és més difícil situar adequadament l'assentament dins l'estructura del poblament romà al litoral central català i, més concretament, en relació amb les dinàmiques socials que articulaven la societat rural d'aquest territori en el període indicat (SINNER, REVILLA CALVO 2017).

Tot i això, Can Modolell constitueix un cas d'estudi especialment important dins l'arqueologia catalana, per diversos factors. En primer lloc, per l'arquitectura de la fase inicial, entre els segles I i II dC, que inclou solucions tècniques complexes per resoldre problemes estructurals, d'estabilitat i d'organització de l'espai. Aquesta arquitectura s'acompanyava d'un programa decoratiu molt acurat i ric format per revestiments parietals en marbre i pintures, estatuària i mobiliari en marbre. L'organització i dimensions de l'espai construït, i també la decoració, suggereixen una voluntat conscient de monumentalització d'un lloc que es relacionaria amb una funció important per a diversos col·lectius de la societat local. Paral·lelament, les excavacions de Can Modolell han aportat una documentació epigràfica molt significativa per la seva diversitat tipològica (*tabulae ansatae*, ares de diverses dimensions, pedestals) i material (bronze, diversos tipus de marbres, inclòs giallo antico de Chemtou) (materials: MAYER, ÀLVAREZ, RODÀ, 1987; KOPPEL, RODÀ 1996); la major part amb una funció clarament votiva (FABRE, MAYER, RODÀ 1984 recu-

llen l'essencial de la documentació més antiga; a més, MAYER 2012; una síntesi recent a SINNER, REVILLA CALVO 2017). Aquesta documentació (juntament amb el programa decoratiu) suposa la materialització d'un conjunt d'interessos i estratègies d'interacció que es desenvolupaven en l'àmbit de la religió, mitjançant els cultes i els rituals. El seu estudi proporciona una clau per analitzar i interpretar, per una banda, les estructures i les formes de comunicació social, i per l'altra, els mecanismes de construcció d'identitat individual i col·lectiva que es desenvoluparen al litoral central català en els primers segles de l'imperi.

De forma més específica, la tipologia i característiques d'una part important d'aquests elements decoratius i mobles semblen respondre a processos de selecció i encàrrec per part d'unes elits que residien al territori i que controlaven la vida del municipi proper d'*Iluro*. Les seves iniciatives eren determinades per estratègies d'autorepresentació mitjançant l'evergetisme, que tenien en compte dos principis: en primer lloc, la materialitat (conscient del cost i la raresa del suport) dels objectes (des de mobiliari a estatuària passant per un llenguatge ornamental precís); en segon lloc, la relació forma-suport-missatge. Aquests processos s'associen simultàniament a una organització rigorosa dels espais, les activitats i el calendari per definir i regular la freqüentació, sota formes diverses, d'un lloc que havia rebut un estatus particular respecte a una comunitat. Al darrere és possible intuir l'existència d'un conjunt d'estratègies relacionat amb les jerarquies i les interaccions entre individus i col·lectius de condició diversa, amb les elits al capdavant. Aquest conjunt sembla basat en una combinació de pràctiques rituals vinculades a diversos cultes que es desenvoluparen i evolucionaren al llarg de diversos decennis en el mateix lloc, almenys fins a les darreries del segle II dC.

Després d'una fase d'abandonament que sembla bastant llarga (però de la qual no es pot precisar la durada) el lloc va a tornar a ser ocupat, almenys durant els segles V i VI. Tant les excavacions del període 1974-1984 com les més recents han identificat clarament un assentament de naturalesa diferent, per la seva arquitectura i la cultura material. Però definir la seva funció i datar amb precisió aquesta ocupació és un dels problemes a resoldre. Igualment, no es pot establir ara per ara el significat de les escasses evidències materials (hàbitat estable o simple freqüentació en relació amb un assentament proper) d'època alt-medieval.

L'ocupació tardana i les evidències medievals han estat interpretades des dels paràmetres d'una suposada continuïtat directa de la funció del lloc mitjançant la seva cristianització. Aquesta cristianització acompanyaria i

reforçaria la constitució de noves jerarquies de poder al món rural. El domini d'aquest paradigma continuista és evident en la bibliografia, tant la relacionada amb el lloc (BONAMUSA *et alii* 1985 i 1998), com la d'abast més general (la bibliografia de Marià Ribas n'és un bon exemple; RIBAS: 1952; cf. PREVOSTI 1981: 207-210; una crítica a CELA, REVILLA 2004). Tanmateix, la hipòtesi resta pendent de confirmació en aquest cas concret per manca de dades sòlides. Les iniciatives relacionades amb l'estudi i preservació de Can Modolell, en conseqüència, s'insereixen en un context intel·lectual i social que sobrepassa amb escreix la recerca estrictament arqueològica. La historiografia relacionada amb el coneixement del lloc ho mostra amb claredat.

1. Acte primer: història d'una iniciativa

1.1. La SAMM i el jaciment de Can Modolell

El jaciment de Can Modolell és, sense cap mena de dubte, el més important treball d'excavació i investigació de l'actualment extinta Secció Arqueològica del Museu de Mataró (en endavant, SAMM). Amb tot, aquest jaciment arrossega tota una sèrie de problemes (el sistema d'excavació, un gran volum d'informació de naturalesa diversa, la manca de suport institucional) que encara no han permès que es disposi del corresponent estudi global de conjunt i sigui encara relativament desconegut. La inexistència d'aquest estudi de conjunt no es pot entendre si no es fa primer una breu incursió en la història de la SAMM.

Molt a inicis de la dècada dels anys setanta del segle XX (potser ens podríem remuntar fins i tot a molt a finals de la dècada dels seixanta) comencen a produir-se en diverses institucions museístiques del país una sèrie de canvis que van afectar de ple l'organització i el desenvolupament de la recerca arqueològica local i comarcal que s'havia dut a terme fins aleshores (GRACIA ALONSO 2021). Aquest canvis van coincidir amb la retirada (per edat) d'un important gruix d'investigadors i arqueòlegs amateurs que havien centrat la seva recerca principalment en àmbits locals –i també a vegades comarcals– i que per regla general treballaven fora del circuit acadèmic oficial de la universitat. Això sí, normalment estaven sota l'ombra d'alguna institució –normalment museística– que els permetés una cobertura més o menys legal de la seva activitat científica. Aquesta generació ha estat considerada genèricament com la dels erudits o aficionats locals –la majoria d'ells veritables experts i coneixedors de la realitat arqueològica de la seva àrea d'actuació– que van mantenir encesa la flama de l'arqueologia local i comarcal durant els difícils anys de la dictadura.

El Museu de Mataró era una d'aquelles institucions que maldava per vetllar per l'arqueologia local –també per la comarcal més immediata– que pot considerar-se com un cas paradigmàtic d'aquella nova conjuntura.

Aproximadament en l'època esmentada es produí també al Museu de Mataró el canvi generacional en la direcció del grup d'arqueologia que treballava a la seva empara: la figura senyera que fins aleshores havia representat Marià Ribas Bertran –també antic comissari local d'arqueologia–, el lideratge del qual havia estat indiscutible, passà a un segon terme de forma voluntària. D'aquesta manera una nova generació d'investigadors, bona part dels quals formats sota el seu mestratge, passaren a tenir més protagonisme en la recerca arqueològica, juntament amb noves incorporacions de joves estudiants.

En aquest marc, l'any 1970 es fundà la SAMM, que va comptar des del primer moment amb una vintena d'afiliats, la majoria membres actius i amb ganes de treballar per l'arqueologia mataronina i del Maresme. Aquesta agrupació mataronina d'arqueòlegs amateurs va esdevenir amb els anys una veritable escola d'arqueologia. La SAMM –tot i que a inicis dels anys noranta del segle XX la professionalització generalitzada de l'arqueologia li va absorbir bona part del seu potencial humà i la deixà sense molts dels objectius que n'havien justificat la funció al llarg dels anys– es va mantenir activa fins a la seva autodissolució l'any 2015, quan es va fundar l'associació Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM).

Els dos primers treballs científics que va impulsar i executar la SAMM varen ser la planimetria bàsica de la via «romana» de Parpers (Argentona, el Maresme, Barcelona) i l'excavació d'una part de la *pars rustica* de la vil·la romana denominada Els Caputxins (Mataró, el Maresme, Barcelona), treballs que es varen desenvolupar entre els anys 1971 i 1974.

L'any 1974, a conseqüència d'una actuació furtiva al municipi de Cabrera de Mar, es van trobar el que en un principi va semblar a la SAMM que podrien ser un parell de sitges ibèriques que podrien ser excavades en poc temps, per la qual cosa es va decidir de demanar el corresponent permís d'excavació. Amb tot, el que llavors ja va sobtar de la troballa era que el material recollit pels furtius –i que per sort va poder ser recuperat– era de filiació clarament romana (entre aquest material hi havia una *arula* de marbre dedicada a una divinitat. Aviat es va proposar que es tractés d'un dels dadòfors del déu Mitra) (fig. 1). A partir d'aquell moment i durant un llarg període les excavacions al jaciment de Can Modolell s'anirien succeint i varen esdevenir el principal projecte que va involucrar la SAMM.

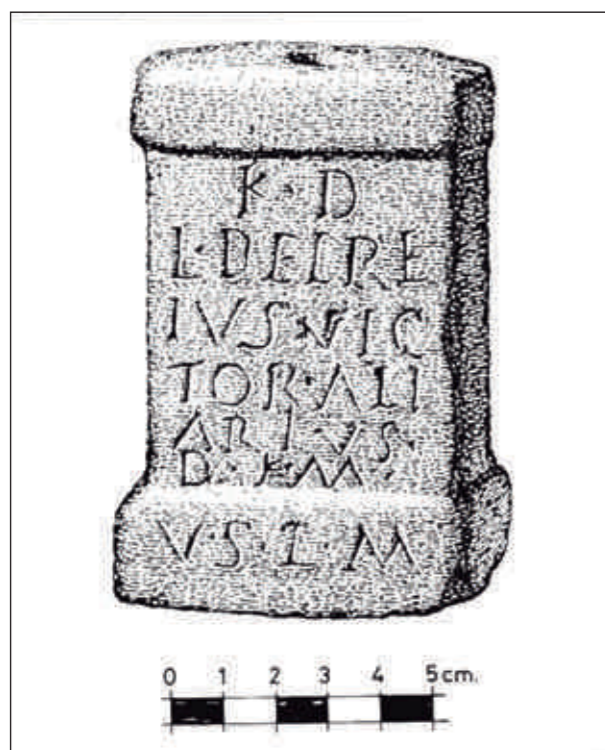

Fig. 1. / Arula de *L. Petreivs Victor*, una de les peces que varen provocar l'excavació.
Dibuix: Jordi Arenes

En els primers anys de vida la SAMM funcionava com un únic conjunt de persones, però quan va arribar a assolir uns 50 afiliats –en el seu millor moment, assolit des de finals dels anys setanta i fins a inicis dels noranta– va decidir organitzar-se internament en departaments, que corresponien a quatre àmbits de recerca, establerts a partir d'una divisió cronològica cultural: prehistòria,

món ibèric, època romana i època medieval. Els membres de la SAMM s'adscriuen a un o altre equip en funció dels seus gustos i interessos i dels projectes que hi hagués en curs, sense que això excloués la seva participació en diverses excavacions de camp de forma simultània, sempre en funció de les necessitats que imposava cada intervenció.

No cal dir que el projecte de Can Modolell fou l'excavació insígnia del departament d'època romana. De tota manera això no va excloure la participació temporal de bona part dels membres de la SAMM en diferents fases del projecte, altes i baixes marcades per les disponibilitats humanes dels altres equips de la SAMM i les necessitats puntuals del departament de romà.

Cal deixar constància també que una de les maneres amb què la SAMM donava a conèixer la seva activitat, que alhora servia per ampliar i anar rejuvenint l'estol d'associats, va ser la impartició de diversos cursos d'iniciació a l'arqueologia, a partir de 1977 i fins 1981. La part pràctica d'excavació d'aquests cursos es desenvolupava en el jaciment de Can Modolell. Aquests cursos, per tant, no tan sols estaven orientats a la formació dels membres mateixos de la SAMM, sinó que també estaven oberts a estudiants i aficionats forans interessats en l'arqueologia. Va ser una veritable escola d'arqueologia, fora del circuit universitari, i en la qual es va iniciar en l'arqueologia de camp i en els posteriors treballs de laboratori i estudi de materials tota una generació de futurs professionals de l'arqueologia.

Aquesta circumstància va fer que el mètode d'excavació emprat –la quadrícula de Wheeler, de què parlarem més endavant– es mirés d'ajustar al màxim a un model pedagògic de jaciment-escola, adoptant uns criteris de documentació i registre que ara es qualificarien d'excessivament rígids ateses les particularitats que presentava el jaciment. El mètode ha permès d'obtenir una ingent quantitat d'informació, però també ha dificultat obtenir una visió del conjunt del complex, i això sense oblidar els problemes que suposava la coordinació d'unes dades obtingudes de forma separada, ja que el mètode suposava assignar la gestió de quadres a un responsable diferent que evidentment tenia la seva forma particular d'interpretar la tècnica d'excavació. Això complica, igualment, tot intent d'estudi futur de la documentació generada aquells primers anys. En qualsevol cas, el jaciment de Can Modolell forma part, per mèrits propis, de la història de l'arqueologia catalana del darrer quart del segle XX. Avui es pot dir que Can Modolell és, sense cap mena de dubte, un dels jaciments romans més importants de Catalunya. La seva excepcionalitat rau en la naturalesa monumental de les seves restes (fig. 2), en consonància tanmateix amb la seva possible adscripció cultural.

Fig. 2. / Diverses vistes del jaciment en curs d'excavació.

Un segon aspecte, potser tangencial, però summament important per a la recerca, rau en el fet de ser un jaciment que va ser trobat «intacte», és a dir, no tocat ni excavat mai fins al moment de la seva descoberta l'any 1974, la qual cosa no vol dir que alguna part del jaciment no hagués estat destruïda per rebaixos antics (per exemple quan es va obrir el Camí de Can Segarra).

Les dificultats que suposa estudiar la documentació generada per les intervencions de la SAMM també afecten la producció bibliogràfica. Actualment es comptabilitzen més de 70 ítems específics, entre articles, opuscles o referències dins de treballs més generals. Però l'escassa difusió de la majoria de publicacions i la modèstia dels seus plantejaments metodològics en fan difícil utilitzar les dades recollides. Per posar-me algun exemple, un aspecte tan bàsic per a la interpretació d'un jaciment com és la seqüència estratigràfica, a partir de la qual es poden identificar les fases d'ocupació i contextualitzar els materials, apareix descrita tan sols en dos treballs de difusió: un és l'opuscle que sobre el jaciment es va editar amb motiu de l'exposició per commemorar els primers deu anys d'excavació a Can Modolell (BONAMUSA *et alii* 1985), i el segon és la darrera guia del jaciment, publicada l'any 2006 (BONAMUSA *et alii* 2006). En ambdós casos es tracta d'una interpretació succinta i sintètica sense gaires referències als documents que normalment permeten arribar a una correcta seriació cronològica. Així doncs, cal encara disposar d'una lectura crítica i definitiva de la documentació arqueològica disponible que no ha estat mai publicada.

Can Modolell, com a jaciment, ha patit un «problema» que justifica l'estat actual d'aquesta dispersió bibliogràfica: és un jaciment força complex, amb un volum de documentació ingent –fet que en dificulta el tractament–, essent aquest un dels reptes més importants. Això fa que quaranta anys després de la seva descoberta no hi hagi disponibles, encara, uns resultats científics definitius derivats de l'estudi del conjunt del total d'excavacions efectuades per la SAMM.

Per altra banda, el caràcter monumental de les restes i la singularitat dels seus materials (alguns únics a *Hispania*) han propiciat que els seus excavadors investigadors optessin per anar desmembrant del cos global de l'estudi del jaciment algunes parts que es varen creure suficientment significatives per si mateixes i poder presentar a la comunitat científica estudis parcials d'alguns sectors excavats del jaciment que per si mateixos es va creure que podien haver format una entitat o àmbit amb una certa unitat estructural. Es tracta dels sectors que apareixen repetidament a la bibliografia amb les denominacions de «criptopòrtic» (BONAMUSA 1998), «torre semicircular» (BONAMUSA *et alii* 1998) o «habi-

tacions del camí» (BONAMUSA *et alii* 2002). En una altra línia d'actuació els excavadors varen optar per publicar ells mateixos o oferir l'estudi i publicació d'alguns dels materials més significatius, que són presentats i publicats de manera mínimament contextualitzada. Cal reconèixer que els objectes sumptuaris són sempre llaminers i agraïts de publicar, tot i que podien esperar ser mostrats i estudiats al ritme que una correcta planificació de l'estudi hauria justificat sobradament en aquells moments. Però com que aquesta situació no es produïa, l'equip d'excavadors i investigadors va considerar prioritària la divulgació científica d'aquests materials singulars, atesa la seva excepcionalitat. En són un exemple l'epigrafia (FABRE *et alii*, 1984), les peces relacionades amb el possible culte al déu Mitra (BONAMUSA 1982-1983), els marbres de construcció i ornamentació (ÀLVAREZ, MAYER 1998) i algunes classes ceràmiques (CLARIANA 2011).

Tot i acceptar que la publicació de resultats és sempre important, no es pot deixar de mostrar certa recança davant l'abast real d'aquest procediment divulgador tan fragmentat. Malauradament, l'esforç que per als autors ha suposat la publicació d'aquests treballs, en molts casos no s'ha vist prou compensat pel ressò científic que han obtingut, ni ha servit tampoc per divulgar millor el que avui se sap de Can Modolell. Es tracta majoritàriament de tribunes i publicacions científiques d'àmbit local o comarcal. Tot i que cal reconèixer la seva necessària funció divulgativa, són de difusió restringida. En qualsevol cas estem davant d'una dispersió de la informació que impedeix apreciar globalment un jaciment tan particular.

1.2. Història del jaciment: les campanyes de la dècada 1974-1984

La descoberta

Can Modolell era un jaciment inèdit, desconegut per a la recerca fins al moment de la seva descoberta l'any 1974. Tot i així, el seu entorn immediat havia estat fresat durant dècades pels aficionats de Mataró, Cabrera de Mar i altres pobles del Maresme. Cal recordar que el jaciment era travessat per l'antic camí de Can Segarra, un camí força transitat que porta fins a la muntanya de Burriac, al vessant sud de la qual hi ha l'*oppidum* ibèric de Burriac, i en el seu cim s'alça l'imponent castell roquer de Sant Vicenç. Les notícies antigues de vestigis arqueològics en el lloc precis on va descobrir-se el jaciment eren certament escadusseres. Per exemple, l'arqueòleg mataroní Marià Ribas havia deixat constància de l'existència de restes de ceràmica romana i es-

tructures construïdes al nord de la població de Cabrera de Mar: *Cabrera: al nord de la població, tocant a uns grans fonaments de la primitiva església (avui desapareguda)* (RIBAS 1952: 96, núm. 83) –és molt possible que faci referència a la capella de Sant Joan.

També constava la referència a les «ruïnes de la capella de Sant Joan» en un plànol antic de Cabrera de Mar (GOMIS 1914: 306), una dada topogràfica abonada per la toponímia i la tradició popular (fig. 3). Aquesta hipòtesi portà a situar les ruïnes de la capella de Sant Joan en la finca anomenada Can Lladó (actualment Can Modolell). Aquesta hipòtesi ha estat defensada repetidament en diverses publicacions, i ha convertit el jaciment en un exemple de continuïtat (mitjançant la funció religiosa) de l'hàbitat en el territori. Tot i així, un estudi recent de la documentació medieval i moderna de les diverses masies de la zona permet proposar altres possibilitats.

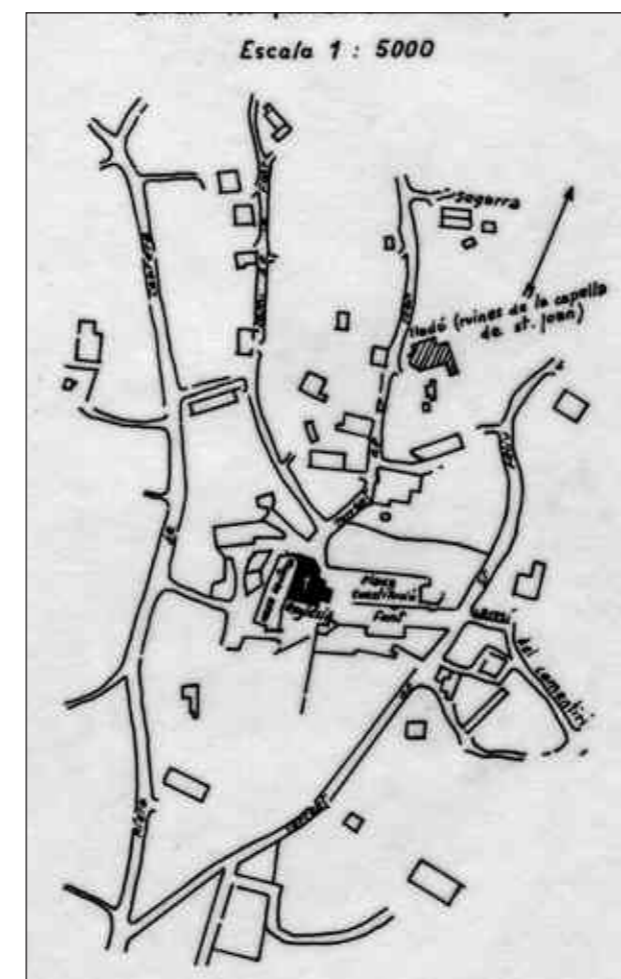

Fig. 3. / Plànol antic de la Geografia General de Catalunya de Francesc Carreras Candi on s'esmenten les ruïnes de la capella de Sant Joan al costat de Can Lladó. (Dibuix: Joan Cabanyes)

Possiblement una de les raons que explicaria que el lloc passés desapercbut als estudiosos era la importància dels altres dos jaciments que llavors es coneixien de Cabrera de Mar i que havien contribuït a centrar la recerca en aquells punts: l'extens *oppidum* ibèric de Burriac –un important centre urbà, capital dels laietans (estat actual del coneixement del poblat a ZAMORA 2006-2007)–, situat tan sols a tres-cents metres de Can Modolell, i la necròpolis ibèrica de can Rodon de l'Hort, excavada ja per Rubió de la Serna (RUBIO DE LA SERNA 1888; BARBERÀ 1968) i posteriorment per Josep Barberà (BARBERÀ 1968 i 1969-70). Aquest darrer jaciment està situat a uns dos-cents metres aigües avall de Can Modolell. Com hem dit, aquests dos jaciments havien estat fins aleshores els jaciments amb majúscules de Cabrera de Mar, coneguts des de temps antics i amb molta «tradició arqueològica» al seu darrere. En aquest context, l'existència de ceràmiques antigues en superfície o notícies orals com ara les que es referien a la troballa d'enterraments, d'època imprecisa, prop del lloc on es descobrirà el jaciment, sembla que no van ser dades considerades prou rellevants, o com a mínim suficients, per fer centrar l'atenció dels investigadors en aquell punt; i més tenint en compte que, en una zona geogràfica com la vall de Cabrera de Mar, aquest tipus d'indici es podrien arribar a qualificar de força habituals. Cal recordar puntualment la peculiar orografia de Cabrera de Mar, configurada per una vall estreta i curta, de pronunciats pendents, on l'erosió pluvial de les parts altes de la vall ha arrossegat, des de sempre, una gran quantitat de materials arqueològics procedents de les cotes més altes de la vall, sobretot des del poblat ibèric de Burriac.

La troballa del jaciment fou totalment casual i fortuïta i la va provocar un fet massa habitual en aquells temps: una acció clandestina d'un excavador furtiu, prou conegut en aquelles contrades, va posar en acció els membres de la SAMM. El procés de buidatge de dues «sitges» iniciat per part d'aquest individu, el perfil de les quals es retallava en el talús del camí de Can Segarra, va posar en alerta els aficionats locals, que denunciaren immediatament el fet. Això va obligar les autoritats a intervenir per aturar l'espoli començat i intentar recuperar els materials exhumats. Assabentada d'aquest fet, la SAMM en va informar ràpidament la Consejeria Provincial de Bellas Artes, institució que aleshores tenia les competències en patrimoni i arqueologia, i va demanar el corresponent permís per portar-hi a terme una prospecció exhaustiva del lloc i procedir a una excavació d'urgència (fig. 4).

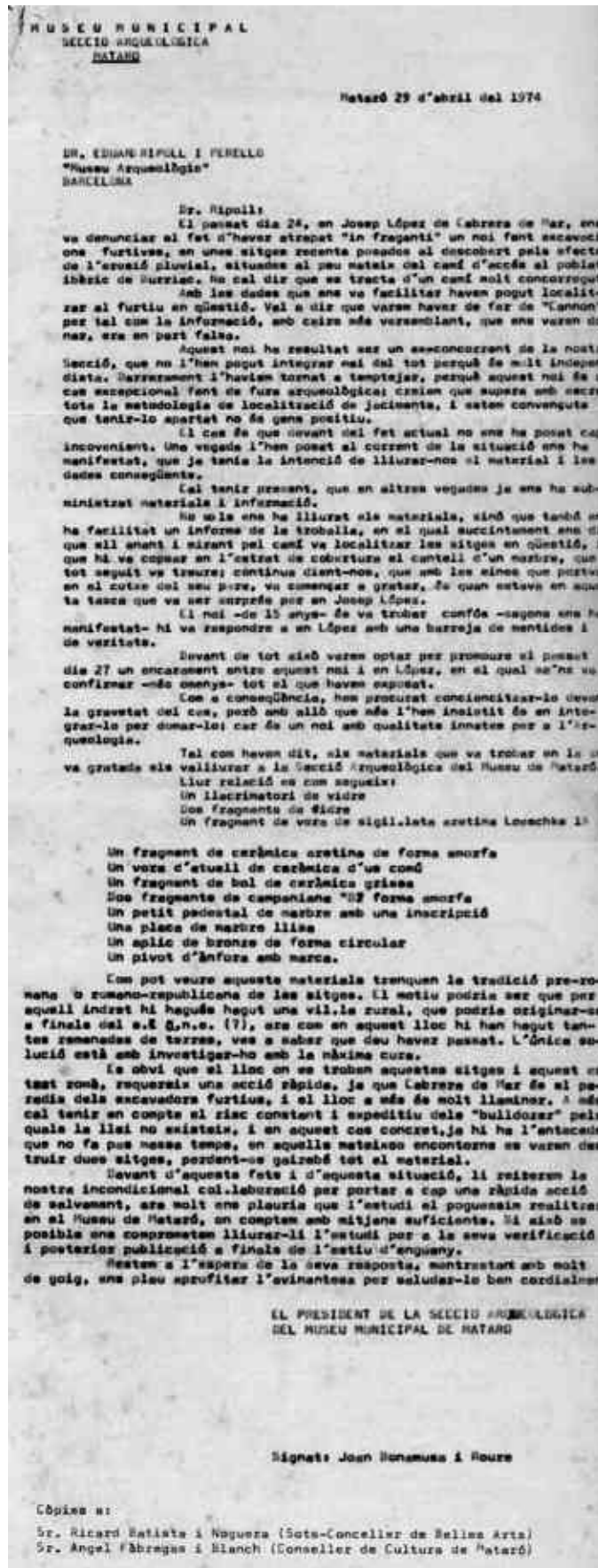

Fig 4. / Carta de sol·licitud del primer permís d'excavació.

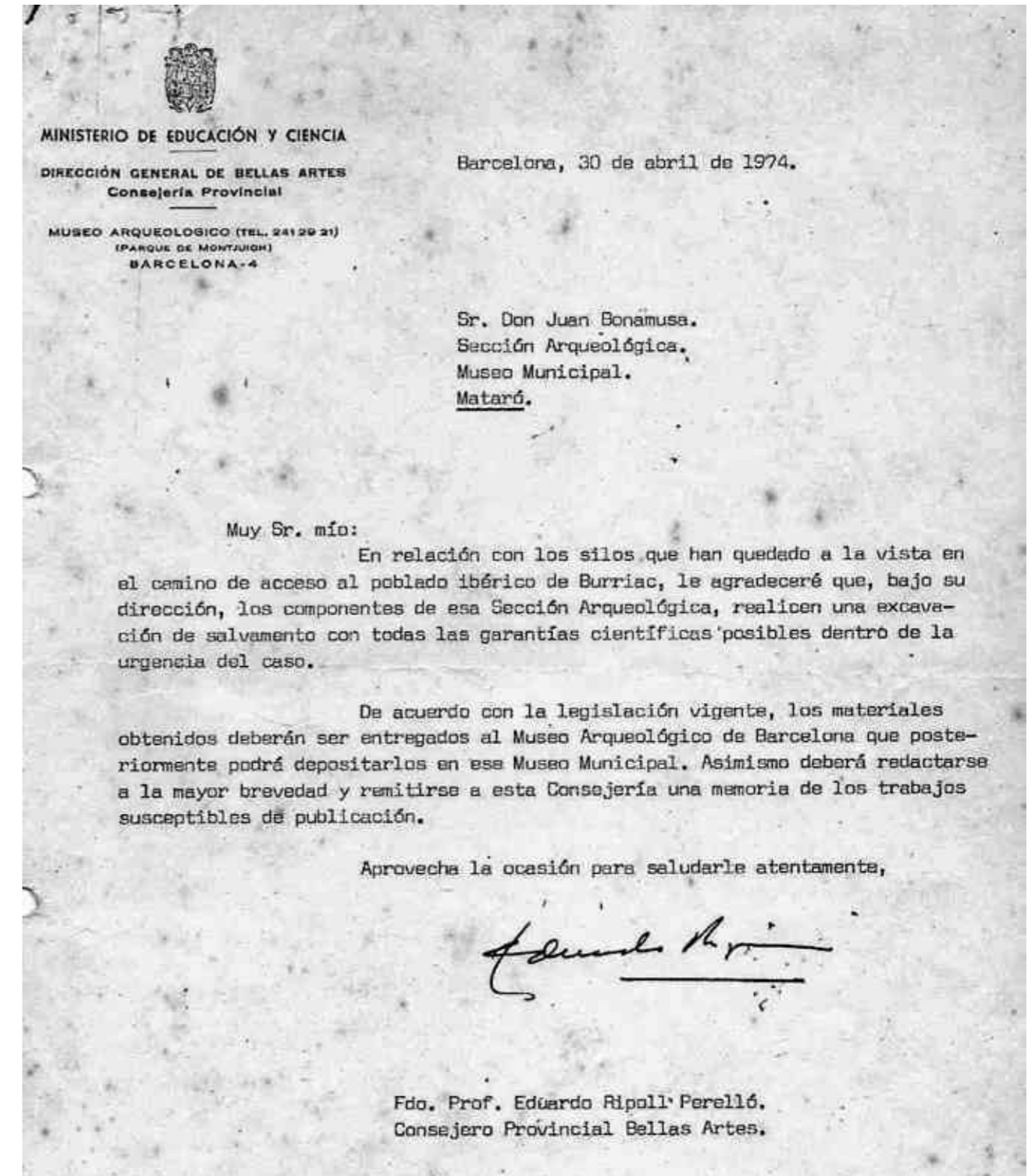

Fig 5. / Carta de concessió del corresponent permís d'excavació.

Les campanyes d'excavació

Una vegada emès el preceptiu permís, la SAMM va iniciar els treballs encomanats. És bo recordar que en el subconscient de l'equip d'excavació es treballava inicialment amb la idea que aquesta intervenció seria una acció puntual, presumiblement una excavació de curta durada, percepció que ben aviat es veié que era clarament equivocada. Les troballes ben aviat van capgirar les primeres hipòtesis formulades, orientades a pensar que simplement es tractava d'un parell de sitges ibèriques o com a molt un petit establiment rural, com tants

altres es coneixien a la comarca. En principi, doncs, es van decidir obrir tres quadres consecutius de 2,00 x 2,00 metres amb els quals es creia que n'hi hauria prou per buidar les dues sitges (fig. 6).

A la hipòtesi inicial de l'equip, però, hi havia un element que no acabava d'encaixar: un objecte singular que formava part del lot de materials intervinguts a l'excavador clandestí va posar en alerta els arqueòlegs sobre la veritable naturalesa del jaciment. Es tractava d'una petita *arula* de marbre blanc amb una enigmàtica inscripció votiva, dedicada per *Lucius Petreius Victor*

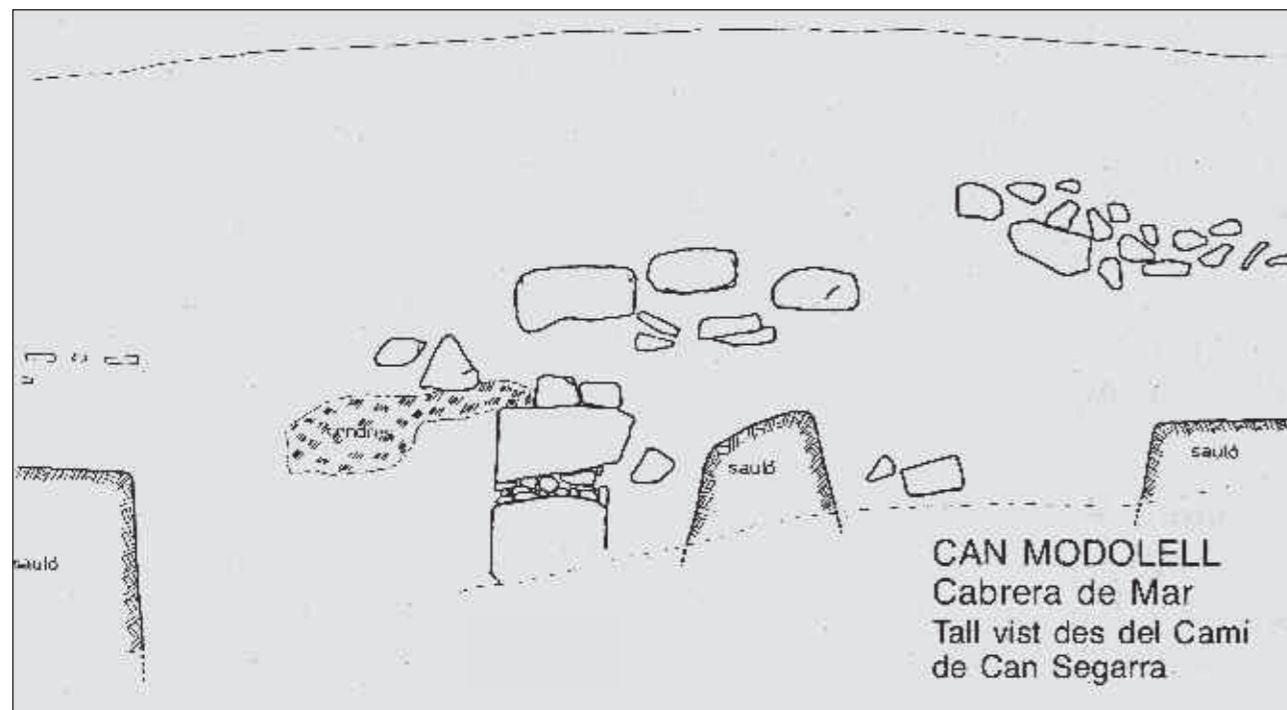

Fig 6. / A dalt, dibuix frontal del tall del camí un cop net i just abans de l'excavació; a baix, a l'esquerra, fotografia inicial abans de l'excavació; i a baix a la dreta, fotografia on es pot veure el sistema d'excavació dels tres primers quadres que es varen obrir.

a una divinitat desconeguda per als excavadors de la SAMM en aquells moments inicials.

Al cap de poc temps d'haver començat els treballs de camp l'equip d'excavació ja va començar a reconsiderar les hipòtesis inicials. Així, segons els excavadors (BONAMUSA *et alii* 1985, p. 7-8): «*Tot just iniciada l'excavació, ben aviat ens adonàrem de la seva importància, ja que ens trobàrem davant d'un conjunt d'estructures arquitectòniques, que es diferenciaven tècnicament en l'aparell de llurs murs, ja que estaven bastits amb materials de factura diversa, corresponents a seqüències històriques diferents, que des dels temps ibèrics, passant pels romans i medievals arriben fins a les ceràmiques catalanes dels segles XVII-XVIII*».

Les excavacions començaren, com és obvi, poc temps després del moment de la seva descoberta –l'any 1974– un cop obtingut el corresponent permís, i varen acabar l'any 1984. Foren uns treballs força regulars i sostinguts en el temps ja que s'excavà de manera ininterrompuda al llarg d'onze anys. Cal fer un matís important en el sentit que aparentment pot semblar un període llarg i intens de treballs d'excavació: en realitat, els treballs de camp portats a terme a Can Modolell es realitzaven exclusivament durant els caps de setmana. Eren treballs de camp que inicialment es feien els diumenges al matí i alguns dissabtes a la tarda, tot i que a l'hivern, quan els dies són més curts, les excavacions es limitaven únicament als diumenges al matí, i es reservaven els dissabtes a la tarda per a l'estudi i dibuix dels materials i el tractament de la documentació que s'anava generant. No cal dir que aquests treballs de camp estaven condicionats per les inclemències del temps i per la disponibilitat dels membres de l'equip d'excavació, però en conjunt es pot parlar d'onze campanyes ininterrompudes, amb una regularitat poc vista en un equip no professional d'arqueologia. I és que Can Modolell era en aquells moments, i encara ho és avui dia, un jaciment excepcional i agraït d'excavar; un jaciment sempre sorprenent per les seves troballes i que es troba ubicat en un marc geogràfic privilegiat, amb fàcil accés fins al mateix peu del jaciment.

Els treballs de camp foren finançats íntegrament per la SAMM, que se sustentava en gran part per les quotes anuals dels seus membres. Tot i així, es pot dir que les despeses generades eren mínimes (poc més que material d'escriptori i eines) ja que els membres de l'equip d'excavació assumien personalment les despeses de desplaçaments i dietes amb molt de gust, una acció altruista en favor del patrimoni molt estesa en aquells anys entre l'equip de Mataró. Cal destacar igualment que en tot moment l'equip d'excavació va comptar amb el suport del propietari dels terrenys, el senyor Josep M.

Modolell, una persona molt sensibilitzada amb la recuperació històrica del seu municipi i un gran entusiasta de l'arqueologia, el qual va autoritzar els treballs i col·laborà en l'organització de la logística dels treballs.

La direcció de les campanyes d'excavació va anar a càrrec de Joan Bonamusa i Roure des de l'any 1974 fins al 1984, tot i que des de l'any 1981 va compartir aquesta responsabilitat de direcció amb Rosa Isabel Garí i Lleixà. Aquesta doble direcció va assegurar la continuïtat dels treballs de camp de l'equip en els dies en què altres responsabilitats i compromisos no feien possible la participació del director inicial. Resulta difícil enumerar tots els membres de la SAMM que en algun moment o altre passaren pel jaciment, però sí cal esmentar el grup més estable de col·laboradors que en aquells moments estaven adscrits al departament d'època romana de la SAMM. Entre ells destacaríem sens dubte Jordi Arenas Clavell –un mestre en el dibuix i una peça importantíssima de l'equip, clau en un jaciment de les característiques de Can Modolell, en què la representació gràfica forma part important de la documentació– i Jesús Illa París i Joan Noé, que amb la seva veterania i entusiasme havien compartit moltes matinals arqueològiques a Cabrera de Mar. La resta de l'equip la completaven els companys Josep A. Cerdà, Joan F. Clariana, Roser Fadó, Josep Garrido, Enric Juhé, Josep Lloansí, Antoni Daniel Lou, els germans Carles i Ferran Martí, Cristina Martí, Josep M. Mestre, Alfons Palau, Joaquim Pera, Jaume Pujol, Pilar Salicrú, Isabel Serra, Albert Soler i Jaume Turà, entre molts altres col·laboradors esporàdics.

El final d'aquest llarg període d'excavacions va arribar l'any 1984, moment en què es van decidir aturar els treballs de camp. Aquesta aturada era necessària per reflexionar metodològicament i gestionar la ingent documentació que s'havia generat durant onze anys de treballs. Per això l'equip de Can Modolell es va voler centrar en tres objectius: posar al dia la documentació de camp, avançar en l'estudi interpretatiu i potenciar la difusió dels resultats preliminars. Cap d'ells, però, es va assolir plenament. La planimetria, l'anàlisi estratigràfica i l'estudi dels materials van permetre disposar de dos estudis preliminars referits a dos sectors del jaciment amb una suposada entitat pròpia: els anomenats sector del «criptopòrtic» i de la «torre semicircular» (1981-1984). Aquests estudis foren presentats en forma de memòria d'excavació al llavors recentment creat Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, tal com demanava la nova normativa d'excavacions arqueològiques de Catalunya, i constitueixen la base de diverses publicacions (BONAMUSA 1998; BONAMUSA *et alii* 1998 i 2002).

El segon i tercer objectius –la interpretació del lloc i la difusió dels resultats– són clarament complementaris. Finalment es va optar per una interpretació provisional, feta en base als sectors estudiats amb més profunditat, i deixar per a més endavant l'estudi global i definitiu del conjunt. Aquesta decisió va permetre fer, immediatament a la fi dels treballs de camp, una important i necessària actuació en el camp de la difusió: l'any 1985 s'inaugurava al Museu de Mataró l'exposició "El jaciment arqueològic de Can Modolell. Dos mil anys d'història. Deu anys d'excavacions", en la qual per primera vegada s'exposaven en públic els importants materials exhumats en el monument. Aquesta proposta expositiva va anar acompanyada d'un cicle de conferències i l'edició d'un petit i complet opuscle on s'exposaven els primers resultats provisionals i interpretatius del jaciment (BONAMUSA *et alii* 1985).

Tot i l'èxit assolit per aquesta exposició, que va comptar amb un ressò ciutadà important i el suport de bona part de la comunitat científica catalana, no va ser suficient per fer que l'equip de Can Modolell afrontés amb èxit el repte de l'estudi definitiu del jaciment, i tancar, d'aquesta manera, el cicle iniciat l'any 1974. L'activitat de recerca aglutinada entorn de Can Modolell és va anar esllanguint. Els factors que varen influir negativament en la no consolidació d'un equip de recerca varen ser molt diversos: la situació professional de la majoria de components de l'equip (en particular els més joves), que els va portar per camins diferents, les vicissituds personals o la manca de contacte regular amb un món acadèmic que projectava i desenvolupava la seva activitat segons altres paràmetres i que estava incorporant noves metodologies. A això es podria afegir la implantació d'un nou sistema de gestió del patrimoni, inclosa la seva preservació i difusió, des de la nova Generalitat de Catalunya. Era a la vegada un trencament generacional, científic i institucional. La darrera iniciativa com a equip –un veritable cant de cisne– fou la presentació d'una significativa comunicació a les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana de Granollers, l'any 1987. Aquella comunicació reflecteix molt bé els interrogants que oferia el jaciment abans d'abordar-ne un possible estudi definitiu (BONAMUSA *et alii* 1998).

Des de l'any 1984 ençà, doncs, els treballs arqueològics regulars en el jaciment foren definitivament abandonats, com a mínim els que depenien de la SAMM. En aquests gairebé deu anys, el jaciment –que recor-

dem que estava situat dins una propietat privada, a peu d'un camí i sense protecció– va restar pràcticament abandonat a la seva sort. Només s'hi van fer petites actuacions puntuals de neteja d'herbes i escombraries que el temps i l'incivisme d'alguns veïns feien acumular dins les seves estances mil·lenàries, a part de les restes produïdes per alguna esllavissada. Aquests treballs de neteja i manteniment, que regularment portaven a terme alguns membres de la SAMM, comandats per Josep Garrido, tenien l'objectiu de pal·liar el llastimós aspecte d'abandó que mostrava un dels jaciments romans més importants de Catalunya. En un d'aquests treballs de neteja, l'any 1987, es va trobar un altre element important: una segona *arula* amb una nova dedicació religiosa (fig. 7).

Fig 7. / *Arula* trobada en una de les campanyes de neteja i manteniment del jaciment (fotografia J. F. Clariana).

3. Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme, Barcelona): història d'un projecte arqueològic en dos actes ■

El mètode d'excavació: arqueologia científica amb un objectiu pedagògic

Cal ara esmentar el mètode d'excavació seguit pels membres de la SAMM a Can Modolell, ja que la seva aplicació en el jaciment va generar un tipus de documentació particular que actualment presenta certs problemes d'anàlisi i interpretació.

L'any 1974 el mètode d'excavació arqueològica en voga, el més corrent entre la majoria d'equips de recerca a Catalunya, es basava en l'ús d'una quadrícula regular (normalment quadres de 2,00 x 2,00 metres) que s'anava estenent ordenadament en funció de les necessitats d'ampliació de l'àrea d'excavació i que deixava els consegüents testimonis sense excavar entre els quadres. Era una adaptació de l'anomenat mètode Wheeler, proposat per aquest arqueòleg anglès a la dècada dels anys cinquanta (WHEELER 1954). En el cas de Can Modolell, però, l'adaptació comptava amb influències de Lamboglia i Laplace, i també les pràctiques utilitzades als cursos d'excavació d'*Empúries*. En resum, era un mètode estratigràfic molt generalitzat a Catalunya en aquells moments i constituïa una part important de la formació de tot arqueòleg de camp. En

aquest mètode l'àrea d'excavació es mostra compartimentada pels quadres mateixos, uns quadres que s'excavaven simultàniament o successivament, però que en qualsevol cas acabaven dificultant la visió de conjunt del jaciment. En aquesta pràctica d'excavació les seccions estratigràfiques –conservades en els testimonis– representaven els documents bàsics del registre estratigràfic, tot i que en l'excavació de Can Modolell, a més a més, es varen fer estratigrafies que passaven pel centre de cada quadre (fig. 8). El resultat era disposar d'una estratigrafia a cada metre. També es feia per a cada quadre un «inventari de camp» en el qual es feien constar les troballes més importants fetes (fig. 9) i que posteriorment s'integraven en inventaris generals (fig. 10).

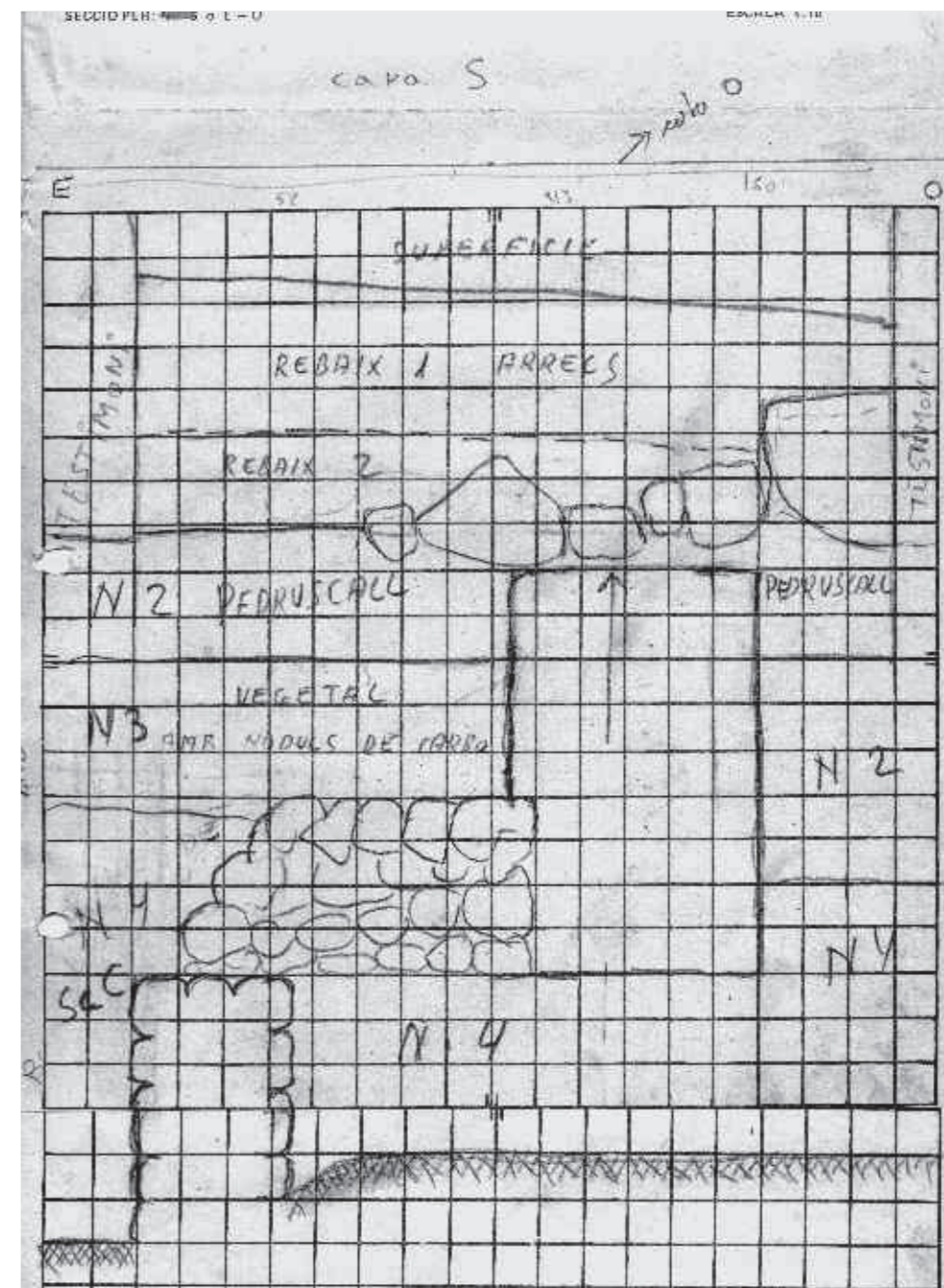

Fig 8. / Mostra d'una secció de camp.

DATA	ESTACIÓ	EXCAVACIÓ	EQUIP	Quadro No	Fulla No
G-10-74	CABRERA	MODOLELL	SAMM	4.	1
NIVELL	CAPA	REBAIX - PROFUNDITAT A L'ANGLE			
		NIVELL DE SUPERFISIE			
		NO = 29.	NE =	SO = 37	SE = 69
Nº	DESCRIPCIÓ DE LA PEÇA	X	Y	Z	
1	Clava d. amb la seva base bariana estampillada 50173	140	180	132	
2	Fons de clara D amb la seva variant gris 50142	60	180	132	
3	Fons de plat de clara D amb la seva variant gris 50141	60	96	127	
4	Conducció d'aigua amb trena al ved 50163	90	160	144	
5	moneda ibèrica APTQH (LAURO) 20/50158	195	145	176	
6	Plom de "dolia" (moldadura) 50153	20	200	132	
7	topadora ceràmica 50154	250	200	200	
8	moneda d'Hadria 21/50159	250	200	200	
9	molta quantitat de marbre i calç (1)	x	x	200	
10	moneda gran bronze romà (HADRIA) 22/50160	80	140	197	
11	dos fragments d'ibris, protoda, campaniana 50125/26	-	-	270	
12	un tros de ganivet de Sílex 50150	-	-	229	
<p>ATANCIO</p> <p>Dq 1m a 1.50m E-III</p> <p>Dq 1.50m a 2.20m E-IV</p> <p>Dq 2.20m a 2.70m E-V</p>					

Fig 9. / Mostra de l'inventari de camp on s'anotaven les peces trobades que es considerava que eren més importants.

CAN MODOLELL (Cabrera de Mar) 1974						
NIVELL Nº II (1)						
MATERIALS	Q.1	Q.2	Q.3	Q.0	Totals	%
Fragment campaniana "A"	11	1			12	
" " " " "A"	3	1			4	50014
" sigil lata "aretina" "B"	3	1			4	50025
" " " " "B"	1			1	2	50037
" " " " "B"	1			1	2	50015
" " " " "B"	1			1	2	50038
" " " " "B"	1			1	2	50016
" " " " "B"	1			1	2	50017
" " " " "B"				1	1	50039
" " " " "B"				1	1	50040
" " " " "B"				1	1	50041
" " " " "B"				2	2	
" " " " "B"	1			1	2	
" ceràmica vermell-pompeiana				1	1	50042
" " " " "B"	3			4	7	
" de blau de Arleuta				1	1	50043
" " " " "B"				2	2	
" ceràmica grossa				5	5	
" " " " "B"				2	2	50045
" " " " "B"	20	11		31	20	
" " " " "B"	73	36		109	71	
" " " " "B"	14	2		16	10	
" ceràmica de cuina	66	23		89	92	
" " " " "B"	18	4		22	26	
" " " " "B"				3	3	
" ceràmica estriada				2	2	
" " " " "B"	10	12		22		
" " " " "B"	1			1		50018
" " " " "B"	1			1		
" " " " "B"				2	2	
titres de ceràmica				8	61	
Regula amb vora	40	13		53	128	
" sense "	65	53		118	566	39.77
Fragment d'embriex aràbig	213	78		291		
" "opus testaceum"	15	6		21		
" " " " "B"	17			17		
" " " " "B"	9	3		12		
" " " " "B"				5		
" " " " "B"	1			1		50048
" " " " "B"	1			1		2/50019
MONEDA						
Fragment bispedal	1	1		2		
" " " " "B"	608	22		630		
" " " " "B"				119		
" " " " "B"				1349		

(1) Nivell que no afecta als Q.1, 0 i part del 2. Basicament el compart pedunculat i, moltament de les parets caigudes, així com una gran quantitat d'"embriex".

Fig 10. / Mostra d'un inventari passat a net.

A partir de l'any 1981 es va seguir una metodologia un xic diferent en els treballs arqueològics: es va deixar la quadrícula regular original estricta i va fer-se un plantejament d'excavació que utilitzava allò que en podríem anomenar àrea oberta –es van excavar quatre o cinc quadres conjuntament sense deixar els testimonis cada dos metres, com s'havia fet abans. No es va recórrer, però, al sistema de registre –mal anomenat «mètode»– que des de feia pocs anys havia introduït l'arqueòleg E. Harris. Aquest fet indica fins a quin punt la fi dels treballs a Can Modolell se situa en el context d'un canvi generacional i científic.

En tot cas, el mètode d'excavació per quadres va complir altres objectius. Ja s'ha comentat abans que Can Modolell va ser l'escenari escollit per fer-hi les pràctiques de camp dels Cursos d'Iniciació a l'Arqueologia que organitzava la SAMM. En aquestes pràctiques, el fet de tenir un espai d'excavació compartimentat facilitava en gran mesura el control de cadascuna de les unitats d'excavació que constituïen els quadres. Aquests, per altra banda, facilitaven també la projecció i ampliació de la superfície d'excavació sobre altres zones encara no excavades,

mantenint la mateixa unitat bàsica de control i sense perdre les referències de l'excavació inicial.

En total es van obrir no menys de seixanta quadres en el conjunt del jaciment. No van estar operatius de forma simultània, sinó que es van anar obrint en el transcurs de les onze campanyes efectuades (fig. 11). Cada quadre comptava amb els seus quatre testimonis i la seva estratigrafia; cal remarcar que els materials exhumats a cada quadre no van perdre mai la seva referència al quadre original de procedència. Aquest fet pot ser de molta ajuda a l'hora de reconstruir l'excavació. Una vegada s'havia completat l'excavació d'un sector del jaciment es procedia al desmuntatge dels testimonis i a la unificació de l'estratigrafia entre quadres veïns, en cas que fos possible, dibuixant en aquests moments les seccions generals. Entre la documentació de camp original hi ha anotacions que assenyalen el dia precís en què es va excavar un determinat estrat o quadre, i quins materials van sortir en aquell nivell arqueològic. Aquestes anotacions permeten refer el procés d'excavació dia a dia, però alhora també compliquen l'anàlisi de les dades.

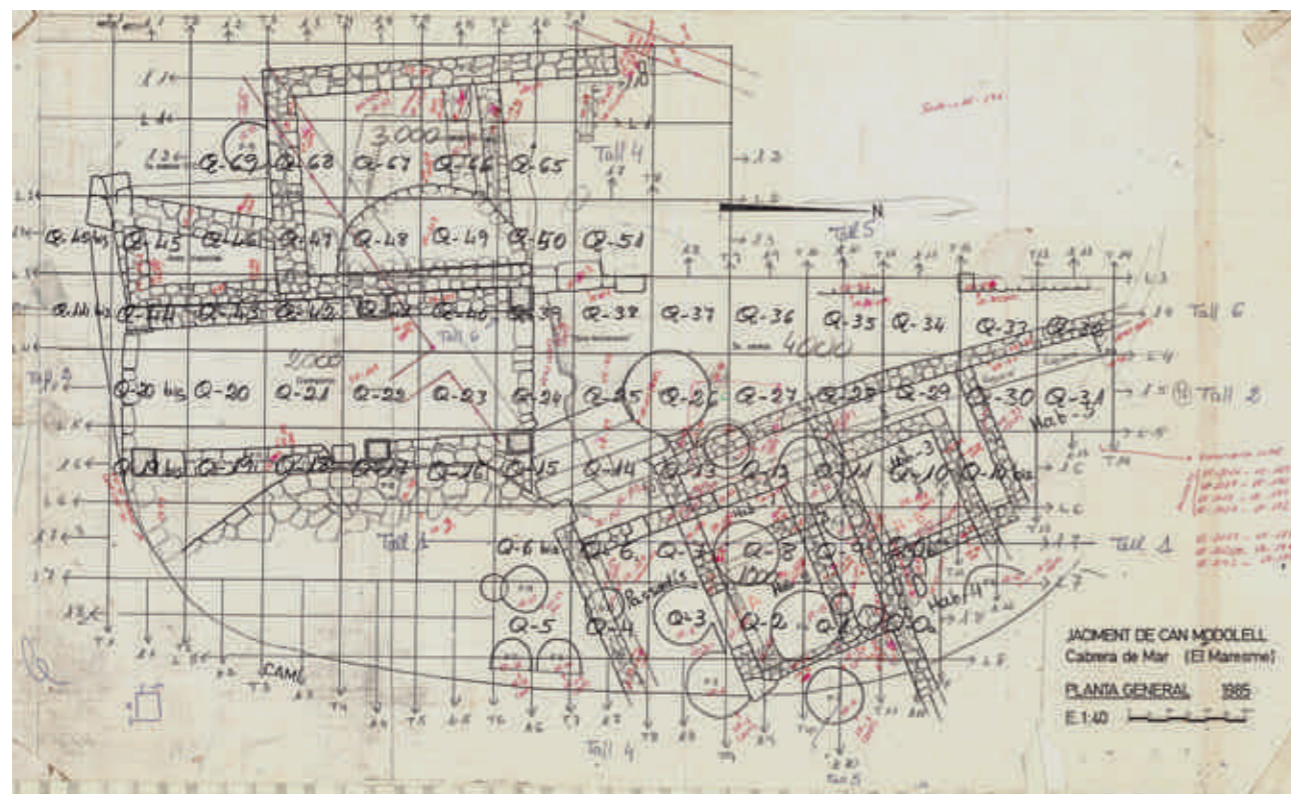

Fig 11. / Planta final de Can Modolell després de les campanyes d'excavació fetes per la SAMM, amb indicació dels quadres excavats.

Un projecte interromput

Les noves intervencions realitzades a Can Modolell a partir de l'any 1999 (vid. infra), van fer renàixer l'interès dels arqueòlegs de la SAMM que havien participat en l'excavació del jaciment. En el subconscient d'aquests investigadors l'estudi exhaustiu de les excavacions efectuades a Can Modolell entre els anys 1974 i 1984 havia quedat des de sempre com a assignatura pendent, un treball inacabat. Els intents de formar un equip de recerca per afrontar aquest repte havien estat constants durant més de quinze anys, però els resultats no havien estat positius.

A aquest efecte l'any 2001 es va voler constituir un grup de treball amb la convicció que finalment seria possible l'estudi integral del jaciment, comptant amb el suport del Museu de Mataró, institució dipositària de la major part de la documentació procedent de les excavacions efectuades per la SAMM, i de les Universitats de Barcelona i Autònoma de Barcelona. L'objectiu d'aquesta iniciativa era recollir i classificar tota la documentació existent per, en un segon moment, reconstruir el procés d'excavació, estudiar els materials i extreure'n les corresponents conclusions. Malauradament, després d'haver transcorregut un cert temps i malgrat haver-se digitalitzat tota la documentació i fins i tot revisar i actualitzar els inventaris, aquest nou intent d'estudiar el jaciment tampoc no va reeixir.

2. Acte segon: abandonament, recuperació, recerca

2.1. Un llarg interludi: 1984-2017

A partir del 1984 el jaciment de Can Modolell ha estat objecte d'intervencions puntuals de naturalesa i objectius molt diferents que interrompien, tot i que de forma momentània, una degradació gradual. El lloc va ser objecte d'algunes intervencions preventives –el 1985, 1994, 1999 i 2016– que van permetre delimitar l'extensió aproximada del jaciment, identificar-hi noves estructures i protegir el conjunt. Tanmateix, en la darrera dècada les estructures arquitectòniques han estat afectades per una combinació entre l'acció antròpica i els factors naturals, juntament amb la manca de tasques de consolidació i manteniment. Això ha provocat la desaparició total d'alguns elements estructurals especialment fràgils situats a l'est.

En tots els casos s'ha tractat d'intervencions de caràcter excepcional, sense continuïtat i, el que és més important, sense una motivació científica específica. El

1984 es va realitzar una campanya en un sector situat a l'est del Camí de Can Segarra, en l'horta de l'antic Mas Lledó (Can Modolell), dins un pla d'actuació contra l'atur. L'excavació va permetre identificar un seguit d'estructures de cronologia romana de gran interès: concretament, diversos murs orientats en sentit aproximadament E-O i una gran conducció d'aigües o claveguera disposada transversalment als murs esmentats. La conducció presentava base de *tegulae* i parets construïdes amb morter de calç i pedres. Malgrat la importància d'aquestes dades aquesta iniciativa no va tenir continuïtat i no es va poder establir la relació entre aquestes estructures i el sector excavat entre 1974 i 1984. Tampoc no es va poder precisar la cronologia (moderna o ja contemporània) d'altres construccions. El resultat més rellevant d'aquesta excavació va ser establir que l'assentament ocupava una superfície més gran del que s'havia pensat fins llavors.

El 1994 es va realitzar una altra intervenció, amb caràcter d'urgència i molt puntual, que va permetre localitzar un petit forn de planta rectangular. L'obra es va excavar parcialment en el mur de tanca oest del complex i parcialment en el sauló. Segons el responsable de la intervenció, la cronologia del forn se situaria a l'Antiguitat tardana (VILA, 1994). Però la posició topogràfica i estratigràfica fa dubtar d'aquesta atribució. De fet, les dades aportades per les intervencions realitzades al sector el 1999 i el 2017 fan més versemblant una cronologia moderna, en relació amb una nova fase d'ocupació que es situaria a una cota molt superior als nivells tarδο-romans i fins i tot medievals.

El 1999 es va realitzar una intervenció d'urgència que va afectar tot el conjunt. El motiu era la construcció d'una gran coberta que havia de protegir les restes arquitectòniques dels agents atmosfèrics, i també un edifici de serveis i una tanca metàl·lica. L'objectiu d'aquesta actuació era preservar el conjunt i reorganitzar l'espai, ara com a clos arqueològic, per a una posterior museïtzació. Les obres, en particular la coberta, suposaven la realització de pilotatges i fonamentacions de grans dimensions que podien afectar possibles restes arqueològiques. Les actuacions específiques dins d'aquesta intervenció, per tant, van estar condicionada per aquest objectiu. Tot i així es va poder documentar adequadament les estructures arquitectòniques i identificar-ne d'altres (a oest), a més de completar l'excavació d'alguns sectors específics que només s'havien documentat parcialment entre el 1974 i el 1984. Aquestes actuacions van aportar dades molt importants que van permetre proposar una hipòtesi global sobre l'arquitectura i l'evolució del conjunt (figura 12). A més, es van poder excavar i documentar evidències corresponents a l'ocupació medieval i mo-

derna del lloc. El fet més important és, però, la identificació d'una fase d'ocupació de l'Antiguitat tardana, ben conservada, que ocupava tot el costat occidental del jaciment. Corresponien a aquesta ocupació un forn domèstic de grans dimensions i d'altres estructures que semblaven delimitar espais d'habitatge. Aquesta fase segellava una seqüència estratigràfica de gairebé 3 m de potència. Aquesta circumstància semblava assegurar la bona conservació de les estructures arquitectòniques de les primeres fases del lloc (PLA PEREA, REVILLA CALVO 2002).

2.2. Societat romana i espais de culte rurals: can modolell en una perspectiva interdisciplinària

La documentació aportada per la campanya de 1999 constitueix el punt de partida d'un projecte de recerca, centrat en l'assentament, coordinat per les Universitats de Barcelona i Victoria (Canadà) iniciat el 2017. L'objectiu general del projecte és aprofundir en el coneixement d'alguns dels processos d'interacció i comunicació social desenvolupats en l'àmbit rural de la Catalunya romana entre els segles I aC i V/VI dC. Aquest objectiu s'integra en una proposta global d'anàlisi d'una societat provincial, integrada per la seva banda en un context cultural i polític més ampli. El punt de partida del projecte és la condició del lloc com a possible santuari rural amb un impacte sobre un territori més o menys ampli (depenent d'una ciutat propera o d'abast regional) i la seva població (un resum del projecte a SINNER, REVILLA CALVO 2017).

Sens dubte, les dinàmiques de la societat rural són un dels àmbits més mal coneguts del món provincial romà. Aquesta manca de coneixement es pot explicar, en part, per l'escassetat de la documentació literària generada per la pròpia societat romana. Aquesta documentació, a més, és condicionada pel sistema de valors i prejudicis d'unes elits assentades a la ciutat, tot i que la base de la seva riquesa fos la propietat de la terra. Existeix, igualment, una documentació arqueològica molt important, però centrada en manifestacions específiques: les tipologies arquitectòniques i la cultura material. Aquesta docu-

mentació, en principi més objectiva o neutral, presenta els mateixos problemes de perspectiva i anàlisi –si no més importants– que la literatura. Finalment, l'epigrafia rural tampoc no contribueix gaire al coneixement de certs grups de la societat rural, ja que la majoria de testimonis conservats es relacionen justament amb una arquitectura de poder generada per les elits propietàries i que s'expressava en les formes de residència i d'enterrament.

En aquest context, l'anàlisi d'una categoria particular d'assentaments, els llocs de culte, pot aportar elements de reflexió per reconstruir algunes de les formes de comunicació i interacció social en el món rural, i també les jerarquies i relacions de domini que caracteritzaven el funcionament de la multitud de situacions locals que integrava la societat imperial romana. Tanmateix, aquests llocs també presenten problemes d'estudi importants. La dificultat d'aquest estudi radica, en gran part, en l'escassetat de documentació literària, epigràfica i arqueològica sobre els cultes, els rituals i els protagonistes. Aquest fet és fruit, per una banda, d'una tradició de recerca poc desenvolupada al nostre país fins fa poques dècades. Per altra banda, té relació amb la naturalesa de les manifestacions religioses de la població rural, que en molts casos suposaven iniciatives molt modestes i situades en contextos que no sempre es poden diferenciar de l'escenari domèstic. Per no parlar del fet que moltes manifestacions rituals –pensem en les divinitats familiars– se situen justament en l'espai domèstic i formen part, en un sentit profund, de la vida quotidiana d'un col·lectiu vinculat per llaços de parentiu i socials. Aquestes circumstàncies fan molt difícil identificar situacions d'interacció i comunicació social en el registre arqueològic, en particular en un àmbit com la religió, que sembla, en principi, determinat per la privacitat i les iniciatives personals. Especialment greu ha estat la manca d'informació sobre la topografia i l'arquitectura dels espais de culte i els llocs sagrats, tot i que alguns estudis precursors mostraven la diversitat de situacions possibles a la Catalunya romana (TARRADELL 1973 i 1979).

Tanmateix, el problema principal per intentar l'estudi dels llocs rurals de culte era epistemològic: l'hegemonia d'un paradigma que definia la religió rural com un espai marginal de la vida de la societat romana, sotmès a un ritme propi d'evolució. Les creences i rituals desenvolupats en aquest món rural, en conseqüència, eren percebuts com una acumulació poc coherent de fragments del passat que sobreviuen en la vida privada o en l'activitat de petits col·lectius (NORTH 1995: 141; per a Hispània: REVILLA CALVO 2002). Paral·lelament els trets que semblaven caracteritzar el funcionament de les manifestacions religioses rurals (vinculació a la tradició, rutina, modèstia, aïllament) es convertien

en una excel·lent forma de caracteritzar l'organització i funcionament de les comunitats rurals, contribuint a la creació d'un altre paradigma, el d'un món passiu i immobiliària, fonamentalment conservador, davant el dinamisme representat per la vida pública (política i social) i l'activitat econòmica, i que tenia el seu centre en les ciutats.

El progrés de la arqueologia en les darreres dècades ha permès identificar i analitzar un gran nombre de llocs de culte a les províncies hispanes. Aquesta circumstància ha coincidit amb una profunda renovació de les perspectives de recerca sobre la religió, entesa actualment com un àmbit particularment sensible al canvi cultural (MARCO 1996a i 1996b; DÍAZ DE VELASCO 1999). En aquest sentit, nombrosos estudis han destacat el paper de les creences i els rituals en la construcció de mecanismes d'integració i comunicació social, mitjançant la definició d'identitats individuals i col·lectives, públiques i privades. En aquest context, els llocs de culte són un element clau per intentar definir les formes i el ritme del canvi cultural que van experimentar les societats autòctones amb la conquesta romana (per exemple STEK, 2009, en el cas d'Itàlia). En el cas de la península ibèrica es poden esmentar nombrosos estudis dedicats al problema de la construcció de mecanismes d'interacció social i d'identitat, i a la funció dels santuaris en aquest context (ALFAYÉ, MARCO 2008 i 2014; MARCO, ALFAYÉ 2008; MARCO 1996a-b i 2013; un exemple a escala d'un territori específic, en el litoral valencià, a: GRAU MIRA, AMORÓS LÓPEZ, SEGURA MARTÍ 2017).

L'excavació i estudi d'un assentament rural particularment complex com és Can Modolell es planteja des d'aquesta perspectiva. Des del seu descobriment, gràcies a les inscripcions recuperades, aquest assentament ha estat interpretat com un santuari en el qual van confluïr diversos cultes (vid. supra). Si tots aquests cultes coincideixen en el temps o si es van succeir és una qüestió, ara per ara, pendent de resposta. L'epigrafia també ha evidenciat que el lloc va ser freqüentat per individus de condició social i jurídica molt diversa, i també ha permès constatar l'existència d'iniciatives d'institucions cíviques que potser van condicionar la seva organització (REVILLA CALVO 2002; SINNER, REVILLA CALVO 2017). El seu funcionament i evolució, per tant, semblen respondre a necessitats que depassen l'àmbit estricte de la religió i tenen un ampli impacte territorial i social, implicant la confluència d'interessos públics i privats, individuals i col·lectius. Mitjançant l'estudi d'aquests interessos i els seus protagonistes es pot aprofundir en el coneixement de la societat local i de les diverses formes d'interacció entre una ciutat, en concret *Iluro*, i el seu territori.

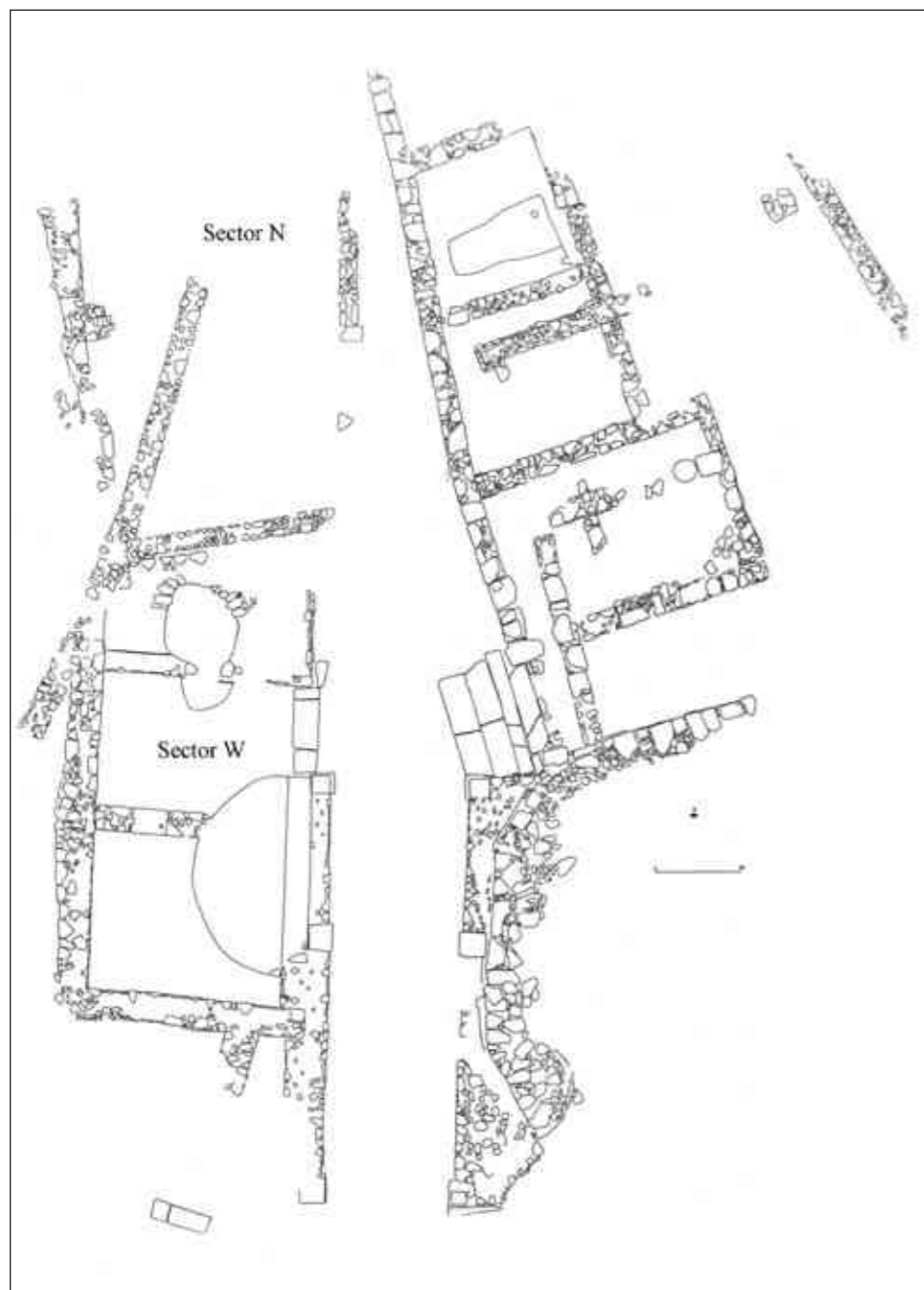

Fig 12. / Planta de la intervenció realitzada el 1999.

L'evolució arquitectònica i estratigràfica de l'assentament constitueix un element d'interès afegit. L'anàlisi de la documentació recollida a les excavacions (les realitzades, en particular, entre 1974 i 1984 i el 1999) mostra una seqüència d'ocupació molt complexa, que s'estén entre els segles I i V-VI dC, com a mínim, però també amb evidències de presència humana posterior. La reconstrucció d'aquesta ocupació, definint la seqüència de fases i els possibles *hiatus*, i la naturalesa de cada fase poden aportar dades sobre construccions rurals específiques, diferents per la seva arquitectura i funció respecte a les generades per l'activitat agropecuària. Això pot aportar una visió més completa de les relacions, jerarquies i densitat dels assentaments rurals i, per tant, de les formes d'hàbitat en època romana, tant

al Maresme com en altres àrees del litoral català. A la vegada, l'anàlisi de la dinàmica d'ocupació del lloc pot ajudar a entendre millor les relacions, de tot tipus, entre una ciutat romana i el seu territori. L'anàlisi d'aquest cas concret pot contribuir, en última instància, a millorar el nostre coneixement sobre l'organització i el funcionament de la societat rural a la *Hispania* romana. El punt de partida del projecte és, per una banda, la definició de l'arquitectura i el programa ornamental de l'assentament; per l'altra, l'anàlisi de l'evidència epigràfica i la cultura material. Mitjançant l'anàlisi i interpretació d'aquests factors es pretén identificar els cultes, les pràctiques rituals, les formes de comunicació social i els protagonistes d'aquestes iniciatives.

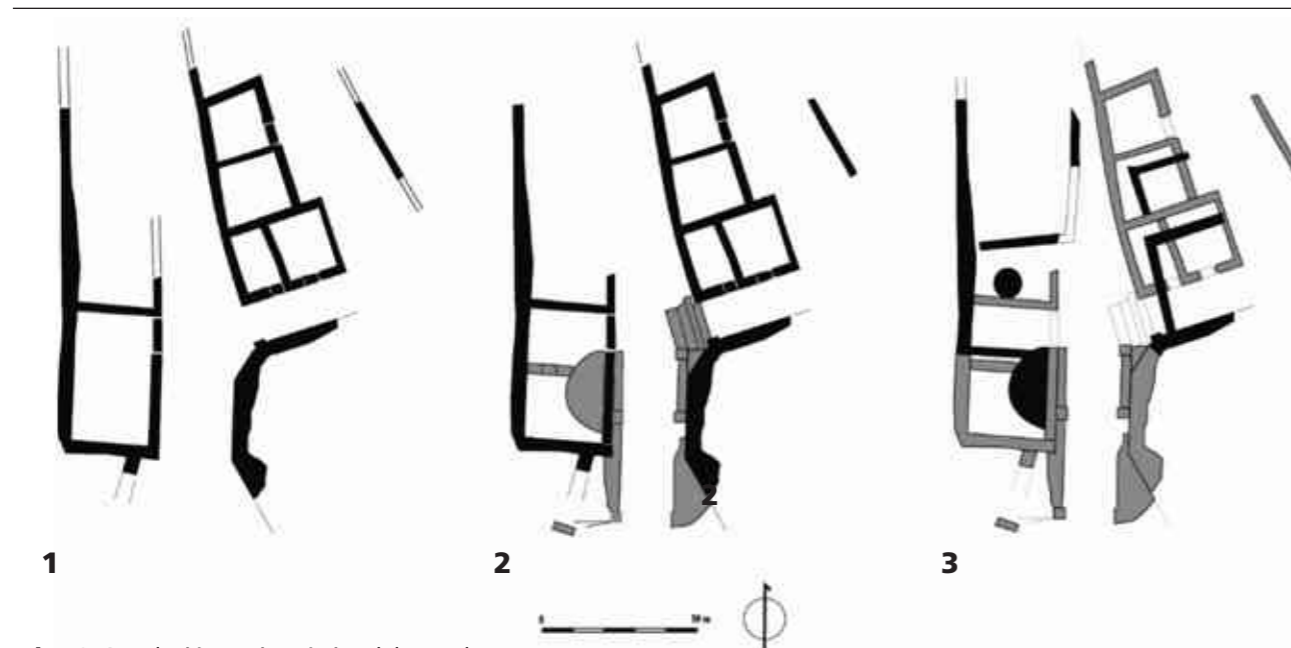

Fig 13. / Evolució arquitectònica del complex:

- 1- fase fundacional (segle I dC);
- 2- construccions afegides (en gris; segles I-II);
- 3- ocupació durant l'Antiguitat tardana

(en negre, noves construccions i estructures reaprofitades pel nou assentament).

L'estudi parteix d'una sèrie d'hipòtesis de treball. En primer lloc, que les manifestacions de culte desenvolupades al lloc es relacionen amb la construcció i la interacció de les formes d'identitat que defineixen la posició d'individus i col·lectius de condició socioeconòmica, jurídica i professional diferent, situant-los en un escenari global: l'imperi. En segon lloc, els santuaris constitueixen un espai de interacció (i integració) fonamental, especialment important perquè poden adaptar el seu àmbit d'influència a diverses escales socials, culturals i territorials: local (amb la ciutat d'*Iluro* en primer lloc), regional, provincial-interprovincial. Les situacions i necessitats d'individus, grups i comunitats generen pràc-

tiques específiques dins d'aquests espais i poden afegir nous significats a un culte (per exemple, mitjançant la seva coexistència amb altres). L'impacte d'aquestes pràctiques sembla particularment important a escala local, complementant o completant els mecanismes del «paradigma poliàdic» que fins fa poques dècades ha caracteritzat (i dominat) l'anàlisi i interpretació de la religió romana. En el cas del territori proper, les evidències sobre cultes a ciutats com *Iluro* i *Baetulo* (però també *Barcino*, on apareix una de les divinitats identificades a Can Modolell), permeten tractar la qüestió de la circulació d'idees i iniciatives que vinculen diverses categories de població urbana i rural (URCIUOLI, RÜPKE 2018).

L'estudi dels santuaris i cultes rurals pot aportar elements de reflexió per a la definició de la identitat o la memòria d'una comunitat, especialment en relació amb la seva conversió en comunitat cívica, contribuint a definir i afirmar el seu control sobre un territori. La relació entre identitat comunitària (política i ètnica) i tradició religiosa ha estat explorada a la Itàlia romana en les darreres dècades (STEK, 2009). Aquesta relació sembla jugar igualment un paper important en la constitució de les comunitats urbanes d'Hispania, i és visible en la creació de tradicions llegendàries que, com a mite fundacional, recorren al passat colonial, real o imaginari, d'una comunitat urbana o a la història romana. En general, aquests relats insisteixen en la cohesió d'una comunitat destacant l'antiguitat i l'exclusivitat de les institucions locals, de l'ordre social i dels cultes (REVILLA CALVO, 2002). En aquest context la localització espacial de les tradicions religioses (divinitats, mites i rituals antics i aparentment exclusius) d'una ciutat, en forma de llocs de culte, té una funció fonamental, en legitimar el seu control sobre un territori. Aquesta perspectiva pot ser aplicada amb bons resultats en el cas d'una zona d'urbanització densa i antiga com és el litoral central català, on cal tenir en compte, a més, l'impacte de les dinàmiques politico-socials, econòmiques i culturals desenvolupades al llarg del segle I aC (REVILLA 2020; per la urbanització de l'àrea nord-oriental de la *Hispania Citerior*: GUITART 2010; per *Iluro*: GARCIA ROSELLÓ, REVILLA CALVO 2020; territori: PREVOSTI 1981 i 1991; REVILLA CALVO 2008; BUSQUETS, MORENO, REVILLA CALVO 2013).

2.3. Les intervencions dels anys 2017 al 2020

Les intervencions realitzades en el darrer quadrienni s'han concentrat en el sector nord del clos arqueològic. Al costat nord-oest les intervencions prèvies (el 1999) van permetre identificar estructures medievals i modernes i, sobretot, una seqüència estratigràfica ben conservada, d'una potència d'uns 3 m, que sembla abastar des del moment fundacional fins als segles V-VI dC. Aparentment, doncs, aquest és el sector on es pot seguir millor l'evolució arquitectònica i la seqüència ocupacional de tot el jaciment. Al costat nord-est les estructures arquitectòniques estaven, en alguns casos, molt degradades per l'acció d'agents atmosfèrics, a més de patir la superposició del traçat del Camí de Can Segarra. Tanmateix, aquí s'han pogut recuperar evidències importants que permeten proposar cronologies precises per al moment fundacional i final de la primera fase d'ocupació, almenys d'aquest sector del complex.

Pel que fa al moment fundacional, les darreres intervencions han permès excavar nivells de pavimentació en diverses habitacions. El material recuperat (terra sigil·lata itàlica i gàl·lica, àmfora *citerior* i sud-hispànica) permet proposar cronologies de la primera meitat del segle I dC, més concretament cap el segon quart o segon terç, per a la construcció d'una sèrie d'habitacions del complex. Aquesta cronologia es podria estendre al conjunt dels edificis, atesa la relació estructural entre les diverses construccions, però aquesta hipòtesi resta

pendent de confirmació. La datació coincideix amb algunes dades obtingudes a les campanyes del període 1974-1984 i també amb l'excavació d'alguns estrats en la intervenció de 1999, tot i que els resultats no semblaven gaire conclouents en aquell moment. (PLA, REVILLA 2002).

Fig 14. / Habitació septentrional, sota l'antic Camí de Can Segarra (campanya 2020). Pavimentació de la fase fundacional (inici del segle I dC).

Una datació situada dins el segon quart del segle I planteja una possibilitat interessant: la coincidència entre la construcció del lloc i la primera monumentalització de la propera ciutat d'*Iluro*. Aquest procés urbanístic i arquitectònic no es pot reconstruir amb garanties, ja que no es coneix be cap dels edificis d'aquesta ciutat. Tanmateix algunes dades arqueològiques i la datació de certes inscripcions relacionades amb iniciatives edilícies suggereixen l'existència d'un programa constructiu, potser desenvolupat durant algunes dècades, que es relacionaria amb la conversió d'*Iluro* en municipi romà. Val a dir, però, que el moment de concessió d'aquesta condició jurídica privilegiada (època d'August?) és un problema encara debatut (REVILLA CALVO 2020; GARCÍA ROSELLÓ, REVILLA CALVO 2020). En tot cas les escasses inscripcions datades en la primera meitat del segle I mostren l'existència d'una elit local que, almenys en una ocasió, va actuar col·lectivament com a *ordo*. És el cas del text IRC I, 215, que es relaciona amb un *balineum publicum*. En el mateix context d'inicis d'època imperial cal considerar el text IRC I, 214, que sembla esmentar una iniciativa arquitectònica important en relació amb el fòrum o un altre espai públic (i que esmenta els *Seviri Augustales*) i el text IRC I, 216 gravat en un gran bloc que pertanyia a un epistil motllurat (amb la indicació «*pro sevirato gratuito*»). Aquest bloc formava part d'un espai porticat de dimensions importants.

Un altre problema a considerar és si el primer complex de Can Modolell es va destinar immediatament al culte com a funció principal o exclusiva. La cronologia d'algunes de les inscripcions, conegudes des de la dècada de 1970, amb un contingut votiu clar, podrien confirmar la hipòtesi (d'altres textos es situen en època flàvia o dins el segle II; per una troballa recent, un gran altar inscrit: RODÀ, MARTÍN MENÉNDEZ 2020). Sembla significatiu, en aquest sentit, que certes inscripcions mostrin la participació activa de magistrats d'una ciutat, per altra banda desconeguda, intervenint en forma «oficial» en el lloc administrant una donació *ex stipe* (IRC I, 88). L'epigrafia del territori, en altres paraules, sembla reflectir els efectes d'un conjunt d'actuacions més o menys coordinades, però relacionades amb un mateix objectiu: la constitució d'una comunitat política en la primera meitat del segle I dC. Aquest objectiu seria protagonitzat per l'elit local, que escolliria els instruments i desenvoluparia els diversos escenaris, tant a la ciutat com al territori (SINER, REVILLA CALVO 2017).

Pel que fa al final del complex, les darreres intervencions al sector nord-est han permès identificar diversos nivells d'abandonament d'una habitació. Aquests nivells han aportat un repertori homogeni format per sigil·lata africana A (Lamb. 2b=Hayes 9B, Lamb. 4/36B, Hayes 6C), ceràmica comuna local, ceràmica de cuina africana (cassoles: Lamb. 10A=Hayes 23B i Ostia III-267; plats: Ostia III-332 i Ostia I-261) i algunes importacions amfòriques (àmfora Dressel 20 bètica) que es pot situar dins la segona meitat del segle II, potser fins a inicis del III. De moment aquesta cronologia és l'única dada relacionada amb un moment avançat, previ a la destrucció del conjunt. A la campanya de 1999 es van obtenir dades similars, que es van interpretar com a datació d'una reforma d'almenys una habitació del complex. A hores d'ara no es pot optar per cap hipòtesi en relació amb aquesta cronologia, que tant pot correspondre a una reforma parcial o al final i abandonament de tot el complex.

Les darreres intervencions també han permès conèixer millor l'assentament que, després d'un *hiatus* indeterminat, va substituir el lloc de culte alt-imperial. Les excavacions de la dècada 1974-1984 ja havien identificat clarament una nova fase d'hàbitat que trencava absolutament, per la seva arquitectura i funció, amb el primer edifici (BONAMUSA *et alii* 1985, 1998 i 2006; CLARIANA, JÁRREGA 1990). Entre 2018 i 2020 ha estat possible definir l'organització general d'aquest hàbitat. En el sector occidental, en concret, s'ha identificat un conjunt de cambres, de forma i dimensions diferents, disposades en bateria i precedides per un passadís d'accés general. L'aixecament dels diversos espais hauria aprofitat la conservació del grans murs de tancament de l'edifici alt-imperial al nord, sud i oest, amb algunes reformes puntuals i bastint una sèrie de murs interns de compartimentació. Una d'aquestes habitacions aprofitava específicament el paviment en *opus signinum* i algunes parets d'un *lacus* anterior, alhora que se'n refeien d'altres (figura 15). Aquest paviment va ser retallat per encabir-hi un petit *dolium*. Aquest fet, juntament amb la iniciativa de tancar l'espai pavimentat amb nous murs, fan pensar que el lloc va servir com a rebost.

Fig 15. / Ortofoto de part de les construccions d'època tardana (campanya 2020): detall de dues de les habitacions precedides per un passadís.

Al sud d'aquesta bateria d'habitacions se'n disposaven d'altres. En aquest cas, la forma i dimensions són més irregulars, ja que també aquí es van reaprofitar estructures de la fase inicial, però l'entitat d'aquestes deuria dificultar l'organització dels nous espais. És el cas de la gran torre semicircular adossada als murs que delimiten l'entrada al complex alt-imperial i que avui dia encara es conserva en una alçada propera als 5 m. És fins i tot possible que algunes estructures situades al sud no es-

tiguessin totalment cobertes. L'element més interessant trobat en aquest sector és un gran forn domèstic (figura 16) que es va construir excavant els nivells d'enderroc alt-imperials, amb la boca d'accés tallant un mur de la fase fundacional. El forn era recobert per un mur molt groller aixecat amb materials reaprofitats disposats en filades fins a formar una falsa cúpula, i disposava d'una base feta amb maons. Les seves característiques fan pensar en un forn per a pa.

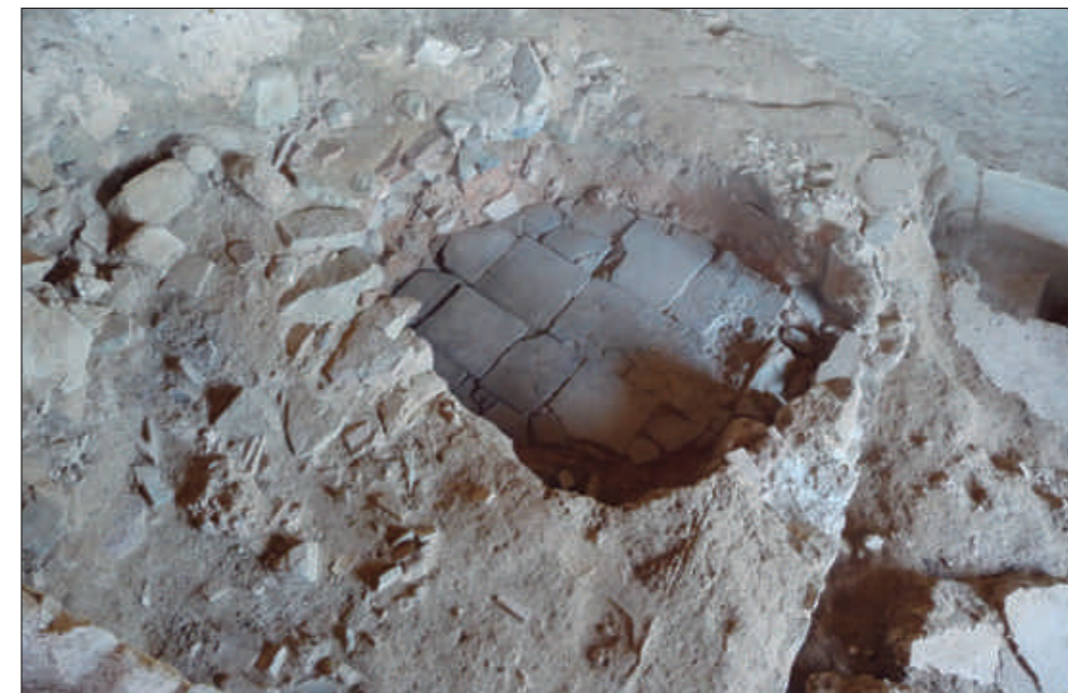

Fig 16. / Forn domèstic d'època tardana (campanya 2017).

Aquest conjunt d'evidències mostra que la nova fase d'ocupació tenia una entitat més gran del que es podia imaginar en principi, amb independència de la modestia dels materials utilitzats. Si es confirmés la hipòtesi abans plantejada, el sector nord estaria ocupat per un edifici construït de forma unitària, tot i que es va d'haver de reformar per un problema d'estabilitat. Aquestes estructures tenen relació, òbviament, amb les excavades els anys 1974-1984 a l'est del clos arqueològic, a tocar l'antic Camí de Can Segarra, però és difícil reconstruir l'organització global del conjunt.

Ara per ara només es poden establir unes pràctiques de reaprofitament diferent de la topografia del lloc i de les construccions preexistents. Mentre que al costat oest es reaprofiten les principals estructures precedents, a orient es basteixen noves construccions que no semblen mantenir relació amb l'edifici alt-imperial, tot i reproduir la seva orientació. Les noves construccions en aquest sector es limiten a reutilitzar materials, des de blocs de pedra a fragments ceràmics, passant per tambors de columna. Tan sols a l'extrem sud d'aquest sector alguns murs tardans recolzen sobre altres més antics que potser eren encara visibles. La raó d'aquestes diferències en l'aprofitament del complex alt-imperial s'ha de cercar justament en la conservació, més que en situacions lligades a fases específiques de l'assentament tardà: la solidesa de les estructures i la millor conservació del sector occidental, protegit per la cota del terreny, deurien afavorir l'aixecament directe de nous murs que aprofitaven les estructures anteriors. En el sector oriental, afectat segurament per fenòmens d'erosió, les estructures originals no es podien localitzar fàcilment, però es deurien acumular materials arquitectònics fàcils de recuperar.

La cronologia global d'aquesta ocupació i la seva dinàmica interna constitueixen un problema fonamental, ja que l'excavació del sector nord es troba just en els inicis. Les relacions estructurals entre murs tardans mostren l'existència d'almenys dues subfases diferents, de les quals hem iniciat l'excavació d'una part. A mes, l'escassetat de la cultura material no permet fer cap proposta en relació amb el moment de construcció i d'abandonament de les possibles subfases. En els darrers estrats d'ocupació, superposats a una llar i un paviment de terra batuda d'una habitació situada a l'angle nord-oest, es va recuperar una quantitat molt reduïda de ceràmica de cuina reduïda elaborada a torn lent (olles) molt difícil de datar. Per sota, formant la preparació de l'esmentat paviment, s'ha recuperat un petit conjunt de ceràmica de cuina (olles amb diversos perfils), part del coll, nansa i vora d'una àmfora de producció oriental LRA1 i un plat en DSP grisa de la forma Rigoir I. Però aquest material només permet proposar una cronologia genèrica de segle V com a moment inicial de la fase. En conseqüència,

de moment no podem anar més enllà de les cronologies generals de segles V-VI fins ara proposades a la bibliografia científica.

En tot cas, la identificació de noves estructures confirma que l'Antiguitat tardana va suposar un moment d'ocupació particularment important. L'entitat de les restes i la constatació de reformes arquitectòniques semblen mostrar l'existència d'un hàbitat complex pel que fa a la seva naturalesa i organització. L'excavació ha mostrat que, també en aquest cas, es conserva una seqüència estratigràfica important que permetrà reconstruir l'evolució estructural i funcional. Quant a la naturalesa del lloc, la cultura material –amb una quantitat reduïda d'importacions– i la recuperació d'indicadors de dieta (dades encara inèdites) suggereixen que es podia tractar d'un petit assentament camperol amb una economia diversificada i bàsicament autosuficient. És particularment important, per exemple, la identificació de raïm, cereals (ordi vestit i panís o mill italià), lleties i pèsol/veça. L'evidència recuperada és molt escassa per reconstruir les estratègies econòmiques a escala de l'assentament, i encara més quan és difícil definir la naturalesa de l'ocupació en ambdues fases. En principi, les mostres indiquen la pràctica d'una agricultura desenvolupada, caracteritzada per la diversificació (fruits cultivats i recol·lectats, cereal) i per la intensificació. Aquest darrer extrem és confirmat per la presència de cereals d'hivern (ordi vestit) i primavera (ordi vestit i panís o mill italià), espècies de gran contingut calòric que impliquen poc cost i bons rendiments. Aquestes espècies es combinen amb el cultiu d'unes llegums que permeten regenerar la fertilitat dels sols i que a la vegada aporten un suplement alimentari important.

En tot cas, la hipòtesi d'un assentament camperol resta pendent de confirmació. Per una banda, perquè les escasses dades sobre la dieta no són un indicador fiable (els resultats que aporten els nivells alt-imperials són molt similars); per altra banda, perquè certes troballes han portat a proposar que la nova ocupació es relacionés amb una funció cultual, en aquest cas com a centre de culte cristià (cultura material importada: JÁRREGA, CLARIANA 1994).

3. Conclusions

L'anàlisi de les diverses etapes de la història de la investigació de Can Modolell ha permès intentar un exercici historiogràfic: aprofundir en alguns aspectes de la pràctica de l'arqueologia a Catalunya al darrer terç del segle XX, definint tant els seus objectius com els seus recursos, que s'han d'entendre en el context social i cultural del moment. Igualment permet reflexionar sobre les diverses formes d'aprofitament social del patrimoni

arqueològic i el paper que han tingut les institucions responsables en les darreres dècades.

Aquesta reflexió és particularment important per diversos factors. En primer lloc perquè ajuda a valorar la diversitat de protagonistes directes d'aquestes intervencions, amb una formació intel·lectual molt diversa; en segon lloc, perquè evidencia la posició de les diverses administracions responsables i/o interessades, des dels municipis fins a una Generalitat dotada de competències sobre la gestió del patrimoni que inicià la seva actuació a la dècada de 1980. L'exemple de Can Modolell permet, en particular, analitzar les condicions i límits dins dels quals es va desenvolupar un cert tipus de pràctica arqueològica caracteritzada per uns plantejaments teòrics i metodològics limitats, escassament vinculada als corrents de renovació de l'arqueologia contemporània, però que tampoc no es trobava totalment aïllada. Era una arqueologia local certament sense els recursos adequats per desenvolupar un projecte de recerca sistemàtic, però alhora estava animada per la curiositat i el compromís social. Aquesta pràctica va ser habitual a Catalunya, amb més o menys intensitat, entre les dècades de 1960 i 1980. Allò que es denomina de forma genèrica «recerca local» –el món dels aficionats, per entendre'ns– va haver d'afrontar problemes materials, metodològics i administratius importants, per no parlar d'un context social poc propici, pel desinterès pel patrimoni arqueològic. Però això no va impedir una activitat continuada al llarg de dècades. Sense aquesta activitat, una quantitat important de documentació arqueològica, producte indirecte de la urbanització i la industrialització accelerada de la segona meitat del segle XX, hagués desaparegut sense remei.

Arribats a aquest punt, la pregunta que cal fer és quina herència han deixat les iniciatives irregulars, modestes i discontinues d'una «recerca local» activa durant més de dues dècades al Maresme. Com en altres àmbits de la nostra societat –potser més encara en el món de la cultura–, els grans canvis socials de les darreres dècades han coincidit amb un relleu generacional inevitable que ha afectat les possibilitats de transmetre uns coneixements, una forma de treballar i uns valors. Tot i això, iniciatives com les excavacions que la SAMM va protagonitzar a Can Modolell, pel seu abast, són un bon exemple del paper fonamental que la societat civil pot assolir en un moment històric donat; un paper canviant, complementant o substituint, arribat el cas, les mancances de les institucions en la promoció del coneixement i la preservació del patrimoni cultural. Els valors i l'esforç que hi ha darrere una iniciativa cultural són el millor ensenyament que deixa la SAMM.

Bibliografia

ALFAYÉ, S.; MARCO, F. (2008): Religion, language and identity in Hispania: Celtiberian and Lusitanian rock inscriptions. A R. HÄUSSLER (ed.), *Romanisation et épigraphie. Études interdisciplinaires sur l'acculturation et l'identité dans l'Empire romain* (Archéologie et Histoire Romaine), 281–305.

ALFAYÉ, S.; MARCO, F. (2014): Las formas de memoria en Celtiberia y el ámbito vacceo. A T. TORTOSA (ed.), *Diálogo de identidades. Bajo el prisma de las manifestaciones religiosas en el ámbito mediterráneo (s. III a.C.-I d.C.)*, Madrid, 169–82.

ALVAR, J. (2019): *El culto de Mitra en Hispania*. Madrid.

ÀLVAREZ, A.; MAYER, M. (1998): Aproximació als materials lapidis decoratius presents al jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Estudi volumètric i comparatiu. A *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*, 43-49. Barcelona.

BARBERÀ, J. (1968): La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna), *Ampurias* 30, 97-150.

BARBERÀ, J. (1969-1970): La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969), *Ampurias* 31-32, 169-189.

BONAMUSA ROURE, J. (1982-1983): Els testimonis mitraics iluronosos dins el context de la Tarraconense. *A Laietania* 2-3, 248-253.

BONAMUSA ROURE, J. (1998): El criptopòrtic de Can Modolell. Cabrera de Mar. A *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban. Ilturo* 1. 63-71. Cabrera de Mar.

BONAMUSA ROURE, J.; (2002): Notícia sobre la descoberta del jaciment de Can Modolell: les estances del sector del camí (Cabrera de Mar). A *III Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme (1 de juliol de 2000)*, Ilturo, 3. Cabrera de Mar.

BONAMUSA ROURE, J.; CERDÀ MELLADO, J. A.; CLARIANA ROIG, J. F.; GARÍ LLEIXÀ, R. I.; MARTÍ GARCIA, C.; PERA ISERN, J.; SOLER CASELLAS, A. (1985): *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar. El Maresme (1974-1984)*. Mataró.

BONAMUSA ROURE, J.; CLARIANA ROIG, J. F.; GARÍ LLEIXÀ, R. I. (2006): *Guia del clos arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)*. Cabrera de Mar.

BONAMUSA ROURE, J.; GARÍ LLEIXÀ, R. I.; CLARIANA ROIG, J. F. (1998): Notícia sobre l'excavació del sector de la torre semicircular de Can Modolell (Cabrera de Mar). A *XIV Sessió d'estudis mataronins*, Mataró, 33-65. Mataró.

BUSQUETS, F., MORENO, A., REVILLA, V. (2013): Hábitat, sistemas agrarios y organización del territorio en el litoral central de la *Laietania*, a J-L. FICHES, R. PLANA, V. REVILLA (eds.), *Paisajes rurales et territoires dans les cités de l'Occident Romain. Gallia et Hispania*, Montpellier, 239-249.

CELA, X.; REVILLA CALVO, V. (2004): La transició del municipium d'Iluro a Alarona (Mataró). Cultura material i transformacions d'un espai urbà entre els segles V i VII dC. *Laietania* 14 (volum monogràfic). Mataró.

CLARIANA, J. F.; JÁRREGA, R. (1990): Aportación al conocimiento de unas estructuras arquitectónicas tardo-romanas del yacimiento arqueológico de Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona), *Archivo Español de Arqueología* 63, 330-344.

CLARIANA ROIG, J. F. (2011): La terra sigil·lata alt-imperial de Can Modolell. A *Estudis d'arqueologia i d'història de Cabrera de Mar* 7, 59-106. Cabrera de Mar.

DÍAZ DE VELASCO, F. (1999): Religión provincial romana en la Península Ibérica: reflexiones teóricas y metodológicas. A J. M. BLÁZQUEZ, R. RAMOS (eds.), *Religión y magia en la antigüedad*, Valencia, 1997, Valencia, 89-102.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1984): *Inscriptions romaines de Catalogne I*. Barcelone (sauf Barcino). 129-139. París.

GARCÍA ROSELLÓ, J.; REVILLA CALVO, V. (2020): "Continuidades y rupturas del paisaje urbano en los parva oppida del noreste de Hispania Citerior: el municipium Iluro (Mataró)". A *Ruptura y Continuidad. El callejero de la ciudad clásica en el tránsito del Alto Imperio a la Antigüedad Tardía*, *Actas del coloquio (Alicante 7-9 de noviembre de 2018)*, Alicante, 145-158.

GOMIS, C. (1914): *Província de Barcelona. Geografia General de Catalunya dirigida per Francesch Carreras Candi. Vol. II*. Barcelona.

GRACIA ALONSO, F. (2021): De la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas al Servicio nacional de Excavaciones Arqueológicas (1939-1969). Su influencia en la investigación local en el área Norte de la provincia de Barcelona, *Laietania* 22, 31-54.

GRAU MIRA, I., AMORÓS LÓPEZ, I., SEGURA MARTÍ, J.M. (2017): *El santuario ibérico y romano de La Serreta (Alcoi, Cocentaina, Penàguila): prácticas rituales y paisaje en el área central de la Contestania*, Ajuntament d'Alcoi.

GUITART DURÁN, J. (2010): The origin of the earliest Roman cities in Catalonia: an examination from the perspective of archaeology, *Catalan Historical Review*, 9-30.

JÁRREGA, R.; CLARIANA, J.-F. (1996): El jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme) durant l'Antiguitat Tardana. Estudi de les ceràmiques d'importació, *Cypsela* XI, 125-152.

KOPPEL, E.; RODÀ, I. (1996): Escultura decorativa de la zona nororiental del conventus *Tarraconensis*. A M. J. MASSÓ, P. SADA (eds.), *Actas II reunió sobre escultura romana en Hispania*, Tarragona 161-62.

MARCO, F. (1996): Romanización y aculturación religiosa: los santuarios rurales. A S. REBOREDA MORILLO, P. LÓPEZ BARJA (eds.), *A cidade e o mundo: romanización e cambio social*, Xinzó de Limia, 83-100.

MARCO, F. (2013): Ritual y espacios de memoria en la Hispania Antigua, *Palaeohispanica* 13, 137-65.

MARCO, F.; ALFAYÉ, S. (2008): El santuario de Peñalba de Villastar (Teruel) y la romanización religiosa en la Hispania indoeuropea. A *Saturnia Tellus: definizioni dello spazio consacrato in ambiente etrusco, italico, fenicio-punico, iberico e celtico: atti del convegno internazionale svoltosi a Roma dal 10 al 12 novembre 2004*, Roma, 507-525.

MAYER, M. (2012): Tabulae ansatae votivas en santuarios. Algunas reflexiones a propósito de las halladas en el posible mitreo de Can Modolell en Cabrera de Mar (Barcelona). A G. BARATTA, S. M. MARENCO (eds.), *Inscriptiones Inscriptae III. Manufatti iscritti e vita dei santuari in età romana*, Macerata.

MAYER, M.; ÁLVAREZ, A.; RODÀ, I. (1987): La importación del mármol en época romana. El ejemplo de Ventimiglia y su contraposición con el litoral norte de la *Tarraconense*. A *Atti del Convegno, Studi lunensi e prospettive sull'Occidente romano (= QuadStudLunensi 10-12)* 497-524.

PLA, C., REVILLA CALVO, V. (2002): El santuario romano de Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona). Nuevas aportaciones para su interpretación, *Empúries* 53, 211-239.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, Mataró.

PREVOSTI, M. (1991): The establishment of the villa system in the Maresme (Catalonia) and its development in the roman period. A G. BARKER, J. LLOYD (eds.), *Roman Landscapes. Archaeological survey in the Mediterranean region*, Londres, 135-141.

REVILLA CALVO, V. (2002): Santuarios, élites y comunidades cívicas: consideraciones sobre la religión rural en el conventus *Tarraconensis*. A F. MARCO, F. PINA, J. REMESAL (eds.), *Religión y propaganda política en el mundo romano*, Barcelona, 189-226.

REVILLA CALVO, V. (2008): La villa y la organización del espacio rural en el litoral central de Cataluña: implantación y evolución de un sistema de poblamiento.

A V. REVILLA CALVO, J.-R. GONZÁLEZ, M. PREVOSTI (eds.), *Actes del Simposi Les vil·les romanes a la Tarraconense. Implantació, evolució i transformació. Estat actual de la investigació del món rural en època romana (Lleida, 28-30 de novembre de 2007)*, Barcelona, 99-123.

REVILLA CALVO, V. (2020): Los parva oppida de la *Citerior* nororiental entre los siglos I a.C. y I d.C.: monumentalización y promoción jurídica. A J. ANDREU PINTADO (ed.), *Parva Oppida. Imagen, patronos e ideología del despegue monumental de las ciudades de la Tarraconense hispana*, Uncastillo-Tudela, 239-278.

RODÀ DE LLANZA, I., MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2020): Un nuevo altar votivo del ager Iluronensis hallado en Cabrera de Mar. A L. BERROCAL-RANGEL, A. MEDEROS MARTÍN (eds.), *Docendo discimus. Homenaje a la profesora Carmen Fernández Ochoa*, *Anejos a CuPAUAM* 4, 253-258.

RIBAS BERTRAN, M. (1952): *El poblament d'Iluro*. Barcelona.

RUBIO DE LA SERNA, J. (1888): Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881. A *Memorias de la Real Academia de la Historia XI*. 667-789 i 10 làmines. Madrid.

SINNER, A.G., REVILLA CALVO, V. (2017): Rural religion, religious places and local identities in Hispania: The Sanctuary at Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona), *Journal of Roman Archaeology* 30, 267-282.

STEK, T. D. (2009): Cult Places and Cultural Change in Republican Italy. A *Contextual Approach to Religious Aspects of Rural Society after Roman Conquest*, Amsterdam.

TARRADELL, M. (1973): Cuevas sagradas o cuevas santuario: un aspecto poco valorado de la religión ibérica. *Memoria del Instituto de Arqueología y Prehistoria de la Universidad de Barcelona*, 25-40. Barcelona.

TARRADELL, M. (1979): Santuaris ibèrics i ibero-romans a llocs alts. *Memòria de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona*, 35-45. Barcelona.

URCIUOLI, E. R., RÜPKE, J. (2018): Urban Religion in Mediterranean Antiquity: Relocating Religious Change. *Mythos* 12, 117-135. doi.org/10.4000/mythos.341

VILA, G. (1994): Un forn d'època romana a Can Modolell. Intervenció d'urgència maig 1994, *L'arqueologia a Cabrera II - Can Modolell*. El coleccionable de la Fundació Burriac 5, 13-14. Cabrera de Mar.

WHEELER, M. (1954): *Archaeology from the earth*. Oxford.

ZAMORA MORENO, D. (2006-2007): *L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietania ibèrica*. *Laietania* 17 (volum monogràfic). Mataró.

Un nou conjunt de tombes d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar

Joaquim GARCIA ROSELLÓ
Ajuntament de Mataró

Dolors ZAMORA MORENO
Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró

Albert MARTÍN MENÉNDEZ
Ajuntament de Cabrera de Mar

Resum

L'any 2005 i 2006 s'excavaren a la part alta del Turó dels Pins, a Cabrera de Mar, un total de nou tombes d'època ibèrica que es daten del segle III aC. Els *loculi* i el ritus funerari són els mateixos que ja s'han documentat en altres necròpolis i àrees d'enterrament d'època ibèrica de la vall de Cabrera de Mar. La troballa d'aquests noves tombes –que entenem que deuriem formar part d'una nova àrea d'enterrament– permet plantejar algunes consideracions noves sobre el ritu funerari i la seva relació amb els nuclis d'hàbitats que hi ha a la vall, i reiterar la importància de la vall de Cabrera de Mar com a centre del poder polític de la Laietània ibèrica.

Paraules clau

Laietània ibèrica, Vall de Cabrera de Mar, necròpolis, ritu funerari, segle III aC.

Summary

In 2005 and 2006, a total of 9 tombs dating from the 3rd century BC were excavated at the top of Turó dels Pins in Cabrera de Mar. The *loculi* and the funerary rites are the same ones that have already been documented in other necropolis and burial areas of the Iberian period of the Cabrera de Mar valley. The discovery of these new tombs –that we consider as part of a new burial area– allows us to pose some new considerations about the funerary rites and their relationship with the habitational nuclei that exist in the valley, reiterating at the same time the importance of the Cabrera de Mar valley as the centre of the Iberian Laietania political power.

Key words:

Iberian Laietania, Cabrera de Mar valley, necropolis, funerary rites, 3rd century BC.

Situació i entorn geogràfic del jaciment

Les tombes que estudiem se situen en el vessant sud-est del turó dels Dos Pins, al terme municipal de Cabrera de Mar, a la comarca del Maresme. Aquesta part del turó està travessada pel carrer Cerdanya, el qual està a una cota de 185-175 m snm i permet l'accés a una sèrie de finques situades majoritàriament al cantó de mar del carrer, lloc on es localitzen les noves tombes, les coordenades de les quals són UTM X=448950 i Y=4597005, i estan a una cota de 167 m snm.

El turó dels Dos Pins és un contrafort de la muntanya de Burriac que comença a la cota 225 m snm, en una superfície plana, situada al nord de l'actual finca de Can Borràs. Aquesta elevació es prolonga de manera allargassada uns 100 metres vers el sud-oest, tot seguint la mateixa cota fins un indret on el pendent cau de manera més abrupta vers el tram de la riera de Cabrera que, en aquesta part del seu curs, marxa en sentit NW a SE, per tombar més endavant en direcció sud, un cop passats els pendents del turó dels Dos Pins.

Les tombes estan en un terreny que té un notable pendent i que, en el passat recent, estava terrassat en bancals per conrear la vinya, els quals foren abandonats durant la plaga de la fil·loxera del segle XIX. Restes d'aquestes terrasses s'identifiquen per algunes feixes mig enrunades que encara són visibles entre les construccions modernes de cases unifamiliars i les parts encara lliures d'urbanització, on hi ha un bon nombre de pins plantats durant la segona meitat del segle XX, els quals alternen amb el sotabosc i altres espècies d'arbrat autòcton, entre els quals destaca l'alzina. Es tracta, doncs, d'un paisatge força similar al de la muntanya de Burriac.

En la part alta del turó dels Dos Pins, i també en la seva vessant nord-occidental, hi ha una vegetació més densa i amb més presència d'alzines. Darrerament, durant uns treballs de neteja d'arbrat i de sotabosc, es localitzaren nombroses restes de murs al cim del turó. La majoria d'aquestes estructures corresponen a feixes de terrassament d'època moderna. D'altres sembla que corresponen a construccions defensives d'època ibèrica. Aquestes estructures foren topografiades amb el suport del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

Notícies històriques i intervencions anteriors

En el Turó dels Dos Pins, al llarg dels temps s'hi han efectuat diverses intervencions arqueològiques. A la zona plana de la part alta del turó, l'any 1983 es va excavar de manera parcial una cisterna o dipòsit d'època ibèrica tallat a la roca granítica, dins del perímetre de l'*oppidum* ibèric de Burriac (MIRÓ, PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1988).

El jaciment més proper a aquesta agrupació de tombes és el conegut com «Ca l'Angusto», situat un centenar de metres més a l'oest, a ponent de la casa del mateix nom, lloc on es va excavar una sitja amortitzada cap a l'any 100 aC (VINYALS 1988). Cap al nord-oest, situat per sobre del traçat del carrer Cerdanya, respectivament a 125 i a 220 metres de l'àrea excavada, es localitzaren dos grups d'habitacions que es coneixen amb els noms de «Can Ricart» i «Can Borràs». El primer encara es pot veure al marge del carrer, just al costat dret de l'accés a la casa del mateix nom, i el segon estava situat uns quants metres més avall de la casa de Can Borràs. Les restes trobades corresponen –sembla– a un assentament rural compartimentat com a mínim en dos àmbits que funcionaven en algun moment del segle III aC i que fou amortitzat a finals del mateix segle (VINYALS 2000) (ZAMORA 2005).

Sens dubte, però, el jaciment més conegut del Turó dels dos Pins és la necròpolis ibèrica, excavada sota la direcció de Joaquim Garcia Roselló (GARCIA ROSELLÓ 1993) els anys 1986 i 1987, localitzada a partir d'unes excavacions clandestines.

Al vessant de mar del Turó dels Dos Pins entre els anys 1986 i 1990 a 1995 es va excavar un petit assentament rural, al costat d'una imponent torre de guaita que segurament havia format part del sistema defensiu de l'*oppidum* de Burriac, construïda a partir del darrer terç del segle III aC i desmantellada durant la conquesta romana del territori (ZAMORA, GARCIA ROSELLÓ 2005).

Motius i objectius de la intervenció

Les intervencions que permeteren localitzar i excavar aquestes tombes s'iniciaren arran d'unes obres fetes a l'indret.

Els dies tres i quatre de gener de l'any 2005 es va efectuar una intervenció arqueològica a la parcel·la situada al carrer Cerdanya núm. 15, que es troba situada just a

l'est de l'immoble del número 26. En aquest lloc es van obrir un total sis rases de sondeig que abastaren tota la superfície de la parcel·la. El resultat d'aquestes rases va ser negatiu. Un cop alliberada la parcel·la del número 15, s'iniciaren els treballs a la parcel·la del número 26. La intervenció es va portar a terme entre el 16 i el 24 de gener de 2005, sota la direcció de Vanessa Muñoz Rufo, que també dirigí les actuacions a la parcel·la núm. 15.

El primer que es va poder comprovar fou que en un moment força recent s'havia fet un potent rebaix a la part nord de la parcel·la, sobretot a la seva meitat occidental, el qual podia haver ocasionat la destrucció de restes arqueològiques.

Els treballs consistiren en l'obertura de rases de sondeig que permeteren localitzar les restes d'un pivot d'àmfora ibèrica clavat a la roca, el qual corresponia a part de l'aixovar d'una tomba (Tomba núm. 1), ja que contenia restes òssies humanes cremades. La tomba núm. 2 estava situada al costat d'un retall que havia acollit les arrels d'un gran pi que havia aprofitat les estructures negatives d'època ibèrica per arrelar. Aquesta tomba i el seu entorn no van poder ser excavats en aquesta campanya.

Més cap al sud-oest es va localitzar una altra estructura negativa, que es va identificar com una altra tomba, la núm. 3, la qual, una vegada excavada, es va comprovar que havia estat espoliada en temps antics. També es van identificar un parell més de retalls fets a la roca, un al sud-oest de la tomba núm. 3 i l'altre cap a l'extrem nord de l'àrea d'intervenció.

En aquest punt de la intervenció l'empresa promotora va aturar els treballs arqueològics. L'excavació es va poder reprendre l'abril de l'any 2006. Les restes arqueològiques que s'han documentat en aquesta parcel·la s'estenen per una superfície d'uns 200 m² (lám. 3).

Resultats de la intervenció

Els treballs efectuats en aquesta parcel·la han evidenciat restes de quatre períodes cronològics diferents, essent els més antics les tombes ibèriques i una sèrie de rases de difícil interpretació farcides de material arqueològic que es data de segle I aC. Les altres restes són d'època moderna i no tenen gaire interès des del punt de vista patrimonial, tot i que han afectat negativament l'estat de conservació de les restes arqueològiques d'època antiga.

Les restes d'època moderna són feixes de contenció de terres per poder conrear la vinya, la qual va ser afectada per la plaga de la fil·loxera entre els anys 1883 i 1886.

Abandonades les zones de conreu poc rendibles que hi havia als pendents de la muntanya, aquestes van recuperar la seva vegetació autòctona dispersa, fins que a principis de la segona meitat del segle XX es van repoblar amb pins, els qual tenien un creixement més ràpid que l'arbrat d'alzines i alzines sureres que hi havia hagut antigament.

Evidentment, tant la construcció de les feixes i l'anivellament dels terrenys per poder plantar la vinya, com l'erosió posterior provocada per l'abandonament d'aquestes terrasses i, finalment, el procés de plantació de pins han provocat una notable destrucció de les restes arqueològiques d'època antiga. Això s'ha pogut comprovar durant els treballs d'excavació, quan s'ha fet evident que la superfície de la roca granítica erosionada està molt alterada, amb una notable pèrdua de potència en molts llocs.

Per sota de l'estrat superficial, UE 12, format per arrossegaments de terres provinents zones més altes, amb abundant material de cronologia àmplia, essent els més moderns de segon quart del segle I aC, es localitzaren una sèrie de rases de funció desconeguda. Són les rases UE 22/23, 24/29 i 30. Totes tenen un traçat rectilini fins que giren formant un angle d'uns 45°. Estan situades al voltant de les tombes núm. 2, 5, 6, 7, 4 i 8. Tenen uns 15 cm d'amplada i una fondària variable entre 5 i 15 cm. No proporcionaren material arqueològic.

A part d'aquestes rases, se'n documentà una altra, excavada també a la roca (UE 20). Té una orientació NE a SW i defineix un espai rectangular d'uns 8 metres de llargada per uns 2,1 a 2,5 d'amplada i una fondària que oscil·la entre el 30 i els 50 cm. Tot i la potència del retall, els seus pendents són suaus. El seu fons és còncav.

A la meitat d'aquest retall en trobem un altre (UE 19/25) semblant als esmentats anteriorment. Tant el retall UE 20, com el UE 19/25 afecten clarament la tomba 9 i segurament són el motiu de la seva destrucció. L'estrat UE 21 que farcia el retall UE 20 contenia abundant material arqueològic, el més modern del qual se situa en el segon quart del segle I aC.

Es documentaren dos retalls més, UE 15 i 17, de característiques similars als abans esmentats.

Les tombes d'època ibèrica

Les restes arqueològiques més antigues trobades en l'indret són una sèrie de restes de tombes d'incineració d'època ibèrica, en una superfície d'uns 130 m². En total s'han pogut identificar un total de nou tombes.

Tomba núm. 1

Tomba totalment arranada. Fou excavada durant la campanya del 2005. Es va recuperar el pivot d'una àmfora ibèrica encabit en un forat excavat a la roca. Al seu interior hi havia les restes òssies de la cremació d'un sol individu.

Tomba núm. 2

Tomba localitzada durant la campanya del 2005, però excavada en la campanya del 2006. Les arrels d'un gran pi que van créixer al seu interior i el fet d'estar directament connectada amb la tomba núm. 5 va fer molt difícil la seva identificació inicial.

És una tomba de planta circular, d'1,15 m de diàmetre, amb parets lleugerament còncaves i fons pla amb dos forats cònics de 10-12 cm de fondària, excavats per encaixar-hi els pivots de dues àmfors ibèriques. Correspon al tipus A-1 definit en l'estudi de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (GARCIA ROSELLÓ 1993).

La part est de la tomba està afectada per la tomba núm. 5, que talla la tomba 2. Aquesta afectació va barrejar materials dels dipòsits de les dues tombes (làm. 4).

El dipòsit funerari de la tomba núm. 2 està compost per dues àmfors ibèriques de mida diferent, encabides cadascuna en un dels forats fets al fons de la tomba (làm. 6 i 7). Malauradament, tot i que s'han trobat les vores d'ambdues àmfors caigudes a l'interior de la tomba, només es conserva el perfil sencer de la més gran. En el fons d'aquesta àmfora es van trobar les restes òssies incinerades d'un individu adult.

Possiblement aquestes dues àmfors són les úniques peces que mantenien la seva posició original dins la tomba.

Una altra peça que formava part del dipòsit funerari de la tomba núm. 2 és una urna funerària (làm. 5, núm. 2) que contenia restes d'ossos cremats pertanyents a dos individus adults i a un altre individu subadult. Una part del contingut d'aquesta urna es va trobar escampat pels voltants, ja que la peça, de parets molt fines, s'havia trencat en ser desplaçada del seu lloc original.

Escampades per la tomba es localitzaren més restes òssies cremades. Una vegada analitzades, va resultar que corresponien a dos individus. Per fet de no conservar-se a l'interior d'urnes funeràries no les incloem com a part del dipòsit funerari d'aquesta tomba, ja que podien perfectament provenir d'altres indrets propers.

Entre la primera àmfora i la paret de la tomba hi havia les arrels del pi. En la campanya del 2005 es van trobar

alguns fragments d'un guttus de ceràmica de vernís negre del Taller de Roses (làm. 5, núm. 1), que intuïm que cal considerar com a pertanyents a aquesta tomba. Així, el guttus hauria format part del dipòsit funerari i hauria estat trencat pel creixement de les arrels del pi.

També es trobà un *kalathos* (làm. 5, núm. 3), que per les seves característiques i mides es pot classificar del tipus B3 del grup de Fontscaldes, d'entre 9 i 16 cm d'alçada i que es data a partir de finals del segle III aC. Aquests tipus de *kalathos*, igual que el nostre, té les vores gairebé completament horitzontals i els solcs a la part interna (CONDE 1992, 123). La seva vora sol estar decorada amb dents de llop i la decoració del cos pot ser de tipus geomètric, vegetal o animal. Pel que fa a la decoració geomètrica, un dels temes decoratius freqüents, que no es troba en els altres tipus catalans, consisteix en una sèrie de semicercles concèntrics secants, traçats amb un pinzell de tres puntes (CONDE 1992). El trobat en aquesta tomba té aquestes característiques.

Tot i que es troba força complert no considerem que aquest *kalathos* que originàriament formés part del dipòsit de la tomba, perquè la seva posició dins d'aquesta fa pensar que fou arrossegat des d'altres indrets degut a la intrusió de les arrels del pi.

La resta del material ceràmic que es va trobar a la tomba estava molt fragmentat, i entenem que fou arrossegat des d'altres llocs més elevats del turó per l'acció de les rierades.

D'entre aquest material destaquem una vora del Taller de Roses de la forma Lamb. 23 i una peça discoidal de Campaniana A. També es trobaren fragments d'àmfora d'importació: un pivot d'àmfora grecoitàlica (làm. 5, núm. 10), 1 fragment informe d'àmfora púnico-ebusitana i un altre d'àmfora cartaginesa. Pel que fa al material ibèric, es trobà una tapadora, quatre vores de gerres exvasades (làm. 5, núm. 6 i 7) i quatre petites vores, una nansa i un fons de petits gerros bicònics (làm. 5, núm. 4 i 5), i també dues vores d'olles de ceràmica grisa, així com una vora d'olla i un fons de ceràmica ibèrica feta a mà (làm. 5, núm. 8 i 9). Es localitzaren també tres fragments informes d'àmfora ibèrica meridional.

Amb el material trobat proposem una cronologia àmplia de segle III aC, en un moment anterior al de la tomba 5.

Tomba núm. 3

Tomba excavada durant la campanya del 2005. Té forma de ronyó, per la qual cosa l'associem al tipus B-1, definit també en l'estudi de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (GARCIA ROSELLÓ 1993). Al seu interior només es va trobar material fragmentat que no permet datar-la.

Tomba núm. 4

Tomba molt similar a la tomba núm. 1. Es va localitzar durant la neteja de les tombes núm. 2 i 5. Al seu interior hi havia el pivot d'una àmfora ibèrica encabit en un forat adaptat fet a la roca. A l'interior del fons de l'àmfora hi havia les restes òssies humanes de la cremació d'un individu adult.

Tomba núm. 5

Tomba situada immediatament al costat de la tomba núm. 2. Era de mides més reduïdes que la tomba núm. 2, de forma cilíndrica, de 85 cm de diàmetre, parets lleument còncaves i fons pla, amb dos forats de secció cònica, planta circular i 18 cm de fondària, per encabir-hi les àmfors, que no es van trobar. Es tracta d'una tomba del tipus A-1 (GARCIA ROSELLÓ 1993).

La construcció d'aquesta tomba va tallar i destruir part de la tomba núm. 2, incloent-hi el seu aixovar funerari, sobretot una de les àmfors. Afortunadament no va provocar la seva completa destrucció, perquè que la cota del fons de la tomba núm. 5 se situa uns 35 cm per sobre de la cota de la tomba núm. 2.

Amb l'excepció de les dues àmfors que haurien d'haver estat dipositades en els dos forats preparats per a aquest fi, la resta de l'aixovar funerari sembla que va mantenir-se en la ubicació original, tot concentrant-se en el seu costat nord-oest, que és la part més ben conservada de la tomba.

El dipòsit funerari està format per dues peces de vernís negre: una pàtera del taller de NIKIA-IWN.C, de la forma Lamb. 26 (làm. 8, núm. 2) amb el vernís no gaire ben conservat, decorada amb quatre palmetes envoltades d'una banda d'estries i amb sis forats paral·lels en un dels costats, fets després de la cocció, possiblement per grapar-la; i una pàtera de Campaniana A, de la forma Lamb. 27B (làm. 8, núm. 1), amb un vernís de molt bona qualitat, decorada amb quatre palmetes radials envoltades d'una banda d'estries.

Pel que fa a la ceràmica ibèrica a torn, es trobà una gerra de cos globular (làm. 8, núm. 5), i de ceràmica grisa ibèrica es trobà una gerreta bitroncocònica decorada amb tres motlures decoratives al coll i uns petits mugrons a la carena (làm. 8, núm. 3), i una petita pàtera de vora reentrant (làm. 8, núm. 4).

La datació de la tomba ens la proporciona el material de vernís negre. La presència de la producció de Nikia-Ion, juntament amb la campaniana A de la variant antiga d'aquesta producció, situa la tomba al darrer quart del segle III aC.

Tomba núm. 6

Tomba molt arranada, de la qual només es conserva un forat excavat a la roca, de secció còncaua i 50 cm de fondària, per encabir-hi una àmfora.

Tomba núm. 7

Situada una mica més al nord de la tomba núm. 5. Es va localitzar durant la neteja de la zona. Només conservava un forat de forma cònica de 35 cm de fondària, excavat per mantenir drete una àmfora.

Tomba núm. 8

Tomba completament destruïda, situada a l'extrem sud de l'àrea d'intervenció i a l'est de la tomba núm. 3. Només es va poder identificar en netejar el terreny i observar la presència de dos encaixos circulars un al costat de l'altre, com els que hi ha a totes les tombes del tipus A-1 per encabir-hi les dues àmfors ibèriques.

Tomba núm. 9

Tomba completament destruïda. Està situada a ponent de la tomba núm. 6 i al nord de la tomba núm. 3. Es trobaren els dos forats per encabir-hi dues àmfors.

Algunes consideracions finals

Aquestes nou tombes delimiten, en principi, una nova àrea d'enterrament a la Vall de Cabrera de Mar, que s'afegeixen a les necròpolis de Can Rodon (BARBERÀ 1970) i a la del Turó dels Pins (GARCIA ROSELLÓ 93), i també a l'àrea d'enterrament de Can Ros (ZAMORA 2008).

Aquesta nova àrea d'enterrament té moltes similituds, quant a tipologia dels *loculi* i cronologia, amb les necròpolis i àrees d'enterrament abans esmentades. Així, quatre de les nou tombes (núm. 2, 5, 8 i 9) correspondrien al tipus A-1, i una altra, la núm. 3, al tipus B-1. Les tombes núm. 1, 4, 6 i 7 són de difícil classificació pel seu estat de destrucció, tot i que és probable que fossin també del tipus A-1. Les tombes que s'han pogut datar se situen cronològicament al darrer quart del segle III aC.

Igual que en la necròpolis del turó dels Dos Pins, en aquesta nova àrea d'enterrament hi trobem dues tombes que es tallen, és a dir, que la construcció d'una, la núm. 5, representa la destrucció parcial d'una tomba més antiga, la tomba núm. 2.

La primera reflexió que cal fer davant d'aquest nou grup de nou tombes és si poden formar part de la necròpolis del Turó dels Dos Pins, excavada els anys

1986-1987. La seva situació, a la part alta del turó dels Dos Pins i separada de la necròpolis uns 50 m, així ens ho podria fer pensar. Tanmateix, si analitzem l'espai que separa el nou sector de la necròpolis excavada els anys 1987-1987 observem que és una zona muntanyosa de fort pendent, sense cap zona més o menys plana apta per poder acollir una zona d'enterraments. El fort pendent de la zona provoca una erosió constant de la roca, fins al punt de no poder retenir els sediments, de manera que es produeix un constant arrossegament d'aquests cap a zones més baixes del turó. Certament, en aquest espai que hi ha entre les dues zones la roca està a escassos centímetres de la superfície del terreny, i fins i tot a fora en alguns indrets.

Quan, l'any 1987, s'havien excavat totes les tombes de la necròpolis del turó dels Dos Pins, es realitzaren treballs de prospecció en les zones més immediates del jaciment per localitzar-ne de noves, en el cas d'haver-n'hi, separades del nucli central de la necròpolis. S'excavà uns 10 m en direcció a la zona on s'han trobat aquestes noves tombes, i els resultats foren totalment negatius. Començava el pendent i la roca pràcticament quedava al nivell de la superfície.

Un altre aspecte que cal tenir en compte era la densitat i concentració de tombes de la necròpolis del Turó dels Dos Pins que hi havia en un espai relativament reduït. S'identificaren 94 tombes en una superfície d'uns 250 m². Les tombes estaven una al costat de l'altra, i en molts casos es tallaven entre si. Aquesta afectació d'unes tombes amb les altres segurament era deguda al fet que en construir-se'n algunes en un indret que cal considerar sagrat, i per tant delimitat en l'espai, no hi havia un element identificador extern –túmulo de terres o pedres, lloses de coberta, etc.– de les tombes més antigues, el qual havien perdut possiblement per fenòmens naturals com riuades o bé per la mateixa erosió natural de la zona. Aquesta densitat de tombes no la observem en la nova zona d'enterrament. Hem trobat només nou tombes en una superfície d'uns 130 m². Estan separades les unes de les altres, a excepció de les núm. 2 i 5, que es tallen. Són pautes de distribució totalment diferents.

Davant d'aquestes reflexions, ens inclinem a pensar que no es tracta d'un nou sector de la necròpolis del Turó dels Dos Pins, i que en realitat és una nova àrea d'enterrament propera a aquesta, perfectament delimitada en l'espai i que es va deixar d'usar quan s'havia exhaurit la zona sagrada susceptible d'acollir noves tombes.

Tot i així no ens tanquem a la possibilitat que en la zona que separa ambdós jaciments es puguin trobar d'altres tombes disperses.

El ritus funerari és la incineració. La temperatura de la cremació estaria entre els 550 i els 650 graus centígrads, la mateixa que es va detectar en les cremacions de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (CAMPILLO 1993). La pauta més habitual és que hi hagi un individu incinerat per tomba, tret del cas de la tomba núm. 2, en què com a mínim s'han detectat quatre individus: un individu adult en l'interior d'una de les dues àmfores i tres en l'urna cinerària, dos adults i un subadult de no més de 16 anys. Sens dubte es tracta d'un grup familiar que va ser enterrat en un mateix moment.

Les analítiques ens informen que dos dels individus incinerats tenien algunes paleopatologies, ambdues de signe poc greu. En cap cas es tracta d'afectacions traumàtiques o malalties greus, indicatives d'individus que efectuaven una activitat física dura i pesada que els podia ocasionar importants lesions. Aquest fet podria ser indicatiu que estem davant d'individus de classes socials benestants que habitualment no realitzaven activitats de risc físic i perillós. De fet, ja hem comentat en altres treballs que aquests tipus de tombes i ritus funeraris documentats a la vall de Cabrera de Mar són exclusius de les elits de la comunitat indígena (GARCIA ROSELLÓ 1993) (GARCIA ROSELLÓ, ZAMORA 2005).

Un altre fet a destacar que s'entreveu a partir de les analítiques és que les restes d'un mateix individu poden tenir coloracions diferents, del marró fosc al gris, la qual cosa indica que el grau o intensitat de cremació de l'individu no fou el mateix en totes les parts del cos. Els ossos de coloració més fosca indiquen una cremació menys intensa, a diferència dels ossos de color gris, que indiquen una cremació amb temperatures més altes. Aquest fet pot ser un indicatiu que ens doni informació de com podien ser les pires funeràries. El fet que tot el cos no cremi a la mateixa temperatura pot suggerir que les pires funeràries no contenien grans quantitats de llenya, i que en la pira s'utilitzava estrictament la llenya necessària per al cos que es cremava.

Es necessita una quantitat important de llenya per formar una pira, i les analítiques palinològiques i de llavors que s'ha realitzat en els jaciments ibèrics de la zona indiquen que la vegetació i les masses forestals que hi havia no eren especialment abundants. El fet, doncs, d'incinerar-se seguin el ritus funerari documentat a la vall havia de ser un tret social diferencial de les elits. No tota la població ibèrica podia seguir aquest ritus funerari, que podia representar una important desforestació dels boscos més propers. Continuem sense saber quin tipus de ritus funerari seguia la gran majoria de la població ibèrica, que no formava part de les classes altes ni de les elits de la comunitat.

Igual que en altres necròpolis de la vall de Cabrera de Mar, les cremacions no es realitzaven en la tomba. Són deposicions secundàries. L'individu es cremava a l'*ustrinum*, i les restes òssies que no havien acabat de cremar-se es dipositaven a l'urna, que en totes les tombes trobades fins el moment a la vall de Cabrera de Mar consistia prioritàriament en una de les dues àmfores que contenia la tomba. Quan hi havia més d'un individu incinerat, les seves restes òssies es dipositaven en una urna cinerària, mai en la segona àmfora, tal com s'aprecia en el dipòsit de la tomba núm. 2. Les urnes cineràries eren vasos fets per a aquesta funció, i eren de forma globular, amb nanses i doble vora per encaixar-hi perfectament la tapadora.

Una vegada dipositades les restes òssies en l'urna, es col·locava dins de la tomba el dipòsit funerari, del qual només hi hem trobat restes en les tombes núm. 2 i 5. L'escàs dipòsit funerari trobat en les noves tombes no difereix massa del trobat en les tombes d'altres necròpolis de la vall. El material trobat es representatiu del prestigi social, polític i econòmic del difunt. Peces com les pàteres i el guttus de vernís negre així ho testimonien. Cal fer notar que en cap de les nou tombes s'ha trobat material metàl·lic, armament o objectes de tocador o complements de les vestidures.

En les tombes de les altres necròpolis de la vall, barrejats amb les restes òssies de la incineració, s'hi trobaren sovint els complements de la vestimenta del difunt: fíbules, sivelles de cinturó o objectes de tocador. En ocasions també s'hi trobaren amulets que protegien al difunt. Aquest fet pot indicar que el volum d'ossos no cremats dipositats en la tomba havia de ser més gran, ja que segurament a l'individu se'l cremava vestit i quan es recollien les restes no cremades havia d'haver-hi els complements de la vestimenta.

Una vegada finalitzat el ritus funerari i la deposició dels objectes dins de la tomba, aquesta es tapava i s'hi col·locava un element identificador extern, que amb el temps podia desaparèixer i ocasionar així la destrucció parcial o total d'una tomba antiga en el moment de construir-se'n una de més nova en un indret que no estava senyalitzat externament. Això és el que segurament succeï amb les tombes núm. 2 i 5.

Quant a la distribució espacial de les tombes i les seves pautes d'organització, poca cosa podem comentar, atès el seu deficient estat de conservació. Cal tornar a destacar la distància que hi ha entre elles, fet que les aproxima més a l'àrea d'enterrament de Can Ros que a les necròpolis del Turó dels Dos Pins i Can Rodon, on les tombes estaven molt properes entre si. A primer cop d'ull no s'aprecia una distribució ordenada ni jeràrquica

de les tombes. En aquest sentit no difereixen gaire de les restants necròpolis de la vall.

Pel que fa a la cronologia que aporten aquestes tombes, tan sols en dues, les núm. 2 i 5, en podem extreure una cronologia fiable, que situem en el darrer quart del segle III aC. Aquesta cronologia és coincident amb la resta de tombes trobades a la vall de Cabrera de Mar, és a dir, el darrer segle del període ibèric ple. Tant sols hem trobat una tomba amb una cronologia lleugerament posterior, de primer quart de segle II aC: la tomba dins de la sitja núm. 24 del grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (PUJOL, GARCIA ROSELLÓ 1982-1983). Es tracta d'una tomba aïllada que reaprofitava el forat d'una sitja i que cal considerar un enterrament ocasional segurament fet en un moment en què ja no funcionen les necròpolis de la vall de Cabrera de Mar. No hi ha documentada cap més tomba posterior a aquesta cronologia, per la qual cosa desconeixem quin ritus funerari es practicava en el període ibèric tardà.

Alguns investigadors (BALSERA, LÓPEZ-CACHERO, ROVIRA 2015) (BALSERA 2017) recentment han formulat hipòtesis referents a diversos aspectes de les necròpolis de la Vall de Cabrera de Mar, tals com l'anàlisi espacial de les necròpolis respecte al paisatge de la vall i la seva relació amb els diferents nuclis d'habitat que hi ha a la vall; anàlisi espacial entre les tombes i com es relacionen entre si i l'anàlisi dels dipòsits funeraris per intentar esbrinar possibles diferències i jerarquització entre tombes, etc. Les conclusions o propostes que en treuen no difereixen gaire de les hipòtesis que ja des de fa temps s'han anat plantejant (GARCIA ROSELLÓ 1993) (GARCIA ROSELLÓ, ZAMORA 2005).

Tanmateix, hi ha un aspecte que cal aprofundir i que fa referència a la possible relació de les necròpolis amb els nuclis d'habitat que fins al moment s'han localitzat i excavat a la vall de Cabrera de Mar. Josep Barberà fou el primer investigador que proposà la idea que la necròpolis per ell excavada podria relacionar-se amb un assentament d'habitat proper, de moment no localitzat. No relacionà la necròpolis de Can Rodon de l'Hort amb l'*oppidum* de Burriac (BARBERÀ 1969-1970).

Raül Balsera (BALSERA, 2017) apunta la possibilitat que les necròpolis i àrees d'enterrament de la vall de Cabrera de Mar podrien relacionar-se amb nuclis d'habitat propers, i considera que la necròpolis del Turó dels Pins és l'única que podria correspondre a l'*oppidum* ibèric de Burriac.

Pocs són els petits nuclis d'habitat dispersos per la vall. Fins avui, l'únic habitat conegut excavat en extensió que es data del període ibèric ple és l'assentament del Turó

dels Dos Pins (ZAMORA, GARCIA 2005). D'altres hàbitats que sembla que poder datar-se en el segle III aC són els de Can Ricart i de Can Borràs, excavats molt parcialment (ZAMORA 2005).

La resta de petits nuclis d'hàbitat localitzats fins al moment present a la vall de Cabrera de Mar es daten a partir de mitjan segle II aC, per la qual cosa difícilment es poden associar a les necròpolis de la zona. Aquests nuclis d'hàbitat corresponen a petites granges rurals dedicades bàsicament a l'agricultura i que corresponen molt segurament, per la seva extensió i característiques, a grups familiars petits. En cap cas poden relacionar-se amb les elits de la societat ibèrica de la vall.

En principi, doncs, cal descartar que aquests petits nuclis rurals es puguin associar als llocs de residència de les elits de la societat ibèrica, la qual de ben segur devia residir a l'*oppidum* de Burriac.

Entenem, doncs, que no hi ha cap indicatiu que pugui indicar l'associació de les diferents necròpolis i àrees d'enterrament amb aquests petits nuclis camperols que hi ha a la vall, i que l'únic assentament que es pot relacionar amb les zones funeràries és el mateix *oppidum* ibèric de Burriac.

Una altra possibilitat és que aquestes àrees d'enterrament disperses per la vall es puguin associar a elits ibèriques no residents a la vall de Cabrera de Mar i sí a d'altres *oppida* de segon ordre –de 2 a 4 ha d'extensió– de la Laietània. Aquesta és una possibilitat que hipotèticament també apunta Raúl Balsera (BALSERA 2017) en els seus estudis. És més versemblant aquesta possibilitat que no pas intentar relacionar les diferents àrees d'enterrament amb els petits nuclis d'hàbitat de la vall.

La troballa d'aquesta nova àrea d'enterrament a la vall de Cabrera de Mar referma aquest indret com a únic centre funerari trobat fins avui a la Laietània ibèrica en el període ibèric ple. En aquest sentit, cal de nou valorar la importància d'aquesta vall en el conjunt de la Laietània ibèrica.

No és nou identificar la vall de Cabrera de Mar com el centre cultural, religiós, comercial i polític més important de la Laietània ibèrica. Diversos han estat els estudis que així ho han definit (GARCIA ROSELLÓ, ZAMORA 1993) (ZAMORA, PUJOL, GARCIA ROSELLÓ, CELA 2001) (ZAMORA 2005) (ZAMORA 2006-2007) i, entre d'altres, un dels factors que així ho fan pensar és l'existència de les necròpolis.

Ens hem de preguntar per què només hi ha necròpolis a la vall de Cabrera de Mar i no se n'han trobat d'altres

als voltants d'altres *oppida* de la Laietània, sobretot en els *oppida* de la costa, que poden considerar-se com de segon ordre, regits segurament per les seves respectives elits locals. En aquest sentit pren força la idea que la vall de Cabrera de Mar segurament fou l'únic indret de la Laietània que, per raons religioses, espirituals, culturals, de prestigi o d'altres que a hores d'ara se'ns escapen, pogués acollir les necròpolis no només de l'elit que residia a l'*oppidum* de Burriac, sinó de les elits d'altres *oppida* de la Laietània ibèrica, i que cadascuna d'aquestes àrees d'enterrament respongués a aquestes elits locals no residents a la vall de Cabrera de Mar.

Bibliografia

BALSERA, Raúl (2017): «Análisis del significado espacial en las necrópolis ibéricas del Turó dels Dos Pins, Can Rodon de l'Hort i Can Ros (Cabrera de Mar, Barcelona)», a *Arquitecturas funerarias y memoria: la gestión de las necrópolis en Europa occidental (siglos X-III aC)*. Casa de Velázquez, Madrid. Pàg. 15 a 29.

BALSERA, Raúl; LÓPEZ-CAHERO, Francisco Javier; ROVIRA, Carme (2015): «Necrópolis, tombes i difunts. Anàlisi de les estratègies funeràries a la costa central catalana entre el Bronze final i l'Ibèric ple», a *Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i a Ibèria. Arqueo Mediterrània*, 14. Pàg. 137 a 150.

BARBERÀ FARRAS, Josep (1968): «La necrópolis ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna)», *Empúries*, 30, Barcelona. Pàg. 97 a 150.

BARBERÀ FARRAS, Josep (1969-1970): «La necrópolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969)», *Empúries*, 31-32, Barcelona. Pàg. 169 a 189.

BARBERÀ FARRAS, Josep (1970): *La necrópolis ibèrica de Cabrera de Mar*, Institut de Prehistòria i Arqueologia. Monografies, 34, Barcelona.

BRUNET BELLET, Joseph (abril 1885): «Excursió particular a Cabrera y nous descobriments de antiguetats ante-romanas. Dia 8 d'abril de 1885», *Butlletí mensual de la Associació d'excursions catalana*, any VIII, núm. 79. Pàg. 80 a 88.

CONDE BERDÓS, M. José (1992): «Una producció ceràmica característica del món ibèric tardà: el *Kalathos* «barret de copa» *Fonaments: prehistòria i món antic als Països Catalans*, 8. Pàg. 117 a 170

FARELL GARRIGÒS, David (1998): «La necrópolis ibèrica de can Ros (Cabrera de Mar, El Maresme). Primeres tombes aparegudes l'any 1993», *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban i Salvador. Ituro*, 1, Cabrera de Mar. Pàg. 25 a 34.

FARELL GARRIGÓS, David, i LÓPEZ-VINYALS, Josep (2004): *L'arqueologia a Cabrera de Mar. IV – La necrópolis ibèrica de Can Rodon de l'Horta*, Fundació Burriac, Secció d'Arxiu i Documentació, Col·leccionable núm. 13, Cabrera de Mar.

GARCIA, PUJOL, Esteban (1981) Les sitges del poblat ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar). *Laietània 1*, Mataró. Pàg. 15 a 63

GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim (1993): Turó dels Dos Pins. Necrópolis ibèrica. Ed. AUSA Sabadell (Barcelona).

GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim, i ZAMORA MORENO, Dolors (1993): «La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica». *Laietània 8*, Mataró. Pàg. 147 a 178.

GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim; MARTÍN MENÉNDEZ, Albert; i CELA ESPÍN, Xavier (2000): «Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)», *Empúries*, 52. Pàg. 29 a 54. Barcelona.

MARTÍN MENÉNDEZ, Albert; GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim. (2002): «La romanización en el territorio de los Layetanos y la fundación de la ciudad romana de Iluro (Hispania Tarraconensis)», *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*, València. Pàg. 195 a 204.

MIRÓ CANALS, Jordi; PUJOL DEL HORNO, Jaume; GARCÍA ROSELLÓ, Joaquim (1988): *El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (segle I aC)*, *Laietània*, 4, Mataró.

PUJOL DEL HORNO, Jaume; GARCIA ROSELLÓ, Joaquim; ZAMORA MORENO, Dolors; CELA ESPIN, Xabier (2000): «Burriac. Un centre d'intercanvi i de comerç a la Laietània ibèrica», *Saguntum-PLAV. Extra-3. III reunió sobre economia en el món ibèric*, València. Pàg. 357 a 367.

RUBIO DE LA SERNA, Juan (juliol-agost 1886): «Últimas excavaciones en la necrópolis ante-romana de Cabrera de Mataró», *Butlletí mensual de la Associació d'excursions catalana*, any IX, núm. 94 y 95. Pàg. 133 a 137.

RUBIO DE LA SERNA, Juan (maig-juliol 1887): «Més monedes y altres objectes de la necrópolis de Cabrera», *Butlletí mensual de la Associació d'excursions catalana*, any X, núm. 104,105 y 106. Pàg. 96 a 105.

RUBIO DE LA SERNA, Juan (1888): «Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881», *Memorias de la Real Academia de la Historia*, tomo XI, Madrid.

RUBIO DE LA SERNA, Juan (1889): «VI. Antigüedades descubiertas últimamente en Cabrera de Mataró», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo 14, Madrid.

VERDAGUER, Alvar (novembre-desembre 1884): «Excursió col·lectiva á Caldetas y á Sant Andreu de Llevaneras, y visita á la col·lecció de D. Joan Rubio de la Serna (Antiguetats ante-romanas de Cabrera)», *Butlletí mensual de la Associació d'excursions catalana*, any VII, núm. 74 y 75. Pàg. 231 a 245.

VIÑALS CORTÉS, Josep (1996): «Notícia sobre unes troballes de materials arqueològics a Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar)», *XIII Sessió d'Estudis Mataronins*. Ed. Museu-Arxiu de Santa Maria, Mataró. Pàg. 203 a 213.

VIÑALS CORTÉS, Josep (1998): «Els materials arqueològics de la sitja ibèrica de ca l'Angusto (Cabrera de Mar, el Maresme)», *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban i Salvador. Ituro*, 1, Cabrera de Mar. Pàg. 35 a 42.

VIÑALS CORTÉS, Josep (2000): Notícia sobre les habitacions ibèriques de Can Borràs (Cabrera de Mar) *Ituro 2. Segones jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i El Maresme (Cabrera de Mar 4 de juliol de 1998)*, Cabrera de Mar. Pàg. 17 a 29.

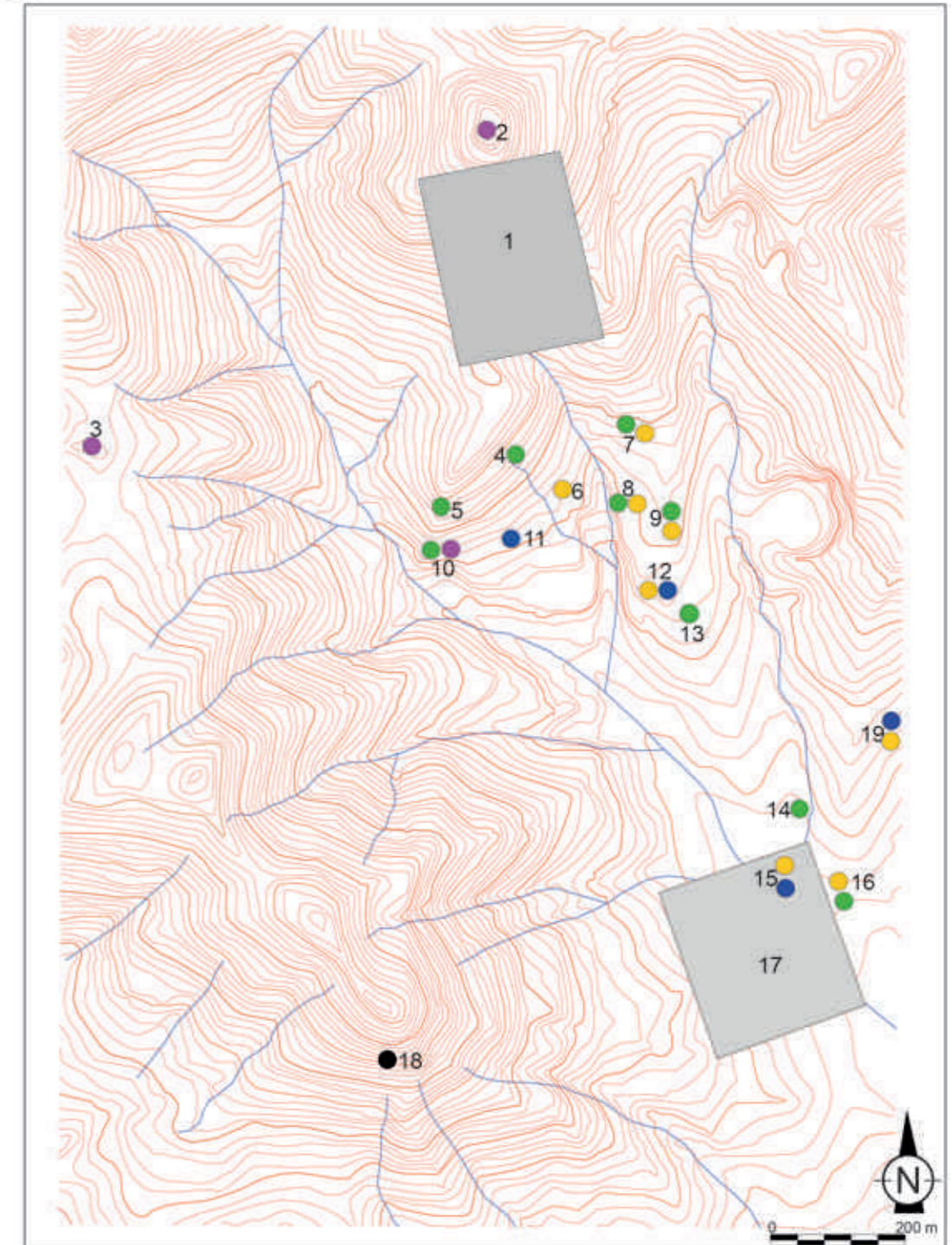
ZAMORA MORENO, Dolors (2005): *El poblament ibèric de la Vall de Cabrera de Mar. Estudi d'Arqueologia i Història*. Tesi doctoral (inèdit).

ZAMORA MORENO, Dolors (2006-2007): «L'*oppidum* de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica», *Laietània*, 17, Mataró.

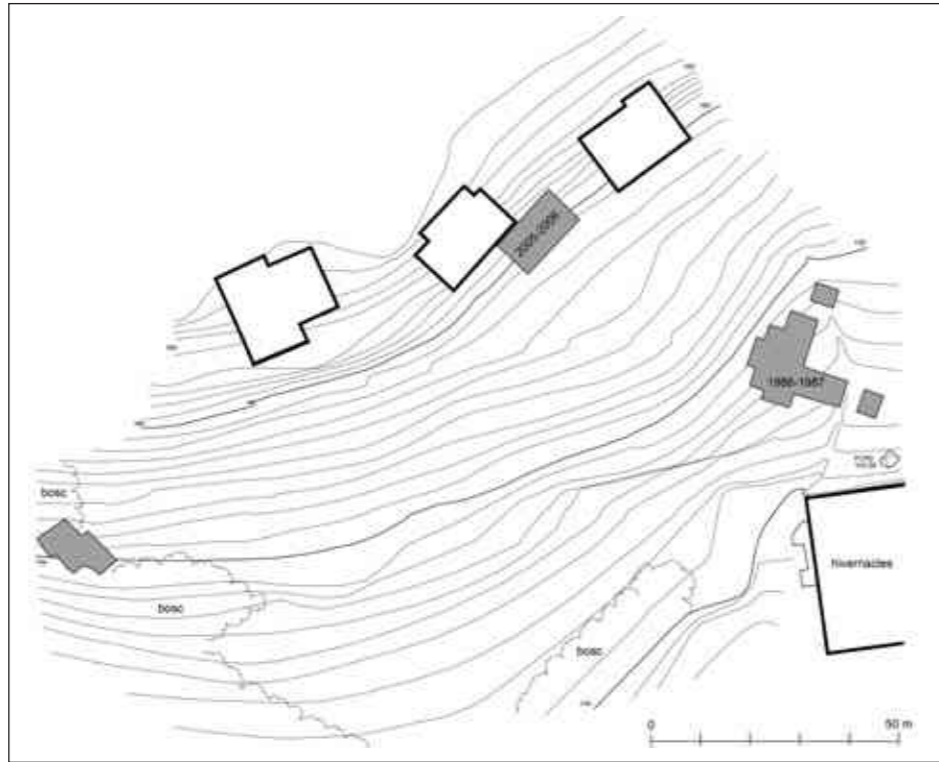
ZAMORA MORENO, Dolors (2008): «Can Ros, una nova àrea d'enterraments d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar», *Laietània*, 18, Mataró. Pàg. 17 a 35.

ZAMORA MORENO, DOLORS; GARCÍA ROSELLÓ, JOAQUIM. (2005): «El jaciment arqueològic d'època ibèrica del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar): l'assentament rural i la torre», *Laietania*, 16. Mataró. Pàg. 65 a 143.

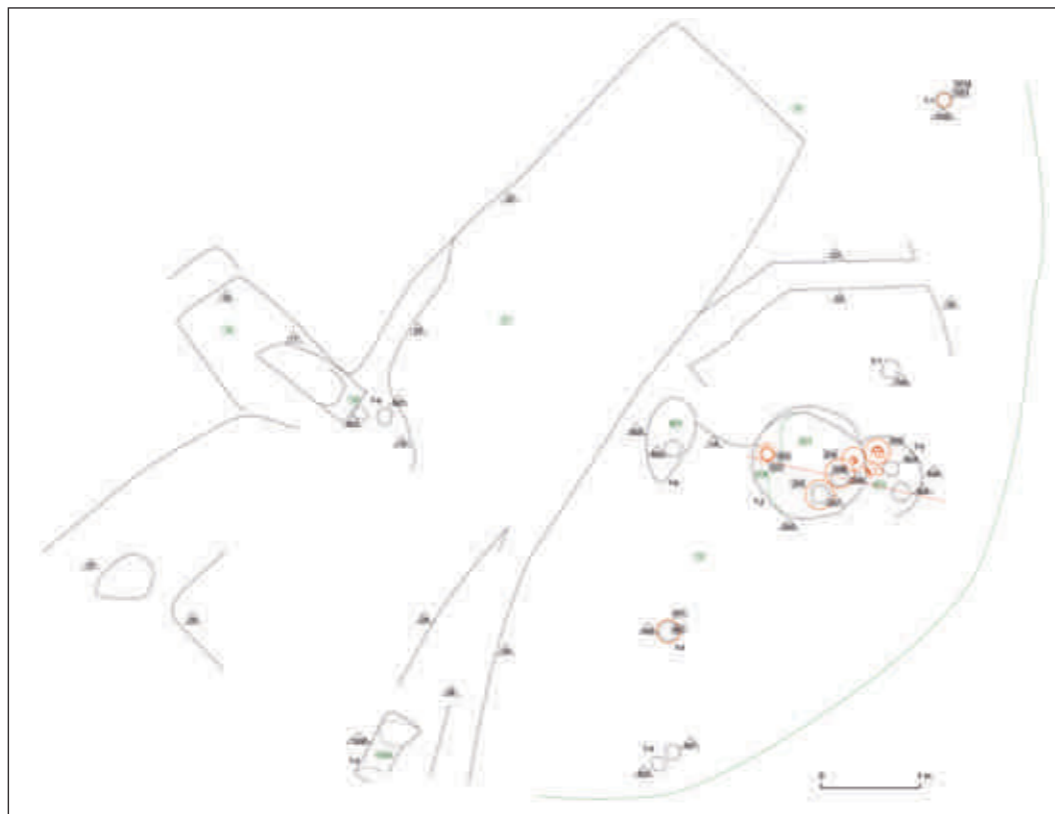
ZAMORA, D., PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ, J., CELA, X. (2001): El poblament a la Laietània central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial. Actes de la taula rodona Territori Polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental. *Monografies d'Ullastret*, 2. 203-226. Girona.

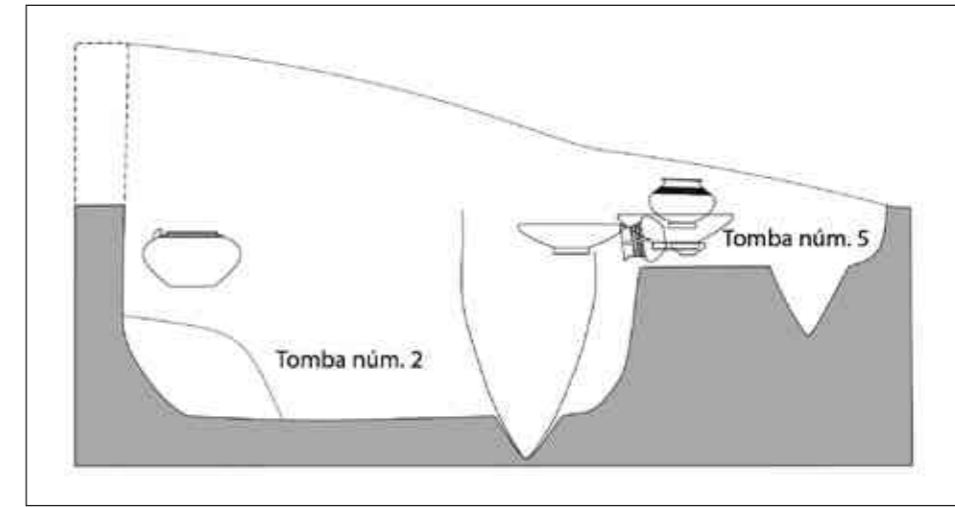
Làm. 1. / Jaciments ibèrics de la Vall de Cabrera de Mar. / **1-** Oppidum de Burriac / **2-** Cim de la muntanya de Burriac, **3-** Turó de l'Infern / **4-** Can Borrás / **5-** Turó dels dos Pins / **6-** sitja de Ca l'Angusto / **7-** Ca l'Esteban i sitges Grandia, **8-** Can Segarra / **9-** Assentament i sitges de Can Bartomeu / **10-** Assentament i torre del Turó dels dos Pins, **11-** necròpolis del Turó dels Dos Pins / **12-** Sitges Can Miralle-Can Modolell / **13-** Can Modolell / **14-** L'Hostal, **15-** necròpolis i sitges de Can Rodon / **16-** Can Català / **17-** Ca l'Arnau / **18-** Cova santuari del Montcabrer, **19** - Tombes i sitja de Can Ros

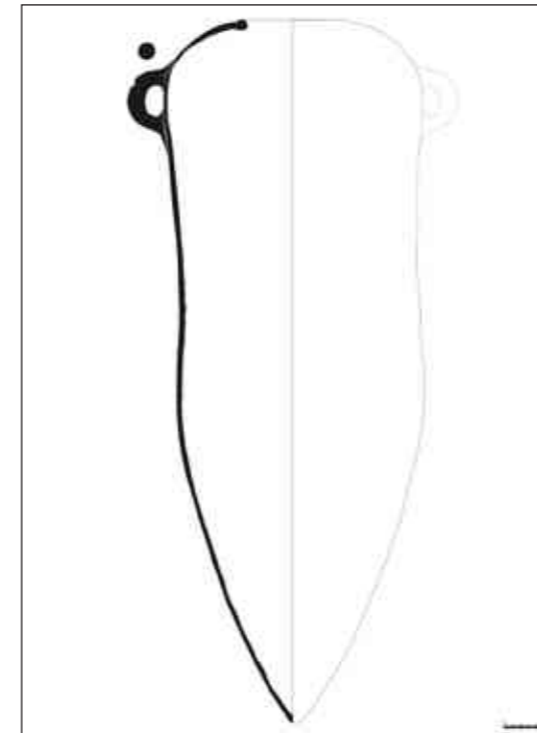
Làm. 2. / Situació de les noves tombes en relació a la necròpolis excavada els anys 1986-1987.

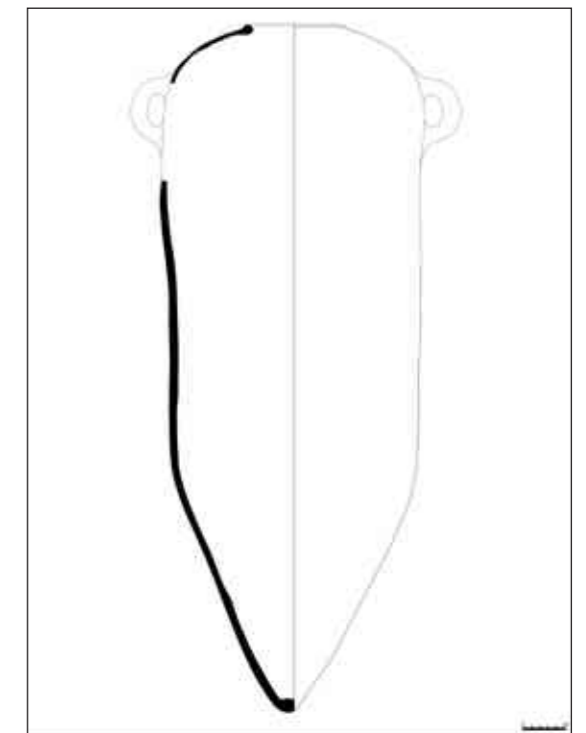
Làm. 3. / Planta de les tombes excavades els anys 2005-2006

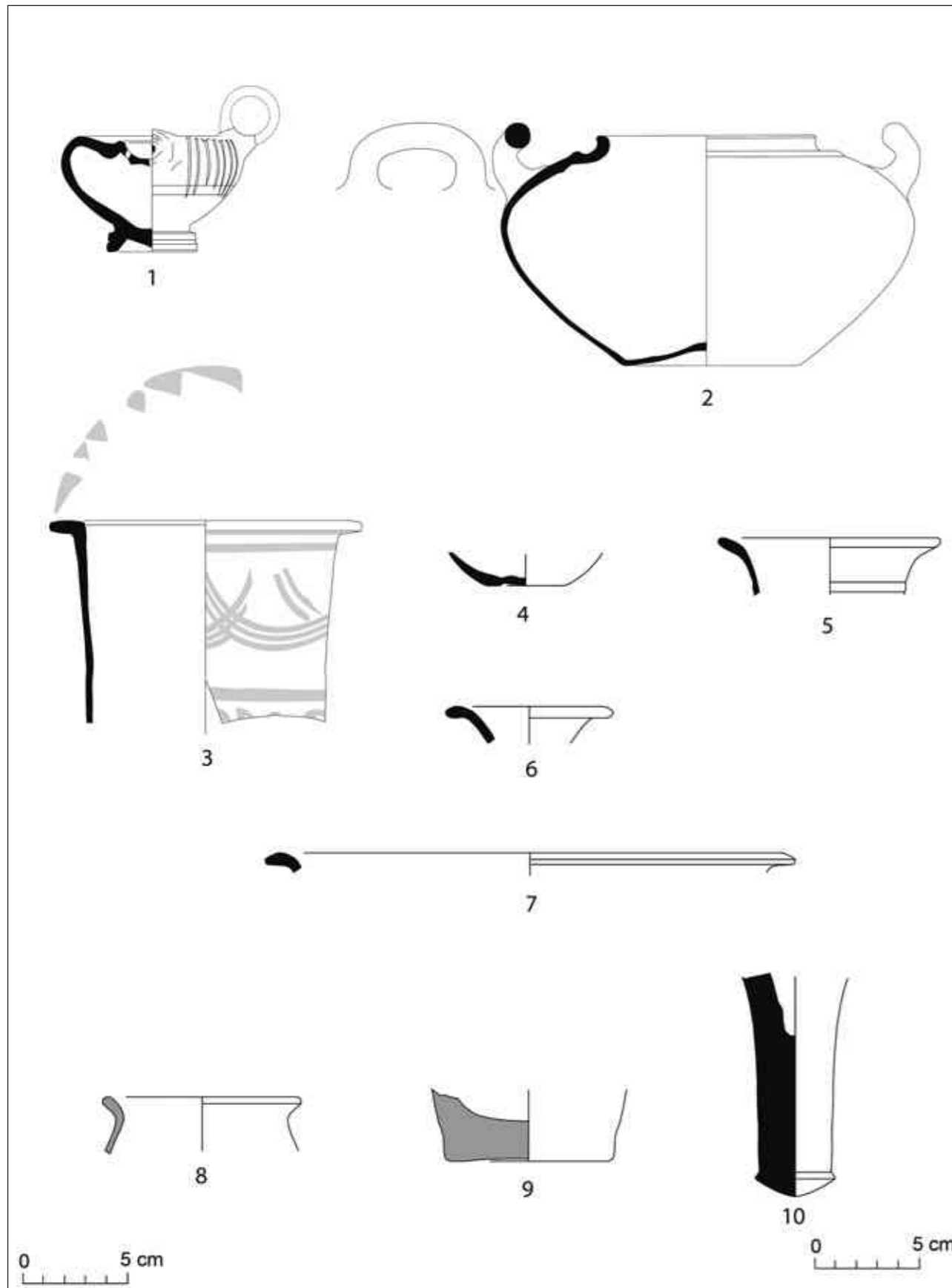
Làm. 4. / Secció de les tombes núm. 2 i 5

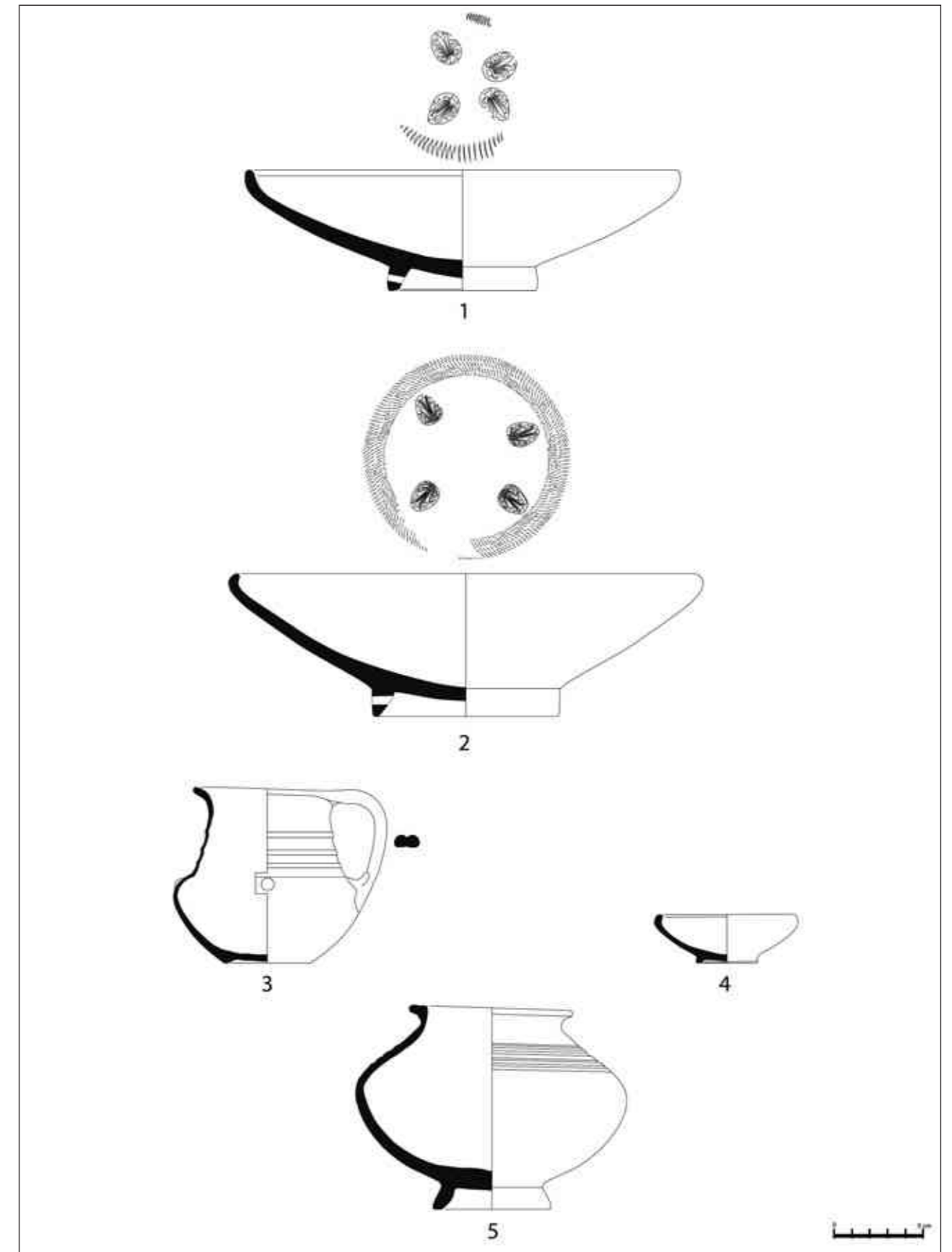
Làm. 6. / Materials de la tomba núm. 2

Làm. 7. / Materials de la tomba núm. 2

Làm. 5. / Materials de la tomba núm. 2

Làm. 8. / Materials de la tomba núm. 5

Tomba núm. 1

Tombes núm. 2 i 5

Tombes núm. 2 i 5

Tombes núm. 2 i 5

Tomba núm. 2

Tomba núm. 4

Tombes núm. 2 i 5

Tomba núm. 6

Estudi antropològic de les restes procedents del jaciment Dos Pins Nord (Turó dels Dos Pins, Cabrera de Mar, el Maresme)

Laura CANALES BARTRA
ANTROPÒLEGS.LAB - Laboratori de Paleopatologia del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Júlia BENET I CUGAT
ANTROPÒLEGS.LAB - Laboratori de Paleopatologia del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Núria ARMENTANO I OLLER
ANTROPÒLEGS.LAB - Laboratori de Paleopatologia del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Professora de la Unitat d'Antropologia Biològica de la Universitat Autònoma de Barcelona.

RESUM

Fa més de 30 anys que es coneix la necròpolis del Turó dels Dos Pins de Cabrera de Mar (el Maresme) i s'hi han excavat quasi un centenar de tombes. El treball mostra l'estudi antropològic de laboratori d'una petita mostra de restes (set conjunts ossis vinculats a tres tombes de l'extensió nord de la necròpolis) amb evidències de cremació / incineració excavada durant el 2006. Aquest estudi pot ajudar a comprendre la dinàmica funerària de la necròpolis, que data de mitjan s. III aC a inicis del segle II aC. Les restes estudiades corresponen a un nombre mínim total de nou individus, un dels quals no adult, representats per 2.277 fragments més grans d'1 cm.

ABSTRACT

The necropolis "Turó dels Dos Pins" in Cabrera de Mar (Maresme) has been known for over 30 years; approximately 100 graves have been documented and excavated. This paper shows the anthropological study of a small sample of remains (seven bone sets linked to three tombs on the northern side of the necropolis), excavated in 2006, that show evidence of cremation /incineration processes. This study can help comprehend the funerary dynamics of the necropolis dated from the mid of the 3rd century BC to the beginning of the 2nd century BC. The analyzed remains correspond to a minimum number of 9 individuals, one of them being a non-adult, and they are represented by 2.277 bone fragments bigger than 1 cm.

PARAULES CLAU

Gest funerari, cremacions, bioantropologia.

KEY WORDS

Funerary gesture, cremations, bioanthropology.

Introducció i materials

Es presenta l'estudi antropològic de les restes òssies humanes procedents de les tombes 1, 2 i 4 del jaciment Dos Pins Nord, localitzades a l'extensió nord de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar, Maresme). La necròpolis ibèrica, trobada de forma fortuïta, es va excavar d'urgència l'any 1986, i de forma programada a partir del 1990. L'any 2006 es varen excavar diverses tombes arrasades parcialment, però que conservaven part del material *in situ*, entre el qual es trobaven restes esquelètiques humanes cremades (GARCÍA I ROSELLÓ 1993a: 2; GARCÍA I ROSELLÓ 1993b: 39).

La cronologia de la necròpolis és de mitjan s. III aC a inicis del segle II aC, i correspon a una necròpolis de cremació / incineració. Sembla que els difunts eren cremats / incinerats prèviament en un ustrinum –que no ha estat localitzat– i les restes d'aquests s'enterraven a les sitges retallades al sauló juntament amb l'aixovar (GARCÍA I ROSELLÓ 1993b: 43). Fins a la data s'han excavat un total de 94 tombes, la gran majoria de les quals malmeses a causa del torrent que travessa la necròpolis i de les tasques de conreu realitzades al llarg del temps a la zona (GARCÍA I ROSELLÓ 1993b: 40).

Part de les restes objecte d'estudi corresponen a conjunts antropològics que van ser recuperats en superfície i que cal revisar si provenen dels recipients fragmentats que hi havia dins les tombes arrasades. La tomba 2 de l'extensió nord també es trobava afectada per les arrels d'un pi, que va ser retirat amb una màquina, fet que va provocar la remoció de les restes antropològiques.

Metodologia d'estudi antropològic de laboratori

Per a l'estudi de les restes antropològiques procedents del procés de cremació / incineració s'han seguit les indicacions i protocols metodològics de Gómez-Bellard (1996), Polo Cerdá *et alii* (2005) i Trellisó (2001).

Per a la neteja de les restes al laboratori s'ha seguit el procediment més adient depenent de cada cas, però en la majoria de casos s'ha utilitzat aigua, punxons de fusta i raspalls. En casos en què l'estat de les restes era fràgil, se n'ha efectuat el rentat en sec. Un cop netes les restes s'han deixat assecar a un lloc a l'ombra, sense sol directe, a temperatura ambient i lluny de qualsevol font de calor.

Algunes de les restes han arribat al laboratori amb una reconstrucció parcial realitzada prèviament. Du-

rant l'estudi antropològic no s'han retirat les coles i adhesius que presentaven aquestes restes.

Durant l'estudi de les restes s'han utilitzat com a criteris bàsics de descripció i diagnòstic la morfologia, coloració i fissures i el tipus de fragmentació òssia (ETXEBERRIA 1994; UBELAKER 2009).

Després de la confirmació del diagnòstic d'espècie (DAVIS 1989), les restes s'han classificat en vuit regions anatòmiques: crani, mandíbula, dents, ossos llargs, cintures (pelviana i escapular), mans / peus, vèrtebres, costelles. I s'han tingut en compte dues categories per als fragments no identificables: os esponjós i os indeterminat.

El nombre de fragments total dels conjunts suposa la suma de tots aquells fragments ossis més grans d'1 cm, i aquests es classifiquen entre els menors de 5 cm i majors d'aquesta mida. En restes incinerades s'entén per fragmentació de tipus gran les restes de mida superior a 5 cm, fragmentació mitjana aquelles d'entre 1 i 5 cm i de mida petita les de menys d'1 cm.

S'ha utilitzat una bàscula digital de precisió marca GRANprecision SERIE BH del laboratori de restauració del MAC. El pes que s'indica sempre correspon al material esquelètic net, sec i dins de bosses de plàstic.

La temperatura de cremació de cada fragment / conjunt s'ha establert a partir de la coloració dels ossos i/o dents. La coloració dels fragments ossis s'ha dividit –des dels menys afectats pel foc als que més– en ocre, negre, gris i blanc. També s'ha inclòs la coloració tipus *sandwich*, en què l'os presenta una coloració diferent a les parets externes respecte a l'interior, pel fet que la temperatura elevada no ha arribat a la part interna.

El diagnòstic d'edat s'ha establert seguint els criteris generals de Ferembach *et al.* (1979). A partir del desenvolupament ossi i/o dental s'ha determinat si les restes corresponen a un individu d'edat adulta o no adulta. No ha estat possible el diagnòstic del sexe a partir de les restes recuperades dels conjunts.

La determinació del nombre mínim d'individus per a cada conjunt s'ha realitzat a partir de la presència de l'os o part anatòmica repetida més vegades.

El diagnòstic de la possible presència de patologies o anomalies s'ha dut a terme a nivell macroscòpic (ISIDRO, MALGOSA 2003).

2. Estudi antropològic de les restes procedents del jaciment Dos Pins Nord (Turó dels Dos Pins, Cabrera de Mar, el Maresme) ■

Resultats

S'han estudiat conjunts de fragments ossis cremats / incinerats vinculats a tres tombes parcialment arrasades de la necròpolis del Turó dels Dos Pins Nord (Cabrera de Mar), localitzats en diferents recipients o contextos: una àmfora, una olla trencada i dos pivots d'àmfora, i agrupacions localitzades en superfície properes a les estructures (taula 1). A excepció de l'àmfora de la tomba 2, aquestes estructures i recipients no s'han trobat íntegres. En total s'han analitzat les restes de set conjunts d'ossos, que sumen un pes de 2.348 g. El nombre total de fragments més grans d'1 cm és 2.277, i aquests tenen un pes de 2.119 g. El pes dels fragments esquelètics menors d'1 cm és de 229 g, i suposen un 10 % del pes total dels conjunts (2.348 g) (taula 1).

Taula 1. Relació de les tombes i conjunts antropològics estudiats, amb el NMI, nombre de fragments i el pes total que presenten.

	CONJUNT	CONTEXT	NMI	FRAGMENTES	PES TOTAL (g)
TOMBA 1	1	Pivot d'àmfora	1 AD	459	382
	2	Superfície	1 AD	41	77
TOMBA 2	1	Olla trencada	2 AD i 1 SA	371	455
	2	Proper a l'olla	1 AD	111	284
	3	Àmfora	1 AD	978	750
	4	Escampat	1 AD	5	11
TOMBA 4	1	Pivot d'àmfora	1 AD	312	389
TOTAL	7 conjunts		9	2.277 fragments	2.348 grams

En general, els conjunts d'ossos presenten fragments de mida mitjana, entre 1 i 5 cm. Tots els conjunts presenten fragments amb una mida superior a 5 cm, tot i que aquests només són el 3 % dels fragments comptabilitzats. Els fragments de dimensions més grans oscil·len entre els 5,1 i els 10 cm. Pel que fa a la representació de parts anatòmiques sobre el total de restes trobades, la més abundant correspon als fragments d'ossos llargs (29 %), seguida del crani (15 %), mentre que la resta es troben per sota del 10 % de representació, i la majoria per sota del 5 %. Els fragments de restes indeterminades corresponen al 46 % dels fragments superiors a 1 cm (gràfic 1).

Sobre el total de restes identificades que s'han pogut atribuir a una de les vuit regions anatòmiques, els percentatges es mostren de la manera següent (gràfic 2):

Els fragments d'ossos llargs representen la meitat de les restes que s'han identificat (54 %), el 72 % d'aquests fragments d'ossos llargs corresponen a elements de les extremitats inferiors, mentre que el 28 % s'ha pogut atribuir a elements de les extremitats superiors (gràfic 3).

Les restes de crani (28 %) són les segones més representades, seguides de les de vèrtebres (10 %) mentre que les altres parts anatòmiques no presenten percentatges superiors al 5 % de representació dins les restes identificades (gràfic 2).

Pel que fa a la coloració, hi ha un clar predomini de tons grisos, blancs i ocres, presents a tots els conjunts. La majoria dels conjunts també presenten alguns fragments amb coloració gris fosc sense arribar a ser negra (fig. 1, núm. 1). També s'han identificat canvis de coloració en un mateix fragment, el que s'anomena coloració tipus *sandwich*, en què les parts externes de l'os presenten una mateixa coloració mentre que la central

en presenta una altra (fig. 1, núm. 2). A part d'aquesta coloració tipus *sandwich*, que és un canvi de coloració en el mateix fragment ossi, també s'han pogut observar canvis de coloració en un mateix os, detall que permet confirmar que els efectes de la cremació comporten diferents alteracions en un mateix element ossi (fig. 1, núm. 3).

La fragmentació del material és del 100 %. No s'ha recuperat cap os íntegre. El tipus de fragmentació és similar en tots els conjunts, i és coherent amb la fragmentació que comporta un cos sotmès a altes temperatures. La fragmentació predominant és la de tipus transversal amb marges rectes, i també la de tipus el·líptic i en forma de mosaic (fig. 2). També s'han observat alteracions en forma de delaminacions en el conjunt T1.1 (fig. 2, núm. 4). La deformació i reducció ha estat una altra ca-

racterística observada en tots els conjunts, que sobretot ha afectat les restes d'ossos llargs, i evidència que els ossos eren frescos durant el procés de cremació / incineració (fig. 3). Tot i la fragmentació i la deformació òssia dels fragments esquelètics, ha estat possible identificar parts anatòmiques concretes (fig. 4-5).

Tomba 1

Fragments ossis incinerats procedents de l'interior d'un pivot d'àmfora ibèrica que no es conservava sencera (T1.1) i un conjunt de fragments propers localitzats en superfície (T1.2). S'ha fet la comparació entre els conjunts per valorar-ne la coherència antropològica, i si corresponien a un mateix individu.

T1.1: corresponen a les restes recuperades dins el pivot d'àmfora de la tomba 1 (fig. 6). En total s'han comptabilitzat 459 fragments més grans d'1 cm que corresponen a un NMI d'un individu adult. El pes d'aquest conjunt és de 382 g, i els fragments de menys d'1 cm en representen un 12 % (47 g). El fragment més gran és de 6,1 cm, i en total hi ha dos fragments més grans de 5 cm mentre que 457 fragments es troben entre 1 i 5 cm. La coloració que predomina en els ossos trobats és blanca i ocre, tot i que hi ha alguns fragments amb coloració grisa i negra. Pel que fa al tipus de fragmentació, en destaca la laminació transversal i en el-lipse a ossos llargs (fig. 7) i la deformació dels ossos plans (fig. 8).

Pel que fa a les parts anatòmiques que es veuen representades en aquest conjunt, hi ha un predomini dels fragments d'os llarg, que corresponen a un 27 % de les restes representades (gràfic 4). Els fragments de crani també estan altament representats (19 %), seguits pels fragments de vèrtebres (12 %). Per sota del 10 % de representació hi ha les costelles (3 %), les cintures escapular i pelviana (3 %), la mandíbula i les dents (2 %) i les mans i peus, que no arriben a l'1 % de les restes representades. El grup més representat és el de fragments d'os indeterminat superiors a 1 cm, que corresponen al 34 % dels ossos trobats. El total de fragments indeterminats superiors i inferiors a 1 cm tenen un pes de 110 g, un 29 % del pes del conjunt.

En aquest conjunt de restes és notable el fet que, tot i que les evidències de cremació són clares, hi hagi poques evidències de deformació (fig. 9).

Dins el conjunt de restes de dins el pivot d'àmfora s'ha trobat un fragment de cos vertebral amb creixements osteofítics (fig. 10).

T1.2: corresponen als fragments ossis que van ser recuperats en superfície a la tomba 1 (fig. 11). Es tracta

d'un total de 41 fragments més grans d'1 cm que corresponen a un NMI d'un individu adult. El pes d'aquest conjunt és de 77 g i el pes dels fragments indeterminats és de 1 g, un 1 % del total. El fragment més gran és de 5,7 cm i, en total, n'hi ha tres més grans de 5 cm, mentre que 38 fragments es troben entre 1 i 5 cm. La coloració predominant en aquest conjunt és de tipus *sandwich*, negra a l'interior i amb els marges blancs (fig. 12).

Les parts anatòmiques més representades en el total de fragments corresponen a elements d'ossos llargs –un 68 %– i els fragments de crani, que corresponen a un 22 % (gràfic 5). La resta d'elements identificats són vèrtebres, que fan el 5 % dels fragments ossis del conjunt.

Es tracta d'un conjunt que es descarta que formi part de l'individu enterrat dins el pivot d'àmfora recuperat a la T1, ja que hi ha la repetició de l'apòfisi odontoides de l'axis (2a vèrtebra cervical) (fig. 13). Pel que fa a la resta de fragments trobats en superfície, si bé no es descarta la possibilitat que algun dels elements pugui formar part de l'individu que va ser dipositat a l'àmfora, la coloració que predomina entre conjunts és diferent: en els elements trobats en superfície predomina la coloració de tipus *sandwich*, mentre que la coloració dels fragments de l'àmfora és majoritàriament blanca i ocre amb alguns ossos grisos i negres.

Tomba 2

Les restes corresponen al conjunt d'elements localitzats a l'interior d'una olla trencada (T2.1), al conjunt de restes proper a l'olla (T2.2), al conjunt d'ossos trobats dins una àmfora (T2.3), i a l'agrupació formada per un petit nombre de fragments ossis dispersos per la tomba 2 (T2.4).

T2.1: Fragments ossis cremats que van ser recuperats de l'interior de l'olla trencada trobada a la tomba 2 (fig. 14). En total s'han comptabilitzat 371 fragments més grans d'1 cm que corresponen a un NMI de dos individus adults i un individu subadult (fig. 15). Les restes d'individu no adult observades són un ísquium dret, i les restes d'adult presenten repetició de diàfisis femorals de mides i morfologia molt diferent que permeten atribuir-les a dos individus adults.

El pes d'aquest conjunt és de 455 g i els fragments de menys d'1 cm en representen un 3 % (13 g). El fragment més gran observat és de 10 cm i en total, hi ha 23 fragments més grans de 5 cm, mentre que 348 fragments es troben entre 1 i 5 cm. La coloració que predomina en els ossos trobats dins l'olla trencada és ocre, gris i blanca mentre que la coloració de *sandwich* és molt residual.

2. Estudi antropològic de les restes procedents del jaciment Dos Pins Nord (Turó dels Dos Pins, Cabrera de Mar, el Maresme) ■

El tipus de fractures observades en aquest conjunt són transversals rectes (fig. 16).

Del total de fragments que hi ha en aquest conjunt, les parts anatòmiques identificables que hi ha representades són majoritàriament ossos llargs (39 %) i crani (20 %) (gràfic 6). Per sota del 10 % de representació hi ha vèrtebres (5 %), costelles (2 %), cintures escapular i pelviana (1 %) i mandíbula i peces dentals (1 %). El grup de fragments d'os indeterminat superiors a 1 cm són el 32 % dels ossos trobats. El total de fragments indeterminats superiors i inferiors a 1 cm té un pes de 98 g, un 22 % del pes del conjunt.

T2.2: Aquest conjunt el formen els fragments ossis cremats que es van recuperar a prop de l'olla trencada trobada a la tomba 2 (fig. 17). En total s'han comptabilitzat 111 fragments més grans d'1 cm que corresponen a un NMI d'un individu adult.

El pes d'aquest conjunt és de 284 g, i no s'han recuperat fragments de dimensions més reduïdes (menys d'1 cm). El fragment més gran és de 7,2 cm i, en total, hi ha 14 fragments més grans de 5 cm, mentre que hi ha 97 fragments d'entre 1 i 5 cm. La coloració que predomina en aquest conjunt és ocre i blanca, amb molt pocs fragments grisos. El tipus de fractures observades en aquest conjunt són transversals rectes i de tipus mosaic (fig. 18).

Des del punt de vista patològic s'ha observat una alteració en un fragment d'epífisi distal de fèmur recuperat. L'alteració es localitza a la careta articular, és de contorns irregulars i d'aproximadament 1,5 cm de diàmetre màxim, compatible amb una lesió microtraumàtica com la osteocondritis dissecans (fig. 19).

Del total de fragments d'aquest conjunt, les parts anatòmiques identificades són majoritàriament ossos llargs (51 %) i crani (20 %) (gràfic 7). La resta està per sota del 5 % de representació i correspon a elements de mandíbula i dentició (3 %), cintura pelviana (2 %), costelles (2 %) i vèrtebres (1 %). El grup de fragments d'os indeterminat superiors a 1 cm constitueix el 20 % dels ossos trobats. El total de fragments indeterminats té un pes de 7,98 g, un 3 % del pes del conjunt.

Atesa la repetició d'un fragment de mentó mandibular, no és possible atribuir el conjunt d'ossos localitzats propers a l'olla a l'individu que va ser enterrat dins el recipient (fig. 20).

Els fragments de fèmur dels dos conjunts mostren una coloració i patrons de ruptura similars, però no se n'ha pogut encaixar cap. També hi ha repetició de l'epífisi distal del fèmur però la fragmentació no en permet la lateralització i, per tant, podrien ser del mateix indivi-

du tot i que tenen un aspecte molt diferent (fig. 21). Els fragments de tibia tampoc encaixen en els dos conjunts, i els fragments de crani són molt diferents.

Dins l'olla s'han trobat fragments de la diàfisi del fèmur molt diferents anatòmicament i que demostren la presència de dos individus adults enterrats en aquest recipient que presentarien robusteses diferents. I a més, també hi hauria un individu subadult representat per un ísquium dret que estaria entre les etapes d'infantil II (6 a 12 anys) i juvenil (12 a 20 anys). Els fragments recuperats a prop de l'olla sumen un individu adult més.

T2.3: Conjunt d'ossos recuperats de l'interior de l'àmfora sencera de la tomba 2 (fig. 22). En total s'han comptabilitzat 978 fragments més grans d'1 cm que corresponen a un NMI d'un individu adult.

El pes d'aquest conjunt és de 750 g, i els fragments de menys d'1 cm en representen un 18 % (137 g). El fragment més gran és de 7,3 cm i, en total, hi ha quatre fragments més grans de 5 cm mentre que hi ha 974 fragments es troben entre 1 i 5 cm. La coloració d'aquest conjunt és ocre, gris i blanca mentre que hi ha molt pocs fragments que presentin la coloració de *sandwich* (fig. 23, núm. 1). El tipus de fractures observades són sobretot transversals rectes i de tipus mosaic, però també s'han observat fractures el·líptiques (fig. 23, núm. 2).

Dins el total de fragments recuperats, les parts anatòmiques identificades en aquest conjunt són majoritàriament ossos llargs (21 %) i crani (10 %) (gràfic 8). La resta està per sota del 5 % de representació i es tracta de vèrtebres (2 %), mandíbula i dents (1 %) i cintures escapular i pelviana (1 %) mentre que les restes de mans i peus no arriben a representar ni un 1 % de la mostra total de fragments. El grup de fragments d'os indeterminat superiors a 1 cm són el 65 % dels ossos trobats. El total de fragments indeterminats superiors i inferiors a 1 cm té un pes de 349 g, un 47 % del pes del conjunt.

T2.4: Conjunt molt reduït de restes òssies humanes disperses per la tomba 2 (fig. 24). Es tracta de tres fragments d'os llarg que encaixen entre ells, i per la morfologia i aplanament que presenten poden ser compatibles amb restes de peroné. També hi ha dos fragments de crani.

Tots els ossos corresponen a restes d'individu adult i presenten una coloració diferent a l'observada en la resta d'ossos de l'estudi: un dels fragments de crani és blanc i l'altre de color gris amb taques blanques, i en la secció de l'os s'observa coloració de *sandwich* (fig. 25, núm. 1). El peroné presenta coloració ocre amb petites taques grises a tota la cortical i coloració blanca en forma de taques més grans (fig. 25, núm. 2).

Les alteracions cromàtiques diferenciades que presenten aquests fragments respecte als altres conjunts ossis vinculats amb la tomba no permeten atribuir aquests fragments a les restes localitzades a l'olla trencada o al conjunt de restes proper a l'olla de la tomba 2.

Tomba 4

T4.1: Fragments ossis cremats recuperats del pivot d'àmfora ibèrica trobada a la tomba 4 (fig. 26). S'hi ha comptabilitzat 312 fragments més grans d'1 cm que corresponen a un NMI d'un individu adult.

El pes d'aquest conjunt és de 389 g i els fragments de menys d'1 cm en representen un 8 % (32 g). El fragment més gran és de 6,8 cm i en total, hi ha 9 fragments més grans de 5 cm i 303 fragments es troben entre 1 i 5 cm. En la coloració d'aquest conjunt hi predomina el blanc i l'ocre mentre que hi ha molt pocs fragments que presentin coloració grisa. El tipus de fractures observades són sobretot transversals rectes i també s'ha observat fractures el·líptiques així com deformació dels ossos llargs (fig. 27).

Dins el total de fragments recuperats, les parts anatòmiques identificades en aquest conjunt són majoritàriament ossos llargs (35 %) i crani (14 %) (gràfic 9). Les vèrtebres estan representades en un 8 % del total de fragments, i la resta de parts anatòmiques està per sota del 5 % de representació. Es tracta de les cintures escapular i pelviana (4 %), mans i peus (1 %) i mandíbula i dents (1 %). El grup de fragments d'os indeterminat superiors a 1 cm constitueix el 37 % dels ossos trobats. El total de fragments indeterminats superiors i inferiors a 1 cm té un pes de 97 g, un 25 % del pes del conjunt.

Consideracions finals

Les restes estudiades provenen de les tombes 1, 2 i 4 de l'extensió nord de la necròpolis del jaciment de Dos Pins, Cabrera de Mar (Maresme). A l'interior d'aquestes tombes s'hi van trobar restes esquelètiques incinerades dins de recipients funeraris, i d'altres conjunts ossis incinerats més dispersos. Els contextos funeraris estudiats corresponen a enterraments de tipus secundari, de manera que la cremació del cos i l'enterrament de les seves restes resultat de la cremació / incineració no es va dur a terme al mateix espai. A la necròpolis estudiada s'hi traslladaven de restes postincinerades, dipositades en contenidors ceràmics (olla i àmfora) per a ser enterrades.

Les tombes estudiades es trobaven parcialment arrasades i només es recupera de forma íntegra l'àmfora de la tomba 2, que és el conjunt que conserva un volum

més important de restes esquelètiques i un percentatge més elevat de fragments menors d'1 cm. La resta de recipients recuperats de les tombes no s'han trobat sencers, aspecte que podria estar relacionat amb la presència de conjunts de restes propers, descontextualitzats dels contenidors. En aquest sentit, l'estudi antropològic de les restes ha pogut orientar sobre la coherència anatòmica dels conjunts i indicar eventuais relacions entre conjunts de restes.

Les restes estudiades corresponen a un nombre mínim total de 9 individus, 8 adults de sexe indeterminat i un individu no adult. El pes total del material estudiat és de 2.348 g, i s'han comptabilitzat 2.277 fragments més grans d'1 cm. El conjunt amb un pes més elevat correspon al que es va localitzar dins l'àmfora sencera de la tomba 2 (750 g) i el de menys pes correspon al conjunt de restes disperses de la tomba 2 (T2.3) (11 g).

En la majoria d'estructures estudiades d'aquesta necròpolis s'han identificat les restes d'un únic individu per estructura, fet que suggereix que es realitzaven incineracions i enterraments de tipus individual. L'estudi antropològic ha pogut determinar que dins l'olla de la tomba 2 s'hi troben les restes d'un mínim de tres individus. Aquest recipient es va trobar fragmentat i les restes del seu interior es podrien haver dispersat i mesclat amb altres. El fet que tots els conjunts descontextualitzats analitzats presentin parts anatòmiques repetides amb els conjunts trobats *in situ* no permet adjudicar directament les restes a un mateix individu, i permet descartar que els conjunts descontextualitzats trobats en les tombes 1 i 2 siguin atribuïbles als recipients del seu interior.

La representació esquelètica dels conjunts mostra elements ossis de totes les parts anatòmiques, tot i que no tots contenen totes les regions. Malgrat la gran diferència de volum de restes entre els conjunts estudiats, s'identifica una clara preservació de les diàfisis d'ossos llargs i les restes cranials per sobre de la resta de regions anatòmiques. Les parts menys representades són els elements ossis de mans i peus en tots els casos. Aquestes dades són coherents amb el procés de cremació / incineració d'un cos, on les parts esquelètiques de dimensions més petites són les que més fàcilment es perden durant el procés de reducció del cos, i durant la recollida postincineral de les restes.

Pel que fa a la coloració, aquesta és molt heterogènia entre conjunts amb predomini de la coloració blanca i grisa. Aquestes característiques cromàtiques indiquen una temperatura general de cremació entre els 550° i 650° de temperatura. La presència de fragments ossis amb altres coloracions suggereix que hi havia parts anatòmiques més allunyades del focus principal de calor i exposades a una temperatura més baixa.

Tot i l'alt grau de fragmentació de les restes cremades i la deformació i fragmentació que presenten vinculades al procés mateix de la cremació / incineració, ha estat possible la identificació de restes amb alteracions patològiques. En un cas afecta la columna vertebral en forma d'exostosis compatibles amb patologia d'etiologia degenerativa, i en un altre cas afecta l'articulació del genoll, en forma de desgast i lesió lítica compatible amb patologia d'etiologia microtraumàtica. En tots dos casos, es tracta de lesions molt habituals en restes paleopatològiques. Entre les restes recuperades s'ha identificat la presència de restes de fauna i malacofauna.

Bibliografia

GARCÍA I ROSELLÓ, J. (1993a): Turó dels Dos Pins. Necròpolis Ibèrica. Mataró: Museu de Mataró.

GARCÍA I ROSELLÓ, J. (1993b): La necròpolis ibèrica del turó dels Dos Pins. Cabrera de Mar (Maresme). A: *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 39-51.

DAVIS, S. J. (1989): *La arqueología de los animales*. Ediciones Bellaterra.

ETXEBERRIA, F. (1994): Aspectos macroscópicos del hueso sometido al fuego. Revisión de las cremaciones descritas en el País Vasco desde la arqueología. *Munibe Antropologia - Arkeologia* 46, 111-116.

FEREMBACH, D.; SCHWIDETZKY, I.; STLOUKAL, M. (1979): Empfehlungen für die Alters-und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo* 30, 1-32.

GÓMEZ-BELLARD, F. (1996): El anàlisi antropològic de las cremaciones. *Contemplum Extra* 6, 55-64.
ISIDRO, A.; MALGOSA, A. (2003): *Paleopatología. La enfermedad no escrita*. Ed. Masson. Barcelona.

POLO-CERDÁ, M.; GARCÍA-PRÓSPER, E.; SANCHIS, S. (2005): Estudio bioarqueológico del monumento funerario romano del Solar de la Moreira de Sagunto. *ARSE* 39, 229-268.

TRELLISÓ, L. (2001): La acción del fuego sobre el cuerpo humano. Antropología física y el análisis de las cremaciones antiguas. *Cypsela* 13, 87-98.

UBELAKER, H. (2009): The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis. *Forensic science international* 183, 1-5.

Fig. 1_1.

Fig. 1_2.

Fig. 1_3.

Fig. 6.

Fig. 2_1.

Fig. 2_2.

Fig. 2_3.

Fig. 2_4.

Fig. 3_1.

Fig. 3_2.

Fig. 4_1.

Fig. 4_2.

Fig. 4_3.

Fig. 5.

Fig. 7_1.

Fig. 7_2.

Fig. 8_1.

Fig. 8_2.

Fig. 9_1.

Fig. 9_2.

Fig. 10_1.

Fig. 10_2.

Fig. 10_3.

Fig. 15_1.

Fig. 15_2.

Fig. 16.

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13_1.

Fig. 13_2.

Fig. 17.

Fig. 14.

Fig. 18.

Fig. 19.

Fig. 20_1.

Fig. 20_2.

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 23_1.

Fig. 23_2.

Fig 24.

Fig. 25_1.

Fig. 25_2.

Fig. 26.

Fig. 27_1.

Fig. 27_2.

El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

Jordi MIRÓ CANALS

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró.

<https://orcid.org/0000-0002-9120-6623>.

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3858770>.

Resumen

Este trabajo pretende sintetizar la investigación realizada en esta zona del Maresme sobre la producción de ánforas romanas y de instalaciones vinícolas en época tardo-republicana y alto-imperial. La documentación bibliográfica de Marià Ribas ha sido esencial para ello –ya que muchos de los yacimientos por él referenciados ya no existen–, así como la labor de la antigua Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme. Gran parte de estos yacimientos son villas romanas dedicadas a la explotación de los recursos vinícolas de la zona y a su exportación marítima en ánforas. Las estampillas en estas ánforas nos informan sobre la identificación de los personajes en ellas representados. Se estudia igualmente la función que en este proceso tuvo *lluro*.

Palabras clave

Maresme, Layetania, Tarraconense, ánforas romanas, epigrafía anfórica, villas romanas, comercio vinícola, *figlinae*, *torcularia*.

Summary

This work aims to synthesize the research performed in this area of the Maresme on the production of Roman amphorae and wine-making facilities in late-republican and high-imperial times. Marià Ribas's bibliographic documentation has been essential for this –since many of the sites referenced by him no longer exist– together with the task made by the former Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme. A large part of these sites are Roman villas dedicated to the exploitation of the wine resources of the area and to their exportation by sea in amphorae. The stamps on these amphorae inform us about the identification of the characters represented in them. The role that *lluro* had in this process is studied as well.

Key words

Maresme, Layetania, Tarraconensis, Roman amphorae, Roman epigraphy, Roman *villae*, wine trade, *figlinae*, *torcularia*.

1. Els precedents

A finals del segle III aC, i sobretot al llarg de la primera meitat del següent, degut a l'arribada i la instal·lació dels romans, es produeix l'abandonament dels jaciments ibèrics a la vall i una reestructuració del territori i, per tant, en el sistema econòmic (en els models d'emmagatzematge i els productes, aparició d'una economia monetària, etc.). Des de l'inici del segle II es produeix la decadència del sistema econòmic basat en la centralització i control dels excedents per part de l'aristocràcia (ZAMORA 2006-07: 318). Si bé escassegen les dades per a aquests anys, sembla que el sistema centralitzat es va conservar després d'un període d'adaptació, i Burriac seguí exercint la seva funció centralitzadora d'un territori prou extens, convertint-se en un centre romanitzador de gran part de la Laietània, assumint el paper d'organització i ordenació típiques d'una ciutat romana (GARCIA, ZAMORA 1993: 160; ZAMORA 2006-07: 313).

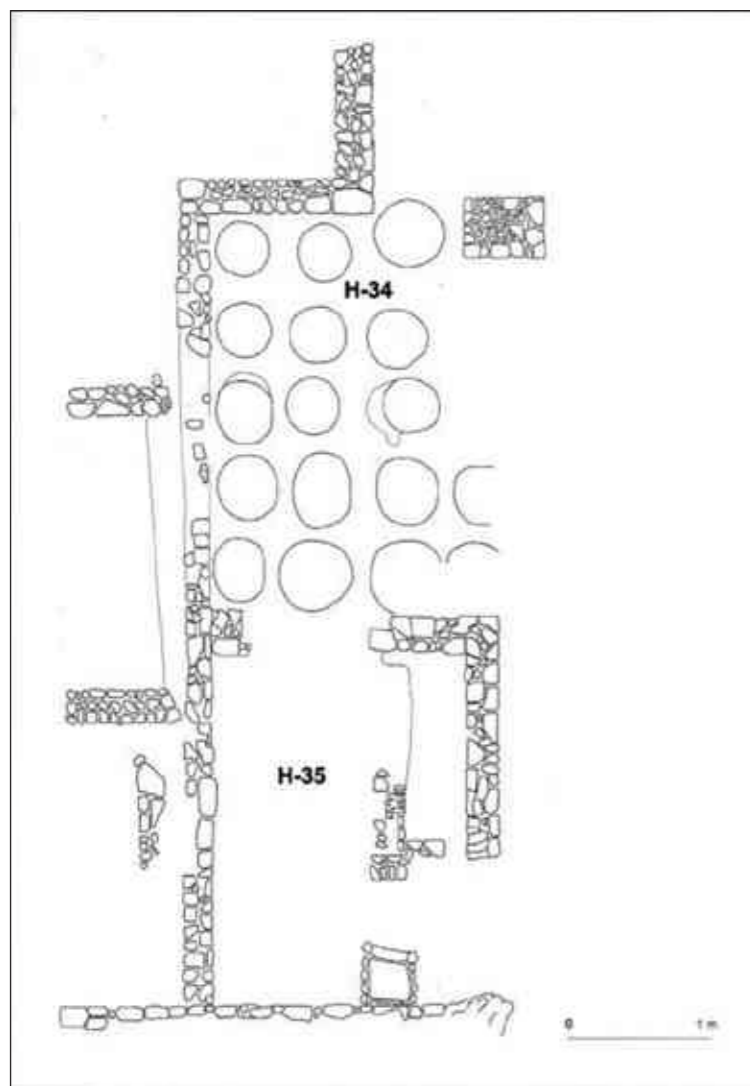

Fig. 1. / Magatzem de *dolia* (habitacions 34-35), Burriac (ZAMORA 2006-07: fig. p 101, segons J. Barberà i R. Pascual).

Ens interessa en especial el magatzem de *dolia* (habitacions 34 i 35) (ZAMORA 2006-07: 97-111), estudiat per J. Barberà i R. Pascual els anys 1970-1972 (fig. 1). Es tracta d'una quinzena d'aquests recipients de petites mides. D. Zamora, considerant els paral·lels en *dolia* semblants, proposa que totalitzarien un volum d'emmagatzematge considerable, uns 16.500 litres. Molt possiblement contindrien vi, que progressivament va desplaçant els cereals a partir de la segona meitat del segle II aC, que seria la cronologia inicial d'ús del magatzem. També s'hi va trobar un basament que potser va formar part de la premsa i uns forats al voltant, la qual cosa ens confirmaria la producció local de vi. El magatzem fou interpretat per Y. Peña Cervantes (2010: BAR 8) com a *cella vinaria*.

Des de principis del segle I aC arribaven a Burriac les Dressel I itàliques, com ens ho indica la troballa de 18 àmfors en una sitja d'una habitació del sector central, excavada durant la campanya del Pla contra l'Atur, del 1984. Estaven de cap per avall o recolzades a la paret. La majoria eren d'aquesta tipologia, gairebé totes senceres (MIRÓ 1991; ZAMORA 2006-07: 196-197). La seva funció s'ha de relacionar potser amb un sistema de drenatge. Una conservava un *titulus pictus* amb data consular del 90 aC, i per tant tenim una datació *post quem* per datar l'amortització de la sitja, cap als anys 90-75 aC (MIRÓ 1986).

Les elits de Burriac de finals del segle II i sobretot en el següent ja coneixien i apreciaven el vi com a bé de prestigi, que de ben segur veieren arribar en àmfors greco-itàliques primer i especialment en les Dressel I a principis del segle I, i que ben aviat imitaren a la Vall de Cabrera de Mar.

En efecte, en aquest mateix segle II tenim el nucli urbà de Ca l'Arnau / Can Mateu / Can Benet / Can Rodon (Cabrera de Mar) (fig. 2), amb una extensió de més de tres hectàrees. És l'únic conegut fundat *ex novo* a la Laietània durant aquesta centúria, actuant com a element fonamental de romanització (GARCIA ROSELLÓ 2017: 41-49). Aquest fet es concreta potser amb la implantació d'un sistema fiscal romà a partir d'un cadastre i l'ús de moneda. Molt probablement, és la ubicació de la seca monetar d'*Iluro*. Per a allò que aquí ens interessa, hi veiem la creació d'un model d'explotació econòmica basat en la indústria vitivinícola i la fundació de nous

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfors (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

centres urbans a la plana i el litoral per organitzar i controlar el nou sistema socioeconòmic, comercial i territorial, és a dir, *Iluro*, com a successora de Ca l'Arnau. La primera meitat del segle I aC veu la proliferació de nous hàbitats i centres productius al Maresme en indrets situats a la plana, formant nuclis petits i mitjans, molt probablement de filiació indígena (OLESTI 1995: 161-162). D'altra banda, desapareixen els conjunts de sitges associats a nuclis petits de població i en poblats (és el cas de Burriac en el segon quart d'aquest segle) com a conseqüència de la seva amortització. Si bé les sitges associades a hàbitats també s'amortitzen, aquests darrers no desapareixen (*idem*: 163-164), es produeix un canvi en el sistema d'emmagatzematge i les sitges són

substituídes per les *dolia* (*idem*: 192). Fa l'efecte que es produeix un ràpid despoblament de la Vall de Cabrera de Mar, fins a la desaparició de Burriac a mitjan segle I aC (ZAMORA 2006-07: 321).

2. Iluro. La seva funció com a centre de control i administració del vi del Maresme

En l'abandonament de Burriac hi hem de veure el procés de desplaçament romanitzador des de la Vall i la muntanya a la plana, i la ciutat en prengué el relleu. El procés finalitzà amb la fundació de Mataró en el pla del litoral (GARCIA, ZAMORA 1993: 160-161). De fet, s'ha d'interpretar com una segona fase del procés d'ocupació territorial que havia començat a Burriac primer i després en el complex de Can Mateu. Ambdós establiments varen coincidir en l'última fase de l'*oppidum*. La fundació de la ciutat sembla coincidir amb l'abandonament del conjunt de les termes de Can Mateu, com si s'hagués produït el traspàs d'un centre de poder a l'interior per aquest, de nova creació, a la costa. D'altra banda, coincideix amb el moment d'amortització de les sitges (segon quart del segle I aC), la qual cosa seria l'expressió de la consolidació de la nova situació econòmica, com a centre receptor, consumidor i redistribuïdor d'un producte –el vi–, que cada cop anava guanyant importància en la producció i en el mercat, produint beneficis més importants.

A partir del segon quart del segle II aC i sobretot durant el segle següent té lloc a la plana litoral de la Laietània la creació d'establiments rurals formats per hàbitats i espais productius, agrícoles, artesanals o industrials. En un d'aquests, on després es va fundar *Iluro*, era ben a prop de la costa i relacionat amb una activitat agrícola, tota vegada que s'hi varen trobar sitges destinades a un emmagatzematge per a excedents agrícoles amb finalitat comercial (GARCIA ROSELLÓ 2017: 387-88). Si bé alguns autors han proposat dates posteriors, en base a les restes arqueològiques conservades i a

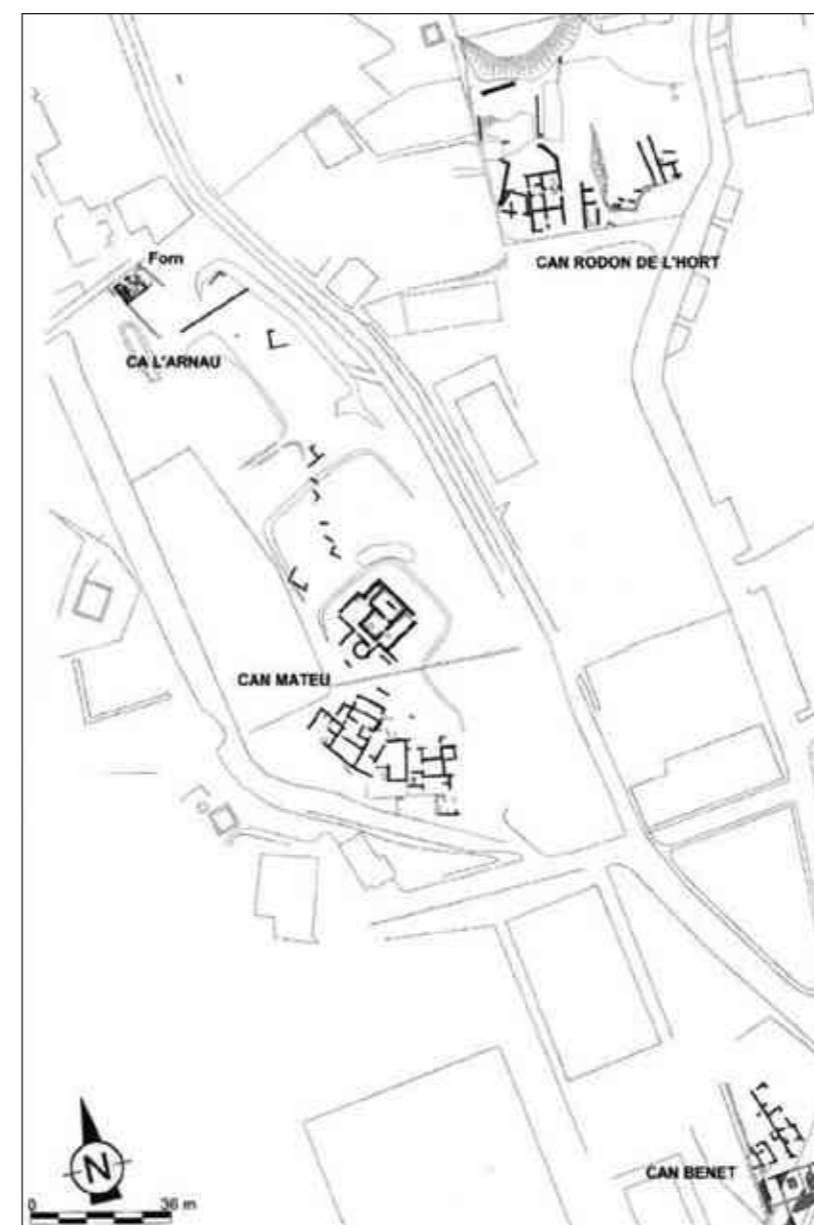

Fig. 2. / Nucli urbà romano-republicà de Ca l'Arnau / Can Mateu / Can Benet / Can Rodon de l'Hort, Cabrera de Mar, amb indicació del forn (GARCIA ROSELLÓ 2017: fig. 11, modificada).

Fig. 3. / Instal·lacions vinícoles a Iluro. 1: baixada de Sant Simó 13; 2: carrer de Dom Magí de Vilallonga 16; 3: plaça de Santa Maria 7; 4: carrer de Sant Cristòfor 12; 5: carrer Nou 54 (Mapes base: GARCIA ROSELLÓ 2017: fig. 24 i 32).

l'estudi de conjunt de J. Garcia sobre la ciutat tardo-republicana, la fundació *ex novo* se situaria cap als anys 80-70 aC (*idem*: 373).

En el mateix estudi es recullen les instal·lacions vitivinícoles a l'interior de la ciutat en els primers anys de la seva existència, excavades els anys vuitanta i noranta (*idem*: 388-89; PUJOL, GARCIA 1994: 103-105) (fig. 3):

- Baixada de Sant Simó 13: dos dipòsits (*lacus*) de fermentació d'època fundacional. La datació *post quem* la tenim gràcies a la ceràmica tardana de Cales que formava part d'unes fosses amortitzades entorn dels anys 80-70 aC, amb una capacitat conjunta de 10.700 litres,

per omplir 412 àmfors (mesura de capacitat, una àmfora = 26,26 litres). És una indústria que va més enllà de l'àmbit local, en un edifici prop del *decumanus maximus* i la planta baixa d'un celler. Hi ha bastant material d'importació. En les fosses també es van trobar Dressel 1 C itàliques i una Dressel 1 A o B (GARCIA ROSELLÓ 2017: 131-146).

- Dom Magí de Vilallonga 16: seria també una *cella vinaria*, de cronologia similar (primer quart del segle I aC) per la troballa d'una Dressel 1 C. HI ha poc material en aquest farciment: una possible àmfora adriàtica d'Apúlia-Brindisi d'oli (*idem*: 279-289).

- Santa Maria 7: *lacus* de gran capacitat a la planta baixa d'un edifici que donava al *cardo maximus*, amb una capacitat de 6.156 litres. Sense datació.

- Carrer de Sant Cristòfor 12: instal·lació industrial oberta a un carrer, identificat com a *cardo maximus*, amb un *macellum* i dos dipòsits amb clots, potser per a petits *cardo maximus*, i una possible *taberna* associada a la instal·lació. Capacitat total: 5.372 litres. Datació de la primera fase: tercer quart del segle I aC: una moneda gal·la proporciona una datació *post quem* de mitjan segle I aC. Un dels dipò-

sits es data a mitjan o tercer quart del segle I aC. En els farciments associats a la construcció de clavegueres, que desguassaven al *cardo maximus*, abundava el material d'importació, sobretot vaixel·la de vernís negre; també les àmfors, entre les quals predomina la Dressel 1B i produccions minoritàries tripolitanes, ebusitanes i sud-hispàniques. Les d'origen local són majoria excepte una Pascual I, del tipus Tarraconense I (*idem*: 147-156; GARCIA, GURRI 1996-97: 406; CERDÀ *et alii* 1997, I: 172-219).

- Carrer Nou 54: sense relació amb cap estructura, un sol estrat d'una sola fase per anivellar el terreny abans de construir-hi un edifici que donava al *cardo maximus*,

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfors (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

en un lloc no edificat anteriorment. Es tracta d'un abocador, sobretot d'àmfors de producció local o comarcal: tres Dressel 1 *citerior* i set Lamboglia 2 *citerior*. Aquesta procedència de les àmfors és sens dubte un indicatiu de la seva fabricació en un lloc proper, dedicat a envasar el vi local. Cronologia proposada per a la fase 1: segon quart avançat o mitjan segle I aC (CERDÀ *et alii* 1997, I: 44-53; GARCIA ROSELLÓ 2017: 192-195).

Les conclusions que podem extreure d'aquestes actuacions, sortosament efectuades recentment i amb la metodologia apropiada, són força interessants. Des dels inicis, *Iluro* ja mostra interès per la producció del vi en un ambient urbà i ben a prop del centre de la ciutat, fins i tot per la seva venda i consumició directament, com és el cas de la possible *taberna* del carrer de Sant Cristòfor. Envasaven el vi en àmfors locals o comarcals Dressel 1, la més habitual en el món mediterrani occidental en el segle I aC, però també –i és el fet més sorprenent– en les imitacions de les Lamboglia 2 adriàtiques, que arribaven molta menys quantitat, si poguéssim generalitzar les troballes del carrer Nou al llarg de la primera meitat del segle I aC i que, de moment, és un cas únic.

Des de mitjan de la primera centúria, sembla que pren el relleu la Tarraconense 1, i curiosament la Pascual 1 sembla que escasseja, si bé trobem ambdues formes en un farciment del Carreró 43-45 (can Ximenes) del tercer quart del segle I aC amb àmfora itàlica (GARCIA, GURRI 1996-97: 402-403). Estem parlant de pocs jaciments, i per tant no és convenient generalitzar, però tanmateix pot resultar simptomàtic. Més encara: si aquests pocs jaciments fossin representatius de la realitat de la *Iluro* tardo-republicana, sorprèn la poca presència de la Pascual 1 quan ja hauria d'haver aparegut, c. 35-30 aC. (BERNI, MIRÓ: 2013: fig.1).

Encara és més sorprenent l'absència de la Dressel 3, apareguda durant el darrer decenni del segle I aC, ja en època d'August (*ibidem*; BERNI 2015) en uns anys en què, evidentment, *Iluro* seguia consumint vi, però en una altra situació socioeconòmica. O tal vegada aquest fet sigui degut a l'absència de contextos d'aquests anys amb aquestes àmfors, la qual cosa resulta estranya, atesa la quantitat de documentació arqueològica sobre la Mataró alt-imperial de la qual disposem.

Durant el tercer quart del segle I aC, en una època caracteritzada per una sèrie de reformes arquitectòniques en construccions de caire públic i privat, té lloc la inutilització i possible desaparició del celler de la baixada de Sant Simó. Sobta aquesta ràpida amortització en uns anys en què justament la indústria vitivinícola era prou important a la ciutat. Caldria veure si aquesta qüestió es pot generalitzar per a tota la ciutat (GARCIA ROSELLÓ 2017: 378). En tot cas, sembla que Mataró, en

les últimes dècades del segle I aC, deixà de tenir la importància que havia tingut des de la seva fundació en relació amb la producció i exportació de vi (*idem*: 391).

Buscant situacions properes, a *Baetulo* té lloc un embelliment i una possible reestructuració urbanística de la ciutat. Això es concreta en un important creixement urbanístic tant en els edificis públics com en el luxe dels habitatges privats (CARRERAS *et alii* 1996-97: 386). Les esplèndides *domus* dels Dofins i la de l'Heura, de model pompeïà, situades una davant de l'altra i obertes al *cardo maximus* al mig, per tant en un sector privilegiat prop del *forum*, comparteixen la part residencial amb la industrial. Aquesta, situada en els patis, està formada per tres dipòsits en cada una (*lacus*), restes de premses, desguassos i, en la primera casa, dues filades de 27 colls de Pascual 1 invertits. El total de vi emmagatzemat estaria al voltant dels 18.000 i 17.000 litres respectivament. Obertes al carrer i per tant amb facilitats per al transport del raïm i el vi, la finalitat vitivinícola d'aquelles *domus* ens ve confirmada per les anàlisis arqueo-botàniques, que mostren la presència de tartrats en els dipòsits de la Casa del Dofins. La datació per l'època d'ús d'aquestes activitats estaria ací també al voltant del canvi d'era (PUERTA, RODRÍGUEZ 1987; BELTRAN DE HEREDIA, COMAS 2009).

Resumint, trobem a *Baetulo* un ambient una mica diferent al d'*Iluro*. Evidentment totes dues poblacions formen part del mateix món de les exportacions de vi laietà en àmfors Pascual 1 en temps d'August, però a la primera les luxoses *domus* situades al bell mig de la millor zona de la ciutat conviuen amb aquestes indústries, mentre que a *Iluro* només hi trobem el sector industrial, també en el millor sector de la ciutat, però separat de les residències dels propietaris. En ambdós casos els propietaris de les luxoses cases de Badalona i els de Mataró –i també de les instal·lacions de vi, probablement–, que residirien a prop, mostren una ràpida adaptació al negoci del vi, ben profitós a curt termini, i especulatiu.

Tornant a *Iluro*, aquesta impressió de prosperitat és la que ofereix el magatzem del carrer d'en Pujol 43-45, tocant al *cardo maximus*. En època d'August s'amortitzen la meitat dels quinze *dolia*, i es redueix així l'espai d'emmagatzematge en favor de *tabernae* o de *domus* (CELA *et alii* 1994: 143-144).

Coneixem alguns contextos dels temps d'August anteriors al canvi d'era procedents del *cardo maximus* (Can Castany i plaça de la Peixateria) (GARCIA, GURRI 1996-97: 404-405, 410-411; CERDÀ *et alii*, 1997: II, annex I). Pel que fa a les àmfors, predominen les produccions locals o comarcals (46,6 % i 81,25 % respectivament), seguides de les del sud d'Hispania (28,8 % i

9,37) i, en tercer lloc, itàliques (13,3 % i 3,12). La resta són produccions del nord d'Àfrica / estret de Gibraltar i de la Mediterrània oriental. És àmpliament majoritària la Pascual 1 (31,11 % i 43,75 %) seguida de la Tarraconense 1 (8,88 % i 34,37 %) (*idem*, 21 i 27). Cal destacar, com hem vist abans, la total absència de la Dressel 3 Tarraconense, que justament apareix a *Barcino* en aquesta dècada anterior al canvi d'era.

La *Iluro* augustiana consumia, doncs, vi local o comarcal en primer lloc, però també itàlic, de la Mediterrània oriental i bètic; en segon lloc, consumia conserves de peix bètiques i del nord d'Àfrica; i, finalment, oli bètic i tripolità. És un ampli ventall de productes, expressió de l'alt nivell de vida de les elits mataronines i de l'activitat comercial del seu port als voltants del canvi d'era.

És interessant esmentar que en temps d'August no sembla que desapareguin ni les Dressel 1 ni les Lamboglia 2 laietanes, malgrat haver-se trobat en contextos d'aquests anys, i no semblen residuals (Can Genissans, Can Castany) (GARCIA, GURRI 1996-97: 410).

La *domus* de Can Cruzate s'afegeix a les del carrer de la Palma i de la plaça Gran (MUÑOZ, PUERTA 2020). Els estrats més antics de la casa es daten en temps de Tiberi. L'edifici perd la seva funció residencial en el primer quart del segle II dC, després d'una existència continuada d'un segle. Aquesta data pel que fa a l'abandonament de cases urbanes a finals del segle I dC i primera meitat del següent es produeix a *Baetulo* i a Empúries. Aquest fet es podria interpretar com un canvi en l'ús, fins aleshores residencial, i que es converteix en funcional. Ens interessa en particular la *domus* dels Dofins i de l'Heura, que a mitjan del segle I dC redueix l'espai residencial a favor d'una transformació dels patis en cel·les vinàries (*idem*: 84).

Són precisament uns anys en què es produeix l'eclosió de les exportacions de vi laietà en vaixells carregats d'àmfores Dressel 2 i a vegades també en *dolia*, amb destinació a Roma durant la dinastia júlia-clàudia, arribant fins a Neró, per desaparèixer poc després (BERNI, MIRÓ 2013: 75-77; *idem*: en premsa, taula 1). Aquesta pèrdua del mercat de vi potser es pot relacionar amb els primers signes de decadència que sembla viure *Baetulo* al principi dels flavis, exemplificada amb l'abandonament d'edificacions privades i públiques i la reconversió en magatzems o petits tallers. Aquest fet, tot i que en menor mesura, es produeix també a *Iluro* (CARRE-RAS *et alii*: 1996-97: 388).

D'altra banda, Can Cruzate va perdre la seva funció residencial en el primer quart del segle II, canviant la

direcció de l'antiga claveguera per la construcció d'un dipòsit, potser de vi, però no disposem de més dades per afirmar-ho (MUÑOZ, PUERTA 2020: 84-85). És ocupada de nou després de la segona meitat dels segle III i s'hi efectuen reformes.

I el mateix podem dir de la Torre Llauder, com veurem més endavant. Ara bé, som en uns anys en què ja no s'exporta el vi laietà en àmfores als grans mercats interprovincials, i si es confirmés aquesta reconversió de les vil·les en instal·lacions productives de vi, hauríem de buscar un altre contenidor i un altre destinatari, el segon dels quals estarà probablement en la intensificació del consum intern. *Iluro*, com *Baetulo*, es degué reconvertir, adaptant-se a la nova situació econòmica i social.

Parlar d'àmfores implica parlar de transport marítim i, per tant, de l'existència en les proximitats d'unes instal·lacions portuàries tipus fondejador / ancoratge. No caldria un port en el sentit en què el coneixem ara. La línia de la costa ha variat des de l'època romana al Maresme. Per aquest fet, i també amb les canvis del litoral deguts a l'ocupació humana, no podem esperar trobar aquest tipus d'estructures. Hem de recórrer a les troballes submarines per confirmar que en aquesta zona de Mataró i fins a Llanerxes / Vilassar de Mar tenim troballes d'àmfores –no gaires, certament– tant d'importacions itàliques com destinades a l'exportació de vi laietà, entre d'altres.

Tenim, per tant, les condicions adients per a l'exportació via marítima, organitzada i fiscalitzada per la ciutat, d'uns excedents vinícoles, però sense la necessitat d'una organització tipus *portorium*, sinó més aviat una *statio*. Aquests excedents eren prèviament emmagatzemats en horrea propers al punt d'embarcament, en zones naturals protegides de vents i tempestes (MIRÓ: 1980, PASCUAL 1981, MATAMOROS 1991, IZQUIERDO 2009, GARCIA ROSELLÓ 2017: 389-391). Més al sud, D. Matamoros documenta un ancoratge davant de Vilassar (MATAMOROS 1991: 90), que potser seria la sortida natural de les produccions de la Vall de Cabrera. En l'aspecte quantitatiu, segons aquest mateix autor (*ibidem*), el predomini tant en aquest ancoratge (149 peces) com en el de Mataró Nord (80 peces) correspon a les Dressel 1A i C, seguides de les Dressel 3-2 (tarraconenses o itàliques) i en tercer lloc les Pascual 1. La resta, ja minoritàries, són greco-itàliques, ibèriques i un ampli conjunt d'àmfores bètiques de derivats del vi, oli i salaons (Haltern 70, Dressel 7-11, Beltrán IIB, Dressel 20), que contemplo, almenys en part, com a procedents de pèrdues durant navegacions de pas amb destinacions més septentrionals.

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

3. Centres de producció d'àmfores (*figlinae*) i d'elaboració de vi (*torcularia*)

Convé delimitar els límits geogràfics que podem atribuir a *Iluro*, sigui directament, formant part del seu *territorium* o per la seva influència, sempre en relació amb la temàtica que tractem. Així, adopto en gran part la proposta de M. Prevosti (1981, I: 18): el límit meridional, certament d'una manera en gran part teòrica i convencional, tal com reconeix l'autora, la ubicarem a la riera d'Allella, marcant la separació amb el territori de *Baetulo*. Pel que fa al septentrional, si bé l'autora el situa a Arenys de Mar seguint la documentació medieval, prefereixo ampliar-lo

• Can Viader (Malgrat de Mar)

Durant les excavacions d'urgència al nord-est de la població els anys 1981 i 1983 a càrrec de F. Burjachs i altres, es posaren al descobert en la rasa de cimentació de l'edifici en construcció dues dependències que formarien part de la terrisseria d'una vil·la propera, com la de Santa Rita, segons M. Prevosti. Aquestes dependències van ser edificades a finals del segle I aC, quan una d'elles és reomplerta de terra i ceràmica de les activitats del taller. A mitjan segle I dC l'altra dependència també va ser abandonada i utilitzada per a abocaments. La sigil·lata itàlica i sud-gàl·lica han datat força bé el jaciment (no n'hi ha d'hispanica).

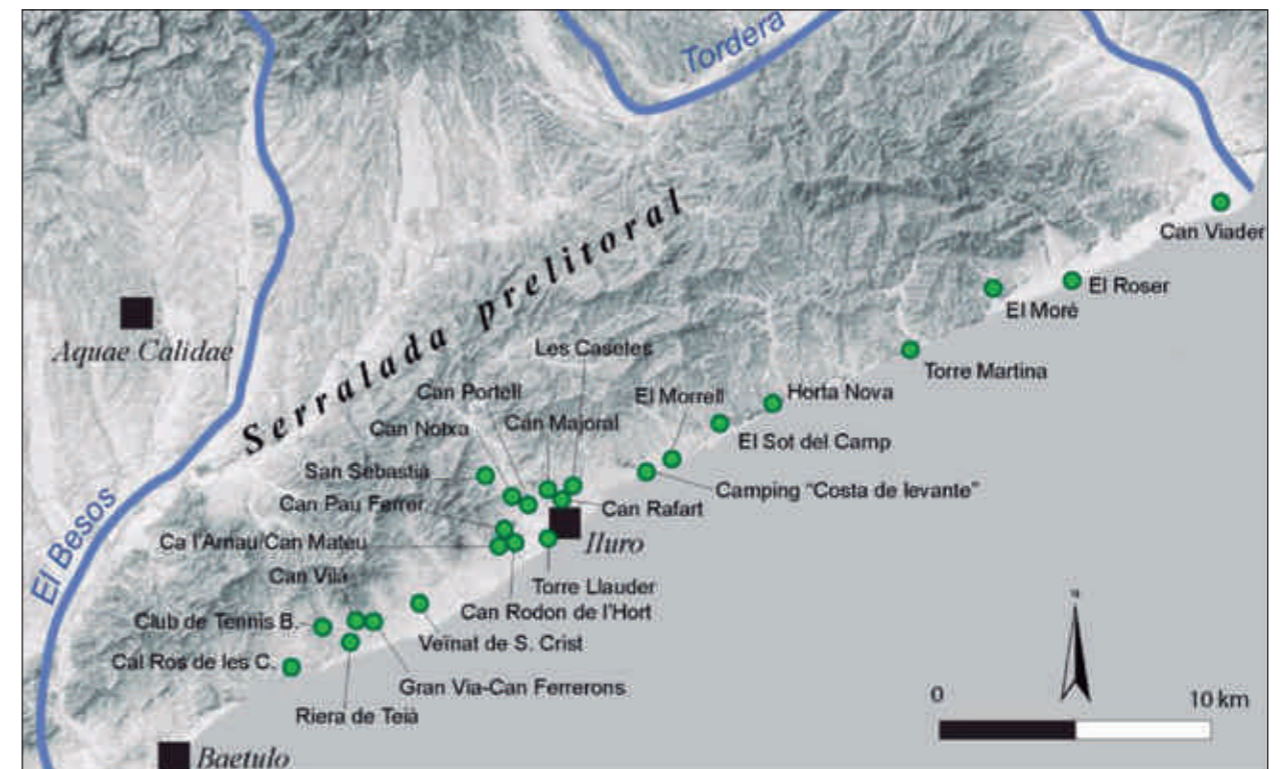

Fig. 4. / Centres de fabricació d'àmfores romanes al Maresme central i septentrional (mapa-base d'Iván González Tobar, Archéologie des Sociétés Méditerranéennes, Université Paul Valéry, Montpellier).

fins a la Tordera, és a dir, l'Alt Maresme, que, com veurem més endavant, presenta algunes característiques diferents del Baix Maresme. La zona més septentrional podria estar més en relació amb *Blandae* que amb *Iluro*, però malauradament de l'antiga Blanes en sabem ben poc.

El Tordera va ser una important via de comunicació i via de sortida de mercaderies del Vallès Oriental. La Serralada Litoral marca el límit per l'interior, si bé ambdues comarques es podrien comunicar per la collada de Parpers (COSTA 2015; DE SOTO 2019).

Els centres que tenim documentats en tota aquesta àrea són els següents (fig. 4 i 5):

La gran quantitat de ceràmica –una part amb defectes de cocció– va fer pensar en l'existència de forns tant de ceràmica comuna, pondera i àmfores, com material de construcció. Les formes amfòriques eren Pascual 1 i Dressel 3-2. De la primera no se'n va trobar cap de sencera. Només la coneixem per vores i nanses, i presenta els trets generals de la forma. Apareix sobretot en quantitats importants en els estrats inferiors, el més modern dels quals es pot datar per la sigil·lata itàlica cap al canvi d'era. En canvi, la Dressel 3-2 predomina àmpliament en els estrats superiors, on la Pascual 1 és escassa i residual i on a vegades hi està associada. Presenta variants en la forma i dues grandàries, la qual cosa es reflecteix igualment en els pivots. Com que aquest material semblava

que formava una alineació, es va proposar que fos un camí pavimentat amb restes d'àmfores o bé un abocador. De fet, per la zona hi devia passar la branca litoral de la Via Augusta, com indiquen R. Járrega i P. Berni per la troballa d'un mil·liari a Vilassar de Mar datat cap als anys 9-8 aC (FABRE *et alii* 1983: n. 49). Per a la construcció dels murs que delimitaven les dues dependències esmentades, en pedra seca, també es van utilitzar molts fragments d'àmfora.

L'estudi detallat de les àmfores, un dels conjunts més rics de la Laietània –en realitat un «unicum» no tan sols a la Laietània, sinó també a la Tarraconense oriental– està encara en curs a càrrec de P. Berni, R. Coll i R. Járrega. Per primera vegada, s'ha pogut sistematitzar l'evolució crono-tipològica d'ambdues formes dins d'una mateixa *figlina*. El perfil des llavis i els pivots de Dressel 3-2 han permès diferenciar diverses fases productives i proposar un paradigma que es pugui generalitzar per a les altres terrisseries. Tanmateix, la documentació procedeix dels moments de més activitat, i poc en sabem dels inicis de la seva fabricació, tota vegada que la majoria del material procedia dels estrats superiors, més moderns, i per tant predomina la forma més evolucionada.

Com a mínim hi va haver tres fases, la primera (mitjan-finals època d'August) amb la Pascual 1 escassament documentada a l'abocador i primers prototipus de la Dressel 3-2. La fase segona (primer terç segle I dC) és la de la Dressel 3 estandarditzada, i en la ter-

cera (finals d'època júlia-clàudia i potser principis de la flàvia), la més important, hi ha la forma Dressel 2, més estilitzada i evolucionada, i desapareix la Pascual 1. Representa sens dubte un canvi total de l'estratègia econòmica i comercial de la *figlina*, fabricant un envàs amb més capacitat, que potser estaria relacionat amb el de la propietat i la vil·la de la qual depenia, tal com sembla indicar l'onomàstica dels segells. La producció acabaria cap als anys 60-80 dC, en època de Neró o Vespasià, la qual cosa coincideix amb allò que observem en d'altres comarques de la Laietània, com el Baix Llobregat (síntesi i estat de la qüestió a BERNI, MIRÓ 2013). Sembla que la vil·la de Santa Rita va continuar fins el Baix Imperi.

Passant a l'epigrafia, la majoria dels pivots presenten segells i grafits *ante cocturam*, en un dels conjunts més rics a la Laietània, o el més ric. Com és freqüent en els tallers laietans, tots dos tipus apareixen associats en un mateix pivot. En la segona fase els segells, a vegades retro i *in planta pedis*, indiquen noms d'esclaus incomplets: CILO, DI, DO, MVR, RVS i altres amb el patronímic: D·L·I = D(i/o...) L. I(u...), R·L·IV = R(us...) L. Iu(...), R·L·I = R(us...) L. Iu(...), R·I i R·L amb el sobreentès (*servus fecit*). Així, podem deduir que el propietari de la terrisseria podria ser un L. Iu(...), potser *Lucius Iulius o Iunius*. El sistema canvia en la tercera fase. Són sempre dues marques associades, una de les quals és sempre la mateixa, (L·M·O), en forma de *tria nomina*. Seria el suposat nou propietari, potser *Lucius M(arcus) O(ptatus)*,

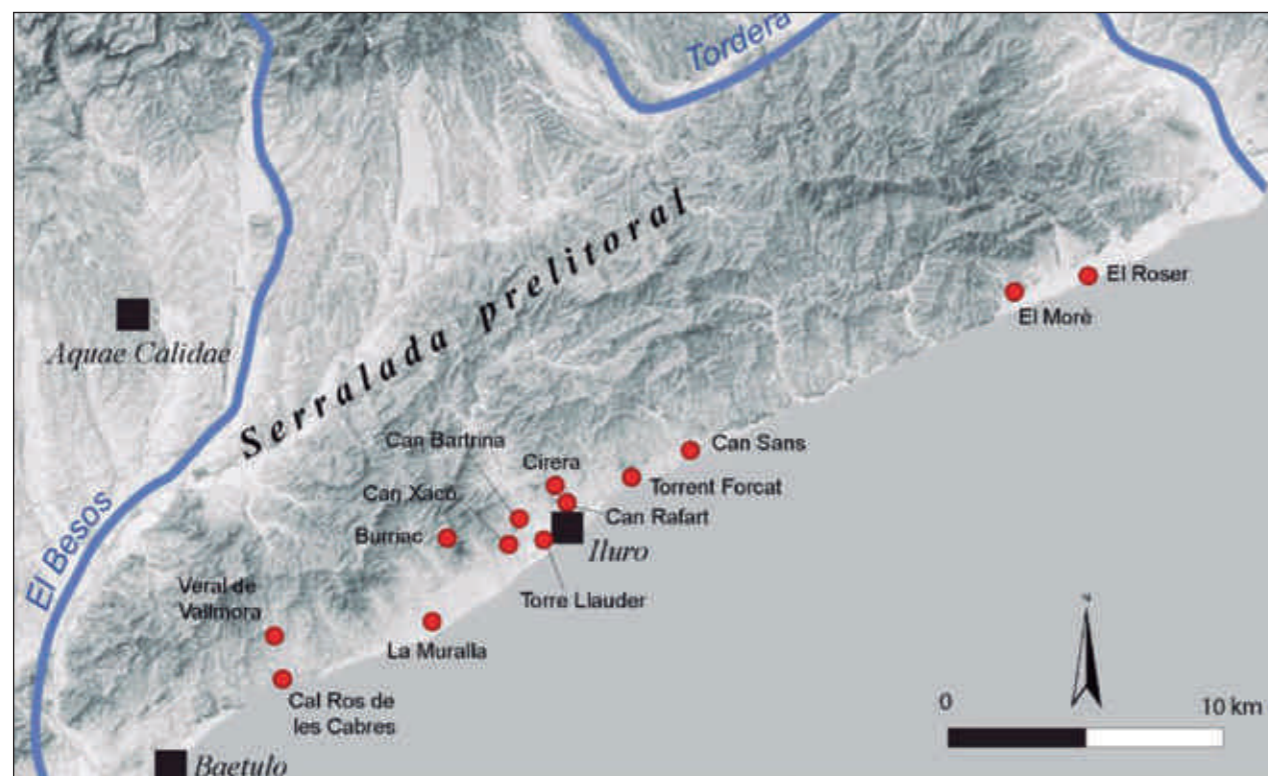

Fig. 5. / Instal·lacions vinícoles al Maresme central i septentrional (mapa-base d'Iván González Tobar, Archéologie des Sociétés Méditerranéennes, Université Paul Valéry, Montpellier).

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

magistrat que va ser *duumvir* a Iluro, segons proposa R. Járrega (2018: 192). Els altres personatges són d'origen grec i servil, i s'encarregarien de la gestió de la *figlina*: ALP(*inus*), AMET(*hystus*), PRIM(*us/ulus*) i SELE(*ucus*). Aquest suposat canvi de propietari i del sistema de gestió s'ha pogut datar a mitjan segle I dC. Burjachs i altres esmenten també les marques RL i IR/RI.

L'arqueometria ha permès conèixer millor la composició d'aquestes àmfores. Segons V. Martínez Ferreras, mostren una heterogeneïtat, amb tres grups. Són pastes poc calcàries i amb una composició semblant a les dels forns del Mujal (Calella de Mar) i Fenals (Lloret de Mar). D'altra banda, el pas d'una tipologia a l'altra no va implicar canvis tecnològics importants, i la tècnica en la coccio era semblant.

Bibliografia: BURJACHS *et alii* 1987; CODEX S.C.C.L. 1995: 192-204; JÁRREGA, BERNI 2014; MARTÍNEZ FERRERAS 2014: n. 14, 242-252; MIRÓ 1982-83: n. 16 i 1988: n. 33; OLESTI 1995: n. 29.1 a 29.3; PALACÍN *et alii* 2020: 111; REVILLA 1995: n. 51; TREMOLEDA 2008: 121.

• El Roser o el Mujal (Calella de Mar)

Villa i complex industrial, amb restes de dipòsits de *doxia* i de dos laci, ocupat des d'època ibèrica. Fabri-

cava Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2, a més de ceràmica comuna ibèrica. Seguint A. Martín Menéndez, l'estratigrafia de l'abocador ha permès establir una cronologia relativa. En el nivell més antic hi ha Tarraconense 1, al cap de poc temps s'hi incorpora la Pascual 1 i quan aquesta és majoritària hi apareix la Dressel 3-2. Ambdues produccions es van alternant, fins que la darrera predomina. No s'aprecien canvis tecnològics en la fabricació entre un tipus i el posterior. La producció s'inicia a finals del segle I aC i arriba fins als anys 70-80 dC.

Durant la intervenció de 1988, a càrrec del mateix autor, es recuperaren 56 marques (fig. 6), 29 de les quals sobre pivot, la majoria en Dressel 3-2, 11 en Pascual 1 i una en Tarraconense 1. Predomina la HILARI (10 ex.) (fig. núm. 6, 7-8), CISSI (8 ex.) (fig. 6, núm. 13-14), ACASTI (6 ex.) (fig. 6, núm. 16-17), 6 vores de Pascual 1 marcades IVL.PAP (fig. 6, núm. 2), AMARANTHI (4 ex.) (fig. 6, núm. 4) i CHI (fig. 6, núm. 10, 11). També FAMVLI o AEMVLI (fig. 6, núm. 5), MAX (fig. 5, núm. 3), ASE (2 ex.) (fig. 6, núm. 15-16), [IVLI·THEO]PHIL (fig. 6, núm. 20), i la L.FVLVI sobre Tarraconense 1 (fig. 6, núm. 1). Si hi afegim el material d'intervencions anteriors, d'un total de 31 segells tenim en primer lloc la CISSI (6 ex.), HILARI (5 ex.), FAMVLI o AEMVLI (4 ex.), ACASTI (3 ex.), MAX i NE (*retro*) (2 ex.). La majoria (23 ex.) pertanyen a la Dressel 3-2. Només una carena, a la part inferior del coll, estampillada HILARI, podria ser Pascual 1. Un estudi a càrrec de P. Berni (informació personal, que agraeixo) tenint en compte les troballes en derelictes amb carregament de Dressel 3-2 (CORSI-SCIALLANO, LIU: 1985), indica que la majoria dels segells estan en Dressel 3 i només dos en Pascual 1 (IVL.PAP i IVLI.THEOPHIL). Sobre Dressel 3 tenim així: ACASTI, AMARANTHI (a la carena del coll), CIBA (en el coll), CISSI, FAMVLI/AEMVLI (a la carena) i MAX sobre Dressel 2. Per tant sembla bastant habitual el marcatge en aquesta part de l'àmfora, i en aquest taller en particular, sobre Dressel 3. D'altra banda, la marca HILARI amb tota probabilitat és també una Dressel 3.

Vist en conjunt –almenys a la part excavada– sembla que predominen els segells sobre Dressel 3 (a Can Viader és el contrari), les àmfores marcades són una minoria del total, fins i tot sembla que en determinats períodes no se segellaven (MARTÍN MENÉNDEZ 2015: 44-46). L'estratigrafia d'aquest abocador ha permès verificar que ací la Tarraconense 1 és anterior a la Pascual 1 i nombrosa (200 ex.), amb molt poca epigrafia, només la L.FVLVI, mentre que aquesta darrera i la Dressel 3-2 és la més nombrosa (600 ex.) i la més segellada. Ambdues són contemporànies, segons C. Carreras. Ens podríem preguntar si aquest L. Fulvius podria ser família

Fig. 6. / Marques amfòriques del centre productor del Roser / el Mujal (MARTÍN MENÉNDEZ 2015, fig. 3).

del *Cneus Fulvius Secundus* trobat a Badalona sobre Pascual 1 amb diverses variants en contextos dels anys 20-30 dC i, per tant, una generació posterior (COMAS 1997, n. 19-21 i 24).

Bibliografia: CARRERAS 2009: 168; MARTÍN ME-NÉNDEZ 2015: 40-46; MARTÍNEZ FERRERAS 2014: n. 13, 240-246; MIRÓ 1982-83: n. 15 i 1988: n. 32; PASCUAL 1977: 67-68; OLESTI 1995: n. 26.2; PEÑA 2010: BAR 12; REVILLA 1995: n. 50; TREMOLEDA 2008: 121.

• El Morè (Sant Pol de Mar)

L'any 1995, arran de la construcció de l'autopista A19, l'empresa Arqueociència S.C.P. pogué excavar gairebé totalment aquest establiment, d'uns 2.150 m² d'extensió. Es tracta una instal·lació rústica dedicada a la producció de vi (fig. 7). Situada en un turó, està formada per quatre terrasses a gairebé 100 m sobre el nivell del mar. Per la part sud-oest transcorre el torrent o riera del Morè, arribant al mar, a quasi un quilòmetre de distància. Els conreus han afectat part del jaciment (2a i 3a terrasses). La part residencial, si existia, no s'ha conservat, si bé s'han trobat restes de paviment en *opus signinum* en un turó prop de la riera. Per tant, en sentit estricte no podem catalogar el jaciment com a *villa*. En tot cas, Gurri i Sánchez esmenten una zona d'hàbitat i de guaita-vigilància de l'entorn al voltant de la torre (terrasa 1), que podria tenir també la funció de far, tant per ser vista com per ser vist. En conjunt, com veurem seguidament, el complex vinícola comptaria amb dues parts, la de l'elaboració del vi i a les rodalies la fabricació d'àmfores per envasar-lo i ser transportat al litoral per a la seva exportació.

Pel que fa al processament del vi, podem diferenciar tres àrees segons Gurri i Sánchez: premsatge (àmbits VI i XI), fermentació i decantació (àmbits VII, VIII i XIII) i magatzem (àmbits XIV-XV i 4a terrassa). El desnivell en terrasses afavorí sens dubte la circulació del vi. La capacitat d'emmagatzematge podria arribar a ser de 300 *dolia* (GURRI *et alii*: 566). La distribució interna, segons J. Tremoleda, segueix el cànon imposat del mòdul de 10 peus.

Y. Peña Cervantes, a la segona terrassa interpreta l'àmbit VI com a *torcularium* (sala de premsatge), que es comunicaria més avall amb els dos dipòsits de l'àmbit VII com a *lacus* de recepció i primera fermentació del most, i un calcatorium (espai per trepitjar el raïm) en l'àmbit VIII, més que un espai per decantar el most, com diuen Gurri i Sánchez. L'àmbit IX seria un altre espai de premsatge on tindria lloc la primera fermentació.

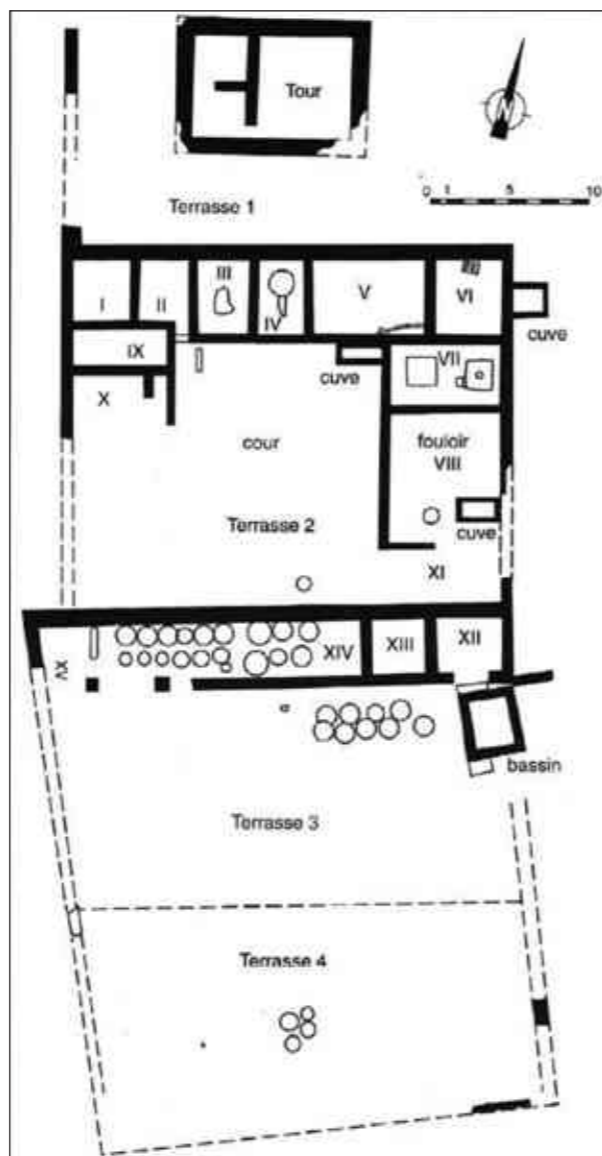

Fig. 7. / Planta de la vil·la del Morè (BRUN 2004: fig. p. 270 segons GURRI, SÁNCHEZ 1996-97: fig. 1).

La tercera terrassa, en realitat un pati porticat, seria la *cella vinaria* destinada a la fermentació i emmagatzematge en les *dolia* defossa, de les quals se n'han trobat 18. La quarta només fou prospectada, i segurament també estava destinada a l'emmagatzematge del vi, des d'on seria envasat en les àmfores.

Els seus estudiosos daten la construcció de quasi totes les estructures arquitectòniques a l'entorn del canvi d'era. Una segona fase d'ús i reformes té lloc entre el primer quart del segle I dC i mitjan segle següent. A partir de la segona meitat d'aquest mateix segle II té lloc l'abandonament de gairebé totes les estructures. A finals del III i fins a principis del segle V la zona s'ocupa novament, si bé no del tot. Sembla que el lloc està ocupat puntualment fins al segle VI. Per tant, podem

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

situar en principi l'època de producció entre August i la primera meitat del segle II dC, qüestió prou important per determinar el final de les exportacions de vi.

Paral·lelament a les accions en el complex, es van dur a terme activitats per a la localització de possibles terrisseries d'àmfora a la zona. L'any 1969 A. Soler publicà unes primeres prospeccions superficials a l'orient del jaciment principal, amunt de la riera de Morè, on s'uneixen dues torrenteres. Es recolliren diversos materials (sigil·lates i una moneda d'Adrià) i, pel que fa a les àmfores, es recolliren una desena de colls de Dressel 3-2, a vegades recremats i deformats. Sobre pivots se'n recuperaren algunes senceres i ben llegibles (AC, OC, OR, PA(?), RV), d'altres de senceres però que podem reconstruir: ACI, AGI, CIY, i una llegida BR però que estudis posteriors permeten corregir-la com a CHR, la més important. J. Pera i el mateix A. Soler corroboraren que hi va existir un centre productor d'àmfores Dressel 3-2 i Pascual 1.

Les excavacions dutes a terme l'any 1992 per l'empresa Arqueociència sota la casa de Cal Xai, a la riba esquerra del mateix torrent, malgrat no haver localitzat els forns, permeteren concloure que era molt probable que s'hi fabriqués Pascual 1, i que era segura la producció de Dressel 3-2, atesa la quantitat de fragments recremats i deformats. Quant a marques, n'hi ha una incompleta sobre coll [---]AES i la confirmació de la CHR, en cinc o sis exemplars, com a més representativa, en forma circular o rectangular i molt probablement la pròpia de la terrisseria. Posteriorment, R. Pascual publicà l'OR. Però sens dubte la més important és la de P-BAEBI-TVITIC, en el coll d'una Pascual 1 d'un estrat datat a l'inici del segle II dC (CODEX S.C.C.L. 1997: 49 i 132-133, lám. 17). Aquest *tria nomina* correspon a *Publius Baebius Tuticanus*, del rang equestre, originari de Verona (TREMOLÉDA 2005). Ara bé, un sol exemplar no implica l'origen local, ja que pot venir d'un altre lloc.

A l'exterior del complex hi ha una altra part més baixa en la qual es documenta l'existència de tres forns. Un és d'època ibèrica, dedicat a fabricar ferro. A les proximitats del centre productor de vi es trobaren molts fragments de Pascual 1 i Dressel 3-2, alguns amb deformacions degut a la temperatura de cocció, essent les primeres més nombroses.

Bibliografia: BRUN 2004: 270-271; CODEX S.C.C.L. 1995: 192-204 i 1997: 226-239; GURRI *et alii*, 1996-97 i 1998; MARTÍNEZ FERRERAS 2014: n. 12; MIRÓ 1982-83: n. 14 i 1988 n. 31; PALACIN *et alii* 2020: 110; PASCUAL 1981 i 1991 n. 163 (marca OR); PEÑA 2010: BAR 33; PERA, SOLER 1982-1983: 261-264; OLESTI 1995: n. 24.3; REVILLA 1995: n. 49; SOLER 1978; TREMOLEDA 2005: 121-123 i fig. 5 i 2008: 121-122 i 139-140.

• Torre Martina (Sant Pol de Mar)

Consisteix en una sèrie d'estructures poc conegudes (paviments, habitacions), sitges i *dolia*. S'hi recolliren, a més de ceràmica, fragments de Pascual 1 i Dressel 3-2, segons Pera i Soler. L'única marca detectada és, segons aquests autors, NI o IN en pivot de tipologia no determinada.

Bibliografia: MIRÓ 1988: n. 30; OLESTI 1995: n. 24.1; PERA, SOLER 1982-1983: 265-266; REVILLA 1995: n. 48; TREMOLEDA 2008: 122.

• Horta Nova (Arenys de Mar)

Durant unes prospeccions superficials aparegueren restes de ceràmica comuna ibèrica i romana, de Tarracconense 1 i Pascual 1 formant part d'un abocador i que es fabricarien en el lloc. La presència de material constructiu recremat fa pensar en l'existència d'un forn.

Bibliografia: OLESTI 1995: n. 20.2; REVILLA 1995: n. 46; TREMOLEDA 2008: 122.

• El Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt)

És un establiment rural, molt probablement villa romana, forn i abocador, a només 6 km de Mataró. M. Ribas i després R. Pascual ens n'ofereixen el coneixement i estudi. El complex és molt a prop del mar, al costat d'un torrent. Hi ha restes de tres habitacions, dues pavimentades amb *opus signinum*, i restes d'un forn amb canalitzacions. Les exploracions de M. Ribas proporcionaren una gran varietat de fragments ceràmics (campaniana, sigil·lata aretina i hispànica, etc.). Posteriorment s'efectuaren prospeccions, exhumant ceràmica ibèrica tardana i una moneda d'*Ilduro*. Això permet allargar la datació inicial al segle I aC fins al segle I de l'era.

El més interessant és la presència de fragments amfòrics i potser també Oberaden 74 de fons pla, tipologia atribuïda tradicionalment a la zona de Tarraco (JÁRREGA 2009). De la documentació de M. Ribas i les prospeccions de R. Pascual en comptem amb prou informació. Indica el darrer autor que sembla que hi predomina la Pascual 1, la qual presenta una forma diferent en el llavi i les nanses, i també en la pasta. Pel que fa a les marques, també presenten una certa excepcionalitat en trobar-se en el coll. La més important i pròpia de la terrisseria és la de *L. Volteilius*, present en gairebé 30 exemplars *in planta pedis*, en diverses lectu-

res (L-VOLTEIL, LVOLTEIL, (...)VOLTEIL amb nexes) i que marcava els tres tipus locals en el coll i també en el llavi de les Pascual 1, segons V. Revilla. La marca PHILODAMVS en el coll d'una Oberaden 74 no és local, sinó potser de la Canaleta (Vila-seca, Tarragona) (*idem*: 109). La PHIL sobre Pascual 1, també en diverses formes, punxons i dibuixos (PHIL, PHILOD), per la similitud de la pasta amb les anteriors podria ser també originària del lloc. Finalment, d'altres són conegudes en un sol exemplar: HCI, REG i (...)TO, les dues darreres sobre llavi de Pascual 1. Així doncs, podem parlar d'algunes generacions de productors que s'anaven adaptant a la nova conjuntura econòmica canviant els tipus d'envasos. El més conegut és sens dubte *Lucius Volteilius* o *Voltilius*, *nomen* probablement d'origen samnita per la similitud amb la tribu Voltinia, i un dels pocs d'origen no romà ni grec. És molt escàs a Itàlia en l'epigrafia lapidària, i més freqüent és a Narbona / Narbo (nou inscripcions) i en una d'Empúries (JÁRREGA 2016: 81-82).

Bibliografia: MIRÓ 1982-83: n. 13 i 1988: n. 29; OLESTI 1995: n. 16.2; PALACÍN *et alii* 2020: 109; PASCUAL 1977: 64-66; PREVOSTI 1981: n. 343; REVILLA 1995: n. 47; TREMOLEDA 2008: 122.

• El Morrell (Sant Andreu de Llavaneres)

Villa romana al costat del mar, en un vessant del torrent de les Bruixes. Coneguda des del segle XIX, hi havia dues habitacions pavimentades amb *opus testaceum* i fragments de mosaic, a més de ceràmica, *dolia*, etc. Estudiada l'any 1928 per J. C. Serra Ràfols i M. Ribas, aquest darrer autor descriu també un forn, de planta circular i restes de la fogaina. A prop hi havia abocadors amb material amfòric recremat. A més de ceràmica comuna i material de construcció s'hi obrava Dressel 3-2, majoritària, i també Pascual 1. Segons M. Ribas varen aparèixer més de dues dotzenes del segell CLV sobre pivot, amb variants, que també es troba en teules i seria la pròpia de l'establiment.

Bibliografia: MIRÓ 1982-83 n. 12 i 1988: n. 28; OLESTI 1995: n. 15.1; PASCUAL 1977: 67 i 1981; PREVOSTI 1981: n. 334; REVILLA 1995: n. 45; TREMOLEDA 2008: 122.

• Can Sans (Sant Andreu de Llavaneres)

Es tracta d'una villa excavada en la dècada de 1940, publicada l'any 1949 per M. Ribas i un nou estudi del material a càrrec de J. Pujol. Situada a la plana davant del mar, sobre un petit turó a uns 350 m del mar, prop

de la riera de Sant Andreu i de la Via Augusta i a 5 km de Mataró, estaria per tant molt ben comunicada.

Ribas va publicar un mapa de la planta (40 x 25 m), si bé seria més gran, tota vegada que se'n pogueren seguir els vestigis fins a 2 km. En podem comptabilitzar ben bé una quinzena d'habitacions, amb la meitat occidental centrada al voltant d'un pati i separada de l'oriental per una conducció d'aigua, però en conjunt només en coneixem una part. Ofereix un caire més aviat funcional, si bé les termes amb hipocaust, de les quals se n'ha conservat una part, indicarien un cert nivell de riquesa, com les dues habitacions pavimentades amb *opus signinum*.

Si bé gran part dels materials s'han perdut, podem dir que hi ha ceràmica ibèrica i republicana i que la resta consisteix bàsicament en sigil·lata sud-gàl·lica, hispànica, clara A i D estampada, en aquest ordre. La seva existència va comportar almenys tres fases, arribant com a mínim al Baix Imperi, si bé Ribas insisteix en la presència de ceràmiques dels segles V-VI dC. De l'estudi de l'estratigrafia d'un sector en concret dut a terme per J. Pujol sembla que es dedueix un empobriment en els dos nivells superiors, els més moderns, sense ceràmiques de luxe i un cert aspecte de caire agrícola. El moment més important sembla que s'ha de situar a finals del segle II dC, segons podrien indicar els fragments de mosaic policrom, però ja existia en època republicana. Totes aquestes conclusions són provisionals.

Passant a les instal·lacions vinícoles, en l'extrem occidental, al costat de les termes, es van trobar vestigis d'una premsa (*torcularium*), que abans eren unes termes: dos *dolia*, dos muntants en granit, dues pilastres, un dipòsit rectangular (*lacus*), dues habitacions pavimentades amb *opus signinum*, una d'elles en forma d'absis a la part nord on hi hauria la premsa, de la qual se'n va fer diverses restitucions i opinions diverses sobre l'ús, oli, vi o mixt.

Bibliografia: NOÉ 1982-1983; OLESTI 1995: n. 15.5; PEÑA 2010: BAR 30; PREVOSTI 1981: n. 335; PUJOL 1980.

Les Casetes (Mataró)

Durant els treballs realitzats per l'Inventari del Patrimoni Arqueològic a càrrec de J. M. Defaus i A. Martín, es localitzà un forn productor d'àmfores Tarraconense 1 prop d'un torrent (cambra de foc amb pilastres i un abocador).

Bibliografia: OLESTI 1995: n. 14.38; REVILLA 1995: n. 44; TREMOLEDA 2008: 122.

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

• Can Majoral (Mataró)

Jaciment amb una llarga durada, des d'època ibèrica final fins al Baix Imperi. Es tractaria d'una villa tardo-republicana. La Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró (SAMM) hi efectuà unes prospeccions l'any 1974, i hi va trobar gran quantitat de ceràmica en cinc nivells estratigràfics. El més antic, del moment de la fundació de l'establiment, estava format per una acumulació de ceràmica ibèrica, campaniana i grisa, i «àmfores ovoides» que en principi podríem identificar amb la Tarraconense 1 de la variant ovoide. Tanmateix, en el següent nivell, més modern, hi havia les restes d'un forn que potser seria emprat a principis del segle I dC, cronologia que no és compatible amb l'existència de la Tarraconense 1, que ja no es fabricava (per ex. BERNI, MIRÓ 2013). Per tant, deixem la qüestió en suspens.

Bibliografia: OLESTI 1995: n. 14.10; PREVOSTI 1981: n. 296; SAMM 1977: n. 76.

• Veïnat de Cirera (Mataró)

Segons M. Ribas i altres autors, en el lloc anomenat Camí dels Contrabandistes, en unes prospeccions es varen trobar restes d'habitacions d'una villa, amb fragments de mosaic, *dolia*, ceràmica sigil·lata, àmfores, paviments en *opus testaceum* i marmoreum, teules i una moneda de Constantí. Una de les habitacions, pavimentada amb *opus signinum*, seria segons Y. Peña una sala de premsatge amb dos contrapesos per a la fabricació de vi. També hi havia restes d'un forn de planta circular, del qual no hi ha més informacions.

Bibliografia: OLESTI 1995: n. 14.23; PEÑA 2010: BAR 17; PREVOSTI 1981: n. 286; SAMM 1977: n. 55.

• Torrent Forcat (Mataró)

M. Ribas i Serra Ràfols documenten l'any 1928 les restes d'una villa, molt a prop del mar. En coneixem la planta, amb distribució al voltant d'un pati central, passadís i diverses habitacions recobertes d'*opus signinum* i dos dipòsits. El sector sud estava format per grans sales, destacant una sala d'emmagatzematge amb tres *dolia defossa* i un contrapès al costat del pati. Segons Y. Peña, es tractaria d'una *cella vinaria*. Per la sigil·lata i les monedes trobades, la datació aniria del segle I dC al Baix imperi.

Bibliografia: OLESTI 1995: n. 14.3; PEÑA 2010: BAR 19; PREVOSTI 1981: n. 274; SAMM 1987: n. 67.

• Can Rafart (Mataró)

És una de les *villae* més riques en el *suburbium* d'*Iluro*, descoberta l'any 1935 arran de les obres per obrir la ronda Carles III. De la part residencial en queden algunes restes, si bé no es va poder excavar més que un petit sector (*opus sectile* i *tesselatum*, escultures de marbre, columnes, inscripcions, pintures murals). Va tenir una llarga durada, amb restes ibèriques (dos enterraments en sitges i urnes cineràries) fins al Baix Imperi. Segons M. Ribas (1975), els materials més antics eren la ceràmica campaniana i la ibèrica, monedes de Cesse i Lauro i àmfores d'època republicana fins al punt d'apuntar el moment de la fundació a la d'*Iluro*. Destaca la ceràmica sigil·lata, sobretot sud-gàl·lica i va existir almenys fins al segle IV dC, segons indiquen dues monedes (351-354 i 360-363 dC).

La part rústica és igualment important. Malgrat la destrucció que patí el jaciment, segons Ribas, hi havia abundant ceràmica comuna de qualitat, objectes de coure i os, sitges, un forn per fabricar vidre i un segon forn que no sabem què fabricava. A prop, conservades quasi íntegrament, Ribas descriu les troballes de l'any 1935: un cup o dipòsit per a recepció del vi (*lacus*), de planta rectangular, associat a una sala d'emmagatzematge (*cella vinaria*) amb *dolia defossa* i dos dipòsits més per a premsatge del raïm (calcatoria), segons la interpretació de Y. Peña.

Pel que fa les àmfores, M. Prevosti recull les dibuixades per M. Ribas però que ella no ha vist: un fragment de coll potser de Dressel 1B o Pascual 1, més aviat la segona segons el dibuix, amb la marca E P ^.../DOM...i quatre segells més, sense més detalls: BL, H, L HER·OP i PR .

Resumint, es tracta sens dubte d'un dels jaciments més interessants, una vil·la suburbana que conserva les seves dues parts, la residencial i la industrial, dedicada principalment a la producció de vi. Veiem l'estreta vinculació entre aquest sistema d'explotació agrícola, la villa, i la seva producció de vi, la principal font d'enriquiment.

Bibliografia: OLESTI 1995: 14.16; PEÑA 2010: BAR 16; PREVOSTI 1981: n. 264, especialment p. 352 i fig. 80 n.16-20; SAMM. 1987: n. 71.

• Càmping Costa de Levante / Al sud de Can Dordeta (Mataró)

Al costat d'una de les pistes de tennis d'aquest càmping es van descobrir a mitjan anys setanta les restes

d'un forn, excavat per la SAMM l'any 1980 a càrrec de J. Noé i altres i visitat posteriorment per J. F. Clariana. De planta rectangular o quadrada, conservava bona part de les voltes de les dues cambres de combustió, les xemeneies i la graella. D'altres referències informen que en el mateix lloc es van destruir tres forns més, d'ídèntiques característiques.

Clariana esmenta d'altres troballes properes, com la vil·la al sud de Can Dordeta, anotada per M. Ribas l'any 1933 i referenciada per M. Prevosti, seguint les notes de Ribas de l'any 1952: restes de parets que formarien habitacions, de funció desconeguda i diversos materials habituals, com ceràmica sigil·lata i comuna, vidre i restes de sepultures en teules. També de columnes, una motllura en marbre, tessel·les, plaques de marbre, tègules, etc. A la vora del lloc hi havia les restes d'un forn, però curiosament, només s'esmenta un fragment d'àmfora Dressel 1 o Pascual 1.

Bibliografia: CLARIANA 1988; PREVOSTI 1981: n. 275; SAMM 1977: n. 66.

• Torre Llauder (Mataró)

Sens dubte, és el jaciment més emblemàtic de Mataró, del Maresme –en si mateix i per la temàtica que ens interessa– i fins de tot de la Laietània. En tenim documentació des del 1737, on es descriu la presència de banys i mosaics, quan era la residència dels Llauder, amb la torre que va donar el nom a la propietat. M. Ribas ja la menciona l'any 1928, però no fou fins l'any 1961 quan s'hi van iniciar les excavacions, amb la participació de la SAMM, a les quals en seguiren d'altres en els anys següents.

La vil·la està estratègicament situada sobre un turó no gaire alt, a uns 450 m del mar, a uns 650 m de la Via Augusta i a 1.250 m de la ciutat. Formava part de l'ager d'Iluro i es tracta, doncs, d'una villa suburbana, ben luxosa i rica.

El complex està format per la part residencial, l'única conservada, amb un possible nucli secundari d'habitatge amb *opus sectile* a l'oest, d'època republicana, i unes instal·lacions productives al nord est i est, de les quals es coneixen quatre forns per fabricar vidre i un edifici de planta rectangular amb tres habitacions, potser un magatzem. En podem distingir cinc fases cronològiques: la primera és la de la construcció de la terrisseria d'àmfores en època republicana, i la segona en època d'August i segles I-II amb la part residencial. En la tercera, a finals del segle II i principis del següent té lloc una remodelació i enriquiment de la vil·la. En la quarta, del Baix Imperi a principis del segle V, es produeix una

certa decadència i la part residencial es reconverteix en ús agrícola, per acabar en l'última etapa –en època visigoda i alt medieval, quan encara sobrevivia però uns temps de decadència– convertida en camps de conreu.

Quant a les instal·lacions vinícoles de la *pars rustica* (segles I-II dC), és un sector que, seguint la descripció de Y. Peña, es va amortitzar, passant a formar part de la zona residencial. La segona fase, per tant, és la que ens interessa. D'entrada, segons aquesta autora, les restes són poques i difícils d'interpretar, potser un *torcularium* en dues estances al nord de la zona principal (n. 18 i 19), pavimentades amb *opus signinum*, que serien un dipòsit i una sala de premsatge. D'altra banda, també a l'exterior, a l'oest (n. 10) trobem un dipòsit dins d'un conjunt amb dues habitacions, tal vegada un *lacus*, que va ser destruït a finals dels anys seixanta durant els esmentats treballs d'urbanització de la zona.

El taller d'àmfores correspon a la primera fase, anterior a la construcció del complex residencial, descobert per M. Ribas l'any 1963 i publicat l'any 1966 (fig. 8). Es tractaria de tres forns en paral·lel, a la part meridional, de planta rectangular, però només en coneixem un en detall, que es trobava sota una estança, però en contacte també amb les habitacions del costat i la cambra dividida en dues parts. Va ser amortitzat amb la construcció de les esmentades habitacions. És un forn de planta rectangular, amb dues cambres, i estigué en ús durant la segona meitat del segle I aC, més exactament en època d'August. Es tracta, doncs, de les restes més antigues del jaciment, si bé O. Olesti no descarta la presència de nivells ibèrics, en haver-se trobat un mur sense context per dessota d'una habitació.

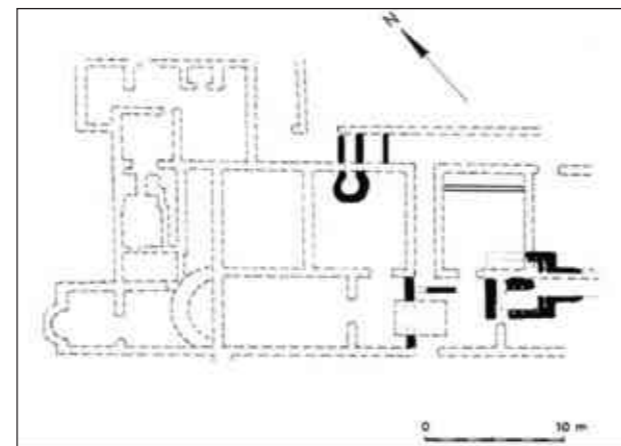

Fig. 8. / Planta de la primera fase (època republicana) de la vil·la de la Torre Llauder (segons M. Ribas, PREVOSTI, CLARIANA 1988: fig. p. 10).

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

S'hi trobaren gran quantitat de fragments d'àmfora, molts amb marques, i també rebuigs de forn. També va fabricar ceràmica comuna i *tegulae*, marcades L-HER-OPT, que, vista la difusió d'aquest materials, deurien ser un element important per ser exportat (PREVOSTI, CLARIANA 2007: 54-56; 2010: 484-488). I. Rodà ha relacionat aquest personatge, *Lucius Herennius Optatus*, amb *Gaius Herennius Optatus* de *Barcino*, amic de *Licinius Secundus*. Segurament serien parents, i la finca de la Torre Llauder, estaria dedicada en el segle II dC a la fabricació i comercialització de teules (RODÀ 1991: 397).

L'any 1989 es realitzaren unes excavacions d'urgència a càrrec de J. A. Cerdà i S. Pérez al sud de la vil·la, ja fora de l'actual recinte del Clos Arqueològic, a l'est del lloc on hi havia la torre i residència dels Llauder. Entre d'altres troballes, es descobrí un conjunt de cinc habitacions reconvertides en instal·lacions agrícoles, edificades sobre l'antiga part residencial. En una d'elles, un mosaic fou destruït per construir-hi un paviment d'*opus signinum*, un *lacus* amb una capacitat de 2.600 litres i un *dolium*. El conjunt fou datat en el segle IV dC per l'estratigrafia, i ens trobem de nou amb una instal·lació agrícola, un *torcularium*, de fet. També s'hi va trobar un abocador amb gran quantitat de fragments de Pascual 1 i, en segon lloc, de Dressel 3-2, alguns amb defectes de coccio. Segons els seus excavadors, ens trobem amb un abocador d'àmfores i ceràmica comuna fabricades en els tallers de la vil·la. Se'n proposa una cronologia final en temps de Tiberi.

Així doncs, la producció majoritària sembla que és la Pascual 1 i, en menor quantitat, la Dressel 3-2, però repartits forns i abocadors en una àmplia zona.

Pel que fa a les marques, R. Pascual va estudiar les dels treballs de Ribas (1966: 30), si bé, com ell mateix indica, el material no coincideix exactament amb el publicat. Algunes marques havien desaparegut mentre que n'hi havia d'altres d'inèdites (fig. 9 i 10). No les podem associar a cap dels dos tipus, tota vegada que estan en pivots, excepte la H en coll de Pascual 1 i la de L-HER-OPT (fig. 9, núm. 5), que A. Tchernia reproduceix basant-se en la fitxa original de Ribas, una Dressel 3-2 i dues més, dubtoses, sense més informacions (TCHERNIA 1971: fig. 16).

Algunes són d'una sola lletra (B, H, M, P, V), però són més nombroses amb dues (AR, AS, AT, BL, BP/PB, LL, LP, NC/NG, NP, PR, SV) i amb tres (ANE/AVE, CLV, DEI, EMA(?)) (fig. 9, núm. 18), HYS (fig. 9, núm. 2), IMP, MAA, NES, NYA(?) (fig. 9, núm. 19), PHR, PRC, SEC, VER). Amb quatre són escadusseres (ABDA, VERD). Finalment, tenim PANSCAVRI, citada per Ribas, però no en tenim el dibuix. En cartel·la circular i per tant amb diverses possibilitats de lectura AND·ONS·VVL (fig. 10

núm. 2), llegida (...) IVL·AND·ONS per V. Revilla i en retro: ABDA (fig. 10, núm. 1), AR, B, BP,SV.

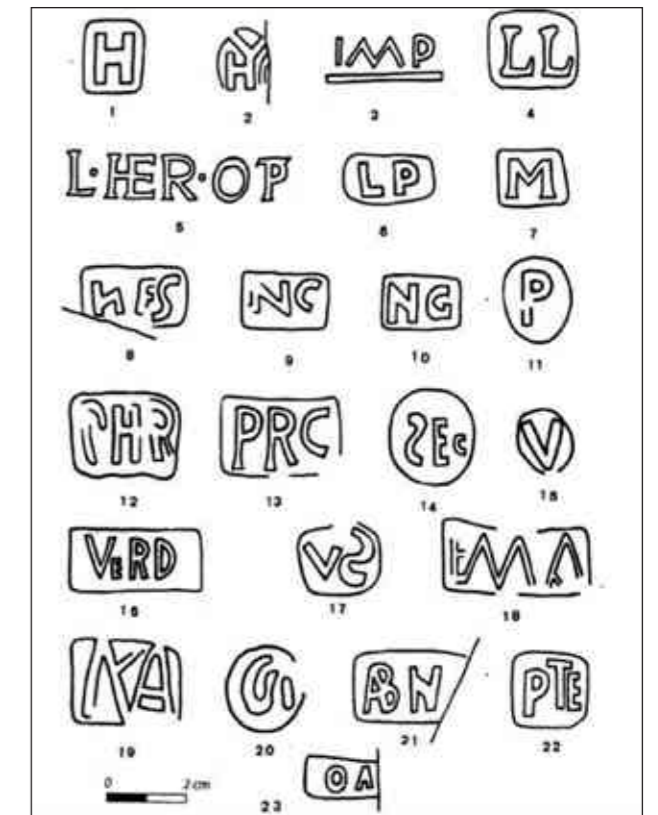

Fig. 9. / Marques amfòriques de la Torre Llauder (PASCUAL 1977, fig. 15).

Pel que fa la quantitat, examinades personalment per R. Pascual, la més nombrosa és la BP (10 ex.), AS, CLV i SEC (6 ex.) i AT (3 ex.) i AR (2 ex.). La resta, en principi, la forma un sol exemplar. Segons Pascual, les de tres lletres i més tindrien un origen local. La majoria són de difícil lectura, i algunes potser representen *tria nomina* (PHR, PRC, CLV). Com el mateix autor indica, no podem deduir que totes es fabriquessin aquí. En tot cas, potser les més nombroses. Finalment, es van trobar abundants grafit, també en pivot, entre els quals podem llegir C, NP, D, F, R, PF i YS.

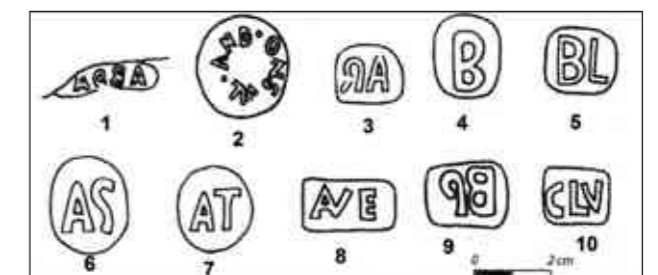

Fig. 10. / Marques amfòriques de la Torre Llauder (PASCUAL 1977: fig. 14, modificada).

L'any 1982 M. Prevosti i J. F. Clariana (1987) dugueren a terme una excavació en els nivells inferiors dels mosaics d'època severa de la zona residencial buscant nivells del segle I aC. Es va trobar un taller d'àmfores a l'aire lliure de finals del segle I aC o, com a màxim, de la segona meitat del segle I aC i en les trinxeres de cimentació d'un edifici d'època augustiana omplert amb materials procedents del testar. Aparegueren les següents marques, que cal afegir al catàleg de Pascual: AS (2 ex + 6 de Pascual), B (2 ex + 3 de Pascual), VERD (1 + 2 de Pascual) i AR (?) (1 + 2 de Pascual). Totes es poden datar, doncs, en època d'August o uns anys abans. D'altra banda, aquests autors proposen, en no haver-se trobat en cap més lloc, que serien d'origen local, com AT, BP i SEC, catalogades per Pascual. Per tant, en tindríem un mínim de set fabricades a la vil·la.

En total, hi ha una trentena de marques, a més d'una dotzena de grafit, i és probablement el jaciment que ha donat més marques i això durant un temps bastant limitat (últim quart del segle I aC).

Pel que fa a la identificació dels personatges representats, Prevosti i Clariana (1987) proposen que serien els propietaris i productors del vi de les àmfores que duien el seu nom, i que ells mateixos vendrien el producte a comerciants majoristes. Es tractaria de propietaris de petits *fundi* de les rodalies, podríem afegir, que envasaven el seu vi a la vil·la per ser transportat en vaixells i comercialitzat.

On tenim més informació sobre aquestes instal·lacions és en el nucli principal. En època tardana, avançat el segle IV o en el següent, algunes habitacions, abans residencials, ara es dediquen a tasques agrícoles, concretament al premsatge i emmagatzematge. El mosaic d'una d'elles, d'època severa, es perfora i es transforma en un *horreum* per acollir 18 *dolia*, dels quals n'ha sobreviscut un, mig encastat en el terra. La sala del costat, segons Y. Peña, es converteix en un *torcularium*, per la qual cosa s'hi construeix un paviment en *opus signinum* i dos dipòsits de petites dimensions. En el mateix indret hi ha un gran fossat que trenca el mosaic, reblert posteriorment, i que podria haver allotjat un contrapès d'un premsa de biga.

Un recent estudi de M. Prevosti i altres (2019) hi afegeix més troballes del Baix Imperi en aquesta *cella vinaria*, com restes de premsa i restes d'un tercer dipòsit que implicaria la modificació d'una part del peristil. Una dada important és la capacitat del magatzem. El *dolium* que ha quedat té una capacitat de 1.160 litres, i tindríem en total 20.880 litres. Considerant que la producció mitjana és de 3 *cullei* per *ugerum* farien falta 3,3 hectàrees de terreny per produir aquesta quantitat de vi. És una producció modesta i, per tant, dirigida a un consum local, en una època en què no trobem àmfores (la qual cosa no vol dir que no existissin), i que no es destinava a un consum exterior.

En conjunt, ens trobem doncs amb l'espai de fermentació i emmagatzematge de vi d'una *cella vinaria* amb *dolia defossa* (l'altra possibilitat seria que s'hi hagués produït oli, fet poc probable) amb una gran capacitat d'emmagatzematge. El material arqueològic aparegut en l'estrat d'amortització de la *cella vinaria* es data en el segle VI, amb possible continuïtat fins al VII o principis del VIII en altres llocs de la vil·la. M. Prevosti i altres (2019) destaquen la coincidència de la datació amb el magatzem de *dolia* i, basant-se en la sigil·lata, precisen que la inutilització de les *dolia*, de les fosses i en general la destrucció d'aquest sector es daten entre la fi del segle V i la primera meitat del VI o poc després. L'abandó de l'establiment es produeix, per tant, en la primera meitat del segle VI.

Resumint, el més interessant és, sens dubte, la més que possible producció de vi ja en època tardana. El segle IV representaria la transformació de la vil·la, passant de ser una residència a un centre productor de vi. Les conclusions extreïdes de les troballes de l'any 1989, en una zona fora del nucli central, s'uneixen a les transformacions que en aquest mateix sentit experimenta la vil·la, en l'esmentada fase quarta. Potser en aquest sentit, si es pogués generalitzar per a tota la vil·la, més que parlar de decadència seria una reconversió i adaptació a la nova situació socioeconòmica de l'època, qüestió que s'escapa del tema principal que plantejo en aquest estudi.

Torre Llauder és una obligada referència per la llarga durada que va tenir i una guia indispensable per al coneixement del Maresme i, per extensió, de la Laietània. Si bé per la part que aquí tracto no és la que ofereix més informacions, comparada amb els segles posteriors, m'ha semblat convenient incloure-la per oferir una visió de conjunt de la dinàmica de la producció i comerç del vi en aquests sis o set segles d'existència i de vicissituds de la vil·la.

Bibliografia: CERDÀ, PÉREZ 1991; MIRÓ 1982-1983: n. 10 i 1988: n. 26; OLESTI 1995: n. 14.35; PALACIN *et alii* 2020: 107; PASCUAL 1977: 61-64 i fig. 14-16; PEÑA 2010: BAR 18; PREVOSTI 1981: n. 243; PREVOSTI, CLARIANA 1987, 1987-88, 1988, 2007 i 2010; PREVOSTI *et alii* 2019; REVILLA 1995: n. 42; RIBAS 1966, 1972 i 1983; TCHERNIA 1971: 61-63; TREMOLEDA 2008: 122-123.

• Can Notxa (Argentona)

De la documentació de M. Ribas, M. Prevosti conclou que es tracta d'una vil·la republicana i alt-imperial. Sobre un petit turó a prop de la riera d'Argentona, amb bona vista. Ribas va interpretar unes restes com a enterraments, però en una prospecció de J. Mestre l'any

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

1978 hi va trobar molts fragments de *tegulae* i d'àmfora i les restes d'un forn, de planta el·líptica. Les intervencions de l'any 1991 ens n'ofereixen més detalls, en exhumar part de la cambra de foc o de combustió del forn.

Un estrat de l'abocador estava format sobretot per Tarraconense 1 exclusivament, inclosos fragments de rebuig, fabricada per tant en el forn, el qual, d'altra banda, també produiria ceràmica comuna i tègules en èpoques posteriors, amb una llarga duració (mitjan segle I aC a finals del segle III), segons Carreras *et alii*.

Dels dibuixos de Ribas es dedueix que a les proximitats hi havia restes de quatre habitacions, una de les quals amb un dipòsit. A l'habitació del costat es van trobar tres sitges excavades en el sauló, que contenien molta ceràmica. Olesti afegeix que el jaciment té elements de tradició indígena (campaniana B, ibèrica comuna, àmfores), com les sitges.

Bibliografia: CARRERAS *et alii* 1996-97: 380; MESTRE 1978; OLESTI 1995: n. 13.3; PREVOSTI 1981: n. 232.

• Sant Sebastià (Argentona)

Possible *villa* segons M. Prevosti, ubicada entre la capella d'aquest nom i la riera d'Argentona. M. Ribas, l'any 1952, la situa prop de la capella i diu que s'hi van recuperar sitges, restes d'un forn, molta ceràmica, sobretot àmfores amb la marca POL, i enterraments. Al cap d'uns anys (1964) es descobriren dues sitges d'uns tres metres de fondària plenes de material d'època romana prop de la capella, amb elements de construcció, ceràmica comuna, *tegulae*, etc. El conjunt fou datat del segle II al V. Pel que fa a la vil·la, Ribas indica que s'han trobat restes de paviment en *opus testaceum* i parets.

A les proximitats, seguint Ribas, en direcció a la riera i a cinc metres de profunditat hi havia restes d'algunes àmfores i gran quantitat de ceràmica de grans mides amb cuita defectuosa. Els fragments amfòrics presentaven repetidament la marca POL en el pivot i un exemplar de ASC, S i (...)CL en diverses mides o potser ASCL fragmentada. En el mateix indret es pogué constatar la presència de restes d'un forn.

O. Olesti indica que els tipus amfòrics fabricats eren probablement Pascual 1 i Dressel 3-2, sense més detalls. Tal vegada la informació prové de la Carta Arqueològica de la comarca del Maresme (inèdita).

Bibliografia: MIRÓ 1982-1983: n. 9 i 1988 n.25; OLESTI 1995: n. 13.4; PREVOSTI 1981: n. 228; REVILLA 1995: n. 40.

• Can Portell (Argentona)

Durant les prospeccions de l'any 1989, arran de les obres de construcció de l'autopista A19, en el vessant dret de la riera d'Argentona es va trobar una gran quantitat de fragments de ceràmica d'època ibèrica i romana i una estructura amb blocs de granit que es va interpretar com un mur.

Es tenia notícia d'una petita cambra de forn de planta circular a prop. Es realitzaren vuit sondeigs, en dels quals es va efectuar una excavació amb diversos nivells que només contenien ceràmica romana i que va resultar que era un abocador relacionat amb un centre de producció d'àmfores. S'hi va dur a terme una segona excavació en extensió per tal d'obtenir una mostra significativa del conjunt. Es tractava d'un material molt homogeni, amb una datació de c. 15-20 dC segons indiquen els fragments de sigil·lata itàlica. Una gran part del material eren àmfores tarraconenses Dressel 3 molt probablement (29 %) i Pascual 1 (11 %), seguides de Tarraconense 1 (6 %) i Dressel 1 (CODEX SCCL 1992: 171). Així doncs, en el lloc es fabricarien molt probablement les dues primeres. Pel que fa a les dues últimes, Olesti diu que no poden ser considerades productes del forn, ja que no estaven recremades i, d'altra banda, les troballes escadusseres apuntarien en aquest mateix sentit.

Les característiques del conjunt van permetre a Aguilera i Revilla (1994) efectuar un intent de classificació tipològica mitjançant paràmetres numèrics, un sistema basat en l'estadística per crear tipologies. Les mesures se centraren en quatre paràmetres de les boques de les peces. Es recolliren 134 fragments de boca de Dressel 3-2 i 156 pivots, és a dir, un mínim de 156 àmfores, dels quals 34 mostraven estampillats (amb cinc de circulars i de difícil lectura) i quatre amb un grafit. La marca majoritària és EVT Eutiches: (Eutychius/Eutiches) amb dues variants, seguida de l'ABN amb tres exemplars, també en dues variants, probablement les pròpies del lloc, si més no la primera. La resta, en un o dos exemplars, a vegades de lectura no segura: BA, PR (*Primus / Primulus*), QVA (*Quadratus*) i SRT, segurament *un tria nomina*, SVB i TER, a més d'altres, il·legibles.

O. Olesti destaca que també hi havia material de l'ibèric final (campaniana A i B i imitacions, ibèrica tardana, àmfora itàlica i púnico-ebussitana) i que tota l'àrea és plena de jaciments amb arrels ibèriques. De fet, en un jaciment proper, Can Balançó, un hàbitat ocupat des d'època ibèrica i abandonat en el darrer decenni aC, es va trobar un llavi de Dressel 1 *citerior* amb la marca Q-FABI (CODEX S.C.C.L. 1992: 167, fig. 48-49), a més de fragments de Tarraconense 1 i Pascual 1 (*idem*: 164-165; CODEX S.C.C.L. 1995: 69).

Bibliografia: AGUILERA, REVILLA 1994; BENET *et alii* (1991-92): 56-57; CARRERAS *et alii* 1996-97: 378-379; CODEX SCCL 1992: 169-172; OLESTI 1995: 13.11 i 13.17; REVILLA 1995: n. 41; TREMOLEDA 2008: 124.

• **Can Bartrina (Argentona)**

Extensa i sembla que rica vil·la amb restes de ceràmica, àmfora, imbrex, teules i *dolia*, que van del segle I al V dC. M. Ribas refereix que hi havia restes de parets d'habitacions, una pavimentada amb *opus testaceum*, segons J. Bonamusa. L'any 1979, durant unes obres d'urbanització, es varen descobrir dos dipòsits recoberts d'*opus testaceum* i un altre paviment que podria ser un tercer dipòsit d'unes instal·lacions per elaborar vi o potser oli. Segons J. Mestre, la datació estaria en els segles II-IV dC.

A les rodalies fou exhumat un forn amb gran quantitat de ceràmica romana fragmentada, potser d'època republicana.

Bibliografia: PEÑA 2010: BAR 3; PREVOSTI 1981: n. 236.

• **Ca l'Arnau / Can Mateu (Cabrera de Mar)**

Dins d'aquesta localitat, a 90-95 metres d'altitud, prop de la riera, en un terreny força inclinat, l'any 1933 M. Ribas hi documenta restes romanes (ceràmica, parets, paviments, columnes i carreus de pedra), que podrien ser d'una *villa*. També s'esmenta la troballa d'enterraments ibèrics. La vil·la devia ser important, ja que hi havia paviments d'*opus signinum* i *marmoreum* i abundant ceràmica (campaniana, sigil·lata, parets fines, àmfora, vidre, etc.). Tanmateix no ha pogut ser datada amb exactitud ja que la ceràmica campaniana podria venir dels enterraments ibèrics.

L'any 1997 s'hi va fer una primera prospecció, i l'any següent A. Martín hi va efectuar una excavació en extensió l'any següent, amb motiu de la propera construcció d'habitatges en el lloc. Es tracta de quatre conjunts: estructures arquitectòniques, el forn d'àmfores, Can Mateu i les termes. Els resultats de l'excavació van permetre conèixer una superfície de 7.000 m² amb una estructura d'habitat i una altra d'industrial. La part d'habitat anava des del segle II aC a principis del següent i hi destacaven unes termes públiques, i en el sector de Can Mateu es pogueren excavar quatre habitacions. El segon conjunt, el de la part industrial, és una mica posterior, del segle I aC, i correspon a un centre de producció d'àmfores centralitzat en un forn de planta quadrangular i un *lacus*.

El forn és un dels més ben conservats del Maresme (fig. 11). Construït sobre uns materials del segle II amortitzats i en pendent, la *figlina* abastava uns 600 m². De planta gairebé quadrangular, se'n conserva l'entrada, el *praefurnium*, cobert per una volta de canó. La graella està quasi sencera, amb una superfície útil de 14,5 m² i una capacitat per a 144 àmfores, més les dels pisos superiors. Aquest forn també va fabricar material de construcció, ceràmica comuna i de parets fines. Funcionà durant tot el segle I aC.

És majoritària la producció de Pascual 1 en l'últim quart del segle I aC. Uns abocadors propers van permetre confirmar igualment la fabricació de Tarraconense 1. També s'hi ha documentat una forma de transició entre totes dues. Finalment, s'han trobat, aquí i a les termes, uns pocs fragments de greco-itàliques i Dressel 1 en els subtipus A i C, anterior a la Dressel 1 *citerior* dels abocadors, però no sabem amb certesa si es fabricaven en aquest forn o potser en un altre, de cronologia anterior, que es va detectar davant la porta del *praefurnium*.

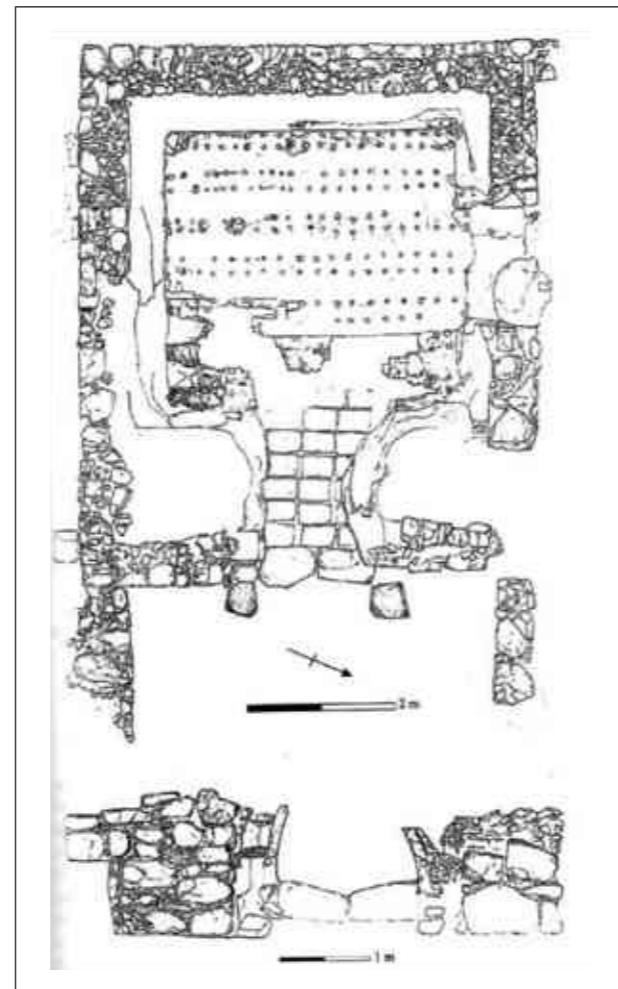

Fig. 11. / Planta del forn de Ca l'Arnau (MARTÍN MENÉNDEZ 2004a).

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

Només coneixem cinc marques sobre pivot de Pascual 1. Considerant que el total de pivots és de 202, tenim que només el 2 % es marcava, si bé algunes peces no devien ser Pascual 1. Extrapolant els valors de les vores, la xifra estaria en 143, i llavors en tindríem un 3 %, percentatge realment molt baix. No sabem si aquests càlculs es podrien generalitzar. En qualsevol cas és la forma més corrent en els nivells d'abandonament, i les poques peces marcades són justament d'aquests nivells. Potser aquest costum podria ser l'habitual en els moments finals de la producció. Tenim dues marques V i C i una T, quadrades i de mides semblants.

V. Martínez Ferreras ha dut a terme un estudi arqueomètric de més d'una centena de mostres de Ca l'Arnau i de Can Pau Ferrer (vegeu més endavant) dels tres tipus amfòrics (Dressel 1 *citerior*, Tarraconense 1 i Pascual 1). Les Dressel 1 *citerior* d'ambdós jaciments presentaven diferències en la composició, la qual cosa és lògica, atesa la distància i la diferent cronologia. L'autora suggereix que des dels anys 80-75 aC hi havia instal·lats a la Vall ceramistes que imitaven els prototips itàlics. Des de mitjan segle I aC fins als anys 40 aC a Ca l'Arnau es fabricarien greco-itàliques, Dressel 1 *citerior* i Tarraconense 1C i 1D, i la Dressel 1 *citerior* coincidiria en el temps amb la Tarraconense 1D (de perfil ovoide) encara que no apareguin en els mateixos contextos, mentre que en els anys 40-30 aC es va adoptar la Tarraconense 1E (perfil fusiforme), amb argiles diferents.

Aquest procés d'innovació de dissenys i d'adaptació al mercat va culminar, també a Ca l'Arnau, en les darreres dècades del segle I aC amb l'aparició de la Pascual 1, les quals, almenys parcialment, es van fabricar al mateix temps que les variants de Tarraconense 1 (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: 33-55). La Pascual 1 és l'envàs que predomina en l'última etapa de la *figlina* (1-20 dC). En aquesta nova forma hi hem de veure els importants canvis tecnològics que es reflectiran en l'exportació del vi laietà en aquests envasos. En conjunt, fa la sensació que la vall de Cabrera constituï un veritable centre d'experimentació amfòrica, renovant-se constantment i adaptant-se a les noves necessitats del mercat, i ens confirma la continuïtat cronològica del jaciment, fabricant al mateix temps diversos tipus amfòrics i fins i tot diverses variants dins de la Tarraconense 1, qüestió prou important per la seva caracterització tipològica.

L'escassetat d'àmfores marcades sembla que és la regla general per a la Vall de Cabrera de Mar: ni les Tarraconense 1 ni les Dressel 1 *citerior* de Ca l'Arnau ni tampoc a Can Pau Ferrer, que veurem tot seguit, abunden en marques. Això pot ser significatiu, ja que ens

trobem amb un dels jaciments que més peces d'aquestes dues tipologies ha proporcionat.

Com indica A. Martín, el conjunt dels tres jaciments de la Vall –aquest i els dos que segueixen– ens permet afirmar que l'exportació de vi del Maresme i, per tant, laietà, es produï abans de mitjan segle I aC i no va ser ni un fet puntual ni d'un abast local o comarcal. Molt possiblement el procés es va iniciar ja en el darrer terç del segle II i des del primer quart del següent. La viticultura del Maresme va ser la pionera del desenvolupament econòmic i comercial de la regió.

El segle I aC va ser el més important en aquest sentit, i l'activitat continuà fins al següent, si bé en una situació ja diferent. Aquest fet s'ha de relacionar amb la funció que la Vall tenia com a centre polític, administratiu i econòmic, la qual cosa implicaria la presència de personatges itàlics exercint aquestes funcions. Al mateix temps, aquest fet provocaria importants canvis en l'estructura econòmica de la població ibèrica en el sentit d'anar substituint el cereal per la vinya. L'excepcionalitat del complex termal, d'estructura totalment romana en un moment tan inicial de la romanització, en seria l'expressió més aclaridora.

I el mateix podríem dir de la luxosa vil·la propera de Can Benet, a 100 metres al sud de Can Mateu, amb vuit àmbits coneguts, sis dels quals amb paviments d'*opus signinum*, i d'un possible temple a Can Masriera, fins al punt que s'ha proposat l'existència d'un edifici religiós en el lloc, un possible temple (PERA *et alii*: 2016: 194-195).

Ca l'Arnau fabricà les dues variants, fusiforme i ovoide de la Tarraconense 1 (MARTÍN MENÉNDEZ 2015: fig. 2). Més encara, l'estudi arqueomètric de les pastes mostra una continuïtat amb la pasta ceràmica emprada per a les Dressel 1 del mateix lloc, fins al punt de poder apuntar la possibilitat que ambdues tipologies es fabricaren simultàniament (MARTÍNEZ FERRERAS 2014: 279). En el darrer quart del segle I aC s'hi incorporà el Mujal (Calella de Mar) fabricant els models ovoides, semblants als anteriors en la forma i la composició, d'argiles poc calcàries formades per les aportacions fluvials i de torrents (*idem*: 280).

Bibliografia: GARCIA, GURRI 1996-97; MARTÍN MENÉNDEZ 1998-99, 2004 i 2015: 49-50; MARTÍN, GARCIA ROSELLÓ 2007; MARTÍNEZ FERRERAS 2014: n. 11, 195-225; OLESTI 1995: n. 12.12; PERA *et alii* 2016: 193-199; PREVOSTI 1981: n. 187; TREMOLEDA 2008: 124.

• **Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar)**

És un abocador de Dressel 1 de producció local, situat a 230 m de l'anterior, excavat l'any 1997 per A. Martín Menéndez, a l'altra vessant de la riera. Uns quants exemplars van poder ser reconstruïts i també hi havia molts fragments recremats i deformats. La datació estaria als voltants del segon quart del segle I aC amb un possible allargament en el tercer quart, en haver-s'hi trobat també escassos fragments de Tarraconense 1, també de producció local.

Bibliografia: MARTÍN MENÉNDEZ 2004a; MARTÍN, GARCIA ROSELLÓ 2007.

• **Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar)**

En el mateix vessant es destaparen diversos àmbits, als quals podem vincular una gran quantitat de restes d'àmfores i altres ceràmiques. Destaca una desena de Dressel 3-2 marcades al pivot. Totes en un sol exemplar, excepte GER(*manicus*) amb marca il·legible i una altra amb grafit (fig. 12, núm. 12). També d'una sola lletra: C, T, V. Les altres: CHR (fig. 12, núm. 9,10 i 15), potser un *tria nomina*, CR, OPT(*atus*) (fig. 12, núm. 13), ASH (fig. 12, núm. 7), QTE/COE (fig. 12, núm. 8), FR/FP (fig. 12, núm. 14) i una il·legible. Finalment, la V sobre pivot de Pascual 1. L'any 2006 es localitzaren també unes habitacions al voltant d'un carrer, potser la tímida expressió d'una zona de producció ceràmica.

Fig. 12. / Marques amfòriques de Ca l'Arnau i Can Rodon de l'Hort (MARTÍN MENÉNDEZ 2015: fig. 5).

Bibliografia: MARTÍN MENÉNDEZ 2004 i 2015: 46-49; MARTÍN *et alii* 2007: 71.

• **Camí de la Peirota (Cabrera de Mar)**

A uns 200 metres al nord de Can Mateu es localitzaren unes estructures productives (una premsa amb els paviments i un dipòsit) per a la producció de vi que varen funcionar des de la segona meitat del segle I aC i la primera meitat del següent. Potser és aquí on es produïa, per ser traslladat a la *figlina* propera de Ca l'Arnau, envasat i exportat.

Bibliografia: MARTÍN I OLIVERAS 2004.

• **Can Xacó (Cabrera de Mar)**

Ribas, ja l'any 1932, esmenta aquest indret com a vil·la, si bé també es podria tractar d'un centre de producció de vi. L'única troballa representativa és un dipòsit de 4,25 x 4,25 m, potser un *lacus* amb impermeabilització interna i un paviment d'*opus testaceum*. Pel material trobat a l'interior (campaniana A, majoria de sigil·lata sud-gàl·lica i clara A), ja existia en el segle I aC, funcionant almenys fins al segle II dC.

Bibliografia: LLEONART, CLARIANA 1977; OLESTI 1995: n. 12.14; ; PEÑA 2010: BAR 9; PREVOSTI 1981: n. 182.

• **Veïnat de Sant Crist (Cabrils)**

Durant les obres de construcció de l'autopista l'any 1968 es van destruir les restes de la *pars urbana* d'aquesta vil·la romana. Coneguda per M. Ribas des de 1947, hi va fer treballs de salvament durant els caps de setmana, quan les obres estaven aturades. Es troba en un suau turó pel qual passava la Via Augusta, actual Camí del Mig. Les primeres troballes van ser sis tombes d'una necròpolis, potser de la *villa*, però amb una durada medieval. A només 17 m hi havia les restes d'aquesta, de la qual Ribas va fer un plànol. Presentava una sèrie d'habitacions, algunes amb paviments d'*opus signinum*, *tesselatum* i *sectile*, la funció de les quals no està clara. Potser es tractava d'unes termes. Va tenir el seu període més important durant l'Alt Imperi.

En un marge al nord-est de la vil·la, M. Ribas hi descobrí les restes d'un forn (la cambra i la graella), segons ell romà, en base a les abundants troballes de restes d'àmfores i ceràmica comuna, apareguda en els escombralls, ben a prop del lloc. Pel model constructiu, almenys les dues galeries de mig punt eren molt probablement roma-

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

nes. El conjunt aniria del segle I aC al Baix Imperi com a mínim. Ribas indica que molts fragments d'àmfora duïen la marca PTE i una segona era l'OA(...) en pivot, però no les reproduceix. Les coneixem gràcies a R. Pascual, que les va veure dipositades al Museu de Mataró, però segons J. F. Clariana només n'hi havia una segellada PLTE, amb defectes de cocció. Estudis posteriors indiquen una lectura diferent de la primera: PLTE (la més probable) o PLIE i que es fabricava a Caldes de Montbui, al Vallès oriental (PASCUAL 1977: 55-56). Si bé sembla que s'assumeix que la única forma és la Pascual 1, l'estampilla PLTE es troba també en Dressel 3-2, i per tant crec que la qüestió hauria de quedar en suspens.

Bibliografia: CLARIANA 2002; MIRÓ 1982-1983: n. 8 i 1988: n. 24; PASCUAL 1977: 64 i n. 116-117; PREVOSTI 1981: n. 164; REVILLA 1995: n. 39; TREMOLEDA 2008: 124.

• **La Muralla (Vilassar de Mar)**

Tenim molt poques dades d'aquest jaciment. Només podem esmentar tres *dolia* en un espai pavimentat amb *opus signinum*. Les troballes superficials indicarien una cronologia dels segles I-II dC.

Bibliografia: PEÑA 2010: BAR 42.

• **Gran Via - Can Ferrerons (Premià de Mar)**

Es tracta d'un complex situat a uns 500 m tant de la Via Augusta com del mar, amb àmplia cronologia, des de c. 75 aC a c. 600 dC. Conegut parcialment des de 1969, quan el sector es va començar a urbanitzar, s'hi realitzaren diverses excavacions a partir de l'any 2000. Destaca l'edifici octogonal, un *balneum* privat del segle V dC.

En el sector de la plaça del doctor Ferran, els anys 2002 i 2006 l'empresa Actium SCP hi excavà una part d'un edifici rústic, molt probablement una terrisseria, amb tres fases, des del canvi d'era a finals del segle I dC o principis del següent. Han aparegut molts fragments de rebuig de forn, àmfores excessivament cuites o massa poc, i fragments de paret de forn i escòria. En època d'August s'hi fabricaven Pascual 1 i Dressel 3-2, la primera clarament majoritària. També hi havia fragments defectuosos de Tarraconense 1, per la qual cosa podem creure que també es fabricava, mentre que els de Dressel 1 *citerior* no tenien defectes de cocció però estaven fets amb la mateixa pasta. La presència d'aquesta darrera allargaria l'inici de la terrisseria o de l'entorn en unes dècades.

Cap a mitjan segle I dC s'hi van fer reformes, reaprofitant materials anteriors, entre els quals un mur amb rengleres de Pascual 1. Segons els seus estudiosos, un fet interessant és la sensació d'un cert desig d'experimentació en canvis formals en les boques d'aquestes darreres, en el sentit de voler-les transformar en les futures Dressel 3, motllurant-les el llavi

L'epigrafia es escassa: dos pivots amb grafit *ante cocturam*, amb defectes de cocció, un llavi de Pascual 1 il·legible i un altre de Dressel 3-2. La que es pot llegir ben clarament és la de LDECI sobre llavi de Pascual 1, tal vegada d'origen local i prou interessant, llegida *Lucius Decius*. Els *Decii* no són molt coneguts en l'epigrafia lapidària, però coneixem la *mansio* Deciana, de la Via Augusta, per la zona de la Jonquera (JÁRREGA 2016: 77) i un personatge amb aquest nom podria ser el propietari de la *figlina*. Tenim també la marca (...)PRI, de lectura insegura sobre Dressel 3-2. Una segona, sense procedència, també en llavi de Pascual 1, dipositada en els magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya, és possible que procedeixi d'aquí.

En època tardana (segles V-VI) es produeix una reconversió funcional del conjunt i sobre les antigues termes es construeix un *torcularium* i una cel·la vinària.

Bibliografia: COLL *et alii* 2016; JÁRREGA, BERNI 2015; PEÑA 2010: BAR 26; PREVOSTI *et alii* 2015.

• **Can Vilà (Premià de Dalt)**

Possible vil·la, segons Ribas, de gran extensió, damunt del Camí del Mig, és a dir, la Via Augusta i a 1 km del mar i a prop de dues rieres. L'any 1952 hi esmenta algunes troballes (ceràmica comuna i teules –que predominen–, monedes, vidre, sigil·lata, un *dolium*, muntants de portes, etc.) molts fragments d'àmfora, i també restes d'almenys tres habitacions.

Treballs posteriors indiquen que hi havia un forn ibèric des del segle III aC, potser abans, que fabricava especialment àmfora d'aquesta tipologia. Associat a un possible hàbitat, va tenir una llarga vida fins el segle II dC, però va ser durant el segle I aC que fou més important: ceràmica ibèrica tardana, campaniana A i B tardana amb imitacions locals, *kalathos*, etc. Durant l'excavació de l'any 1993, en el segon estrat, on es va documentar una possible paret que pertanyia a una dependència agrícola de la vil·la, van aparèixer parts d'aquesta, com tègules, *imbrices*, restes d'*opus signinum* i *caementicium*, ceràmica comuna, *dolia* i Pascual 1 (potser recremada?), però no s'hi ha trobat forns. Poca vaixel·la de taula, només fragments de sigi-

l'ata sud-gàl·lica i africana A. Datació: darrer terç del segle I aC fins als anys 200-220 dC.

També hi havia imitacions locals d'àmfora Dressel 1 i, com en el forn de Santa Cecília / Riera de Sant Simó, es fabricarien en el mateix lloc àmfores ibèriques i romanes, fet que indica, un cop més, la continuïtat entre ambdues tradicions.

Bibliografia: CAZORLA *et alii* 1997: n. 29; COLL *et alii* 2002; OLESTI 1995: n. 7.1; PREVOSTI 1981: n. 121.

• Club de Tennis Barcelona (Teià)

Lloc situat a la vessant esquerra de la riera de Teià, amb bona vista cap al mar. Ja conegut des de l'any 1935, hi foren trobades restes d'una necròpolis. Quan es va construir l'autopista, travessant la riera, es va destruir un forn d'àmfores, segurament de Pascual 1. M. Prevosti identifica aquest forn amb la referència recollida per M. Beltrán Lloris de la troballa d'un forn en aquest indret. Membres de l'Agrupació d'Estudis Científics i Culturals de Premià de Mar (AECC) hi ha anat recollint material, arran de la destrucció del jaciment a causa de la construcció del Club de Tennis (un fragment de marbre blanc, sigil·lata).

En resum, sembla que ens trobem amb una vil·la de certa importància que disposava d'un forn per fabricar Pascual 1. Datació: des d'Agust a principis del segle III. Potser amb antecedents ibèrics, ja O. Olesti hi esmenta la troballa d'una sitja omplerta amb ceràmica ibèrica a mà, *tegulae* i *dolium*.

Bibliografia: BELTRÁN LLORIS 1970: 332 nota n. 687; MIRÓ 1982-83: n. 7 i 1988: n. 22; OLESTI 1995: n. 5.3; PREVOSTI 1981: n. 111; TREMOLEDA 2008: 125.

• Riera de Teià (El Masnou)

Vil·la situada tocant el mar, prop de la riera i el camí del Mig. Ja l'any 1912 va aparèixer un cementiri en construir una masia. L'any 1975 l'AECC va divulgar un informe sobre la seva destrucció, a causa d'extraccions de terres, i concretament la de dues *dolia*. Hi van recollir sigil·lata, ceràmica romana de molts tipus, vidriada, elements constructius, dues monedes, etc., i en realitzaren dibuixos de la planta i seccions. A la planta s'hi reconeixen parets i dos paviments en *opus signinum*. Es tracta d'una vil·la amb clars antecedents republicans, que arriba fins al Baix Imperi. El nivell de la riquesa es manifesta pels estucs pintats, columnes i una placa de marbre.

Pel que fa a les àmfores, eren pivots, alguns estam-pillats. L'inventari de M. Prevosti recull fragments de diverses tipologies i origen: ibèrica, un fragment de greco-itàlica i un altre de Dressel 1B, sis de Pascual 1 o Dressel 1, cinc més de Dressel 3-2 i quatre d'àmfores bètiques. En un pivot hi havia una marca circular, una V i una P, potser VIP amb nexa. També hi havia cinc fragments recremats, de tipologia desconeguda, i es-còria de forn, que no es va trobar, tot i que és possible que fos destruït per les obres.

Olesti ens amplia la fase ibèrica, documentada tant per la tècnica constructiva (murs de pedra seca, tègules) com per la ceràmica, amb una datació de segona meitat del segle II aC i principi del següent. Pel que fa a les formes fabricades, ja des del principi seria la Dressel 1 (cinc peces recremades) i potser Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2, trobades en poca quantitat i sense vestigis de cocció defectuosa, tal com hem vist més amunt. Per tant, crec que la qüestió hauria de quedar en suspens.

Bibliografia: MIRÓ 1982-83: n. 6 i 1988: n. 23; OLESTI 1995: n. 3.2; PREVOSTI 1981: 104; TREMOLEDA 2008: 125.

• Cal Ros de les Cabres (El Masnou)

A la plana davant del mar a Ocata, que és a uns 200 m, les maresmes que hi havia van perdurar almenys fins el 1847. El primer propietari de la finca va efectuar-hi pel seu compte unes excavacions a finals del segle XIX, el material de les quals s'ha perdut. Les cròniques d'aquells anys ens parlen de construccions grandioses i sumptuoses, amb restes de pintures murals, d'escultures de marbre, objectes de bronze i molta ceràmica. M. Prevosti va fer un acurat estudi de la Memòria de l'excavació l'any 1946 a càrrec de J. de C. Serra Ràfols, a la qual seguien diverses actuacions. Segons l'inventari de l'excavació de 1959, la ceràmica campaniana A ocupa un 59 % del total, i l'autora en dedueix que l'excavació es va efectuar a la part antiga de la vil·la, on hi havia una habitació amb un *dolium*, un dipòsit amb la conducció d'aigua i una altra habitació amb *signinum*. Estaríem en el segle II aC.

Resumint, es tractaria d'una luxosa vil·la al costat del mar i de la Via Augusta, una de les més riques de la comarca, amb un principi en el segle II aC fins els segles IV-V dC i que va estar ben activa fins el Baix Imperi com a mínim (farciment d'una trinxera de fonamentació de finals del segle III dC). Aquesta riquesa ens ve expressada especialment pels nombrosos mosaics (el parietal sobretot), un fragment d'estuc amb inscripció pintada, capitells i escultures.

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

A més de la part residencial, excavacions d'urgència més recents (1984-1990) dutes a terme per la imminent urbanització de la finca permeteren per primera vegada conèixer un sector desconegut i establir cronologies (BURÉS, MARQUÉS 1991): cinc habitacions del sector industrial que formen part d'un edifici obert a un pati central; també sis *dolia* i dos dipòsits, molt probablement *lacus*, un amb revestiment de *signinum* amb cavitat per decantació, ampliant-se més endavant. El segon presentava el mateix revestiment. Estava construït amb *tegula* i fragments de *dolia*. Per tant, el conjunt sembla indicar que ens trobem davant d'unes estructures per a la producció de vi.

També es van excavar dos forns, un de planta circular –molt destrossat– i l'altre quadrangular, que conserva part de la cambra de cocció, la graella i la cambra. A més, aparegueren dos abocadors, un dedicat a les deixalles domèstiques i l'altre d'àmfores Pascual 1, datat en època augustiana. En un estrat d'amortització dels dipòsits, que estava format gairebé tot per àmfores Tarraconense 1, R. Jàrraga esmenta la troballa de 19 pivots amb tota probabilitat de Pascual 1 en uns rebaixos prop de la finca. Un presentava una marca circular composta per sis radis, i una altra, potser una L.

Aquí també documentem restes més antigues: una estructura en *opus signinum* feta amb àmfora itàlica i ceràmica ibèrica tardana, a relacionar amb estrats de l'ibèric final. O. Olesti conclou que a mitjan segle II aC hi havia un assentament indígena de caire industrial. Després, també en anys tardo-republicans, hi ha algunes estructures, com el dipòsit en *signinum* i, al mateix temps o poc després, tenim el forn que fabricava Tarraconense 1 i Pascual 1. Les noves construccions seguien en època severa, amb la pavimentació d'alguns sectors amb mosaics. La vil·la va continuar fins al segle V dC.

Bibliografia: BURÉS, MARQUÉS 1991; JÀRREGA 1987; OLESTI 1995: n. 3.6; PEÑA 2010: BAR 15; PREVOSTI 1981 n. 102; REVILLA 1995: n. 36; TREMOLEDA 2008: 125.

• Veral de Vallmora (Teià)

Es tracta, sens dubte, de l'establiment de producció vinícola més ben conservat i conegut. Descobert l'any 1966, excavat posteriorment els anys 1966-1967 i 1972-1973, i en actuacions d'urgència (1999, 2003-2005). Des de 2009 és el Celler Romà i Centre Etnoturístic i Arqueològic de Vallmora, obert al públic. S'hi han reconstruït dues premses de vi i es conserven restes de les sales de premsat (*torcularia*), dels dipòsits per recollir el most (*laci*) i les *dolia defossa* per a fermentació i envelliment del vi, per ser envasat posteriorment en

àmfores i comercialitzat. És a dir, tot el procés, la qual cosa rarament podem observar en d'altres jaciments semblants (El Morè en seria un altre).

Segons l'estudi d'A. Martín i Oliveras i altres (2007), el conjunt està ubicat en diferents àmbits i estructures en quatre terrasses, en dues de les quals s'han conservat millor les restes. L'estructura està adaptada al fort pendent del terreny, al voltant d'un espai central. Se situa a 95 m sobre el nivell del mar, a la part alta del terreny, amb una riera a les proximitats. S'han localitzat tres sales de premsatge amb dues premses de biga cadascuna i, per tant, un total de sis (fig. 13). La de mides més grans conserva una de les pedres de sustentació (*forum*) amb els corresponents encaixos (*foramines*) per recolzar els *arbores* i també la biga transversal o *prelum*. També es conserven els espais retallats per a la col·locació de les premses. Hi havia vuit dipòsits per recollir el most. Els àmbits conserven paviments en *opus signinum* i revestiments hidràulics a les parets. També hi havia àmbits per a emmagatzematge (*cellae vinariae*) amb *dolia defossa* per dessota el terra i per treballar o residir els operaris. La resta del jaciment gairebé no es conserva, degut als treballs per conrear la vinya.

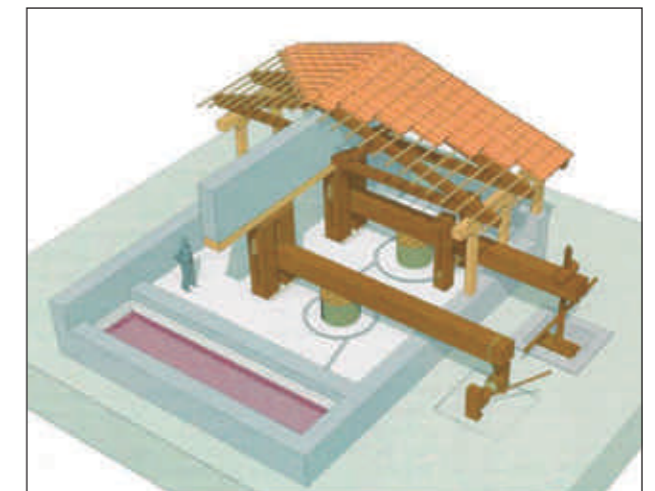

Fig. 13. / Perspectiva isomètrica en 3D del conjunt de les premses de biga i elements associats. Veral de Vallmora (MARTÍN I OLIVERAS, BAYÉS I COLOMER 2009: fig. 24).

El complex va tenir una llarga existència, des del segle II aC fins a principis del V dC, quan es produeix l'abandonament i espoli de la majoria dels àmbits i estructures, que es desmunten. Estaria en ple funcionament entre mitjan segle I dC i finals del III. En podem distingir set fases d'ocupació i tres moments constructius. En un primer moment es construeixen dues premses i dues sales de premsatge amb els corresponents *laci* i *cellae*. Es constata un segon moment d'alta producció durant les èpoques flàvia i antonina (c. 75-150 dC), ja allunyada de les darreres exportacions de vi laietà.

Durant les intervencions de 2004, per delimitar el jaciment es documentà un forn quadrangular bastant gran (3 x 2,65 m), entre les dues terrasses superiors, en forma de graella, que sembla conservar tota la cambra de combustió i el *praefurnium*, a més de cendres. Datat a la fase 2 (c. 50-150 dC), no sabem què fabricava, potser àmfors. En tot cas, entre el material inventariat s'han trobat diversos fragments de Pascual 1 cremats. La datació d'aquestes àmfors és ben coneguda. Van fer-se fins als anys 20 dC (BERNI, MIRÓ 2013: 64), i per tant anteriors a la data de construcció del conjunt. Podrien, doncs, ser residuals. No podem assegurar que aquest establiment no fabricués àmfors. Hem de considerar que gran part del jaciment ha estat destrossada al llarg del temps i, si no es fabricaven aquí, en tot cas seria en un lloc proper que no ha estat descobert.

Però la troballa més important fou sens dubte la d'un *signaculum* en plom, trobat al costat d'un sesterci de Trajà, amb una datació entre 103 i 111 dC. S'hi pot llegir EPICETI L(uci) P(edani) CLEMENTIS. No sabem què marcava, segurament materials tous, com guix o cera. D'aquest Epictet, esclau de *Lucius Pedanius Clemens*, en tenim una inscripció en un pedestal de *Barcino*, possiblement procedent del forum, dedicada a ell, sevir augustal, per la seva esposa. Tots dos eren lliberts, en temps del *signaculum*. Epictet era esclau del seu propietari, resident a la colònia, i s'encarregava de la gestió del seu negoci vitivinícol a Teià. Es va anant promocionant, fins arribar a sevir augustal, càrrec d'altra banda molt freqüent entre els lliberts barcelonins. Altra cosa és la seva identificació, atesa la relativa freqüència dels *Pedanii Clementes* en l'epigrafia monumental de *Barcino*. El més important és que aquest senzill segell exemplifica a la perfecció el que serà la tònica general: la presència d'esclaus com a gestors de la propietat vinícola del seu amo, absentista, que obtenen la llibertat i passen a ser sevirs augustals, qüestió a la qual ens hem dedicat recentment (BERNI, MIRÓ 2013; MIRÓ 2020).

Bibliografia: MARTÍN I OLIVERAS 2009 i 2011-12; MARTÍN I OLIVERAS, BAYÉS 2009; MARTÍN I OLIVERAS *et alii* 2007; OLESTI 1995: n. 5.1; PEÑA 2010: BAR 37; PREVOSTI 1981: n. 100; RODÀ *et alii* 2005; TREMOLEDA 2008: 125.

4. Interpretació de les dades

4.1. Centres productors d'àmfors i instal·lacions vitivinícoles

La destrucció del patrimoni arqueològic que ha sofert el Maresme durant tants anys, tant per la urbanització del litoral com per les obres de construcció de ferrocarrils, carreteres i autopistes, ens impedeix reconstruir

íntegrament aquests jaciments. L'excavació metòdica i continuada ha estat l'excepció. Moltes vegades les memòries de les excavacions romanen inèdites i en els millors dels casos comptem amb resums o aspectes particulars. L'estudi monogràfic i aprofundit és un cas excepcional. Aquesta situació limita la possibilitat de poder fer un estudi de conjunt del territori, i les conclusions seran sovint parcials i provisionals. Molts jaciments, avui en dia totalment desapareguts, són coneguts gràcies a l'encomiable tasca de Marià Ribas, continuada en gran part per la SAAM els anys vuitanta i noranta.

De la trentena de jaciments estudiats, en podem extreure algunes conclusions combinant els tres tipus d'estructures (vil·la residencial, complex industrial i forns d'àmfors). De bell antuvi, i com he dit abans, aquestes deduccions han de ser forçosament provisionals. L'únic jaciment que inclou les tres estructures que poden ser contemporànies és el de Cal Ros de les Cabres. Vuit combinen vil·la i forn (Ca l'Arnau, El Sot del Camp, Can Notxa, Veinat de Sant Crist, etc.), set només serien forns (Can Viader, Can Portell, Can Pau Ferrer, Can Rodon, etc.); sis més, vil·la i complex industrial (El Roser, Can Sans, Can Rafart, etc.); cinc serien només complex industrial (El Moré, Can Xacó, Veral de Vallmora, etc.), només dos, complex i forn (El Morrell, Gran Via / Can Ferrerons) i un, només vil·la (Can Majoral).

M. Prevosti va inventariar 69 vil·les segures i 195 més de possibles en un territori de 210 km² entre el riu Besòs i Caldes d'Estrac, amb una densitat mitjana de 1,25 hàbitats per km², concentrada a la part baixa o a la costa. De fet, la densitat seria el doble (PREVOSTI 1981: 529-530). S'observa que les més luxoses estaven a la línia de la costa (Gran Via / Can Ferrerons, Cal Ros de les Cabres, Riera de Teià, El Morrell, Can Sans, entre les que hem estudiat aquí). D'altres quedarien una mica més retirades del mar, degut als canvis de la línia de la costa en aquells segles, com la Torre Llauder. De les 69 vil·les segures, 20 són davant del mar, i són precisament les més luxoses. Aquesta ubicació és lògica, ja que estem en la zona al·luvial, més fèrtil (*idem*: 531-532) i més ben situada per a les exportacions per mar.

La vil·la de Torre Llauder és molt probablement, juntament amb Cal Ros de les Cabres, la més rica de les estudiades i el primer productor d'àmfors, no només de les seves, sinó també d'altres propietaris de les rodalies, i també del vi que s'elaborava en les seves instal·lacions. Ara bé, pot ser simptomàtic que les instal·lacions vinícoles d'aquesta *pars rustica* desapareguin en època flàvia per transformar-se en la *pars urbana* d'una luxosa vil·la. És un canvi radical: el negoci

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfors (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

del vi, tan profitós, es va acabant, però no pas la prosperitat dels propietaris, que s'adapten perfectament a la nova situació.

Considerant en conjunt les ceràmiques fines de l'Alt Imperi, la sigil·lata clara A i la sud-gàl·lica són les més abundants en les vil·les del Maresme, mentre que l'aretina n'és absent (*idem*: 200), i també les escultures trobades en les vil·les. M. Prevosti dedueix que l'època més pròspera de la zona va ser el segle II dC fins la primera meitat del següent (un clar indicatiu són els mosaics, molts d'època severa), seguida del segle anterior. La principal font d'aquesta prosperitat varen ser les exportacions de vi (*idem*: 555-557). Si bé cap al darrer terç del segle I dC a la Laietània es va acabar el gran negoci de les exportacions en àmfors, la riquesa que constatem en les vil·les al llarg de tot aquest segle no va acabar, ja que durant tota la següent centúria aquest nivell de vida va continuar. I el mateix podem dir del segle III, quan Torre Llauder i Cal Ros de les Cabres mostren el mateix luxe i prosperitat, en uns temps en què, per altra banda, disminueixen els hàbitats rurals i continua la prosperitat dels que queden.

V. Revilla ha publicat una tipologia de les vil·les rurals imperials en el litoral central de Catalunya (2008: 105-112). Els principis bàsics pel que fa a l'organització i els components de l'espai es concreten en tres, i observem que molts dels jaciments que hem anat veient s'adapten a aquests principis. En primer lloc, l'acurada planificació de l'organització de l'espai, diferenciant el sector residencial del productiu i de serveis: Torre Llauder, Veinat de Sant Crist i potser Torrent Forcat i Can Sans. El segon principi és el de la monumentalitat en els models constructius, per transmetre una imatge de poder i prestigi, un principi en què s'inclouen de nou els dos primers. Finalment, l'ús conscient de la topografia per organitzar i valoritzar espais i edificis, materialitzant la presència del propietari i el seu poder, destacant en l'entorn: Torre Llauder, Can Sans, Gran Via / Can Ferrerons, Veinat de Sant Crist, Can Rafart i Cal Ros de les Cabres. Són establiments situats en un lloc elevat, en un turó amb bona vista, a prop de rieres i torrenteres. I podem afegir, tal com hem anat veient, ben a prop del litoral i de la Via Augusta.

Pel que fa a les instal·lacions vitivinícoles, que associem per principi amb un ambient rural, hem vist que ja existeixen tant a *Baetulo* com a *Iluro*, pocs dècenns després de la seva fundació, i justament en el centre, no a la perifèria o als suburbis. Més encara, al costat d'una *taberna* annexa a un magatzem de vi en *dolia* com la del carrer d'en Pujol 43-45, ben a prop del *cardo maximus*, on els mataronins dels primers anys d'August de ben segur en consumien plàcidament (PUJOL, GARCIA 1994: 105).

Aquests paràmetres són vàlids per a l'Alt Imperi, però haurem de veure doncs d'on venia aquesta prosperitat en el Baix Imperi i de la qual hem parlat més amunt: si d'un canvi o diversificació de la producció agrícola (cereals, oli) destinada a consum intern, o un canvi en el tipus d'envàs que no identifiquem encara. La primera possibilitat crec que és la més probable, a menys que pensem en un canvi d'envàs que no ha deixat restes arqueològiques, com els bots de pell o botes de fusta.

La producció d'àmfors més antiga es constata a Cabrera de Mar amb la Dressel 1 a principis del segle I aC, i també al Masnou i potser a Premià, és a dir, a la part més meridional, ja més aviat relacionades amb *Baetulo* (taula 1). Més tard, la zona septentrional especialment (El Roser / El Mujal, El Sot del Camp), però també la meridional (Cal Ros de les Cabres) s'incorporen a la fabricació de *Tarraconense 1*, augmentant les *figlinae* al llarg de tot el litoral. L'esplet es produeix dins del darrer terç del segle I aC i sobretot amb August, amb l'aparició de la Pascual 1 i un augment de centres (Can Viader, El Moré, El Morrell, Can Portell, Torre Llauder, Can Rodon de l'Hort), sobretot a la meitat septentrional. Tanmateix, després de la *Tarraconense 1* sembla que alguns desapareixen (Les Cases, Can Notxa, Can Pau Ferrer). Cap al darrer decenni abans del canvi d'era, la Dressel 3 s'incorpora en la majoria d'aquests mateixos centres i no n'apareixen de nous, fet que indica, doncs, una clara continuïtat.

Es tracta d'una zona molt ben comunicada. Hem vist que un ramal de la Via Augusta passava ben a prop de la costa, avui en dia fossilitzada en el Camí del Mig, i algunes vil·les de les estudiades es trobaven ben a prop (Can Viader, Can Sans, Torre Llauder, Veinat de Sant Crist, Cal Ros de les Cabres, etc.) (BUSQUETS, GURRERA 2019: 173).

Gran part dels centres que fabriquen àmfors mostren uns antecedents d'època ibèrica al llarg de tota la zona estudiada, des de la més septentrional, del Roser, amb una certa concentració al voltant de Mataró (Can Majoral, Can Notxa, Can Portell) fins a la meridional (Riera de Teià, Cal Ros de les Cabres), fins i tot la mateixa *Iluro* (PUJOL, GARCIA 1994: 103-105; GARCIA ROSELLÓ 2017: 371). Es tracta de l'aprofitament d'uns hàbitats rurals indígenes, bastant mal coneguts, abans de l'establiment de la vil·la rural itàlica, en els quals queda per determinar la funció de la població ibèrica i la seva relació, almenys en èpoques més avançades, amb els nouvinguts itàlics. No hi ha, per tant, una ruptura sinó més aviat una certa convivència i adaptació a la nova situació, potser participant en els beneficis de la mateixa.

CENTRE	DR. 1	TAR. 1	PASC. 1	DR. 3-2	ALTRES
Can Viader (Malgrat de Mar)			X	X	
El Roser/El Mujal (Calella de Mar)		X	X	X	
El Morè (Sant Pol de Mar)			X	X	
Torre Martina (Sant Pol de Mar)			X?	X?	
Horta Nova (Arenys de Mar)		X?	X?		
El Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt)		X	X	X	
El Morrell (Llavaneres)			X	X	
Les Casetes (Mataró)		X			
Can Majoral (Mataró)		X?			
Can Rafart (Mataró)			X?		
Càmping Costa de Levante (Mataró)	X?		X?		
Torre Llauder (Mataró)			X	X	
Can Notxa (Argentona)		X			
Sant Sebastià (Argentona)			X?	X?	
Can Portell (Argentona)			X	X	
Ca l'Arnau/Can Mateu (Cabrera de Mar)	X	X	X		Greco-itàlica
Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar)	X	X			
Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar)			X	X	
Veinat de S. Crist (Cabrils)			X	X?	
Gran Via/Can Ferrerons (Premià de Mar)	X?	X	X	X	
Can Vilà (Premià de Mar)	X?		X?		Ibèrica
Club de Tennis Barcelona (Teià)			X		
Riera de Teià (El Masnou)	X	X?	X?	X?	
Cal Ros de les Cabres (El Masnou)		X	X		

Taula 1. / Centres de fabricació d'àmfores romanes al Maresme central i septentrional.

Algunes instal·lacions vitivinícoles tenen aquests antecedents anteriors (Can Sans, Burriac) si bé ens falten dades. No les podem desvincular dels centres productors d'àmfores, atès que, en ambients rurals, per lògica no podien estar molt allunyats els llocs on es produïa el vi d'aquells on s'envasava en àmfores, sempre que fos possible. La combinació de bones terres per cultivar la vinya i la proximitat de l'aigua, l'argila i la fusta per fer funcionar els forns són un tàndem inseparable, en el benentès que la proximitat del litoral era fonamental. Només en pocs casos es compleixen aquestes condicions (El Roser, El Morè, Can Rafart, Torre Llauder, Cal Ros de les Cabres), si bé, com es fa ben palès a la Torre Llauder, no sempre coincidien en el temps.

En relació amb el vi, però en un altre sentit, hi ha els petits establiments ibèrics que coneixien i consumien l'apreciat vi italià, envasat en àmfores Dressel 1 A i 1B trobades en un estrat del 150-125 aC a Can Bada, a la

plana litoral tocant a la riera de Sant Simó (PUJOL, GARCIA 1994: 95-97).

El principat d'August marca el *floruit* de l'exportació del vi a tota la zona, que es perllonga amb els juli-claudis, però la riquesa que sembla que ostenten moltes vil·les d'època flàvia no la podem vincular amb el negoci del vi, sinó més aviat amb les acaballes de les grans exportacions de vi laietà. Tanmateix, això no és l'expressió d'una crisi sinó d'una adaptació a una nova realitat, i moltes vil·les segueixen existint fins al Baix Imperi i més tard (Can Rafart, Can Notxa, Can Majoral, Riera de Teià, Gran Via / Can Ferrerons), entre les quals hi ha les més importants i luxoses (Torre Llauder, Cal Ros de les Cabres).

L'adaptació dels terrissers a la nova tipologia es posa de manifest en alguns indrets que fabriquen els nous envasos. El Sot del Camp i Ca l'Arnau / Can Mateu

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

ocupen el primer lloc, fabricant quatre tipus, seguits del Roser i Gran Via-Can Ferrerons amb tres. La majoria primer van fabricar Pascual 1 després es dediquen a la Dressel 3-2, però a vegades les produccions són simultànies, i no necessàriament indiquen una successió cronològica.

La vil·la propera al litoral sembla que és la unitat bàsica d'explotació, vinculada la seva *pars rustica* als llocs de producció d'àmfores en forma de veritables centres industrials, a vegades independents i altres a prop de la *pars urbana* de la vil·la, formant part del mateix conjunt. Les estructures de premsa i dipòsits per elaborar el vi són més escasses i no és fàcil poder relacionar-les amb la *villa*. En alguns casos podem constatar que ambdós sectors estaven en el mateix complex (Can Rafart, Torre Llauder, Cal Ros de les Cabres, etc.) si bé no són sempre contemporanis.

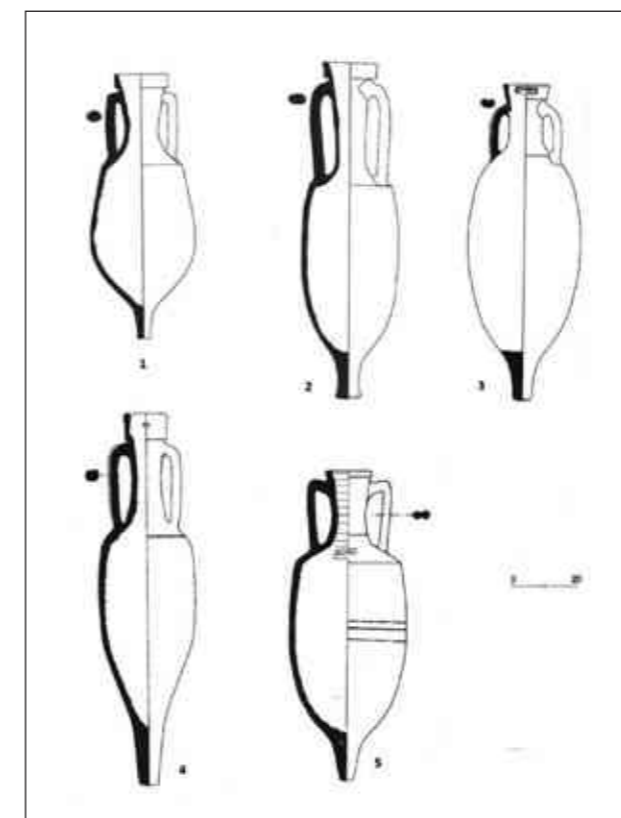

Fig. 14: Amfores romanes fabricades al Maresme central i septentrional. 1: Lamboglia 2, *Iluro*, carrer Nou 54 (GARCIA, GURRI 1996-97, fig. 1); 2: Dressel 1 citerior, Can Pau Ferrer (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: fig. 3.3); 3: Tarraconense 1E fusiforme, estampillada C-M-VCI, derelicta Cala Bona 1 (Cadaqués) (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: fig. 6.9); 4: Pascual 1, derelicta Els Ullastres 1 (Palafregell), segons F. Foerster i R. Pascual (reproduïda a LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: fig. 8.2); 5: Dressel 3 estampillada HILARI, derelicta Diano Marina (Imperia, Itàlia), segons F. Pallarés (reproduïda a LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: fig. 14.1).

Estan ubicades en un *fundus* que, com la vil·la, és propietat d'un inversor italià establert a la regió i dedicat a l'explotació dels recursos agrícoles de la zona, particularment la vinya. Resident o absentista, en qualsevol cas està molt probablement vinculat a *Iluro*, especialment el dels sectors central i septentrional, que capitalitzaria i organitzaria aquest comerç. Resulta si més no interessant que justament en el centre més allunyat de Mataró per la ruta septentrional, Can Viader a Malgrat de Mar, s'hagi plantejat la vinculació del seu hipotètic propietari: segons R. Járrega, *L(ucius) M(arcus) O(ptatus)*, amb el municipi, i el mateix podríem dir de *C(aius) L(icinius) V()* del Morrell.

4.2 Les àmfores

Deixant de banda les escadusseres greco-itàliques (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008a: 690), la Dressel 1 *citerior* (fig. 14 núm. 2) (*idem* 2008: 33-43; ÉTIENNE, MAYET 2000: 124-125; DELL'AMICO, PALLARÉS 2007: 67; BERNI, MIRÓ 2013: 64-65) representa la primera producció romana i les primeres exportacions via marítima, en les quals la Vall de Cabrera de Mar és pionera, i Ca l'Arnau / Can Mateu és un veritable centre d'experimentació amfòrica, adaptant-se en poques dècades a la canviant situació del moment. Si bé les dades són escasses, aquesta precocitat es posa de manifest a la zona meridional, de Cabrera de Mar al Masnou, tal com indiquen R. Coll i altres (2016: 136).

Un aspecte important a considerar és el de les pastes (GARCIA, GURRI 1996-97: 407-408). Fruit de l'excavació del dipòsit del sector occidental del poblat de Burriac (MIRÓ *et alii*, 1988: 32 i 69) fou possible la identificació de dos tipus de pasta per a les Dressel 1 d'imitació local. En el nivell més antic (80-70 aC) és del tipus «sandwich» de tradició ibèrica, pasta dura i bona cuita oxidant, de so metàl·lic, mentre que en el més modern (70-40 aC) recorda l'anterior però de més baixa qualitat. En conjunt, a Mataró la pasta tipus «sandwich» representa el 44 % de les àmfores estudiades, i la «tarraconense», similar a les produccions de Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3-2, el 55 %, oxidant, amb dos subtipus segons el desgredant. L'anàlisi mostra una certa evolució. La de «sandwich» és més antiga. Després conviuen un cert temps, i la «tarraconense» s'acaba generalitzant cap a mitjan segle I aC. D'altra banda, la datació del 80-70 aC de Burriac segueix essent la més antiga per a aquestes àmfores.

Un altre treball (COMAS *et alii* 1987) permeté identificar aquest mateix tipus amfòric en d'altres jaciments del Maresme (Badalona, Mataró, Burriac, ancoratges de Vilassar, Cabrera i Mataró Nord). Si bé no podem

atribuir un origen concret a aquestes àmfores, amb tota probabilitat tenen un origen local o regional (potser el forn ibèric de Santa Cecília o a Ca l'Arnau en les seves produccions inicials) i representen les primeres exportacions de vi del Maresme en el primer quart del segle I aC. D'altra banda, la pasta de factura típicament ibèrica del nivell més antic ens indica que no podem atribuir per principi la tècnica romana en el procés de la seva fabricació. Els terrissers serien indígenes habituats a una altra tècnica més pròpia d'ells, això sí, ja romanitzats culturalment i formant part de l'entorn del nou món que els envoltava.

Les escasses Lamboglia 2 (fig. 14, núm. 1) venen d'*Illuro* (Carrer Nou 54, sobretot, amb una datació de 75-50 aC): un total de set exemplars, dues gairebé senceres, la majoria amb pasta tipus «sandwich» de tradició ibèrica, gairebé idèntica a les del nivell més modern de Burriac i en algun cas «tarraconense» (GARCIA, GURRI: 1996-97: 399-402 i fig. 1 i 409). Val a dir que si es disposa només de material fragmentari com les vores, és difícil a vegades diferenciar-les de les Dressel 1 (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: 43-44). Tenim, per tant, un segon envàs per a vi imitat de l'homònim itàlic adriàtic, i a Mataró formant part d'aquest comerç ben bé des del principi de la seva existència.

Aquest mercat es consolida amb la Tarraconense 1 (fig. 14, núm. 3) (ídem: 44-55; ÉTIENNE, MAYET 2000: 120-124; DELL'AMICO, PALLARÉS 2007: 68-78; BERNI, MIRÓ 2013: 65-67) i a la Vall de Cabrera s'incorporen altres localitats, des del Roser (Calella de Mar) a Cal Ros de les Cabres (el Masnou), abastant tot el litoral d'aquesta part del Maresme. Si observem les diferents variants tipològiques, que hem preferit agrupar en formes ovoides i fusiformes (MIRÓ, JÁRREGA 2019), fa la impressió que es tracta d'un envàs experimental, adaptant el perfil tant al procés de fabricació per fer rendible el seu transport via marítima i el reconeixement del seu contingut.

La Pascual 1 (fig. 14, núm. 4) (ÉTIENNE, MAYET 2000: 110-120; DELL'AMICO, PALLARÉS 2007: 78-85; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: 55-64), una forma genuïnament laietana, es la que més es fabrica en les *figlinae* del Maresme i en general de la Laietània. Consolida el mercat interprovincial, centralitzat a la Gàl·lia, substituïnt en gran part l'itàlic de les Dressel 1 (per ex. BERNI, MIRÓ 2013: 67-68).

Degut als canvis del mercat internacional, les terrisseries laietanes s'adaptaven a la nova situació, imitant un envàs centre-itàlic, imitat al seu torn de models grecs de l'illa de Cos, la Dressel 3-2 (fig. 14, núm. 5), destinat a Roma i en segon lloc, molt probablement a Cartago

(ÉTIENNE, MAYET 2000: 125-131; DELL'AMICO, PALLARÉS 2007: 86-104; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: 64-75; BERNI, MIRÓ 2013: 75-81; BERNI MIRÓ 2020).

Contemporània a les altres en època augustiana, l'Oberaden 74 representa un mercat molt menys important, destinat bàsicament als campaments de la frontera germànica (ÉTIENNE, MAYET 2000: 131-135; DELL'AMICO, PALLARÉS 2007: 108-110; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008: 80-82; BERNI, MIRÓ 2013: 74; GONZÁLEZ CESTEROS 2015).

Passant a les marques (taula 2), en tenim un centenar, la immensa majoria sobre Pascual 1 i Dressel 3-2, amb un predomini de les primeres. D'entrada, la presència en un lloc no implica necessàriament que coincideixi amb la procedència. Només en els casos en què els fragments han aparegut recremats, amb defectes de coccio o es troben en certa quantitat puc atribuir-los al lloc on s'han trobat. Una dificultat afegida és quan les marques apareixen en pivots i no es pot diferenciar a quina de les dues tipologies pertanyen. L'estudi de Ramon Járrega i Piero Berni, basat en gran part en les troballes de Dressel 3-2 de Can Viader (2014), és una gran ajuda en aquest sentit, i una revisió dels pivots publicats fins ara molt probablement resoldria en gran part l'atribució a una o altra tipologia (BERNI 2019).

Les marques que es troben en llavi o coll són una minoria, i la classificació és, lògicament, més fàcil. Alguns noms poden aparèixer en més d'un tipus, IVILITHEOPHILI i P-BAEBI·TVTIC (Pascual 1 i Dressel 3) en tres, com L·VOLTEIL (Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 3). En conjunt, quan en el lloc de fabricació comptem amb una quantitat significativa de pivots, observem que la majoria no es marcava.

Moltes són abreviacions de dues a quatre lletres que pertanyen a noms d'esclaus associats a les *figlinae* i encarregats de la seva fabricació i gestió, tal com hem anat veient en el lloc corresponent, a vegades associats entre ells en el cas de les Dressel 3-2. En alguns casos, el nom està sencer o fàcilment llegible (AMARANTHI, FAMVLI o AEMVLI, etc.) i identifica el personatge en el mateix sentit. En un altre nivell, tenim alguns noms de personatges lliures (*ingenui*) (P-BAEBI·TVTIC, Q-FABI, L-VOLTEIL, ETC) i potser un llibert (IVL·PAP). A vegades la marca apareix en forma de *tria nomina* de lectura no segura (CLV, L·M·O, PL·TE, ETC.), *tria nomina* o *cognomen* (CHR) que serien els propietaris del vi o dels centres de producció de les àmfores. Tal com s'ha indicat anteriorment, un fet característic dels noms d'alguns d'aquests personatges sobre Dressel 3 (ACASTI, HILARI, AEMVLI) del Roser, potser els mateixos,

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

MARCA	CENTRE PRODUCTOR	TIPOLOGIA	LECTURA
ABDA	Torre Llauder	Pasc. 1?	
ABN	El Portell	Pasc 1/Dr. 3-2	
AC	El Morè	Pasc.1/Dr. 3-2	
ACI	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
ACASTI	El Roser/El Mujal	Dr. 3	<i>Acastus</i>
(...)AES	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
AGI	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
AMARANTHI	El Roser/El Mujal	Dr. 3	<i>Amaranthus Amaranthus</i>
AMET	Can Viader	Dr. 3-2	<i>Amethystus</i>
AND-ONS·VVL	Torre Llauder	Pasc. 1?	<i>Iulius And(...) Ons(...)?</i>
ANE/AVE	Torre Llauder	Pasc. 1?	
AR	Torre Llauder	Pasc. 1?	
AS	Torre Llauder	Pasc.1?	
ASC, ASCL?	Sant Sebastià	Dr. 3-2?	
ASE	El Roser/El Mujal	Pasc. 1?	
ASH	Can Rodon	Dr. 3-2	
AT	Torre Llauder	Pasc 1?	
B	Torre Llauder	Pasc. 1?	
BA	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	
P-BAEBI·TVTIC	El Morè	Pasc. 1	<i>Publius Baebius Tuticanus</i>
BL	Torre Llauder	Pasc. 1?	
BL	Can Rafart	Pasc. 1?	
BP/PB	Torre Llauder	Pasc. 1?	
C	Can Rodon	Dr. 3-2	
CHI	El Roser/El Mujal	Pasc. 1	
CHR	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
CHR	Can Rodon	Dr. 3-2	
CIBA	El Roser/El Mujal	Dr. 3	
CILO	Can Viader	Dr. 3-2	
CISSI	El Roser/El Mujal	Dr. 3	<i>Cissus</i>
CLV	Torre Llauder	Pasc. 1?	
CLV	El Morrell	Dr. 3-2?	
CR	Can Rodon	Dr. 3-2	
LDECI	Gran Via-Can Ferrerons	Pasc. 1	<i>Lucius Decius</i>
DEI	Torre Llauder	Pasc. 1?	
DI	Can Viader	Dr. 3-2	
D·L·I	Can Viader	Dr. 3-2	<i>D(...) L(ucius) Iu(...)</i>
DO	Can Viader	Dr. 3-2	
EMA?	Torre Llauder	Pasc. 1?	
EP^[...]DOM	Can Rafart	Pasc. 1?	
EVT	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	<i>Eutychius/Eutiches</i>
Q·FABI	Can Balançó	Dr. 1 <i>citerior</i>	<i>Quintus Fabius</i>
FAMVLI/AEMVLI	El Roser/El Mujal	Dr. 3	<i>Aemulus?</i>
FR/PR	Can Rodon	Dr. 3-2	
GER(...)	Can Rodon	Dr. 3-2	<i>Germanus?</i>
L·FVLVI	El Roser/El Mujal	Tar. 1	<i>Lucius Fulvius</i>
H	Torre Llauder	Pasc. 1	
H	Can Rafart	Pasc. 1?	

Taula 2. / Marques documentades en els centres de fabricació d'àmfores romanes al Maresme central i septentrional.

HCI	El Sot del Camp	Pasc. 1?	
L-HER-OPT	Torre Llauder	Dr. 3-2?	<i>Lucius Herennius Optatus</i>
L-HER-OP	Can Rafart	Pasc. 1?	<i>Lucius Herennius Optatus</i>
HILARI	El Roser/El Mujal	Dr. 3?	<i>Hilarus</i>
HYS	Torre Llauder	Pasc. 1?	
IMP	Torre Llauder	Pasc. 1?	
IN/NI	Torre Martina	Pasc. 1/Dr. 3-2	
IR/RI	Can Viader	Dr. 3-2	
IVL-PAP	El Roser/El Mujal	Pasc. 1	<i>Iulius Papus</i>
IVLL-THEOPHIL	El Roser/El Mujal	Pasc. 1	<i>Iulius Theophilus</i>
L?	Cal Ros de les Cabres	Pasc. 1	
LL	Torre Llauder	Pasc. 1?	
L-M-O	Can Viader	Dr. 3-2	<i>L(ucius) M(arcus) O(ptatus)?</i>
LP	Torre Llauder	Pasc. 1?	
M	Torre Llauder	Pasc. 1?	
MAA	Torre Llauder	Pasc. 1?	
MAR	Can Portell	Dr. 3-2	
MAX	El Roser/El Mujal	Dr. 2	
MVR	Can Viader	Dr. 3-2	<i>Murramus</i>
NC/NG	Torre Llauder	Pasc. 1?	
NES	Torre Llauder	Pasc. 1?	
NP	Torre Llauder	Pasc. 1?	
NYA?	Torre Llauder	Pasc. 1?	
OA	Veïnat St. Crist	Pasc. 1/Dr. 3-2	
OC	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
OPT	Can Rodon	Dr. 3-2	<i>Optatus</i>
OR	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
P	Torre Llauder	Pasc. 1?	
PA?	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
PANSCAVRI	Torre Llauder	Pasc. 1?	
PHIL	El Roser/El Mujal	Pasc. 1?	
PHILODAMVS + PHIL, PHILOD	El Sot del Camp	Pasc. 1/Ober. 74	<i>Philodamus</i>
PHR	Torre Llauder	Pasc. 1?	
PLTE	Veïnat St. Crist	Pasc. 1/Dr. 3-2	
POL	Sant Sebastià	Pasc. 1/Dr. 3-2	
PR	Torre Llauder	Pasc. 1?	<i>Primus/Primulus</i>
PR	Can Rafart	Pasc. 1?	<i>Primus/Primulus</i>
PR	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	<i>Primus/Primulus</i>
PRC	Torre Llauder	Pasc. 1?	
(...)PRI	Gran Via-Can Ferrerons	Dr. 3-2	<i>Primus/Primulus</i>
PRIM	Can Viader	Dr. 3-2	<i>Primus/Primulus</i>
QVA	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	<i>Quadratus?</i>
QTE(?)	Can Rodon	Dr. 3-2	
REO/REG	El Sot del Camp	Pasc. 1	
R-I	Can Viader	Dr. 3-2	<i>R(usticus) I(ulius)?</i>
R-L	Can Viader	Dr. 3-2	<i>R(us) L(ucius)?</i>
R-L-I	Can Viader	Dr. 3-2	<i>R(usticus) L(ucius) Iu(...)?</i>
R-L-IV	Can Viader	Dr. 3-2	<i>R(usticus) L(ucius) Iu(...)?</i>
RV	El Morè	Pasc. 1/Dr. 3-2	
RVS	Can Viader	Dr. 3-2	<i>Rusticus</i>
SEC	Torre Llauder	Pasc. 1/Dr. 3-2	<i>Secundus?</i>

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

SELE	Can Viader	Dr. 3-2	<i>Seleucus</i>
SRT	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	
SV	Torre Llauder	Pasc. 1?	
SVB	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	
T	Can Rodon	Dr. 3-2	
TER	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	
(...)TJO	El Sot del Camp	Pasc. 1	
V	Torre Llauder	Pasc. 1?	
V	Can Rodon	Pasc. 1/Dr. 3-2	
VE	Can Portell	Pasc. 1/Dr. 3-2	
VER, VERD	Torre Llauder	Pasc. 1?	
VIP?	Riera de Teià	Pasc. 1/Dr. 3-2	
L-VOLTEIL	El Sot del Camp	Tar. 1/Pasc. 1/Dr. 3-2	<i>Lucius Volteius/Volteilius</i>

Taula 2. / Marques documentades en els centres de fabricació d'àmfores romanes al Maresme central i septentrional.

es troben també en forns del Baix Llobregat de la mateixa època, expressió de la mobilitat geogràfica dels personatges i del procés de fabricació d'aquestes àmfores. I el mateix podríem dir del segell SEC de la Torre Llauder, en Dressel 3 del centre productor de Sant Vicenç dels Horts (BERNI, CARRERAS: 2013: n. 107).

Malgrat la quantitat de jaciments de què disposem, no n'hem documentat cap que compleixi les condicions «ideals» en un sol indret: trobar la vil·la, les instal·lacions vitivinícoles i el forn d'àmfores.

5. Conclusions generals

Hem vist que la Vall de Cabrera de Mar presenta una «excepcionalitat» dins de la Laietània ibèrica, i que Burriac en va ser el centre polític dels laietans, la capital, per dir-ho així (ZAMORA 2006-07: 328). En conjunt, Cabrera de Mar va ser un dels primers establiments urbans fundats pels romans en el NE de la *Hispania Citerior*, amb la funció de ser-ne el centre polític, administratiu i comercial, controlat per funcionaris itàlics que residien en luxoses residències i amb instal·lacions termals, potser procedents dels estaments militars amb la funció de gestionar i organitzar els nous territoris (PERA *et alii* 2016: 196). Protegit per les muntanyes però al mateix temps obert al mar, del qual dista 1 km, amb aquests antecedents i la llarga trajectòria econòmica i comercial i de relacions exteriors, és lògic que fos igualment pionera en la producció i exportació del vi laietà. A Burriac emmagatzemaven, consumien i apreciaven el vi itàlic al llarg del segle II. Així doncs, no és gens estrany que des de finals d'aquest segle i sobretot a partir del següent a Can Mateu / Ca l'Arnau es fabriquessin *exportessin produccions en les Dressel 1 citerior* i mig segle després o menys les Tarraconense 1. Més al sud, s'incorporaren al negoci del vi les vil·les de Cal Ros de les Cabres, Can Vilà i Gran Via-Can Ferrerons. En canvi, les terrisseries de la zona septentrional (Can Viader, El Roser / El Mujal, el Morè) apareixen als voltants del canvi d'era, en anys d'August, perdurant fins als anys 60-80 dC.

La fundació d'*Iluro* durant el primer quart del segle I aC probablement fou l'element clau per a l'organització, control i exportació del vi produït a la comarca. Per la seva ubicació, la ciutat, ben comunicada també per terra gràcies a la Via Augusta i les vies secundàries amb altres localitats litorals i prelitorals, va ser la receptora dels productes de l'interior per ser embarcats, fins arribar a ser un important centre econòmic i comercial (GARCIA ROSELLÓ 2017: 390). I no hem d'oblidar les terres internes del Vallès Oriental, al voltant de Caldes de Montbui - *Aquae Calidae*, productores de l'afamat vi de Lauro, embarcat via fluvial pel Tordera, i ben comunicades amb *Iluro* per la via de Pàrpers.

El poblament romà en el seu conjunt es concentra en el Maresme, als voltants de *Baetulo* i *Iluro*, mentre que *Barcino* ocupa un lloc secundari i al Baix Llobregat s'observa un poblament més dispers (fig. 15). Independentment que el Maresme hagi estat objecte de més intervencions arqueològiques, sembla clar que també va ser la més densament poblada de la Laietània litoral i que totes dues ciutats tingueren un lloc important en la centralització de les vil·les al seu voltant.

La riquesa d'aquestes vil·les a partir d'August es fa palesa en la seva part urbana, fins al punt que les troballes d'*opus signinum*, *tesselatum* o *sectile* com a restes de parets decorades, paviments i mosaics són com una mena de fòssil-director d'aquesta riquesa i prosperitat econòmica, l'origen de la qual l'hem de buscar en aquest negoci tan rendible, sovint especulatiu i canviant, del vi laietà. Aquesta situació és visible fins a època flàvia, i a partir d'ací sembla decaure. Tanmateix, tots aquells

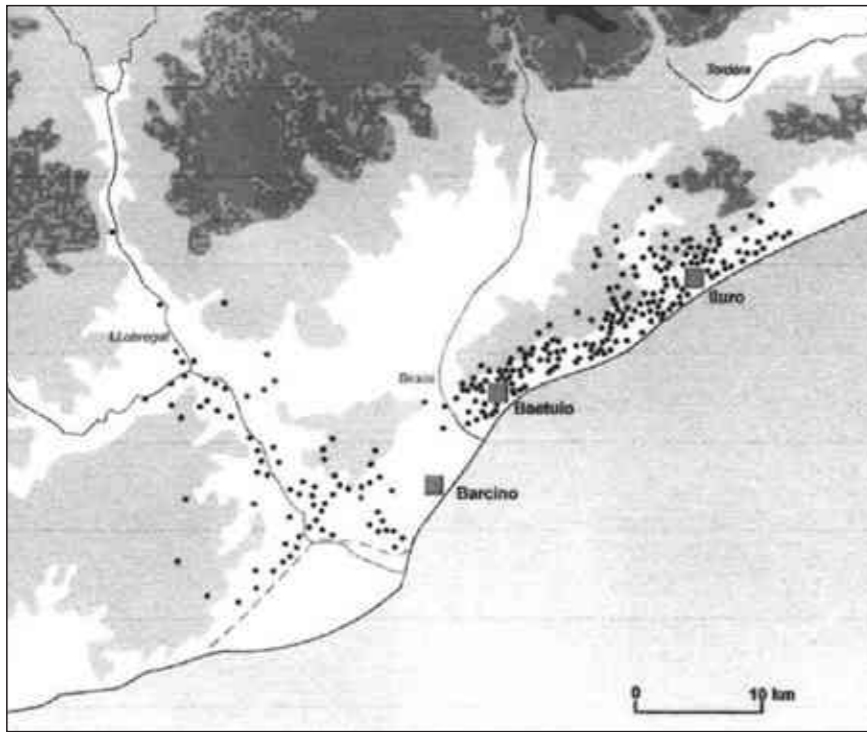

Fig. 15. / Poblament romà en el territori de Barcino, Baetulo i Iluro (REVILLA 2008: fig. 2, segons M. Prevosti i J. M. Solías).

establiments no desapareixen. Moltes vil·les perduren fins el Baix Imperi i més tard: El Morè, Torre Llauder, Veinat de Sant Crist, Gran Via-Can Ferrerons, Cal Ros de les Cabres, etc. Es produeix sens dubte un canvi en el mercat. A vegades se segueix fabricant vi, altres vegades es reconverteixen els centres. Sembla segur que s'incrementa el consum local en el Baix Imperi. La prosperitat de les ciutats, de Baetulo en tot cas, ja no és tan evident des d'època severa i s'inicia el seu declivi. Les vil·les rurals –el camp, en definitiva– semblen ocupar el seu lloc (PREVOSTI 1981: 557).

Pel que fa als habitants d'aquestes vil·les, serien els propietaris de les terres, de tipus mitjà, els qui hi vivien, però els de les més luxoses, potser temporalment, residirien a la ciutat, a Tarragona i sobre tot a Barcelona, però també a Badalona i Mataró, tal com sembla indicar-ho l'epigrafia lapidària (*idem*: 534). Més en concret, tenint en compte diversos factors, l'autora considera 27,3 ha (109 iugera) per establiment, és a dir, una propietat mitjana (*idem*: 536). La principal indústria és l'amfòrica (10 forns i 56 marques) i per tant la producció de vi va ser la base de l'economia agrícola a la comarca en els segles des de la segona meitat del segle I aC fins als inicis de l'època flàvia, per altra banda ben descentralitzada si considerem la quantitat de marques (*idem*: 538-539).

Considerant en conjunt les ceràmiques fines de l'Alt Imperi (la sigil·lata clara A essent la més abundant) i les escultures trobades en les vil·les, M. Prevosti dedueix que l'època més pròspera econòmicament de la zona va ser el segle II dC fins la primera meitat del següent. Un clar indicatiu són els mosaics, molts d'època severa, i la principal font d'aquesta prosperitat va ser molt probablement el vi (*idem*: 532; 555-557). A aquestes apreciacions hi hem d'afegir la pervivència de diverses instal·lacions vitivinícoles després de l'Alt Imperi, formant part d'un entorn socioeconòmic ben diferent. Per tant, la producció de vi continuava, amb d'altres contenidors que encara no hem identificat, alguns potser no amfòrics, i en conseqüència desconeixem l'abast d'aquest mercat. Sabem que a Tarraco es va continuar fabricant la Dressel 2 fusiforme en el segle II i principis del III dC (per ex. JÁRREGA, OTIÑA 2008). El mercat exterior de la Dressel 2 laietana, el més important sens dubte, no arriba més enllà dels inicis de l'època flàvia, com hem intentat demostrar recentment (BERNI 2015; BERNI, MIRÓ, 2020). Per tant, falta saber què va passar al Maresme a partir de la dinastia Flàvia pel que fa a l'origen de la seva prosperitat en aquells anys.

Pel que fa als beneficiaris d'aquest comerç, a més de les elits de Baetulo i Iluro en la seva zona d'influència, no podem oblidar les de Barcino. En concret, podem esmentar els *Herenii Optati* de la Torre Llauder i els *Pedanii Clementes* del Veral de Vallmora i la seva vinculació amb la colònia, que, com hem vist, varen participar en el negoci del vi del Maresme.

Resumint, i seguint M. Prevosti (2019: 122), des de finals de la República i durant el principat d'August, el litoral català, però també el més meridional fins a Sagunt i València, es dedica al negoci del vi dins de circuits comercials via marítima. Els protagonistes en són les famílies d'origen itàlic, romà i, sobretot, les elits locals, enriquides amb aquest comerç, i també els lliberts i personatges d'origen servil, vinculats a aquestes famílies. Aquesta relació va representar un mecanisme de promoció social, ja que fins i tot propietats d'emperadors eren en mans de lliberts imperials.

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

Addendum

Un cop redactat el treball, he tingut coneixement de la Memòria de les intervencions dutes a terme entre 2002 i 2004 al jaciment de Can Jalpí (Arenys de Munt) (informació de Piero Berni). En nivells d'amortització de primers decennis del segle I dC varen aparèixer fragments recremats, sobretot de Dressel 3-2, després de Pascual 1 i, en menor proporció, Tarraconense 1. Destaca un pivot amb la marca ATHE(...). El forn devia estar a prop, i tindríem per tant un altre centre productor d'àmfores. Bibliografia: Bosch, M., Vidal A.: *Intervenció arqueològica, Memòria científica. Prospecció, control d'obra i excavació arqueològica al jaciment de Can Jalpí*. Generalitat de Catalunya, Direcció General del Patrimoni Cultural.

Bibliografia

AGUILERA, A.; REVILLA, V. (1994): Artesanado cerámico y estadística. Análisis de las producciones anfóricas del taller de Can Portell (Mataró, El Maresme). *Laietania* 9, 217-232. Mataró.

ARQUEOCIÈNCIA S.C.P. (1997): El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, el Maresme). *Excavacions arqueològiques a Catalunya* 13. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. Barcelona.

BARBERÀ, J.; PASCUAL, R. (1979-1980): Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera). *Ampurias* 41-42, 203-242. Barcelona.

BELTRÁN LLORIS, M. (1970): *Las ánforas romanas en España*. Zaragoza.

BENET, C.; FÀBREGA, X.; MACÍAS, J. M.; REMOLÀ, J. A. (1991-92): La intervenció arqueològica a la variant de Mataró de la carretera N-II. *Tribuna d'Arqueologia*, Generalitat de Catalunya, 53-64. Barcelona.

BERNI, P. (2010): Epigrafia sobre *amphorae, tegulae, imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona, a Gorostidi D.: *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes*. Documenta 16, IEC, ICAC, 153-210. Tarragona.

BERNI, P.; CARRERAS, C. (2013): Corpus epigràfic de segells en àmfores, *dolia, tegulae* i gerres de ceràmica comuna oxidada del Baix Llobregat, a *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Baix Llobregat*, 127-285. IEC, ICAC, Barcelona.

BERNI, P.; MIRÓ, J. (2013): Dinàmica socioeconòmica en la Tarraconense Oriental a finals de la República y comienzos del Imperio. El comercio del vino a través de la epigrafía anfórica, a *Tarraco Biennial. Actes Ier Congrès Internacional d'arqueologia i Món Antic*, 63-83. Tarragona.

BERNI, P.; MIRÓ, J. (2020): Le vin léétanien et de Tarraco à Carthage. Contribution de l'épigraphie amphorique à la connaissance du développement économique de la Léétanie à l'époque julio-claudienne. *Antiquités Africaines* 56, 129-159. CNRS, Aix-en-Provence.

BERNI, P.; MIRÓ, J. (en premsa): Los vinos de la Laietania. Aportación de los *tituli picti* en ánforas Dressel 3-2. Homenatge a Fanette Laubenheimer.

BERTRÁN DE HEREDIA, J.; COMAS I SOLÀ, M. (2009): Instal·lacions vinícoles a domus. Els exemples de Barcino i Baetulo, a *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del symposium*. Documenta 7, 151-165. ICAC, Tarragona.

BRUN, J.P. (2004): *Archéologie du vin et de l'huile dans l'Empire romain*. Paris.

BURÉS, L.; MARQUÈS, A. (1991): La vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou). Notícia de les darreres campanyes d'excavació. *Laietania* 6, 115-118. Mataró.

BURJACHS, F.; DEFAUS, J. M.; GARCIA, L.; MIRET, M.; SOLÍAS J. M. (1987): Un centre laietà productor d'envasos vinaris a Malgrat (Maresme), a *El vi a l'antiguitat, producció i comerç al Mediterrani Occidental*. Monografies Badalonines 9, 224-228. Badalona.

BUSQUETS, C.; GURRERA, M. (2019): Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana. *Laietania* 20, 171-184. Mataró.

CARRERAS, C. (2009): Del Mujal a Xanten: noves visions del comerç romà de vi de la Tarraconense, a *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del symposium*, 168-178. Tarragona.

CARRERAS, N.; PUERTA, C.; RIGO, A. (1996-97): Evolució de l'ocupació i explotació del territori al Maresme (segle II aC - segle III dC), a partir de les darreres excavacions a la Vall d'Argentona. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVI, 377-395. Girona.

CAZORLA, F.; COLL, R.; JÁRREGA, R. (1997): Els darrers jaciments arqueològics descoberts a Premià. Una aportació a l'inventari arqueològic de Premià de Dalt i Premià de Mar (El Maresme), a *XIII Sessió d'Estudis Mataronins*, 177-202. Mataró.

CELA, X.; CHADWICK, E.; MARTÍ, C.; PUERTA, C. (1994): L'excavació al carrer d'en Pujol 43-45. La troballa d'un tresoret d'aurei d'època clàudia a Iluro (Mataró, El Maresme). *Laietania* 9, 133-158. Mataró.

CERDÀ, J.A.; PÉREZ, S. (1991): Darreres excavacions d'urgència fetes davant del Clos Arqueològic de Torre Llauder. *Laietania* 6, 127-147. Mataró.

CERDÀ, J. A.; GARCIA ROSELLÓ, J.; MARTÍ, C.; PUJOL, J.; PERA, J.; REVILLA, V. (1997): *El cardo maximus* de la ciutat romana d'Iluro (*Hispania Tarraconensis*). *Laietania* 10, 3 volums. Mataró.

CLARIANA, J. F. (1988): El forn d'amfores del càmping «Costa de Levante» (Mataró). *Sessió d'Estudis Mataronins*, 13, 161-168. Mataró.

CLARIANA, J.F. (2002): La vil·la romana del Sant Crist de Cabriels (El Maresme): interpretació i estudi dels materials recuperats en el decurs de la seva destrucció. *Laietania* 13, 107-157. Mataró.

CODEX S.C.C.L. (1992): *Memòria de les excavacions dels jaciments arqueològics afectats per la construcció de la variant de Mataró: Can Portell*. Mataró.

CODEX S.C.C.L. (1995): *Autopistes i arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya. Barcelona.

CODEX S.C.C.L.(1997): *El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, Maresme)*. Excavacions arqueològiques a Catalunya 13. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

COLL, R.; PREVOSTI, M.; CAZORLA, F.; MONTLLÓ, J. (2002): Can Vilà (Premià de Dalt, El Maresme): un jaciment ibèric de plana amb producció ceràmica, després romanitzat. *Laietania* 13, 69-106. Mataró.

COLL, R.; PREVOSTI, M.; BAGÀ, J. (2016): Primeros resultados del estudio del taller anfórico de la Gran Via - Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona), a *Amphorae Ex Hispania: paisajes de producción y consumo*. Monografías Ex Officina Hispana III, 120-138. Tarragona.

COMAS i SOLÀ, M. (1997): *Baetulo. Les marques d'amfóra*. IEC, Museu de Badalona.

COMAS, M.; MARTÍN, A.; MATAMOROS, D.; MIRÓ, J. (1987): Un tipus d'amfóra Dressel 1 de producció laietana, a *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana*. Museu de Granollers, 372-378.

CORSI-SCIALLANO, M.; LIOU, B. (1985): Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4. *Archaeonautica* 5. CNRS, Paris.

COSTA OLLER, F. (2015): *El camí real de Parpers*. Per camins històrics II. Mataró.

DE SOTO, P. (2019): El transport romà a través del Vallès, a *Laietania Interior: marques i terrisseries d'amfores al Vallès occidental i oriental*. Institut d'Estudis Catalans-ICAC, 197-213. Barcelona.

DELL'AMICO, P.; PALLARÉS, F. (2007): Le anfore de la *Laietania*. Appunti e riflessioni. *Archaeologia Maritima Mediterranea* 4, 53-133. Pisa-Roma.

ÉTIENNE, R; MAYET, F. (2000): *Le vin hispanique*. Paris.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1983): *Inscriptions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del Maresme)*. Mataró.

GARCIA ROSELLÓ, J. (2017): Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Citerior). *Laietania* 19. Mataró.

GARCIA ROSELLÓ, J.; ZAMORA, D. (1993): La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietania Ibèrica. *Laietania* 8, 147-179. Mataró.

GARCIA ROSELLÓ, J.; GURRI, E. (1996-1997): Les imitacions laietanes d'amfores itàliques a la zona central de la comarca del Maresme en època tardorepublicana. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVI, 397-424. Girona.

GURRI, E., SÁNCHEZ E. (1996-1997): El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, Maresme), un centre productor de vi laietà. *Tribuna d'Arqueologia*, Generalitat de Catalunya, 24-34. Barcelona.

GURRI, E.; COSTA, J.; BAGUR, F.; MEDRANO, J. (1998): Un centre productor de vi laietà: El Moré (Sant Pol de Mar, el Maresme). De la realitat arqueològica a la virtual, a *Actes del Congrés «El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental»*, Monografies Badalonines 14, Museu de Badalona, 563-568. Badalona.

IZQUIERDO, P. (2009): Els ports del litoral tarraconense i el seu paper en el comerç del vi, a *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del symposium*. Documenta 7. ICAC, 179-191. Tarragona.

JÁRREGA, R. (1987): Un possible taller i una nova «estampilla» amfòrica de la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres a Ocata, a *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, Actes. Museu de Badalona, 246-249. Badalona.

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'amfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietania en època tardo-republicana i alt-imperial

JÁRREGA, R. (2009): La producció vinícola i els tallers d'amfores a l'Ager *Tarraconensis* i l'Ager *Dertosanus*, a *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del symposium*. Documenta 7. ICAC, 99-123. Tarragona

JÁRREGA, R. (2016): Los *nomina* en las marcas de ánforas de las formas Pascual 1 y Oberaden 74. Contribución al estudio de la producción de ánforas vinarias en el noreste de la *Hispania Citerior* en época de Augusto. *Revista d'Arqueologia de Ponent* 26, 73-96. Lleida.

JÁRREGA, R. (2018): Los *nomina* en la epigrafía anfórica de las ánforas Dressel 2-4 del NE de la *Hispania Citerior*. Cambios estructurales e implicación de las élites urbanas. *Saguntum* 50, 175-2012. Valencia.

JÁRREGA, R.; OTIÑA, P. (2008): Un tipo de ánfora tarraconense de época medioimperial (siglos II-III): la Dressel 2-4 evolucionada, a *SFECAG, Actes du Congrès de l'Escala-Empúries*, 281-286.

JÁRREGA, R.; BERNI, P. (2014): El taller de ánforas de Malgrat de Mar (Barcelona): arqueometría y epigrafía, a *As Produções cerâmicas de imitação na Hispania*, I, 393-403. Porto.

JÁRREGA, R.; BERNI, P. (2015): *Lucius Decius*: nuevo personaje sobre ánfora Pascual 1 laietana. *Boletín Ex Officina Hispana* 6, 39-40.

LLEONART, R.; CLARIANA J.F. (1977): Un «lacus» romà a la finca de «Can Xacó» a Sta. Elena d'Agell (Cabrera). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* 3, 65-70. Mataró.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008): Tipologia i datació de les amfores tarraconenses produïdes a Catalunya, a La producció i el comerç de les amfores de la *Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual Guasch*. Monografies 8, Museu d'Arqueologia de Catalunya. Barcelona, 33-94.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008a): Las ánforas de la Tarraconense, a *Cerámicas hispanorromanas, Un estado de la cuestión*. Universidad de Cádiz, 689-724. Cádiz.

MARTÍN, A. (1998-1999): El conjunt arqueològic de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme). Un assentament romanorepublicà. *Tribuna d'Arqueologia*, Generalitat de Catalunya, 211-228. Barcelona.

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2004): Intervencions arqueològiques a Ca l'Arnau - Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-98, a *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, 376-407. Barcelona.

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2004a): Intervencions arqueològiques a Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme), 1997, a *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, 409-422. Barcelona

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2015): Consideraciones sobre las marcas en ánforas tarraconenses en la Layetania septentrional. Los casos de El Mujal - El Roser (Caella) y Can Rodon y Ca l'Arnau (Cabrera de Mar), a *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (s. I aC - I dC)*. Archaeopress Roman Archaeology 4, Oxford, 39-54.

MARTÍN MENÉNDEZ, A.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (2007): La vall de Cabrera de Mar. Focus inicial de la producció vitivinícola a la Laietania, a *Tallers ceràmics i producció agrícola. Estudis sobre el món rural d'època romana* 2, 69-82. Girona.

MARTÍN I OLIVERAS, A. (2004): Intervenció arqueològica al jaciment de la Peirota, 2000, a *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 618-625. Barcelona.

MARTÍN I OLIVERAS, A. (2009): Parc arqueològic Cella Vinaria (Teià, Maresme, Barcelona). Descobrint el celler romà de Vallmora a *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del symposium*. Documenta 7. ICAC, 193-213. Tarragona.

MARTÍN I OLIVERAS, A. (2011-2012): Arqueologia del vino en época romana: el proyecto Cella Vinaria y el complejo vitivinícola de Vallmora (Teià-Maresme-Barcelona). Nuevas aportaciones a la investigación a «De vino et oleo hispaniae. Áreas de producción y procesos tecnológicos del vino y del aceite en la Hispania romana». Murcia, 2010. *Anales de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Murcia* 25-26, 113-139. Murcia.

MARTÍN I OLIVERAS, A.; RODÀ, I.; VELASCO, C. (2007): Cella vinaria de Vallmora (Teià, Barcelona). Un modelo de explotación vitivinícola intensiva en la Layetania, *Hispania Citerior (s. I aC- s. V dC)*. *Historia Antiqua* 15, 195-212. Pula.

MARTÍN I OLIVERAS, A.; BAYÉS i COLOMER, F. (2009): Cella vinaria de Vallmora (Teià, Maresme, Barcelona). Estudi per a la reconstrucció de dues premses romanes, a *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui. Actes del symposium*. Documenta 7. ICAC, 215-248. Tarragona.

MARTÍNEZ FERRERAS, V. (2014): *Ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (s. I aC-I dC)*. Caracterización arqueométrica. Archaeopress, Oxford.

MATAMOROS, D. (1991): Els ancoratges antics de Vi-lassar de Mar / Cabrera de Mar i de Mataró (El Maresme). *Laietania* 6, 85-98. Mataró.

MESTRE, J. M. (1978): Un forn de ceràmica romana a Argenton. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* 5-6, 170-171. Mataró.

MIRÓ, J. (1980): Els materials de procedència submarina del Museu Municipal de Mataró. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* 11-12, 381-392. Mataró.

MIRÓ, J. (1982-1983): La producció d'àmfores al Maresme: una síntesi. *Laietania* 2-3, 227-244. Mataró.

MIRÓ, J. (1986): Une inscription peinte avec date consulaire sur une amphore Dressel 1B de l'oppidum de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelone). *Documents d'Archéologie Méridionale* 9, 201-205.

MIRÓ, J. (1988): *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I aC - I dC)*. BAR International Series 473. Oxford.

MIRÓ, J. (1991): Un conjunto de ánforas tardo-republicanas de un silo del poblado ibérico de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona). *Saguntum* 24, 53-67. Valencia.

MIRÓ, J. (2020): *Barcino* augustea y julio-claudia. Dinámica socio-económica de la producción y el comercio del vino layetano. *Spal* 29.2, 205-234. Sevilla.

MUÑOZ, V.; PUERTA, C. (2020): Can Cruzate, una *domus* benestant al cor de la ciutat romana d'Iluro. *Laietania* 21, 77-95. Mataró.

NOÉ, J. (1982-83): Estudi dels fragments de premsa romana trobats al veïnat de Can Sans de Llaveneres. *Laietania* 2-3, 224-227. Mataró.

OLESTI, O. (1995): El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC). *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Mataró.

PALACÍN, C.; PÉREZ, J.; RULL, G. (2020): Epigrafia amfòrica i *roman open data*: les àmfores del litoral central de Catalunya com a cas d'estudi. *Laietania* 21, 97-130. Mataró.

PASCUAL, R. (1977): Las ánforas de la Layetania, a *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude typologique des amphores. Actes du colloque de Rome*. École Française de Rome, 47-96. París-Roma.

PASCUAL, R. (1981): Exploración submarina entre Llaveneres y Mataró (Barcelona). *Ampurias* 43, 217-251. Barcelona.

PASCUAL, R. (1991): Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes. *Cuadernos de Arqueología* 5. Barcelona.

PEÑA CERVANTES, Y. (2010): Torcularia. *La producción de vino y aceite en Hispania*. ICAC, Documenta 14. Tarragona.

PERA, J., SOLER, A. (1982-1983): Aproximació a la carta arqueològica del terme de Sant Pol de Mar (El Maresme). *Laietania* 2-3, 259-285. Mataró.

PERA, J.; CARRERAS, C.; ROMANÍ, N.; RODRIGO, E.; PADRÓS, N.; DE SOLÀ, G. (2016): El proceso de implantación territorial romana en el NE de la Provincia citerior en el siglo II aC, a *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania republicana*. Zaragoza.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró.

PREVOSTI, M. (2019): Poblament i economia agrària al Conventus Tarraconensis, les illes Balears i les Pitiüses. *Catalan Historical Review* 12, 119-135. Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1987): El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones, a *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, Actes. Museu de Badalona, 199-210. Badalona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1987-1988): La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, Maresme). *Tribuna d'Arqueologia*, 125-132. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1988): *Torre Llauder. Mataró, vil·la romana*. Guies de jaciments arqueològics. Museu Comarcal del Maresme - Generalitat de Catalunya. Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (2007): El taller ceràmic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme), a *Tallers ceràmics i producció agrícola. Estudis sobre el món rural d'època romana* 2. Girona, 47-68.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (2010): Torre Llauder, *figlina amphoralis*. *Rei Cretariaes Romanae Favtorvm* Acta, 41, 481-489. Bonn.

PREVOSTI, M.; COLL, R.; BAGÀ, J. (2015): Sobre el moment fundacional de la vil·la romana de la Gran Via - Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona), a *II Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. Tarraço Biennal*, 2014, 199-205. Tarragona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F.; OROBITG, M. (2019): La cella vinaria baix-imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, Maresme). *Laietania* 20, 187-199. Mataró.

3. El Maresme central i septentrional. Centres de fabricació d'àmfores (*figlinae*) i d'instal·lacions vitivinícoles (*torcularia*). Una aportació a l'estudi de la producció del vi a la Laietània en època tardo-republicana i alt-imperial

PUERTA, C.; RODRÍGUEZ, M. (1987): Una indústria urbana de producció de vi a Baetulo (Badalona), a *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, Actes. Museu de Badalona, 183-188. Badalona.

PUJOL, J. (1980): Estudi dels materials d'una vil·la romana al veïnat de Can Sans de Llaveneres. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 11-12, 393-407. Mataró.

PUJOL DEL HORNO, J.; GARCIA ROSELLÓ, J. (1994): El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró) i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro. *Laietania* 9, 89-129. Mataró.

REVILLA, V. (1995): Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC - III dC). *Cuadernos de Arqueología* 8. Barcelona.

REVILLA, V. (2008): La villa y la organización del espacio rural en el litoral central de Cataluña: implantación y evolución de un sistema de poblamiento, a *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense*, I, Museu d'Arqueologia de Catalunya - Institut d'Estudis Ilerdencs - Generalitat de Catalunya - Diputació de Lleida, 99-123. Barcelona.

RIBAS, M. (1966): *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. Excavaciones arqueológicas en España*, 47. Madrid.

RIBAS, M. (1972): La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *Noticiario Arqueológico Hispánico*, serie arqueològica 1, 117-180. Madrid.

RIBAS, M. (1983): Un taller d'àmfores a Mataró. *Pyrenae* 19, 281-285. Barcelona.

RODÀ, I. (1991): Les activitats econòmiques, a *Història de Barcelona, I, la ciutat antiga*, 385-418. Enciclopèdia Catalana - Ajuntament de Barcelona.

RODÀ, I.; MARTÍN i OLIVERAS, A.; VELASCO, F.; ARCOS, R. (2005): Personatges de *Barcino* i el vi laietà. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (Quarhis)* 1, Museu d'Història de la Ciutat, 46-57. Barcelona.

SAMM (1977): *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Museu Municipal de Mataró.

SOLER, A. (1978): Noves troballes al Morè. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 8-9, 269-273. Mataró.

TCHERNIA, A. (1971): Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire. *Archivo Español de Arqueología* 44, 38-85. Madrid.

TREMOLEDA, J. (2005): Un nou inversor itàlic en la viticultura de la Tarraconensis: Publi Baebi Tuticà. *Pyrenae* 36.2, 115-140. Barcelona.

TREMOLEDA, J. (2008): Les instal·lacions productives d'àmfores tarraconenses, a *La producció i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual Guasch*. Monografies 8, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 113-150. Barcelona.

ZAMORA MORENO, D. (2006-2007): L'oppidum de Burriac. Centre de poder polític de la Laietània ibèrica. *Laietania* 17. Mataró.

BERNI P. (2019): Dynamiques économiques de la production es tu commerce des amphores Dressel 3-2 léétaniennes. *Revue Archéologique de Narbonnaise* 50-51, 223-236.

GONZÁLEZ CESTEROS H. (2015): Hallazgos de productos tarraconenses en la frontera germana. Un mercado secundario, a *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (s. I a.C.-I d.C.)*. Archaeopress Roman Archaeology 4, Oxford, 205-220.

MIRÓ, J.; PUJOL, J.; GARCIA, J. (1988): El dipòsit del sector occidental del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s. I aC). *Laietania* 4. Mataró.

MIRÓ, J.; JÁRREGA, R. (2019): Ánforas ovoides del noreste de la *Hispania Citerior Tarraconensis en época tardorepublicana*. *Ensayo de síntesis*, a *The Ovoid Amphorae in the Central and Western Mediterranean*. Archaeopress, Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 13, Oxford, 148-174.

Epigrafia amfòrica i cultura material del darrer terç del segle I aC al Maresme septentrional: noves dades del jaciment de Can Bel (Pineda de Mar)

Vanessa MUÑOZ RUFO CEAHM
Fragments. Arqueologia i gestió del patrimoni.

Victor REVILLA CALVO
CEAHM – UBICS / Universitat de Barcelona

Resum

S'estudia un conjunt de ceràmica format per vaixel·la de taula (amb imitacions locals de formes de sigil·lada itàlica contemporànies), ceràmica de cuina i àmfores Tarraconense 1, recuperat en una excavació d'urgència realitzada a Can Bel (Pineda de Mar). Algunes de les àmfores van ser marcades amb segells que inclouen diverses formes onomàstiques. La seva distribució geogràfica abasta tot el litoral català i l'àrea de Narbona. L'estudi d'aquests segells permet aprofundir en el context socioeconòmic i cultural en què es produí l'extensió de la viticultura al litoral central català. La datació del conjunt es pot situar dins el darrer terç del segle I aC.

Paraules clau

Cultura material, àmfores, epigrafia de l'*instrumentum*, viticultura romana

Summary

A set of tableware (with local imitations of contemporary Italic sigillata forms), kitchen ceramics and Tarraconense 1 amphorae recovered from an emergency excavation carried out in Can Bel (Pineda de Mar) is being studied. Some of the amphorae were marked with stamps that include various onomastic forms. The geographical distribution of these stamps covers the entire Catalan coast and the Narbonne area. Its study allows us to deepen into the socio-economic and cultural context in which the extension of roman viticulture to the central Catalan coast took place. The dating of the set can be placed within the last third of the first century BCE.

Key words

Material culture, amphorae, instrumentum epigraphy, roman viticulture

1. Introducció

L'any 2017 es va efectuar una intervenció arqueològica al carrer Eivissa núm. 13 de Pineda de Mar (el Maresme), finca ubicada dins el perímetre de protecció del jaciment arqueològic de Can Bel. Aquest jaciment havia estat localitzat de manera fortuïta l'any 1996 durant la urbanització de la zona (CELA *et alii* 1999), que era preeminentment agrícola, i va ser declarat Espai de Protecció Arqueològica (EPA) l'any 1998 per preservar el jaciment de futures accions urbanitzadores. La motivació d'aquesta intervenció preventiva era la necessitat de la propietat de la finca, ubicada al carrer Eivissa núm. 13, de bastir una edificació de nova planta. Prèviament s'havia redactat un estudi d'incidència de l'obra sobre el jaciment de Can Bel, encarregat per la propietat. En aquest estudi es va detallar que no era necessari un seguiment de l'enderroc de l'edifici preexistent, però sí que calia fer un seguiment dels rebaixos per bastir la fonamentació, ja que existia la possibilitat de localitzar restes arqueològiques per sota del paviment de l'edifici preexistent (MUÑOZ 2016). El resultat d'aquest seguiment, efectuat l'any 2017, sota la direcció d'un dels signants d'aquest article, va ser positiu al localitzar-se una gran fossa amb material arqueològic abocat que es va excavar fins al seu exhauriment (MUÑOZ 2020).

2. El context de la troballa: els precedents

El jaciment de Can Bel se situa en un territori que ha aportat importants evidències arqueològiques de cronologia ibera i romana (Figura 1, núm. 1-2). Entre aquestes es pot esmentar, en primer lloc, la possible vil·la de Can Roig, que es troba només a mig quilòmetre del jaciment de Can Bel, sobre un turó al costat oest de la carretera nacional II (N-II) ja dintre ja del nucli urbà de Pineda de Mar. En aquest lloc es van identificar antigament algunes estructures arquitectòniques, en particular un *lacus*, i un ampli repertori de materials ceràmics de cronologia imperial. La vil·la es podria relacionar amb un aqüeducte rural que recollia les aigües de la vall de Pineda (ALMAGRO, SERRA RÀFOLS, COLOMINES 1945: 157-159, inclouen diverses notícies que remunten a les darreries del segle XIX). El lloc i, més concretament, l'aqüeducte han estat estudiats per diversos autors, però la manca d'excavacions científiques (tret d'una intervenció preventiva el 2006) ha impedit establir com va evolucionar l'ocupació (SOLER 1978a-b i 1985; CLARIANA I ROIG 1981; l'estudi més complet de l'aqüeducte continua essent PRAT I PUIG 1936). D'altres jaciments significatius, tot i que poc cone-

guts, són: Sant Jaume, amb materials ibèrics a la part alta del turó; el Sot d'en Merola, amb tres sitges ibèriques amb materials d'amortització del segle I dC; el jaciment de Mas Roger, un grup de sitges excavades als anys quaranta, sense cronologia definida; o Can Cànoves, interpretat com una escombrera d'un nucli rural (diverses troballes a ESTRADA 1969; SOLER 1979; ESTOL 1980; BURJACHS *et alii* 1987; OLES-TI 1995: 504-506).

Pel que fa a Can Bel, que és el que ens ocupa en aquest estudi, el jaciment es va localitzar de manera fortuïta durant la construcció de tres edificis de protecció oficial al carrer Sant Antoni, dins dels terrenys de l'esmentada masia dedicats al conreu, a principis de l'any 1996. La intervenció del Servei d'Arqueologia de la Generalitat no va poder impedir la destrucció de gran part del jaciment durant els rebaixos efectuats amb les màquines (corresponent a dues de les àrees edificables), tot i que diversos aficionats de la zona havien alertat de la destrucció. La localització de les restes va propiciar que s'efectués una intervenció arqueològica d'urgència a la zona que no s'havia rebaixat encara. Durant els rebaixos, de tres metres de fondària, es varen localitzar diversos murs de pedra, restes d'un paviment d'*opus signinum*, dues *dolia* senceres reforçades amb grapes de plom, restes humanes i ceràmica. La intervenció arqueològica es va dur a terme entre els mesos de març i abril del 1996, sota la direcció dels arqueòlegs Xavier Cela i Imma Subirats, amb l'ajuda de diversos peons i la maquinària de l'empresa constructora, i també amb la col·laboració desinteressada de diversos aficionats i arqueòlegs de la zona (CELA, SUBIRATS 1996; CELA *et alii* 1999). En el moment d'iniciar l'excavació es va poder constatar la destrucció total de les restes en més de tres quartes parts del solar. L'àrea conservada, al seu torn, estava afectada per diverses rases irregulars i arrasaments en superfície. El jaciment es va interpretar com una necròpolis rural relacionada amb la vil·la romana de Can Roig, ubicada a uns 500 metres del jaciment. Les restes arqueològiques documentades durant la intervenció de l'any 1996 corresponien (segons CELA *et alii* 1999) a:

- Hàbitat: es van localitzar diversos murs que sembla que formaven tres estances diferents, la primera pavimentada amb un *opus signinum* sobre una preparació de petits còdols; la segona, anomenada estança-pasadís, sense indicis de paviment; la tercera estança, la més oriental, tenia una banquetta adossada a un dels murs, però sense indicis de paviment. La datació de l'edifici es va fer amb els escadussers materials recuperats que formaven part de les estructures, i se li atorgà una cronologia post quem del segle I dC.

4 - Epigrafia amfòrica i cultura material del darrer terç del segle I aC al Maresme septentrional: noves dades del jaciment de Can Bel (Pineda de Mar) ■

- Tombes d'inhumació: el que restava de la necròpolis de Can Bel consistia en un conjunt d'onze tombes, de les quals només es varen excavar nou, per trobar-se fora de la zona afectada per l'edifici. Per la seva distribució espacial es van distingir tres grups de tombes: Grup A, format per tombes situades a un mateix nivell, sense superposicions, orientades amb la capçalera vers l'oest, datades cap a l'últim quart del segle I aC i el canvi d'era; Grup B, que correspon a un sol enterrament (tomba 10), morfològicament diferent a les anteriors, amb el fons de *tegulae* i coberta de *tegulae* a doble vessant; i Grup C, que correspon a un únic enterrament (tomba 11), morfològicament igual a l'anterior.

- Dipòsit d'ofrenes funeràries: al sud de l'àrea excavada, sobre l'estrat geològic estèril, es va localitzar un espai quadrangular de 180 per 140 cm, delimitat per pedres irregulars unides amb terra argilosa. Al seu interior es van trobar nombroses restes de fauna i ceràmica.

En vista de la importància de les restes documentades, i davant del perill imminent de destrucció per la continuació dels treballs d'urbanització de la zona, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va procedir a la delimitació del jaciment i a la seva declaració com a Espai de Protecció Arqueològica (EPA), el 16 de febrer de l'any 1998. La protecció del jaciment com a EPA implica que la llicència d'obres va condicionar a un estudi d'incidència de les obres sobre l'espai protegit, que s'ha d'entregar juntament amb la llicència d'obres.

Entre els dies 26 de juliol i 6 de setembre de l'any 1999 es va dur a terme una altra intervenció a l'EPA de Can Bel, dirigida per l'arqueòleg Albert Bacaria, motivada per uns rebaixos que s'havien d'efectuar per soterrar un col·lector de recollida d'aigües pluvials. En aquesta ocasió es va efectuar una rasa longitudinal d'uns 4 metres d'amplada i 4,5 metres de potència, per 150 metres de llargada, ubicada a banda i banda del carrer del Mig. El resultat d'aquesta intervenció va ser negatiu, i no es van localitzar restes constructives ni estrats arqueològics que es poguessin relacionar amb el jaciment romà (BACARIA *et alii* 1999).

3. La intervenció de 2017

Entre els mesos de febrer i maig de l'any 2017, i posteriorment a l'enderroc de l'edifici preexistent al carrer Eivissa núm. 13, es va procedir a fer un seguiment del desmuntatge del paviment del soterrani i de la fonamentació d'aquest edifici, i també dels rebaixos necessaris per bastir la nova fonamentació.

Durant aquest procediment es va localitzar una estructura negativa (UE 1004) de planta irregular, que no es conservava completa, ja que per la banda oest quedava tallada per la fonamentació i per l'altra quedava afectada per un pilar del soterrani de l'edifici preexistent. Les dimensions conservades de la fossa eren aproximadament uns 7,6 metres de llargada màxima conservada (E-O) per uns 4,3 metres d'amplada (N-S). El fons de l'estructura era còncau, amb una potència màxima conservada d'uns 0,6 metres. Al seu interior es van diferenciar tres abocaments: la UE 1001, formada per un nivell de sorres i argiles de color marró i textura sorrenca que s'estenia per tot l'interior de la fossa, és el nivell que va proporcionar més materials arqueològics; la UE 1002, amb restes de cendres i carbonets, que li donaven una coloració molt més fosca, i que es concentrava a la banda oest de la fossa, a tocar de límit de la obra; finalment, la UE 1003, un nivell molt més sorrenc que els anteriors, de color marró clar, amb menys material que la UE 1001, però de dimensions similars. La fossa estava excavada sobre el nivell natural, format per sorres fines, i no s'hi va poder relacionar cap altre nivell arqueològic o constructiu.

4. La cultura material

L'excavació de les tres UE identificades va aportar un conjunt de ceràmica diversificat format per diverses categories: vaixel·la de taula, ceràmiques comunes i de cuina, i àmfores (Figures 2 a 5).

4.1. La vaixel·la de taula i culinària

Aquesta categoria inclou, en primer lloc plats envernissats que imiten algunes de les formes de terra sigil·lada itàlica pròpies de la fase inicial d'aquesta producció. Els recipients es caracteritzen per una argila d'un color ataronjat intens (Munsell HUE 10R 6/8), dura, fina, compacta i ben depurada, però amb una gran quantitat de petites inclusions blanques i de mica daurada, a més d'algunes partícules de quars més grans. La matriu és coberta per un vernís vermellós, molt diluït i ben aplicat a tota la peça, però perdut en gran part (Munsell HUE 2.5YR 4/8 a 5/8).

El repertori inclou tres vores de plats de diàmetre reduït que reproduïxen el perfil de la forma Cons. 1.1 (figura 1, núm. 5). Aquesta forma concreta, en sigil·lada itàlica, té una cronologia general de 40-15 aC (CONSPECTUS 1990: 52). En segon lloc es van recuperar diversos fragments que permeten restituir el perfil d'un gran plat amb vora penjant lleugerament inclinada, amb un petit solc a la part superior que recorda els perfils dels plats

de la forma Cons. 10.1 (Figura 1, núm. 4); la cronologia dels plats en sigil·lada itàlica cobreix les primeres dècades del govern d'August (CONSPECTUS 1990: 69). D'altres exemplars destacables són un fragment de vora d'un petit vas, fons gairebé complet amb un peu anular molt robust, que també recorda la base d'alguns grans plats en sigil·lada itàlica, i la part central, motllurada, del que sembla una copa. Tots mostren les mateixes característiques d'argila i vernís ataronjats ja descrites (Figura 1, núm. 6-9; figura 4, núm. 5).

Els trets tipològics i de fabricació d'aquest conjunt suggereixen un intent de crear un petit repertori de vaixel·la de taula que seria fàcil de comercialitzar pel fet que remetia a productes reconeguts, la sigil·lada itàlica, que començava a arribar al litoral català a les darreries del segle I aC. L'escassetat d'aquests productes podria haver inspirat la creació de repertoris de substitució inspirats directament en l'esmentada sigil·lada. És interessant senyalar que no s'ha recuperat a Can Bel cap fragment de vaixel·la de taula de producció itàlica, que sí apareix, tot i que en poca quantitat, en els primers contextos augustals de la propera *Iluro* (CERDÀ MELLADO *et alii* 1996). Aquest fenomen de fabricació es constata en altres assentaments rurals del litoral català, inclús en un moment lleugerament posterior (per un exemple: MADRID, REVILLA CALVO 2010). El repertori recuperat a Can Bel podria haver estat fabricat en alguna de les terrisseries que es coneixen al territori, potser en la mateixa de la qual procedeix un conjunt d'àmfores Tarraconense 1 que proporcionen les dades més fiables per datar tot el conjunt (*vid. infra*). Però també es pot pensar en una procedència més llunyana, de qualsevol del gairebé centenar de centres de producció terrissera coneguts a l'àrea litoral i prelitoral catalana. Molts d'aquests centres van fabricar un ampli repertori d'*instrumentum* ceràmic amb funcions diferents (com a vaixel·la, com a contenidor d'emmagatzematge domèstic o per a ús *culinari*) ja en l'estadi inicial de la seva activitat (REVILLA CALVO 1995).

Cal destacar, per altra banda, un fragment de plat amb vora penjant decorada amb oves i perles a la part superior que mostra moltes coincidències amb alguns plats de vora similar i amb la mateixa decoració dins la producció Eastern Sigillata A (figura 1, núm. 3; figura 4, núm. 4); en concret la forma Hayes 9 / Kenyon 8 (tot i que el diàmetre del fragment no sembla gaire gran és més probable una atribució a aquesta forma que a la 10 de la tipologia proposada per Hayes). Les cronologies se situen entre els anys 80-60 i 30 aC o, de forma més precisa, entre 50 i 25 aC (HAYES 1985: 18, tav. II, 7-8). A Catalunya es troba ja en alguns contextos datats a la primera meitat del segle I aC d'Olièrdola (MOLIST 2014: 247, fig. 15.10). També apareix a altres assentaments i ciutats del

litoral oriental de la península, com Cartagena (PÉREZ BALLESTER 1987: fig. 145, 1.5). La decoració presenta algunes particularitats: en la part frontal del llavi, en lloc de la seqüència d'oves i fletxes alternades que és habitual, s'aprecia una única successió d'oves amb una distribució irregular (algunes es troben en contacte mentre que d'altres mantenen una certa separació) que indica un treball de decoració poc acurat. La superfície externa presenta marques de l'instrument utilitzat per allisar-la. L'argila del plat és de color ataronjat pàl·lid (Munsell HUE 5YR 6/8), dura i compacta, molt depurada, amb inclusions molt petites de color blanc i daurat. La peça presenta restes, gairebé perdudes, d'un vernís ataronjat fosc.

El repertori envernissat també inclou una peça molt particular per la seva forma i decoració, per a la qual no hem trobat paral·lels (figura 2, núm. 2; figura 4, núm. 1-3). Es tracta d'un element en forma de tub conservat en una llargada de 8,5 cm i una amplada màxima de 6,6 cm. El diàmetre extern del tub és de 4,8 cm, mentre que el intern, molt regular, és de 2,1 cm. L'argila és dura, compacta i ben depurada, amb alguna partícula de desgreixant blanc calcari visible a ull nu; el color és ataronjat viu, molt similar a l'argila de la vaixel·la de taula abans esmentada (Munsell HUE 10R 6/8). El vernís, molt diluït i que es conserva malament, és de color ataronjat més fosc (Munsell HUE 2.5YR 5/8). Les parets del tub eren reforçades per quatre nervis disposats a una distància bastant regular entre si, entre 2,7 i 2,9 cm. Dos es conserven íntegrament, mentre que els altres dos estan gairebé perduts. Els dos nervis conservats mostren una decoració de dues línies longitudinals. Els quatre espais que restaven entre els quatre nervis eren decorats per alineacions de motius impresos distribuïts en tres files entre cada nervi. Els segells es repeteixen en les diferents cares del tub, amb una distribució bastant regular i combinant-se de manera diferent en cada cas. Tot i així algunes línies de motius es van imprimir ocupant la part inferior d'un dels nervis. Aquest fet permet reconstruir el procés de fabricació de la peça: en primer lloc, elaboració del tub; a continuació, incorporació de cadascun dels nervis, quan l'argila del tub era encara fresca; finalment, impressió dels motius decoratius. Aquests són de quatre tipus: un cor, una fulla lanceolada, una ova i finalment un element de difícil interpretació, però que presenta similituds amb la representació de la proa d'un vaixell. Aquest motiu, que és més elaborat i se situa sempre en el centre de la composició, apareix a les quatre cares del tub, mentre que el motiu d'oves apareix només en dues, i la fulla i el cor en tres.

Finalment, cal considerar un petit conjunt de ceràmica de cuina format pels següents recipients (Figura 1, núm. 10-13): un plat de perfil exvasat, amb vora bisellada, lleugerament engruixida a l'interior i un peu massís; un

petit plat de perfil exvasat i vora no diferenciada; una vora, possiblement d'una cassola, de perfil carenat i vora lleugerament engruixida; i finalment un fragment d'un gran recipient tancat, possiblement una olla, amb vora poc exvasada i llavi diferenciat per un solc inferior. Tots els recipients es caracteritzen per tenir una pasta grollera, amb desgreixant de color blanc i punts de mica visible a ull nu, i una cocció oxidant. Els dos primers conserven restes de l'acció del foc.

4.2. Les àmfores i les seves inscripcions

Les UE excavades també van aportar un petit conjunt d'àmfores de la Citerior que corresponen a la forma Tarraconense 1 (Figura 2, núm. 1a-i). Aquesta forma es fabrica entre mitjan segle I aC i inicis de l'I dC (NOLLA, SOLIAS 1984-85; MIRÓ 1988; COMAS, CASAS 1989; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008a; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008b: 693-694; cronologia: 2008b: 697). L'argila es caracteritza per una matriu dura i rugosa, de coloració vermell més o menys intens (Munsell HUE 10R 5/8 i 2.5 YR 5/8) o marró fosc (Munsell 2.5 YR 4/6 i 5YR 5/3-5/4), amb abundants partícules de mica i quars visibles a simple vista. Aquests trets permeten situar el centre de producció en alguna de les terrisseries del territori proper o inclús en una terrisseria situada a les rodalies del mateix assentament (centres de producció al Maresme nord: MIRÓ 1988; REVILLA CALVO 1995: 262-272; produccions locals específiques: GARCÍA ROSSELLÓ, GURRI COSTA, 1996-97; OLESTI, 1996-97; MARTÍN MENÉNDEZ, GARCÍA ROSSELLÓ 2007; MARTÍN MENÉNDEZ 2015). L'estat del material recollit no permet gaires precisions pel que fa a la definició de la forma global i les característiques dels recipients. Tot i així els detalls tipològics de les vores permeten atribuir alguns fragments a les variants Tarraconense 1B (perfil lleugerament obert, amb una motllura superior destacada i un ressalt inferior que separa la vora del coll) i 1C (perfils verticals o molt poc oberts, lleugerament engruixits a la part superior, amb interior còncau i un esgraó interior que separa la vora del coll) (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008b; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2008b; MARTÍN MENÉNDEZ 2008b; MARTÍN MENÉNDEZ 2008).

També es van recuperar cinc segells pertanyents a tres noms diferents. Tots van aparèixer fragmentats (Figura 4). Aquest fet no impedeix una lectura gairebé segura de dos dels noms i definir algunes característiques paleogràfiques, a més de situar la seva posició sobre el recipient. En canvi, no es poden relacionar amb una forma amfòrica concreta, tot i que és molt possible que es tracti d'àmfores Tarraconense 1. Els noms identificats són els següents:

M · LOREI (Figura 3, núm. 3 i 8)

Posició: *in collo*; immediatament sota el llavi

Direcció de lectura: directa

Relleu: *litt. extantibus*

Cartel·la: rectangular

Paleografia i conservació: relleu ben definit; lletres de dimensions irregulars, amb la M més gran que la resta; interpunció poc marcada.

Comentari: el nom es conserva complet i la lectura no presenta dificultats.

Referència: GIV-13-2017-1001-13

M · LOR[.] (Figura 3, núm. 4 i 9)

Posició: *in collo*

Direcció de lectura: directa

Relleu: *litt. extantibus*

Cartel·la: rectangular

Paleografia i conservació: lletres de dimensions irregulars; M ampla, O més reduïda; interpunció de forma aproximadament triangular.

Comentari: només es conserva la part inicial del nom. Referència: GIV-13-2017-1001-12

ARCELA^{AV}[.] (Figura 3, núm. 1 i 6)

Lectura: *Arcelauo*

Posició: *in collo*

Direcció de lectura: directa

Relleu: *litt. extantibus*

Cartel·la: rectangular

Paleografia: lletres amb relleu ben definit i de dimensions similars; lleugera separació entre la C (menys arrodonida que en el segell anterior) i l'E; petits traços sobresortint a l'E i la L; nexa entre la segona A i la V (molt oberta).

Comentari: l'inici i final del nom apareixen esborrats, i el límit de la cartel·la cancel·la part de l'O final, probablement per un defecte de la matriu.

Referència: GIV-13-2017-1001-11

ARCELA^{VO} (Figura 3, núm. 2 i 7)

Lectura: Arcelauo

Posició: *in collo*

Direcció de lectura: directa

Relleu: *litt. extantibus*

Cartel·la: rectangular

Paleografia i conservació: lletres amb relleu ben definit i de dimensions similars, amb tendència a l'estilització. La primera A sembla adoptar forma cursiva, substituint el tram horitzontal per un d'inclinat (cf. l'A inicial d'un segell d'Empúries que es comenta més endavant); la part superior de la R estilitzada; C ampla i arrodonida; a l'E i la L sobresurten petits traços; nexa entre la segona A i la V.

Comentari: el inici i final del nom apareixen esborrats, probablement per un defecte de la matriu.

Referència: GIV-13-2017-1003-01

SAG[.]? (Figura 3, núm. 5 i 10)

Lectura: *Sagn?*

Posició: *in collo*

Direcció de lectura: directa

Relleu: *litt. extantibus*

Cartel·la: rectangular

Paleografia: lletres ben diferenciades i de dimensions similars.

Comentari: els paral·lels que aporten dos segells del derelict de Cala Bona I (*vid. infra*), l'absència d'interpuncions i les similituds entre les lletres fan pensar en la part inicial d'un nom.

Referència: GIV-13-2017-1000-07

Tot i el seu estat fragmentari, aquest conjunt de segells permet fer algunes consideracions. El primer dels dos exemplars correspon a una combinació *praenomen* + *nomen*, amb el *praenomen* abreujat a la inicial i el *nomen* complet. El segell identifica un *Marcus Loreius*. Aquest segell ha estat trobat a diversos llocs de la península ibèrica i el sud de França, habitualment combinat amb el segell *Arcelauos*. Per la seva banda aquest segell apareix sempre complet i amb nexa entre A i V. En aquesta associació cada nom manté uns trets paleogràfics constants: traços i lletres més amplis en cas dels *duo nomina*; traços més primis i lletres més estilitzades en el cas del segon segell. El tercer segell mostra una paleografia similar a la del nom *Arcelauos*. En principi la fragmentació i la lectura dubtosa de la tercera lletra conservada impedirien fer una proposta específica sobre el desenvolupament d'aquest nom, però, com ja hem comentat, la troballa de dos segells complets associats a M · LOREI en el derelict de Cala Bona I ofereix un paral·lel molt probable: SAGN. El text podria correspondre a un *cognomen*.

L'inventari de troballes conegudes inclou una sèrie de localitzacions en què *Marcus Loreius* apareix associat a algun dels altres dos noms:

1.- Derelict de Cala Bona I, a Cadaqués. Dos àmfors Tarraconense 1C segellades amb una combinació de noms que se situen de forma diferent: la primera, amb els segells M · LOREI + SAGN, en cartel·les disposades paral·lelament i els noms oposats; la segona àmfora amb els segells M · LOREI + SAGN, en cartel·les disposades en sentit perpendicular (MARTÍN MENÉNDEZ 2008: 121-122, i figures 12.5 i 12.6, respectivament). M. J. Pena recull un segell M · LOREI, procedent d'una col·lecció privada de Cadaqués, acompanyat d'una altra marca que podria correspondre a una d'aquestes àmfors o a un tercer exemplar (PENA 1998: 308 i pàgina 317, amb una foto de baixa qualitat que mostra un segell de lectura difícil just a sota dels *duo nomina*). El derelict de Cala Bona I es data entre 50 i 30 aC (Martín Menéndez 2008: 110).

2.- Can Roig (Pineda de Mar): LOREI (ALMAGRO, SERRA RÀFOLS, COLOMINAS 1945: 158). Només s'indica la presència del *nomen* sobre un àmfora de forma indeterminada (sense fer esment al seu estat de conservació), junt amb una altra àmfora segellada i un conjunt de segells sobre vaixel·la de taula, en la major part (almenys els identificables) sobre terra sigil·lada itàlica (*vid. infra*; M. Beltrán situa la troballa de l'àmfora a Arenys de Mar de forma errònia: 1970: 156, núm. 239).

3.- Empúries: M · LOREI + ARCELA^{VO} (AQUILUÉ *et alii* 1984: 154-155, figura 87.13: «segell incomplet organitzat en dues ratlles superposades»). En un context datat en la segona meitat del segle I aC. La publicació del segell dificulta la interpretació: la imatge publicada reproduceix un element entre L i A interpretat com interpunció. A més, la descripció no deixa clar si es tracta de dos segells, com a la resta d'exemplars coneguts fins al moment, o d'un de sol. Això ha generat problemes de lectura i interpretació¹.

4.- Tarraco: M · LOREI. Tot i la manca d'alguns elements inicials, s'identifiquen clarament el *praenomen* i el *nomen*. Un únic segell, dins una cartel·la rectangular, sobre el llavi d'una àmfora Tarraconense 1 (potser variant Tarraconense 1C) recuperada en nivells que es daten a la dècada 50-40 aC (DÍAZ GARCÍA 2016: 192-193, fig. 5).

5.- Gruissan: M · LOREI + ARCELA^{VOS} (SOLIER *et alii* 1981: 233 i fig. 94). Aquest és el únic cas que permet el desenvolupament sencer del segon nom: *Arcelauos* (SOLIER *et alii* 1981: nota 270, on es proposa la lectura completa proporcionada per un segon fragment no reproduït a la fig. 94 de la publicació esmentada). En canvi, la S final no apareix en els exemplars de Pineda de Mar ni en altres pel possible desgast de la matriu utilitzada (que sembla la mateixa en tots aquests casos). No es pot precisar la tipologia de l'envàs segellat. Les dimensions (reduïdes) dels fragments recuperats impedeixen precisar si les àmfors de Can Bel es van marcar amb un únic segell o amb dos que es situarien a prop un de l'altre. Aquesta segona sembla una opció molt possible, com mostren el cas de Gruissan (que combina M · LOREI i ARCELA^{VOS}) i els exemplars de Cala Bona I (M · LOREI amb SAGN). La combinació *duo nomina* + *cognomen* no és estranya en l'epigrafia amfòrica corresponent al moment inicial de la producció vitivinícola al nord-est peninsular, i s'utilitza en les àmfors Tarraconense 1, Dressel 1 ceterior i Pascual 1. Aquesta combinació s'expressa mitjançant dos segells diferents, propers entre si (i habitualment en el coll de l'àmfora) o bé dins el mateix segell.

Aquestes combinacions han atret l'atenció de diversos investigadors (MIRÓ 1988: 306 i 317; BERNI, MIRÓ 2013; JÁRREGA 2015: 85). M. J. Pena, en particular, va apreciar la importància d'identificar correctament els *nomina* i el seu context cultural i lingüístic. En el cas del *nomen Loreius* l'autora ha proposat una rela-

ció amb l'onomàstica de la zona central meridional d'Itàlia, en concret amb l'àrea lingüística osca (PENA 1998; PENA, BARREDA 1997). El *nomen* apareix en diversos llocs de la península ibèrica (Empúries i Miajadas, a Cáceres), a més de *Glanum* i *Narbo*. Això ha portat a suggerir una connexió del *Marcus Loreius* present a les àmfors Tarraconense 1 amb el sud de França (DÍAZ ARIÑO 2008: 271). Per la seva banda, *Arcelauos* ha estat interpretat com un nom servil (PENA 1998: 308; DÍAZ ARIÑO 2008: 271 proposa un origen grec; a més: BERNI, MIRÓ 2013: 66, fig. 3, 3; JÁRREGA 2015). El cas del nom que s'amaga sota el segell SAGN és més complicat, però també s'ha suggerit una condició servil (MARTÍN MENÉNDEZ 2008). Aquestes atribucions només es basen en la simplicitat onomàstica i la posició d'aquests noms sota la combinació *praenomen* + *nomen* en algunes de les àmfors². Aquest fet pot indicar una relació de dependència, però aquesta dependència es pot interpretar en diversos sentits: contractual (establint l'encàrrec i responsabilitats dels contraents), jurídica o fins i tot integrant ambdues possibilitats. En els casos més ben coneguts aquestes associacions apareixen sobre àmfors de la forma Tarraconense 1.

La cronologia del conjunt no es pot establir amb total garantia, ja que la vaixel·la de taula és molt escassa i, en algun cas (alguns fragments de ceràmica de vernís negre), residual. La datació es basa en dos elements. En primer lloc, la presència del conjunt de segells d'àmfora Tarraconense 1 que apareixen en contextos molt ben datats i de característiques diferents: un derelict (Cala Bona I) i almenys dues troballes ben contextualitzades estratigràficament (a *Tarraco* i *Emporiae*). Tots proporcionen una cronologia global de tercer quart del segle I aC. Sembla significativa, en aquest context, l'absència d'àmfors Pascual 1 als estrats excavats a Can Bel, tot i la prudència a què obliga utilitzar l'argument *e silentio*. En segon lloc destaca la presència d'un repertori de vaixel·la envernissada que imita formes de la primera fase de producció de la sigil·lada itàlica. Tots aquests elements porten a situar el moment de la formació dels estrats entre el segon i el darrer terç del segle I aC, potser més concretament entre els anys 40 i 20 aC.

La comparació amb les troballes de Can Roig recollides a la *Carta Arqueològica* de la província de Barcelona aporta altres elements de reflexió (ALMAGRO, SERRA RÀFOLS, COLOMINAS 1945: 158). El conjunt incloïa, entre altre material, segells d'alguns te-

1 - [M]arcel(us) · Aug(ustus?): AQUILUÉ *et alii* 1984: 154-155; també MIRÓ 1988: 306 i 317; cf. PENA 1998: 308-309.

2 - El significat d'aquest fet és relatiu: l'absència dels components onomàstics que indicaven generalment la condició de ciutadà romà (però que també podien ser usurpats!) pot identificar també un peregrinus, no necessàriament un esclau.

rrissaires actius a Arezzo en el període central i final del govern d'August, com *Lucius Tettius Samia* (CVA núm. 2109-2113: 20 aC-5 dC) i *Rasinius*, aquest darrer amb una llarga sèrie de personatges associats (CVA núm. 1622-1690: entre 15 aC i 15 dC); altres segells sobre terra sigil·lada recollits a la *Carta arqueològica* esmentada són impossibles d'identificar de moment. La troballa d'aquests materials es relaciona amb la localització de diverses estructures interpretades com a part d'una vil·la (vid. supra).

4.3. Objectes metàl·lics i numismàtica

Entre els elements metàl·lics ca destacar la troballa de dues fíbules de bronze. Una es troba en un estat de conservació molt destacable, mentre que la segona està fragmentada. Es tracta d'una fíbula anular hispànica en «omega» que es podria encabir dins el tipus B de la classificació d'Elisabeth Fowler (FOWLER 1960) i que presenta paral·lels abundants entre els segles I aC i I dC (Figura 2, núm. 3; Figura 4, núm. 6). La peça està formada per un pont consistent en un anell circular interromput o en «omega» d'uns 4,3 cm de longitud màxima, bastit a partir d'una tija de 4 mm de diàmetre de secció circular. Els extrems queden rematats amb un doblec d'uns 180 graus cap a l'exterior i decorats amb tres motlures petites, que dona a aquesta part l'aparença de tres petits botons. La agulla-ressort fa 4,3 cm de llarg i 3 mm de diàmetre a la part més gruixuda i acaba en punta. És de secció circular al cos i quadrangular al cap, format per una anella que la uneix al pont. L'agulla és de tipus lliure, és a dir, que bascula i es mou lliurement per l'anell.

De la segona fíbula només es conserva el pont i part del ressort de l'agulla, de manera que podem determinar que pertany al tipus Aucissa, que es documenta a principis del primer quart del segle I aC i perdura fins al segle II dC, amb el seu moment àlgid durant la primer meitat del segle I dC (ROVIRA 1990: 138). La fíbula fa 3,5 cm de llargada per 1,5 cm d'alçada. El pont és en arc, de forma triangular i secció laminar. La banda del cap gira cap a l'interior per formar el ressort de tipus polleguera, que conserva l'eix rematat amb dos petits botons decoratius esfèrics a cada banda. A l'altra banda del pont, la placa gira 90 graus respecte a l'eix del pont per formar el peu. Conserva una decoració de dos botons esfèrics contraposats, però ha perdut la part o la pestanya on reposa l'agulla. De l'agulla, de la classe «topall oscil·lador», només es conserva l'extrem del cap, allà on va unida amb el pont. Aquestes fíbules normalment van decorades a la part del pont, però en el nostre cas no s'ha conservat aquesta decoració o era inexistent, tot i que la peça està pendent de restauració. Entre el material metàl·lic també destaca el fragment

d'una vora d'un vas de bronze, de vora exvasada i llavi lleugerament engruixit. Finalment, també es va recuperar un objecte numismàtic, que, tot i el seu mal estat de conservació, sembla que es tractaria d'una moneda d'una encunyació ibèrica.

Conclusions

El material recuperat a les UE 1001-1003 forma un conjunt homogeni que, tot i la seva escassetat, aporta informació rellevant per conèixer alguns aspectes de la cultura material en un moment clau en l'evolució del litoral central català: el darrer terç del segle I aC. En aquest moment finalitza la llarga fase d'inestabilitat i canvis associats a les guerres civils i es posen les bases per al desenvolupament de noves estructures socioeconòmiques i administratives a la regió, com a la resta de la península ibèrica. Aquestes noves estructures es relacionen amb l'extensió de la urbanització, la reorganització del poblament rural i la implantació de noves formes de producció econòmica que tenen la seva millor expressió en l'extensió d'una producció vitivinícola intensiva. Aquests fets es reflecteixen, amb una diversa escala i distribució espacial, en la implantació de nombrosos assentaments rurals. A una escala modesta, el repertori de material ceràmic de Can Bel indica el sentit d'algun d'aquests canvis, que no són únicament econòmics.

Per una banda destaca la presència d'un petit conjunt de vaixel·la que imita formes antigues de la sigil·lada itàlica en vernís vermell. Aquesta vaixel·la (fabricada en terrisseries locals o de la regió, com mostren troballes urbanes i rurals del mateix territori del Maresme), pretenia solucionar un problema i alhora aprofitava una circumstància: l'absència d'una vaixel·la importada (la sigil·lada itàlica), que tot just començava la seva difusió a la península ibèrica en el context de l'extensió d'unes pràctiques de consum i unes formes de vida que responien a unes dinàmiques de canvi i integració cultural inserides en un procés que alguns investigadors defineixen com una globalització. En aquest sentit es pot proposar que es tracta d'una vaixel·la de substitució, en tant que la seva fabricació era una estratègia que pretenia resoldre necessitats tant pràctiques com socials. Aquest fenomen no es pot interpretar simplement com a exemple de l'adaptació passiva d'una societat autòctona als gustos estètics i del consum difosos al territori pels estímuls o les imposicions d'una cultura més forta. En termes generals, es poden considerar com a situacions de resposta cultural en les quals individus i col·lectius desenvoluparen estratègies de resposta a influències molt diverses en relació amb les seves necessitats i possibilitats; tot això en un context

4 - Epigrafia amfòrica i cultura material del darrer terç del segle I aC al Maresme septentrional: noves dades del jaciment de Can Bel (Pineda de Mar) ■

local i regional sotmès a dinàmiques de canvi en tots els àmbits, en un període històric concret, que cal estudiar més a fons.

Per altra banda, el repertori d'àmfores de la Citerior recuperat, que és relativament nombrós, mostra la consolidació, al territori, d'una economia vitivinícola intensiva que incloïa activitats artesanes complementàries. En aquest context, la presència de diversos segells relacionats amb un personatge itàlic, *Marcus Loreius*, és significativa. Tot i que no es pot establir la procedència exacta d'aquests segells, és possible pensar en un origen proper al jaciment de Can Bel o, de forma més general, en aquest sector del Maresme. Cal recordar, en aquest sentit, la concentració d'onomàstica itàlica en el territori central i septentrional del Maresme, que ofereix datacions similars en els casos més ben estudiats (Pena 1998). La sèrie epigràfica formada per M·LOREI, ARCELAVOS i SAGN, en conseqüència, pot contribuir a conèixer millor el procés d'implantació de noves formes de producció agrícola i noves estructures socials al litoral central català entre el final de la República i inicis de l'Imperi.

Abreviatures

CVA: A. OXÉ, H. COMFORT, PH. KENRICK, *Corpus Vasorum Arretinorum*, Bonn, 2000 (segona edició).

IRC: G. FABRE, M. MAYER, I. RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne*, I-V, Barcelona, 1984-2007.

Bibliografia

ALMAGRO, M.; SERRA RÀFOLS, J. DE C.; COLOMINES, J. (1945): *Carta arqueològica de la província de Barcelona*, Barcelona.

BACARIA, A.; RODRÍGUEZ, C. (1999): *Intervenció arqueològica realitzada a Can Bel*. Inèdita.

BELTRÁN, M. (1970): *Las ánforas romanas de España*, Zaragoza.

BERNI, P.; MIRÓ, J. (2013): Dinàmica socioeconòmica en la Tarraconense Oriental a finals de la República i començos del Imperio. El comerç del vi a través de la epigrafia anfòrica. *Tarraco Biennal. Actes: I Congrés Internacional d'Arqueologia del Món Antic. Govern i societat a la Hispània romana. Novetats epigràfiques. Homenatge a Géza Alföldy*, Tarragona, 29-30 de novembre i 1 de desembre 2012, Tarragona, 63-83.

BURJACHS, F. *et alii* (1987): F. BURJACHS, J. M. DEFAUS, M. MIRET, J. M. SOLIAS, Un centre laietà productor d'envasos vinaris a Malgrat. A *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, 224-227.

CELA, X.; SUBIRATS, I. (1996): *Memòria de l'excavació d'urgència realitzada al jaciment de Can Bel (Pineda de Mar)*. Inèdita.

CELA, X.; GARCÍA, M.; JUAN, J.; ORRI, E.; S. CUMMINGS, L.; SUBIRATS, I. (1999): Les inhumacions d'època agústea de la necròpoli rural de Can Bel (Pineda de Mar, Barcelona). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 20, 221-245.

CLARIANA I ROIG, J. F. (1981): L'aqüeducte romà de Pineda de Mar (El Maresme). *Laietania* 1, 185-186.

COMAS, M.; CASAS, T. (1989): Nuevas aportaciones para el comercio del ánfora Laietana 1: cronología, difusión y producción. A *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*, Collection de l'École Française de Rome, vol. 114, Roma.

CONSPECTUS (1990): E. ETTLINGER *et alii*, *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*. Bonn.

DÍAZ ARIÑO, B. (2008): *Epigrafía latina republicana de Hispania*. Barcelona.

DÍAZ GARCÍA, M. (2016): Marcas sobre ánforas republicanas en la ciudad de Tarraco, A R. JÁRREGA,

P. BERNI (eds.), *Amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y consumo, Actas del III Congreso Internacional de la Sociedad de Estudios de la Cerámica Antigua (SECAH)-Ex Officina*, (Tarragona, 10-13 de diciembre de 2014), Tarragona, 184-198.

ESTOL, J. (1980): Troballa d'un as de bronze a Pineda de Mar (el Maresme), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*.

ESTRADA, J. (1969): *Vías y poblamiento romanos en el territorio del área metropolitana de Barcelona*, Barcelona.

FOWLER, E. (1960): The origin and development of the Penannular Brooch in Europe, *Proceedings of the Prehistoric Society* 26. 149-177.

GARCÍA ROSSELLÓ, J.; GURRI COSTA, E. (1996): Les imitacions laietanes d'àmfores itàliques a la zona central de la comarca del Maresme en època tardo-republicana, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 36, 397-424.

HAYES, J. W. (1985): Sigillate orientali. A I. BALDASSARRE (coord.), *Atlante delle forme ceramiche, II, Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, Roma, 1-96.

JÁRREGA, R. (2015): Ánforas vinarias en el este de la Hispania Citerior en época tardo-republicana (siglo I aC): epigrafía anfórica y organización de la producción, *SPAL* 24, 77-98.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008a): Tipología i datació de les àmfors tarraconenses produïdes a Catalunya, a A. López Mullor, X. Aquilué Abadías (eds.) *La producció i el comerç de les àmfors de la «Provincia Hispania Tarraconensis»: homenatge a Ricard Pascual i Guasch*, Monografies, Barcelona, 33-94.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008b): Las ánforas de la Tarraconense, a D. BERNAL, A. RIBERA (eds.), *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*, Cádiz, 689-724.

MADRID, M., REVILLA, V. (2010): Una nova producció de terra sigil·lata d'època augustal: estudi arqueomètric de dos individus procedents de la villa del Vilarenc (Calafell, Tarragona), a V. REVILLA, M. ROCA (eds.), *Contextos cerámicos y cultura material de época augustea en el occidente romano. Actas de la reunión celebrada en la Universidad de Barcelona los días 15 y 16 de abril de 2007*, Barcelona, 515-524.

MARTÍN MENÉNDEZ A. (2008): Àmfors tarraconenses i bètiques en els Derelictes de mitjan segle aC a la costa catalana, a *SFECAG, Actes du Congrès de L'Escala d'Empúries*, 103-127.

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2015). Consideraciones sobre las marcas en ánforas tarraconenses en la Layetania septentrional. Los casos de El Mujal - El Roser (Caella) y Can Rodon y Ca l'Arnau (Cabrera de Mar).

A V. MARTÍNEZ FERRERAS (ed.), *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior Tarraconensis (s. I aC - I dC)*, Oxford.

MARTÍN MENÉNDEZ, A.; GARCÍA ROSSELLÓ, J. (2007): El territori del Maresme. Focus inicial de la implantació romana al camp, a *Tallers ceràmics i producció agrícola*. Girona, 69-82.

MIRÓ, J. (1988): *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.)*. Oxford.

MOLIST, N. (2014): La fortificación tardorrepublicana de Olèrdola y el control del acceso norte a Tarraco. A F. SALA SELLÉS, J. MORATALLA JÁVEGA (eds.), *Las guerres civiles romanas en Hispania. Una revisió histórica desde la Contestania*, Alicante, 229-247.

MUÑOZ, V. (2016): Estudi d'incidència sobre l'EPA de Can Bel. Carrer Eivissa núm. 13, Pineda de Mar (el Maresme). Inèdit.

MUÑOZ, V. (2020): Memòria d'intervenció arqueològica al carrer Eivissa núm. 13. Pineda de Mar. EPA de Can Bel, Pineda de Mar (El Maresme). Inèdit.

CERDÀ MELLADO, J. A. et alii 1997: J. A. CERDÀ MELLADO, J. GARCÍA ROSSELLÓ, C. MARTÍ GARCÍA, J. PUJOL DEL HORNO, J. PERA ISERN, V. REVILLA CALVO, *El cardo maximus de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Tarraconensis)*, *Laietania* 10 (monogràfic), Mataró.

NOLLA J. M., SOLÍAS, J. M. (1984): L'àmfora tarraconense I. Característiques, procedència, àrees de producció, cronologia. *Butlletí Arqueològic de Tarragona* 6-7, 107-144.

OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en època republicana (s. III - I aC) Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró.

OLESTI, O. (1996): Els primers productors d'àmfors vinícoles al Maresme (s. I aC). *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 36, 425-448.

PENA, M. J. (1998): Productores y comerciantes de vino layetano, a *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana (Badalona 6-9 de maig 1998)*, Badalona, 305-318.

PENA, M. J.; BARREDA, A. (1997): Productores de vino del nordeste de la Tarraconense. Estudio de algunos *nomina* sobre ánforas layetana I (=Tarraconense I). *Faventia* 19/2, 51-73.

PÉREZ BALLESTER, J. (1987): Testimonio de tráfico marítimo con el Mediterráneo Oriental en Cartagena. A *Ceràmiques gregues i hel·lenístiques a la península ibèrica*, Monografies Emporitanes VII, Barcelona, 143-149.

PRAT I PUIG, F. (1936): *L'aqüeducte romà de Pineda*. Memòries de la secció històrico-arqueològica, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

REVILLA, V. (1995): *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC -III dC)*. Barcelona.

ROVIRA, SALVADOR (1990): La fíbula de tipo Aucissa: análisis tecnológico de algunos ejemplares hispánicos, *Cuadernos de Prehistòria y Arqueologia* 17, 137-141.

SOLER, A. (1978a): Estudi preliminar de les troballes romanes a Can Roig (Pineda de Mar) (I), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 5-6.

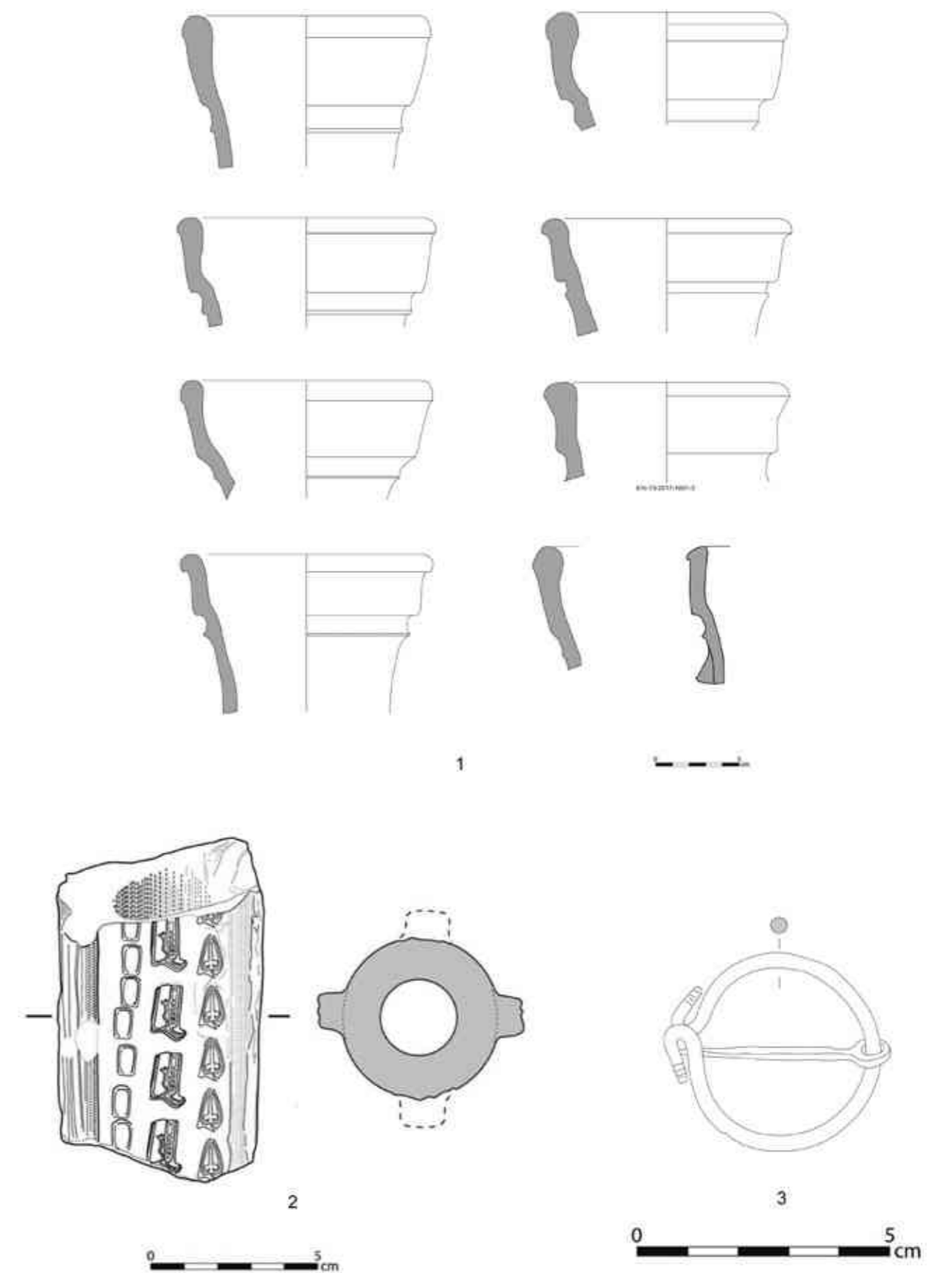
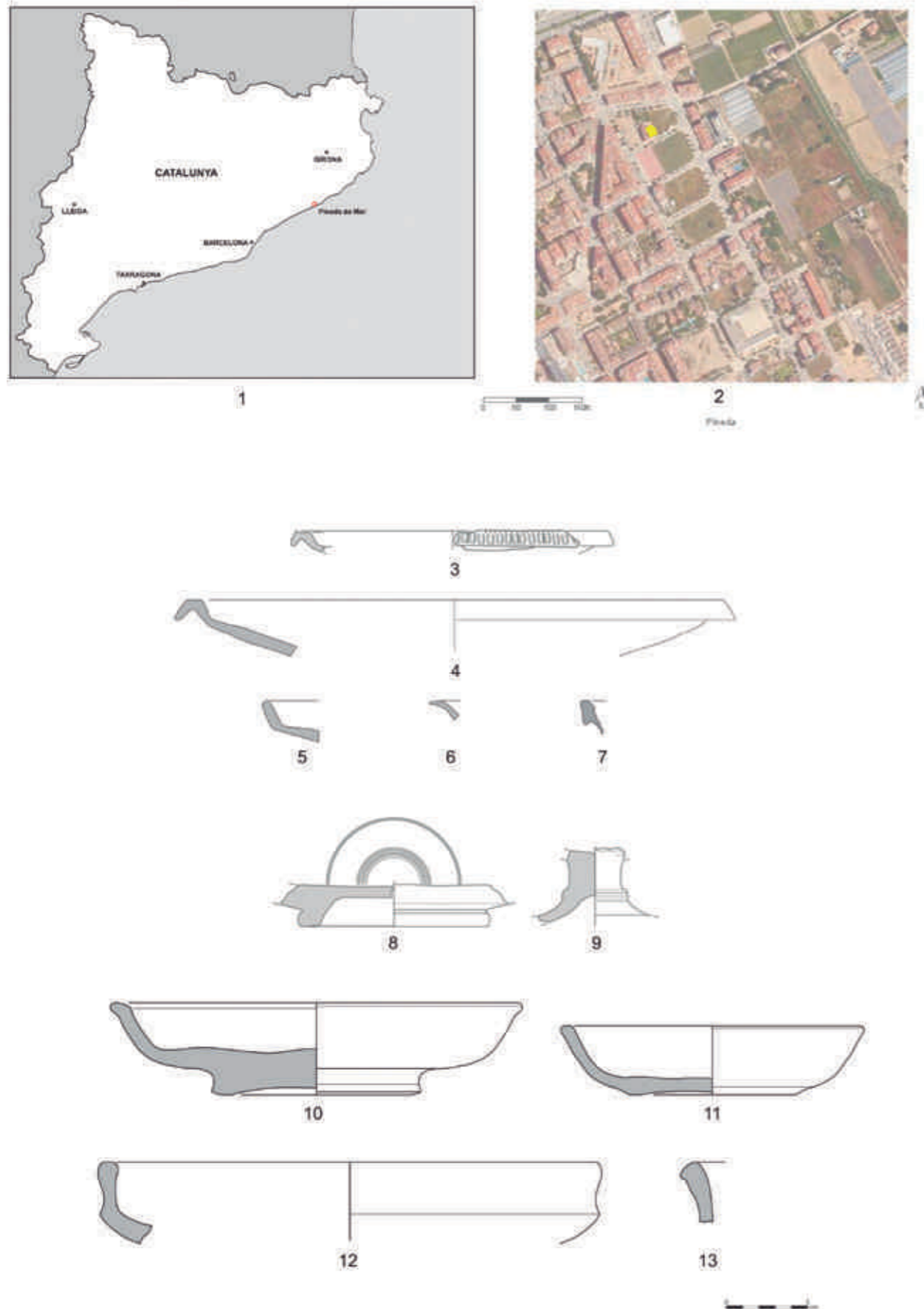
SOLER, A. (1978b): Estudi preliminar de les troballes romanes a Can Roig (Pineda de Mar) (II), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 5-6.

SOLER, A. (1978c): Estudi preliminar de les troballes romanes a Can Roig (Pineda de Mar) (III), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 5-6.

SOLER, A. (1979): Troballa d'un denari a Pineda de Mar, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 8.

SOLER, A. (1985): Memòria de l'aqüeducte romà de Pineda de Mar, *Laietania* 2-3 (1982-1983), 201-206.

SOLIER, Y. et alii. (1981): Les épaves de Gruissan. *Archéonautica* 3, 7-264.

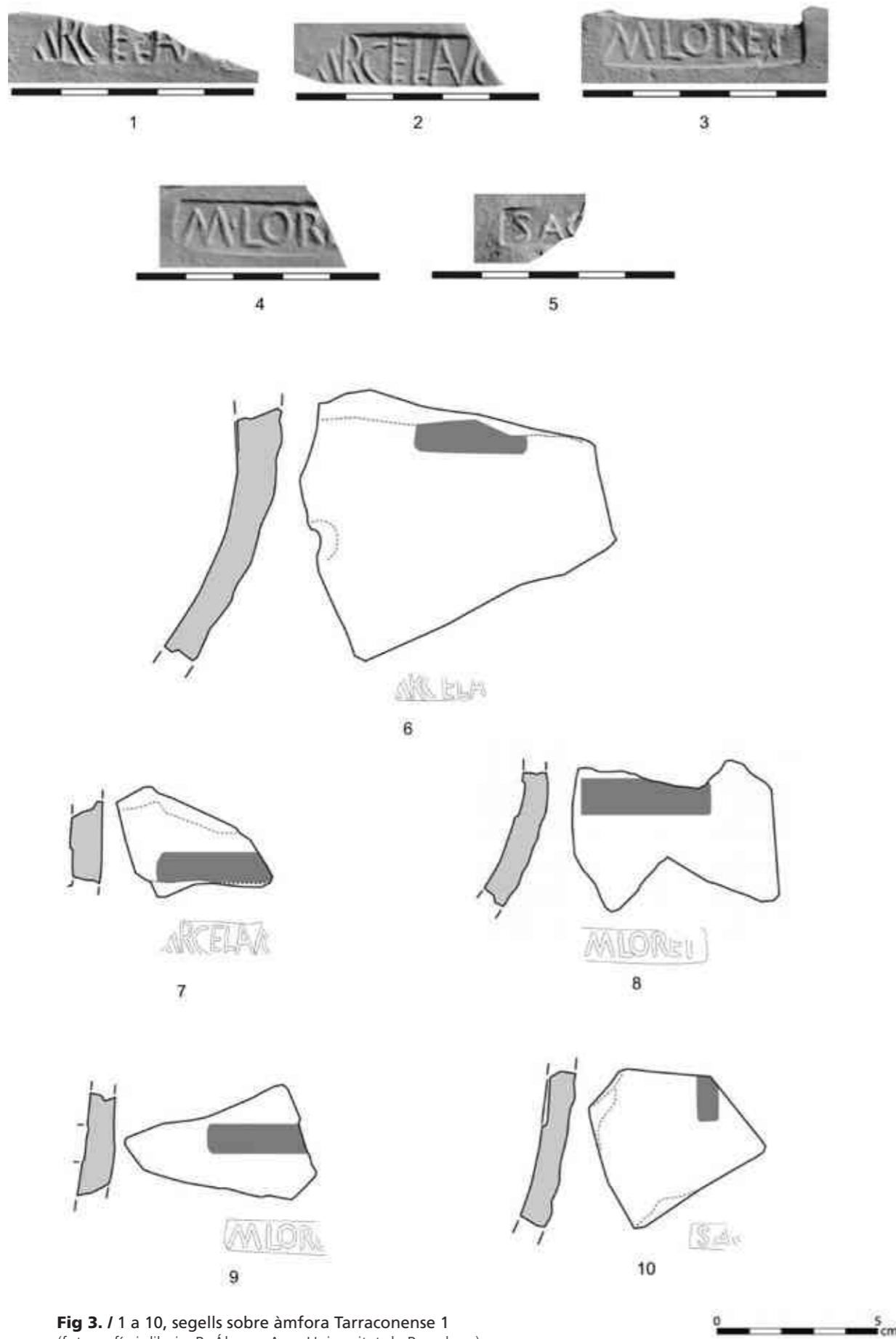

Fig 3. / 1 a 10, segells sobre àmfora Tarraconense 1 (fotografia i dibuix: R. Álvarez Arza-Universitat de Barcelona)

Fig 4. / 1-3, objecte ceràmic decorat; 4, Eastern Sigillata A; 5, vaixel·la envernissada; 6, fibula (fotografies: 1-5, Ramón Álvarez Arza-Universitat de Barcelona; 6: Vanessa Muñoz Rufo)

Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder

Carme PUERTA LÓPEZ
Carles MARTÍ GARCIA

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM)

Resum

Des de l'any 1969 el jaciment arqueològic de Torre Llauder ha tingut successives intervencions arqueològiques que han anat posant al descobert part de la *pars urbana* d'una vil·la i altres estructures de caire industrial. Quant a datacions, aquestes intervencions havien donat resultats molt modestos, en alguns casos per manca de mètode arqueològic, i en d'altres perquè els nivells relacionats amb estructures proporcionaven escàs material.

L'any 2006 comença un nou període d'intervencions arqueològiques en els sectors est i oest del clos arqueològic, que s'allargà fins l'any 2010. Aquestes noves intervencions han donat una seqüència estratigràfica que confirma una ocupació continuada del jaciment des del segle I aC fins al segle VII dC. A partir d'aquests resultats hem fet una revisió de les intervencions anteriors que han canviat algunes de les hipòtesis publicades.

Paraules clau

Forn ceràmic, vil·la romana, sitges, *dolia*, premsa de vi, necròpolis.

Summary

Since 1969, the archaeological site of Torre Llauder has had successive archaeological interventions that have uncovered part of the urban part of a villa and other industrial structures. As for dating, these interventions had given very modest results, in some cases for lack of archaeological method, in others because the levels related to structures provided scarce material.

In 2006 begins a new period of archaeological interventions in the east and west sectors of the Archaeological Clos, which lasted until 2010. These new interventions have given a stratigraphic sequence that confirms a continued occupation of the site since the 1st century BC to 7th century AD. Based on these results, we have reviewed the previous interventions that have changed some of the published hypotheses.

Key words

Ceramic kiln, Roman villa, silos, *dolia*, wine press, necropolis

Antecedents

La vil·la romana de Torre Llauder estava situada als afores de la ciutat romana d'Iluro (actual Mataró), a uns 1.250 m del nucli urbà, en una plana davant del mar, a mig quilòmetre de l'actual línia de costa i a uns 650 m de la Via Augusta.

El jaciment arqueològic fou descobert l'any 1961, però es tenien indicis de la seva existència des d'inicis de 1737. Aquell any, Baltasar Pi, en un escrit inèdit que es va transcriure a la revista *Musev* (PI 1737: 17), diu: «A distancia de un quart de camí de la Ciutat de Mataró per lo caminal que va a Barcelona se troba un Veynat de quatre cases que vui son de Tunyi, Mauri, Llauder y Bohet ab unas parets y edificios molt grans y primorosos. En la dita heretat de Tuñí se troba un aqueducto, ó camí subterráneo de molta extensió; pero interceptat per los grans desmonts de paret y de terra, fets ab un art que se compren que antigament eran banys».

Josep M. Pellicer confirma les dades anteriors i indica la presència de «una hermosa cabeza marmórea, bajo-relieves de estilo griego, molduras de mármol, lápidas, ánforas de todas capacidades, objetos de finísima cerámica y un singular horno para cocerla». També esmenta «un mosaico en lo que hoy es granja-huerta del Sr. Tunyí, y otro que no hemos acertado á ver, sito en un viñedo detrás de la misma granja» (PELLICER 1887: 243). De les làpides, n'esmenta un fragment amb les lletres GN (IRC. I, 116) i la làpida de *Caius Marius* (CIL. II, 4617; IRC. I, 103) (PELLICER 1887: 278-281).

L'any 1928, Josep de Calassanç Serra Ràfols publicà *Forma Conventus Tarraconensis. I. Baetulo-Blanda*, on recull les notícies anteriors i hi afegeix la troballa d'un nou fragment de làpida amb les lletres GA (IRC. I, 115), de «*Dues testes de marbre: la una resta d'un bust i l'altra d'un bust o estàtua*» –el primer masculí i el segon femení, dels quals en publica també una fotografia–, «una figureta de terra cuita; sepulcres: sarcòfags» (SERRA 1928: 224-226; FABRE et alii 1984: 161).

L'any 1945, Martín Almagro Basch, Josep de Calassanç Serra Ràfols i Joan Colominas Roca publiquen la *Carta Arqueológica de España – Provincia de Barcelona*, on fan un recull de les troballes romanes descobertes fins aleshores al voltant del mas de Torre Llauder. (ALMAGRO et alii 1945: 132-133).

Amb aquests antecedents –que coneixia sobradament– Marià Ribas Bertran va decidir fer prospeccions a la zona del Pla d'en Boet, a tocar de la masia Tunyí i de la Torre Llauder, que inicià el dia 31 de març de 1961. Les primeres excavacions van donar com a resultat la

troballa d'un angle de parets amb un mosaic tessel·lat en blanc i negre, que posteriorment va identificar com un dels paviments de l'*atrium* de la vil·la. Hi feu excavacions entre els anys 1961 i 1970.

En un primer període –1961-1962– va excavar la part noble de la vil·la i hi va documentar (per ordre d'excavació i segons la seva terminologia): l'*atrium* amb mosaic tessel·lat i *impluvium* central; un passadís –també amb mosaic tessel·lat– que segons ell va excavar en una llargada d'uns 10 m; una estança amb mosaic tessel·lat que va interpretar com el *tablinum*; una segona estança amb mosaic tessel·lat que va interpretar com el *triclinium*; una tercera estança sense paviment conservat i en la qual, a més profunditat, trobà una paret anterior; una quarta estança amb mosaic tessel·lat que va resseguir en una llargada de 12 m – i que en realitat es tracta d'una de les porxadades d'un *peristylum* (en concret la porxada oest) –; una altra estança amb restes de mosaic tessel·lat i amb el que ell va suposar que eren dues banyeretes, per la qual cosa va donar per fet que es tractava d'un bany privat; finalment també va excavar un forn, i digué que una de les seves funcions deuria ser la de *caldarium* (tot i que també diu que en descobreix altres possibles usos).

En un segon període –1963/1965– va continuar els treballs arqueològics al nord de la zona excavada anteriorment. A continuació del *tablinum* hi va exhumar una estança amb mosaic *opus sectile* i, més al nord, una piscina. A l'est d'aquesta hi va localitzar diverses estances, segons ell característiques d'una instal·lació termal (entre elles dos *hypocausta* que es comuniquen, el forn de les termes, etc.); a l'oest de la piscina, a uns 10 m, diu que hi va localitzar un altre *hypocaustum*. D'aquestes dues temporades d'excavació en va fer una memòria que va publicar el Servicio de Excavaciones Arqueológicas de la Dirección General de Bellas Artes del Ministerio de Educación Nacional (RIBAS 1966).

Davant la importància que es va atorgar a les troballes es va instar la declaració del jaciment com a “*monumento histórico artístico*”, declaració que es va assolir pel Decret 4401/1964, de 23 de desembre, del Ministerio de Educación Nacional (publicat al BOE núm. 17, de 20 de gener de 1965).

Entre 1966 i 1969 no es van efectuar actuacions a la vil·la, i només es tornaren a activar quan el Ministerio de la Vivienda inicià les obres d'urbanització del que llavors es va anomenar «Plan parcial del Polígono Espartero», fet que comportava la realització de grans rebaixos a tocar del jaciment.

El 23 de juny de 1969 el director general de Belles Arts autoritzà la realització d'excavacions arqueològiques al

5 - Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder ■

voltant de la vil·la romana de Torre Llauder. Aquests treballs fonamentalment van consistir en el seguiment de les màquines excavadores que feien els moviments de terres. Això va permetre també destapar restes que estaven fora de la part residencial de la vil·la, com un taller de fabricació d'àmfores, quatre estructures que en el seu moment varen ser considerades forns de vidre, algunes estances possiblement utilitzades com a magatzems, part d'un abocador de deixalles i un pou. El seguiment de les obres finalitzà el febrer del 1970, quan es van donar per acabats els rebaixos del polígon. D'aquests treballs també en va fer una memòria que va publicar la Comissió General de Excavaciones Arqueológicas de la Dirección General de Bellas Artes (RIBAS 1972) (fig. 1).

Després d'aquestes actuacions el jaciment va restar abandonat i aïllat sobre un turó artificial a conseqüència dels grans rebaixos que s'havien fet. Finalment, després d'anys de reclamacions al Ministerio de la Vivienda perquè reparés els danys que els rebaixos havien produït a la finca, el 25 de maig de 1980 s'inaugurava un mur de contenció que emparava el que havia quedat del jaciment i se'l deixava agençat per a les visites, amb els mosaics a l'aire lliure. A partir d'aleshores els mosaics, que estaven en condicions de conservació precàries, es van començar a degradar, per la qual cosa el Museu de Mataró va decidir aixecar-los i dur-los a restaurar.

Un cop extrets els mosaics s'aprofità per excavar el seu dessota en diverses campanyes que es feren entre 1980 i 1987. La primera campanya es desenvolupà entre els anys 1980 i 1981, fou dirigida per Joan Francesc Clariana Roig (CLARIANA 2016) i es va excavar l'àmbit que Ribas havia interpretat com el *tablinum*. La segona campanya es desenvolupà entre els anys 1982-1985, va ser codirigida per Marta Prevosti Monclús i Joan Francesc Clariana Roig i es va centrar en els àmbits que havien estat identificats com l'*atrium*, el *triclinium* i unes *fauces* (CLARIANA, PREVOSTI 2006). La tercera campanya es desenvolupà l'any 1986 i va ser dirigida per Maria José Orobitg Dellà (OROBITG 1986), que va excavar l'estança que Marià Ribas havia identificat com uns banys privats. El mateix any 1986 Montserrat Caballero va excavar sota el mosaic de la zona porxada oest del *peristylum* 1, però d'aquesta intervenció no es va lliurar memòria. Únicament se'n conserven fotografies i algunes plantes i seccions. L'any següent –1987– Santiago Pérez va dirigir una nova campanya en l'angle nord-oest del peristil, de la qual tampoc es va lliurar memòria.

A partir de l'any 2008 l'Institut Municipal d'Acció Cultural de l'Ajuntament de Mataró encarregà la redacció d'un «Pla Director del jaciment arqueològic de

la vil·la romana de Torre Llauder», que va ser aprovat per la Comissió Territorial del Patrimoni Cultural de Barcelona en la sessió del dia 18 de novembre de 2009. Malgrat que el Pla Director del Clos Arqueològic de Torre Llauder és de 2009, la nova etapa d'intervencions arqueològiques havia començat tres anys abans, l'any 2006, amb l'objectiu d'exhaurir arqueològicament la meitat sud del clos arqueològic, centrant-se bàsicament en dos sectors: a llevant en l'ampli espai identificat com el *peristylum* de la vil·la i, a ponent, en un altre gran espai pavimentat amb *opus signinum* que, a manca d'una excavació en extensió, s'interpretava com la zona porxada d'un possible segon *peristylum*. Aquestes excavacions van ser dirigides per Carme Puerta.

L'any 2006 els treballs arqueològics se centraren a la zona est, on semblava que estaria ubicat aquest possible jardí i que anomenarem *peristylum* 1, i van continuar en el mateix sector durant els dos anys posteriors. L'objectiu era delimitar la zona on les remocions modernes no haguessin afectat la seqüència estratigràfica d'època romana. Aquests sondejos proporcionaren un registre arqueològic amb una sèrie de restes d'època romana que cronològicament abastaven un període molt ampli, des del segle I aC fins al segle VI dC (PUERTA, 2006).

En el marc d'un conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Mataró i la Universitat Autònoma de Barcelona per a la realització d'estades de pràctiques d'alumnes de grau i de màster, a finals de l'any 2007 es realitza una campanya d'excavacions, dirigida per Carme Ruestes, que va consistir en el buidatge d'una sitja, delimitada anteriorment, i que havia estat reaprofitada per fer-hi un enterrament col·lectiu (RUESTES, 2007).

L'any 2008, l'Ajuntament de Mataró, amb la finalitat de preservar els mosaics de la vil·la, que s'estaven degradant novament, aprovà cobrir-los amb una gran carpa. Abans de fer aquests treballs es contractà l'empresa Àtics perquè fes sondejos en els punts d'ancoratge que havien de donar suport a la carpa. Afectaren, entre altres llocs, una franja d'uns 18,00 m de llargada per uns 2 m d'amplada paral·lela a la porxada oest del *peristylum* 1. Per tant, uns 36,00 m² (POU 2009).

L'any 2009, l'Ajuntament de Mataró licità finalment els treballs arqueològics per excavar en extensió el que restava de la zona del *peristylum* 1, uns 170,00 m². Aquests treballs es van adjudicar a l'empresa Àtics, que va realitzar les excavacions arqueològiques en extensió i l'any 2010 va lliurar a l'Ajuntament de Mataró la planimetria, les fotografies i les fitxes de les unitats estratigràfiques, però no la corresponent memòria d'excavació. L'inventari dels materials arqueològics el vam fer posteriorment, amb la col·laboració de membres de

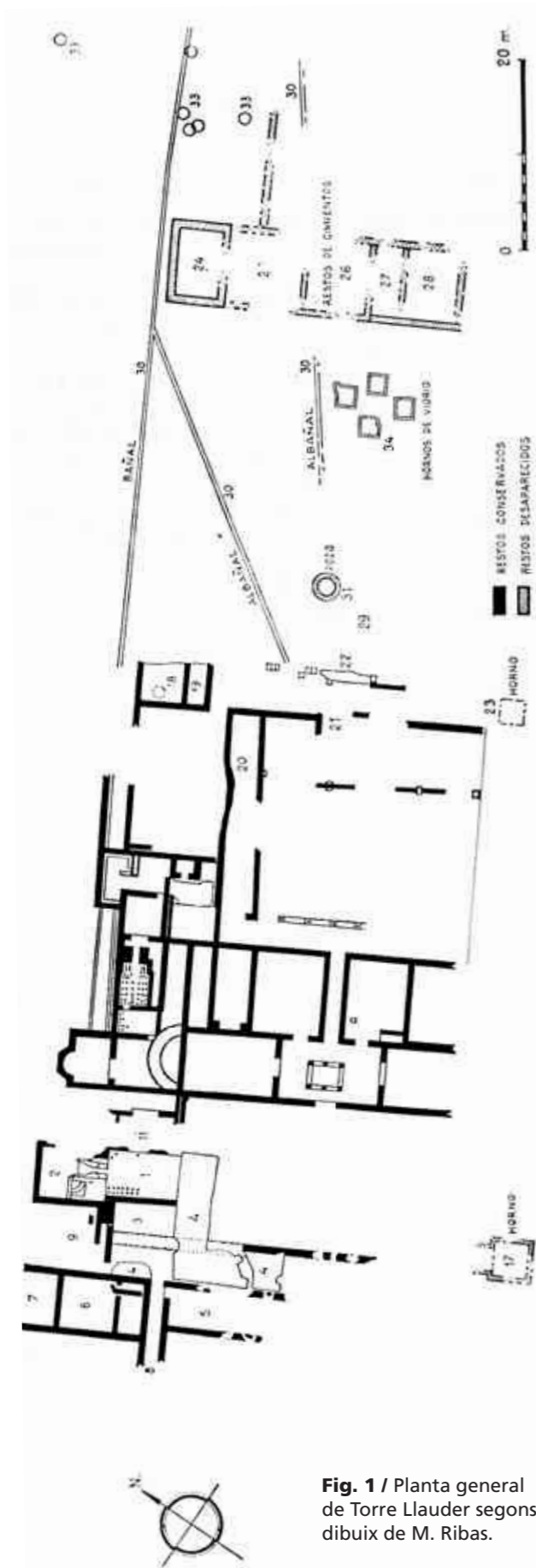

Fig. 1 / Planta general de Torre Llauder segons dibuix de M. Ribas.

l'antiga Secció Arqueològica del Museu de Mataró. L'elaboració de la memòria va comportar força dificultats perquè els tècnics que van dirigir la campanya d'excavacions ja no treballaven per a l'empresa contractada i per tant no ens podien resoldre els dubtes que anaven sorgint (fig. 2) PUERTA 2010).

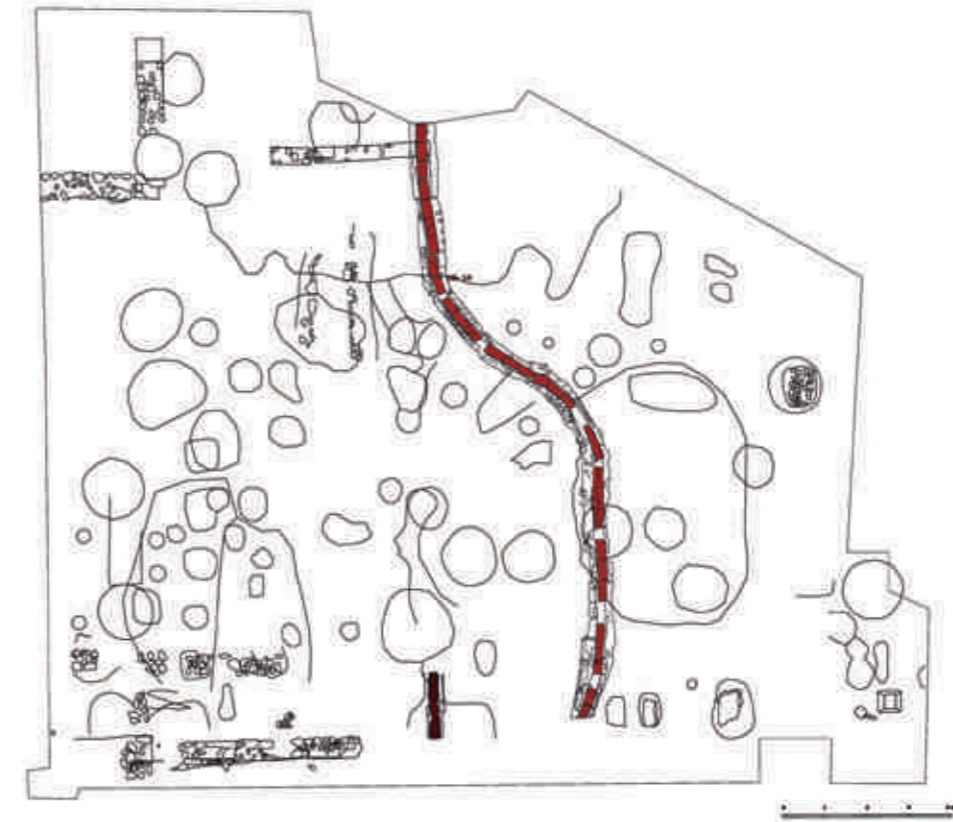
L'any següent, l'empresa Fragments, Arqueologia, Estudis i Gestió del Patrimoni va fer una nova intervenció arqueològica que va consistir en buidar, fins que les mesures de seguretat ho van permetre, una gran fossa que l'any 2009 l'empresa Àtics havia delimitat (NEBOT 2011).

Estat de la qüestió

Els estudis publicats sobre Torre Llauder, a partir de les dades obtingudes en les excavacions realitzades en els anys vuitanta són nombrosos i aporten informació força interessant del jaciment. Però els resultats de les campanyes des del 2006 en la zona del *peristylum* 1 han aportat noves dades que qüestionen algunes de les afirmacions acceptades fins aleshores, i per tant es feia necessària una nova revisió de tota la documentació.

La documentació de la qual partíem per fer aquest estudi era la següent: per una banda, la corresponent a les intervencions anteriors a l'any 2006, que tot i ser nombrosa era força dispar, i per altra banda les memòries d'excavació de les campanyes de 2006 a 2010, la documentació de les quals estava completa.

Respecte a les intervencions anteriors a l'any 2006, era molt important poder accedir als diaris d'excavació de Marià Ribas per consultar dibuixos, descripcions i anotacions de les primeres excavacions al jaciment. La família Ribas ens va permetre consultar aquests diaris, que ens van aportar informació que complementava la que havia publicat Marià Ribas els anys seixanta i setanta (RIBAS 1964; RIBAS 1966; RIBAS 1972). Una font important d'informació han estat també les memòries d'excavació i els múltiples articles publicats per M. Prevosti i J. F. Clariana, que recullen els resultats de les intervencions que van codirigir entre els anys 1980 i 1987, i també de la intervenció realitzada l'any 1989 a una terrassa inferior de la vil·la, els directores de la qual van publicar el resultat (CERDÀ, PÉREZ 1991: 127-147). Malauradament, de dues de les intervencions, una de les quals sota el mosaic del porxo oest del *peristylum* 1, no es van lliurar memòries d'excavació. No obstant això, d'una de les intervencions en el Servei d'Arqueologia vam localitzar algunes fotografies de camp i la planimetria final. De l'altra intervenció no tenim cap informació.

1)

2)

Fig. 2 /

1) Estructures positives i negatives aparegudes a la zona del *peristylum* 1 (dibuix ATICS, SL).

2) Estructures positives i negatives aparegudes a la zona del *peristylum* 2 (dibuix Joaquim Garcia i Vanessa Muñoz).

El punt d'inici d'aquest estudi ha estat la campanya 2009 perquè era la que abastava una extensió major –s'havia excavat en extensió– i de la qual disposàvem de la informació més completa. Aquesta campanya va confirmar la seqüència estratigràfica que ja havíem localitzat en les campanyes 2006-2008, i ens va permetre datar amb més precisió els nivells arqueològics, perquè el material obtingut va ser molt abundant. A partir dels resultats obtinguts el 2009 es va començar la revisió de les campanyes realitzades al *peristylum* 1, però integrar els resultats no va ser una tasca fàcil perquè en les diferents intervencions hi va haver diverses direccions. Per això, el primer pas va ser homogeneïtzar les unitats estratigràfiques de cadascuna de les campanyes per convertir-les en unitats comunes a totes, i per fer-ho es va prendre com a base, com hem dit, la campanya de 2009. La unificació es va fer valorant les característiques de les unitats estratigràfiques –bàsicament la composició de les terres–, les cotes respecte al nivell del mar i la datació del material arqueològic exhumat. Els resultats de l'estudi del material exhumat ens han permès identificar diverses etapes cronològiques que abasten un període molt ampli comprès des de poc abans del canvi d'era fins avui. Això és important, perquè les dades cronològiques a Torre Llauder fins aleshores eren escasses. Quasi totes les estructures es van documentar en les intervencions dels anys seixanta, sense utilitzar cap mètode arqueològic. Les intervencions dels anys vuitanta als paviments ja van fer-se amb metodologia arqueològica, però els materials recollits tampoc no van donar, en la majoria de casos, els resultats esperats.

Un centre de fabricació d'àmfores i de producció i envasament de vi

La primera ocupació que documentem al jaciment són unes estructures i uns nivells relacionats amb l'ocupació de l'espai per transformar el fruit de la vinya en vi, envasar-lo i comercialitzar-lo. En la zona del *peristylum* 1 es va documentar una gran fossa, una alineació de pedres situades a l'angle sud-occidental del peristil, un paviment d'argila, uns retalls en el sòl natural, dos murs del quals només es conserva una filada i un conjunt d'empremtes en el sòl natural.

La gran fossa (fig. 3.1) estava excavada al sòl natural i posteriorment s'havia reblert amb les desferres d'un forn de ceràmica. Els nivells inferiors eren capes de cendres que alternaven amb altres capes de sorra, el nivell següent era un potent estrat compost només per sorres, però amb força material ceràmic (fig. 3.2) i el nivell superior era un estrat format quasi exclusivament per trossos de maons i tovots provinents de les parets i

la coberta d'algun forn (fig. 3.3); amb tot, probablement aquest abocament es va fer d'una sola vegada.

El material d'aquest abocament prové gairebé tot del nivell de sorres, i està format majoritàriament per ceràmica comuna (41,79 %) i àmfores (40,34 %). La resta de material (17,87 %) correspon a ceràmiques de parets fines (5,80 %), terra sigil·lata itàlica (2,17 %), llànties (0,72 %) i unguentaris, pondus, fitxes, elements metàl·lics, vidre i os treballat (9,18 %).

El material amfòric representa quasi la meitat del material arqueològic trobat. D'aquest material el 97,60 % és de producció tarraconense i la resta de producció és sud-hispànica, bètica, nord-africana, itàlica o indeterminada, cadascuna amb un ínfim 0,60 %. Una de les àmfores tarraconenses és una peça passada de forn.

La ceràmica comuna presenta uns resultats molt similars al de les àmfores; així, un 91,32 % és de producció tarraconense, un 8,10 % és d'origen itàlic i un 0,58 % és de producció nord-africana. De producció tarraconense també es van documentar cinc rebutjos de forn.

Malgrat l'abundància del material recuperat, en ser majoritàriament de tipus amfòric no ens permet gaire precisió cronològica. No obstant això, l'absència de la forma Dressel 2/4 indicaria que l'escombrera es va reblir a l'entorn del canvi d'era. Aquesta cronologia estaria confirmada per la presència d'algunes formes de ceràmica sigil·lata itàlica llisa de les formes *Conspetus* 11, 11.1.4, 13.1 i 20 (ETTLLINGER *et alii* 1990), de ceràmica de parets fines de les formes Mayet III, V, XII, XIV, XVII i XXIV (MAYET 1975; LÓPEZ 1989) i de ceràmica comuna de les formes Puerta 2101, 2402 i 5209 (PUERTA 2000).

Al sud-oest del peristil es varen localitzar quatre grans pedres associades a un paviment d'un color vermell intens format per una capa d'argila depurada i compactada, d'un gruix de 0,20 m (fig. 4.4). La primera pedra (fig. 4.2), la situada més al sud, en forma de paral·lelepípede, podria haver estat un petit contrapès de premsa, però estava molt erosionada i no conservava cap encaix que ens confirmés que aquesta podria ser la seva funció original. Les altres tres pedres estan alineades amb l'anterior, són de forma irregular –però força planes– i estan disposades entre si a distàncies no regulars (fig. 4.1). La segona pedra en sentit sud-nord era una llosa que s'havia encaixat al sòl natural mitjançant un retall més o menys circular i havia estat falcada al terra amb unes pedres més petites. Probablement abans de posar el paviment d'argila es va col·locar sobre aquesta pedra un pilar vertical de fusta que

en descompondre's va deixar una empremta circular al paviment d'argila (fig. 4.3) (POU 2009: 14). A continuació es van documentar les altres dues lloses alineades, però en cap dels dos casos es va observar cap retall en el subsòl. Probablement les quatre pedres alineades formaven la base d'uns pilars que aguantaven un cobert que es va pavimentar amb una capa d'argila.

Els sòls d'argila tenen una gran duresa sempre que es mantinguin secs, la qual cosa abona la hipòtesi que l'espai havia de ser cobert. Un cop abandonat el celler i desmantellada la coberta, les pluges probablement van escampar part de l'argila, formant, fora de l'antiga zona coberta, una capa que esdevenia més prima com més allunyada estava del seu indret original.

Marià Ribas documenta i dibuixa en els seus diaris d'excavació la continuació d'aquest paviment d'argila, i assenyala que passa a 7 cm per sobre de la coberta de la claveguera que havia localitzat en l'estança que havia definit com a bany privat. Posteriorment Maria José Orobitg, a les excavacions que va dirigir en la mateixa estança l'any 1986, un cop s'havien extret els mosaics de la vil·la per procedir a la seva restauració, documenta la continuació del paviment d'argila, encara que la identifica com la base de preparació del mosaic. A la pàgina 8 de la memòria d'excavació diu: «La preparació del mosaic es compon d'una base de calç per a col·locar les teselles; una fina capa de sorres amb petits fragments ceràmics d'amfora i d'us comú; una capa molt fina de calç i, finalment, la base d'argila» (Orobitg 1986).

En l'angle nord-oest del *peristylum* 1 es va documentar una filada de pedres de 0,45 m d'amplada que era part d'un mur fet amb pedres irregulars lligades amb morter de calç. Perpendicularment a l'anterior es va localitzar un segon mur de les mateixes característiques (fig. 5.1). Per tant, l'estat de les restes per si mateixes ens proporcionava escassa informació.

A l'est d'aquests murs també es va documentar un conjunt de sis retalls fets al sòl natural: un de forma circular amb el fons pla –de 1,30 m de diàmetre–, seguit d'un altre de rectangular de 0,65 m d'amplada per una llargada mínima de 2,10 m, i finalment dos petits forats més, possiblement per col·locar-hi pilars, situats a banda i banda del retall rectangular (fig. 5.2 i 5.3). Els retalls no tenien nivells associats que permetessin donar una datació precisa ni del moment que es van fer ni del moment d'abandonament, però podria tractar-se de l'empremta deixada en desmuntar una petita premsa de cargol directe, encara que és una hipòtesi que cal considerar amb moltes reserves perquè no tenim ni la certesa de la contemporaneïtat de tots aquests retalls.

Mentre cercàvem informació per a aquest treball vam localitzar en els arxius del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i de l'Àrea d'Intervenció Arqueològica de l'Ajuntament de Mataró documentació relativa a les excavacions de l'any 1986 realitzades sota el mosaic del porxo oest del *peristylum* 1. Es tracta de fotografies de camp i de planimetria que indicaven que quan es va aixecar el mosaic per restaurar van aparèixer unes estructures que podrien tenir relació amb dos dels murs localitzats al *peristylum* 1.

La planimetria indicava que sota els paviments del porxo oest del *peristylum* 1 hi havia una construcció més antiga formada per tres murs paral·lels, disposats en direcció est-oest, que es lliuren a uns altres dos, perpendiculars als anteriors (fig. 6.1).

El conjunt arquitectònic tindria unes dimensions mínimes d'uns 42,00 m², i les seccions estratigràfiques recuperades indicaven que prèviament a la construcció s'havia fet un retall al nivell natural aproximadament d'un metre de fondària que després es va folrar amb dos dels murs –fets d'*opus caementicium*– disposats en direcció est-oest i part dels altres dos que en direcció nord-sud tancaven el conjunt. Un dels murs est-oest, el situat més al nord, s'adossa a la cara nord del retall i manté una distància de 1,60 m amb el segon mur, que folra la cara sud del retall. Ambdós delimiten, amb els altres dos disposats en sentit nord-sud, un espai rectangular d'uns 1,80 x 1,60 m amb una cota interior aproximadament d'un metre per sota la superfície dels murs. El tercer mur, paral·lel als anteriors i separat del segon 1,10 m, del qual només es conserva una filada, s'inicia a una cota superior als dos anteriors, perquè resta fora del retall. Aquest mur semblava tenir la cara nord corbada, mentre que la cara sud és recta.

Interpretem el conjunt de parets descrit com la base d'una premsa de vi, en la qual l'espai on estaria el contrapès seria el situat entre els dos primers murs que encloïen el retall al nivell natural (fig. 6.2) i la zona de premsatge començaria a partir del tercer mur, on sembla que podria estar situada l'*area*. Probablement es tractaria d'una premsa de biga del tipus de torn, malgrat que és impossible diferenciar-la d'una de cargol amb les restes conservades. Amb tot, estudis més recents semblen indicar que les premses de biga amb cargol tindrien una datació molt més tardana a aquesta documentada a Torre Llauder (PEÑA 2010: 45).

Les premses de torn estaven formades per una biga –*praelum*–, amb un extrem que s'ancorava, bé de forma fixa encaixant aquesta peça a un dels murs de la sala de premsatge, o bé de forma mòbil. En aquest segon cas es permet un moviment vertical de la biga en la

part posterior, la qual cosa augmenta l'efectivitat del premsat. Això s'aconsegueix mitjançant uns elements verticals –confeccionats generalment amb fusta– que reben el nom d'arbores. Els arbores s'encasten en el propi paviment o sobre blocs de pedra que després també s'encasten en la solera de la sala de premsatge (*lapis pedicinarum*). En l'extrem anterior se situava el contrapès vinculat al *praelum* i en una zona intermèdia la zona de premsat ubicada entre els dos punts anteriors. L'acció del premsatge s'efectuava gràcies a la pujada i baixada del *praelum*, que exercia pressió sobre la zona intermèdia –*areae*– en la qual es posava el raïm utilitzant uns elements circulars d'esparg, anomenats *fuscinae*, que s'intercalen amb el *vinaceum*, o un estructura quadrangular de fusta anomenada regula (PEÑA 2010: 47).

Quant als contrapesos, que estarien ubicats a un extrem del *praelum*, no n'ha quedat cap indicatiu, però la diferència de cota de la zona on estarien ubicats i els darrers estudis realitzats per Albert Martín ens fan pensar que es tractaria de contrapesos del tipus *arca lapida*, probablement amb un pou de maniobra quadrangular no superior a 1,60 x 1,80 m, i una alçada no inferior a 1,00 m. Els contrapesos del tipus *arca lapida* consisteixen en una «caixa de fusta» construïda amb taulons i planxes, reforçada amb angles de ferro a les cantonades, tot plegat subjectat mitjançant encadellats, unions i claus. La caixa s'omplia amb material constructiu i ceràmica de rebuig, pedres, còdols, barrejats amb morter de calç, sorra i aigua, que en prendre's esdevindria una massa compacta que actuaria com a contrapès, tot afavorint la maniobra de premsatge (MARTÍN 2012: 68).

A l'altre extrem del *praelum*, l'ancoratge de la biga podria haver estat fix si la aquesta s'encaixava en un dels murs de la sala de premsat, o mòbil quan uns elements verticals –anomenats arbores– eren els que subjectaven la biga. Els arbores, en ser generalment de fusta, no deixen testimoni, però tampoc no s'ha documentat a Torre Llauder els anomenats *lapis pedicinarum*, que són les peces perforades on s'inserien i que podien ser de pedra o únicament uns forats al paviment de la premsa.

En base a la planimetria recuperada i amb l'ajuda de les fotografies de camp de l'any 1986 s'observa que al costat de les estructures que hem esmentat s'aprecia el que sembla la rasa d'espoliació d'un mur aproximadament d'uns 0,50 m d'amplada en el lloc on hi hauria el mur de sustentació de la premsa o *lapis pedicinarum*. Per això interpretem aquest mur com el mur de suport del «cap de la biga» (fig. 6.3); aquest mur per l'altra cara probablement tancaria el paviment d'argila que abans hem esmentat.

Segons Vitruvi (VITRUVIO 6,6,3), una premsa de biga havia d'ocupar una estança no inferior a 40 peus de longitud (11,85 m), perquè diu que és l'espai mínim que es necessita per manipular-la, i que l'amplada no havia de ser inferior als 16 peus (4,74 m): *Ipsum autem torcular, si non cocleis torquetur sed vectibus et prelo premetur, ne minus longum pedes XL constituatur; ita enim erit vectiario spatium expeditum. Latitudo eius ne minus pedum senum denum; nam sic erit ad plenum opus facientibus libera versatio et expedita.*

La sala de premsat de Torre Llauder –el *torcularium*– (fig. 7) tindria una llargada mínima d'uns 10,40 metres, que és la distància que hi ha entre la paret espoliada i el límit de la zona excavada al nord, però no disposem del mur nord, que ens indicaria la llargada real de l'estructura. I l'amplada mínima entre murs conservada seria d'uns 2,60, però com en el cas anterior tampoc no sabem si està completa.

Al sud d'aquesta premsa, a finals dels anys seixanta Marià Ribas havia documentat una claveguera que va en direcció nord-sud. Els murs de la claveguera són de pedra i *tegulae* lligades amb morter de calç i el fons és de *tegulae*. En el diari d'excavacions diu que estava coberta amb pedres grosses sense morter, recolzades a les parets, i que va ser escapçada a nord i a sud quan es van construir dos dels murs de les estances de la vil·la, la qual cosa indicaria que és anterior i que podria haver format part de la cel·la vinícola (Ribas 1961: 25).

També a finals dels seixanta es varen documentar tres forns que probablement formarien part d'aquest mateix complex vitivinícola. El primer forn està format per dues cambres rectangulars comunicades a través d'una obertura que enllaça amb el *praefurnium*. Correspon al tipus IIc de Cuomo di Caprio (CUOMO DI CAPRIO 1971-1792: 405 i següents). El segon que va documentar estava situat a l'est de l'anterior i va ser destruït l'any 1969 en urbanitzar-se el sector. Segons Marià Ribas aquest forn conservava encara part del paviment de 3,60 x 4,80 m –de tovots cremats– sobre el qual hi havia apilats d'altres tovots que deuriem formar part de les parets del forn. Segons ell estava destinat a la cocció d'àmfores i altra ceràmica grollera, segons dedueix per les restes ceràmiques trobades en un abocador ubicat a uns 6 m de distància, on es varen trobar molts fragments ceràmics, alguns amb defectes de cocció (RIBAS 1972: 127). Del tercer forn, localitzat al sud de la zona residencial, únicament se'n conservava el fons i tenia unes dimensions de 2,50 x 2,50 m (RIBAS 1972: 127-129).

Uns anys més tard –1982-1985– M. Prevosti i J. F. Clariana van documentar un quart forn, de planta ovalada, situat sota del paviment d'allò que Ribas havia

identificat com un *triclínium* i que ells anomenen aula 3 (CLARIANA, PREVOSTI 2006). Aquests autors creuen que podria haver servit per fabricar peces de ceràmica comuna (PREVOSTI, CLARIANA 2007: 49-50) però no en donen la cronologia.

Tot això ens indica que la primera activitat documentada al jaciment de Torre Llauder és la pròpia d'un complex vitivinícola que fabricava àmfores i algun contenidor d'ús comú, i produïa i envasava vi. Els materials dels nivells de l'escombrera que reomple la gran fossa donaven una datació entre l'any 10 aC i el canvi d'era. No obstant això, en una terrassa inferior, l'any 1989, sota d'un abocador de deixalles domèstiques es va trobar un altre abocador d'àmfores que va proporcionar abundant quantitat de fragments que corresponien molt majoritàriament a envasos de la forma Pascual 1, però en molta menys abundància també de Dressel 2-4. Alguns dels fragments apareguts eren peces defectuoses. Entre el material susceptible de donar cronologia destaquen diverses formes de ceràmica aretina clàssica i una peça de terra sigil·lada sud-gàl·lica de la forma Drag. 18/31 que permet datar el final de l'abocador en la segona dècada del segle I dC (CERDÀ, PÉREZ 1991: 139). Aquest segon abocador (fig. 8) indicaria que a Torre Llauder es continuaven fabricant àmfores Pascual 1 i Dressel 2/4 més tard de la data de finalització de l'abocament de la terrassa superior.

Sabem que el/els forn/s que abocaven les deixalles a la terrassa superior produïen àmfores exclusivament del tipus Pascual 1 i algunes peces de ceràmica comuna, perquè s'han documentat rebutjos de forn d'àmfora (PREVOSTI, CLARIANA 2007: 54) i de gerres del tipus 2400 (PUERTA 2000: 55-58). Per tant, la presència de Pascual 1 i l'absència de Dressel 2/4 ens situaria entorn al darrer decenni abans del canvi d'era, però encara que els materials recuperats així ho indiquen se'ns feia difícil acceptar una data tan primerenca per abandonar un centre productor com el de Torre Llauder. Per tant, l'existència d'un segon abocador ens indicaria que la producció d'envasos per transportar vi va continuar almenys fins a la segona dècada del segle I dC.

Marià Ribas, quan va fer el seguiment de les màquines excavadores, va documentar a l'est del *peristylum* 1 un conjunt d'estructures de caire industrial que podrien correspondre a la *pars rustica* de la vil·la, però la manca d'estrats associats a les restes no permeten situar-les cronològicament. Totes les restes, a excepció de la primera que descriurem, estaven abans de les obres d'urbanització a una cota com a mínim 1,50 m inferior a la cota de paviments de la vil·la. Els rebaixos eren conseqüència de les delimitacions de propietat de les antigues masies. Les estructures identificades eren les que exposarem tot seguit.

Hi havia una estructura incompleta de 4,60 m d'amplada amb quatre paviments superposats que Ribas denomina d'*opus testaceum* –creiem que molt probablement M. Ribas utilitzava el terme *opus testaceum* com a sinònim d'*opus signinum*– sota dels quals hi havia un *dolium* sencer aixafat. Al costat sud va trobar una altra estructura –un dipòsit– de 1,90 m d'amplada i amb un paviment de 0,40 m de gruix, format per tres capes gruixudes de les mateixes característiques que les del de l'habitació anterior i que descansava sobre un llit de pedres petites. El paviment estava corbat i en desnivell cap al centre, que quedava uns 30 cm més enfonsat que els extrems. Les parets estaven arrebossades primer amb una capa de morter de calç d'un gruix de 1,50 cm, després amb una capa d'*opus signinum* d'1 cm de gruix i finalment dues capes d'argila molt greixosa i amassada, desiguales, d'un gruix d'entre 1 i 2 cm cadascuna. Les parets estaven construïdes amb pedres desiguales, fragments de totxanes i tova lligades amb morter de calç (RIBAS 1972: 127-128). Probablement es tractava d'un dipòsit de decantació d'argiles, per les característiques de l'estructura i per la capa greixosa que arrebossava les parets.

En l'extrem sud va trobar el fons d'un altre forn de planta quadrada, de 2,50 m de costat, del qual només quedaven unes toves totalment cremades i descomposades (RIBAS 1972: 129).

El treball de les màquines excavadores va anar posant al descobert una construcció rectangular de 30,50 x 8,75 m (RIBAS 1972: 129), que tancava cinc compartiments de superfícies desiguales i de la qual només quedaven part dels fonaments dels murs. El compartiment ubicat més al nord tenia uns fonaments de 0,90 m d'amplada. Dels dos següents, M. Ribas diu que eren d'obra defectuosa, de 0,60 m de gruix, i que del segon surt un altre fonament perpendicular cap a l'exterior que es perd a pocs metres i que delimita al sud un conjunt de sis *dolia* que es conservaven fins a una altura de 0,45 m. Els fonaments d'aquests tres compartiments estaven fets de pedra lligada amb fang. Després va localitzar dos compartiments més, construïts amb pedres grans de granit ben escairades. La longitud de la façana d'aquests dos compartiments era de 9,50 m i el gruix de les parets, de 0,80 m. M. Ribas va interpretar els tres primers compartiments com un edifici de caràcter industrial, i va pensar que els dos darrers, que tenien més superfície, eren magatzems.

A uns 5,00 m a l'oest va documentar un conjunt de quatre estructures de planta quadrada, d'uns 2,50 m de costat (incloent el gruix de les parets) i una profunditat total de 2,56 m. Estaven pavimentades amb una capa gruixuda d'argila i tenien inicialment quatre pilars de

secció circular –alguns dels quals es van substituir per quatre pedres quadrades– col·locades en els angles de la seva planta. Les parets estaven construïdes amb pedra lligada amb fang fins una altura de 0,90 m i la resta era de tova, tot i que en la part més alta hi havia 3 filades de rajoles (RIBAS 1972: 130-131). M. Ribas va interpretar que eren forns de vidre perquè en el nivell d'amortització van aparèixer, entre altres coses, grans quantitats d'escòria i de vidre fos, juntament amb nombrosos fragments d'ampolles i fragments de vidre pla. Però el tipus de deixalles trobades a l'interior indica que el darrer ús d'aquestes estructures va ser el d'escombrera, i el tipus de deixalles no té perquè tenir relació amb la funció inicial de la construcció.

Més a l'oest va localitzar un pou d'aigua que tenia un diàmetre interior de 1,65 m i unes parets de 0,60 m de gruix. La superfície del pou es va trobar a una cota 4,50 m inferior a la dels paviments de les habitacions de la *pars urbana* de la vil·la. En el rebliment del pou es va trobar un nivell barrejat, amb material romà i altres ceràmiques, les més modernes de les quals eren del segle XVII (RIBAS 1972: 132).

Tot i que caldria un estudi més exhaustiu de tot aquest conjunt per poder treure'n conclusions, creiem que les estructures descrites anteriorment són susceptibles de pertànyer a un espai de producció amfòrica i de producció i envasament de vi. No obstant això, la manca de dades estratigràfiques no permet situar-les cronològicament, i de fet tampoc no sabem si es tracta d'un únic conjunt o són estructures de diferents períodes. Més endavant tornarem a tractar el tema de la producció vitivinícola perquè aquesta activitat torna a estar demostrada a Torre Llauder en època tardo-antiga.

El resultat de les intervencions arqueològiques en forns de la Laietania indica que la producció d'envasos per a vi va continuar de forma fluida almenys fins a finals del segle I dC. Les sales dedicades a la producció de vi de les dues domus ubicades al carrer Lladó (Badalona) estan en funcionament fins a inicis de la dinastia flàvia (CARRERAS *et alii* 1997: 387). El jaciment de Can Feu (Sant Quirze del Vallès) produeix àmfores fins als anys 70-80 dC, però les estructures d'elaboració del vi continuen en funcionament fins a finals del segle II dC (CARBONELL *et alii* 1995: 297). La instal·lació vinària de Veral de Vallmora (Teià) es mantindrà en funcionament fins a finals del segle III dC a inicis del segle IV dC (RODÀ *et alii* 2005: 52). Mas Manolo (Caldes de Montbui) amplia les dimensions de la sala d'emmagatzematge en el segle II dC i perdura fins al segle III dC (BARRRASETAS-MONLEÓN 1993-1994: 92). El Morer (Sant Pol de Mar) manté la produc-

ció en el segle II dC, més enllà de la producció amfòrica (GURRI-SÁNCHEZ 1996-1997: 33) i el mateix es repeteix a Parc Central (Mataró) (REVILLA-ZAMORA 2006, 54-56). Tanmateix, com indica Yolanda Peña, el final de la producció amfòrica no sempre implica el final de la viticultura (PEÑA 2010: 166).

El mateix esquema es repeteix en altres forns del nord de la Tordera. És a dir, les instal·lacions vinculades a la producció de vi de Mas Carbotí (Tossa de Mar) es mantenen actives fins al 70-80 dC (LÓPEZ MULLOR *et alii* 1985: 38-44). A Pla de Palol (Platja d'Aro) també es produeixen recipients amfòrics fins a finals del segle I dC (NOLLA 2002: 173-174). Tolegassos (Viladamat) presenta una reforma important a finals del segle II dC o inicis del segle III dC que es concreta en una ampliació del lloc d'emmagatzematge que es mantindrà fins a finals del segle III dC (CASAS-SOLER 2003: 10).

Els forns de Torre Llauder tenen confirmada la fabricació d'envasos fins a la segona dècada del segle I dC, però no podem afirmar que continuessin en funcionament més enllà d'aquesta data perquè no disposem de dades que ho indiquin. En tot cas, en general la producció amfòrica es va acabar com a molt tard a finals del segle I dC. Tanmateix, com apunta Yolanda Peña (PEÑA 2010: 166), això no implica que fos el final de la viticultura a la zona, perquè encara que en alguns casos el final de la fabricació d'envasos comporta també el final de l'activitat productora, com hem vist anteriorment força jaciments de la Laietania continuen produint vi durant el segle II dC, i en alguns casos està demostrada l'activitat fins el segle IV dC. En el cas de Torre Llauder creiem que tenim un buit cronològic a causa de les deficientes condicions en què es van excavar les restes, però està demostrat que la producció vinària continua en el segle V, com veurem més endavant.

La fundació de la vil·la i les remodelacions arquitectòniques de la vil·la alt-imperial

La vil·la alt-imperial es va aixecar sobre els nivells que cobrien les restes constructives i els forats de desmuntatge de les estructures del complex vitivinícola, i es va organitzar en terrasses. De la terrassa superior es conserven les habitacions més luxoses amb mosaics policroms, per la qual cosa M. Ribas va dedicar molts esforços a preservar aquesta zona de la vil·la de les excavadores, perquè era l'única zona on havia localitzat mosaics i havia identificat com a *pars urbana*.

5 - Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder

Posteriorment, l'any 1989, Josep Anton Cerdà i Santi Pérez van localitzar en una altra terrassa, a una cota 7,00 m inferior, les restes de cinc habitacions més, dues de les quals amb paviments d'*opus tessellatum* en blanc i negre i una tercera amb *opus signinum*, que van datar en el segon quart del segle I dC pel material trobat en la trinxera d'un dels murs de les habitacions. També van documentar una paret pràcticament arranada –que varen anomenar mur 28– que segons indiquen feia aproximadament 1,10 m de gruix i que s'assentava directament sobre la terra verge (CERDÀ, PÉREZ 1991: 131-138).

Una de les moltes incògnites d'aquesta vil·la és la data de fundació. M. Prevosti i J. F. Clariana la varen datar entre el 15 aC i el canvi d'era pels resultats de l'excavació de les trinxeres de fonamentació d'uns murs en les campanyes de 1982-1985 (CLARIANA, PREVOSTI 2006). Posteriorment, J. A. Cerdà i S. Pérez, amb els resultats de la campanya de 1989, diuen que durant el segon quart del segle I dC es construeixen un seguit de murs adossats en part al mur UE 28 –que interpreten com un terraplenament entre la terrassa superior i una segona terrassa inferior– i proposen una datació de segon quart del segle I dC en base a l'estudi del material trobat a la rasa de fonamentació del mur UE 42 (CERDÀ, PÉREZ 1991: 133 i 140). Per tant, si acceptéssim la data de fundació proposada per M. Prevosti i J. F. Clariana, les habitacions de la terrassa inferior serien una reforma feta posteriorment a la fundació.

Com que malauradament les següents campanyes d'excavació realitzades a la zona del *peristylum* 1 no han aportat millors dades que contribueixin a la datació de la fundació de la vil·la, vam optar per tornar a revisar la memòria d'excavació de les campanyes de 1982-1985 fetes per J. F. Clariana i M. Prevosti, que eren les que proporcionaven datacions més antigues relacionades amb la vil·la. En aquesta memòria es diu, pel que fa a les trinxeres de fonamentació del *triclinium*, que «la cronologia que donen aquests estrats de fonamentació de les parets seria força uniforme de l'època d'August, si no

1)

2)

3)

Fig. 3 /

- 1) Vista general de la fossa
- 2) Material ceràmic trobat a l'estrat de sorres dins de la fossa
- 3) Estrat de maons i tovots –restes d'un forn– trobats dins la fossa (fotos CPAN).

1)

2)

3)

4)

Fig. 4 /

- 1) – Arranjerament de pedres
- 2) – Pedra de forma paral·lelepípedica
- 3) – Detall de la pedra-base d'un pilar de fusta
- 4) – Paviment d'argila

(fotos 1 i 3 d' ATICS, SL; foto 2 de C. Martí; foto 4 M.J. Orobityg).

1)

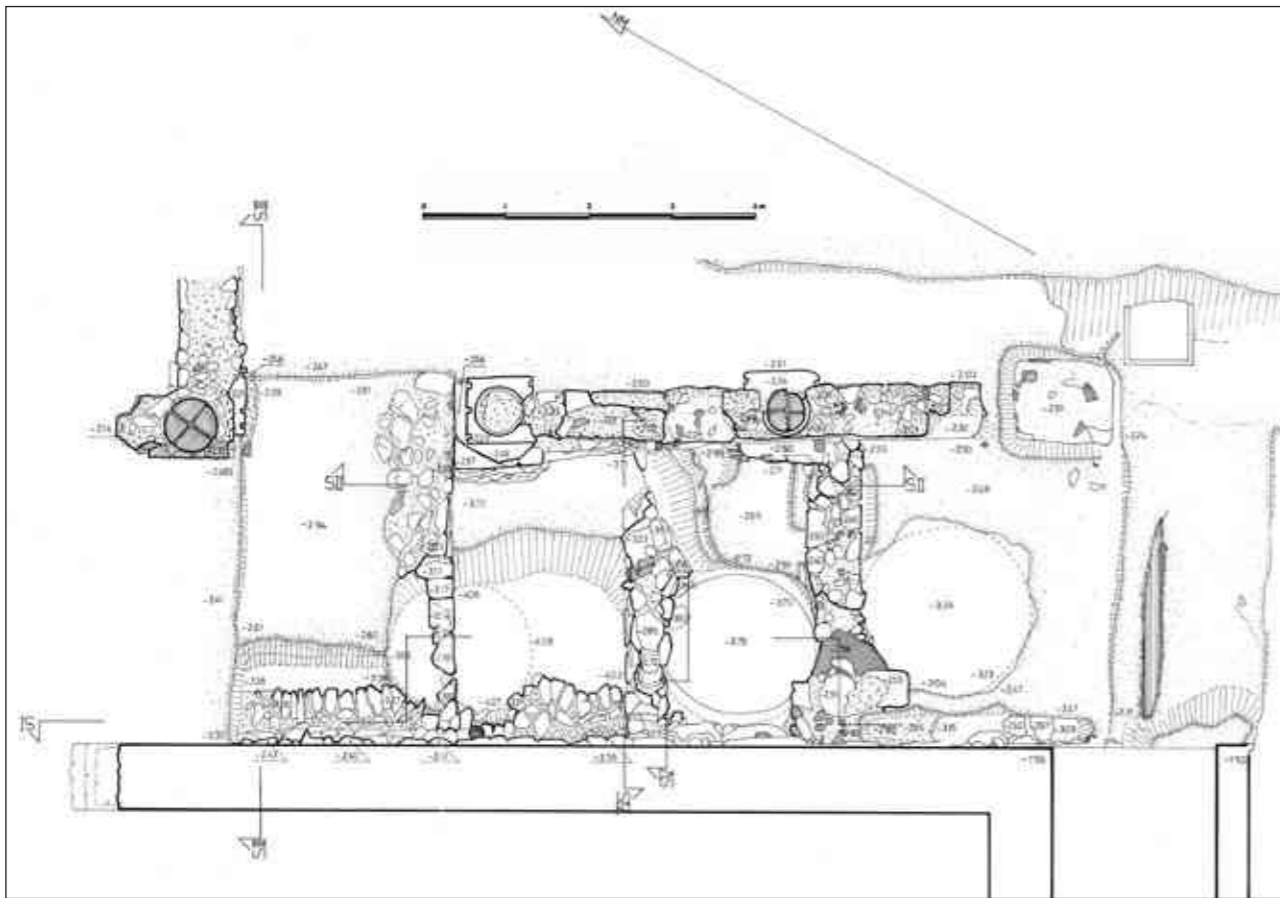
2)

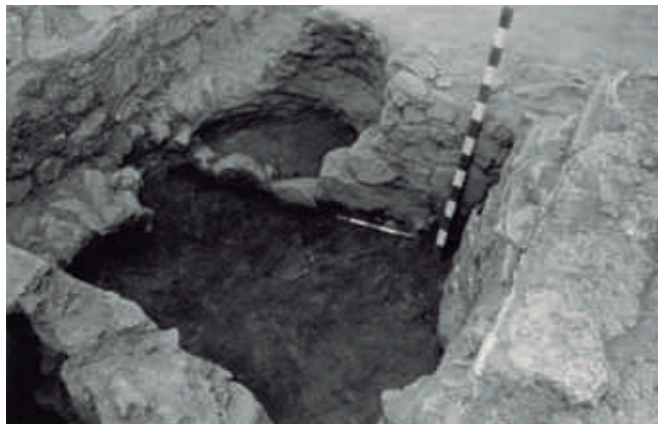
3)

Fig. 5 /

- 1) Fonaments de parets trobats a l'angle nord-oest del *peristylum* 1
 - 2) Al centre, restes d'una possible premsa
 - 3) Detall de les restes d'una possible premsa
- (foto 1 d' ATICS, SL; fotos 2 i 3 de Fragments, SL).

1)

2)

3)

Fig. 6 /

1) Plànol de les estructures que s'interpreten com d'un *torcularium* (dibuix Sans);
 2) Fossa on havia d'anar el contrapès de la premsa
 3) empremta d'una paret desmuntada i espoliada, possiblement on hi havia hagut el cap de la biga (fotos M. J. Orbitg).

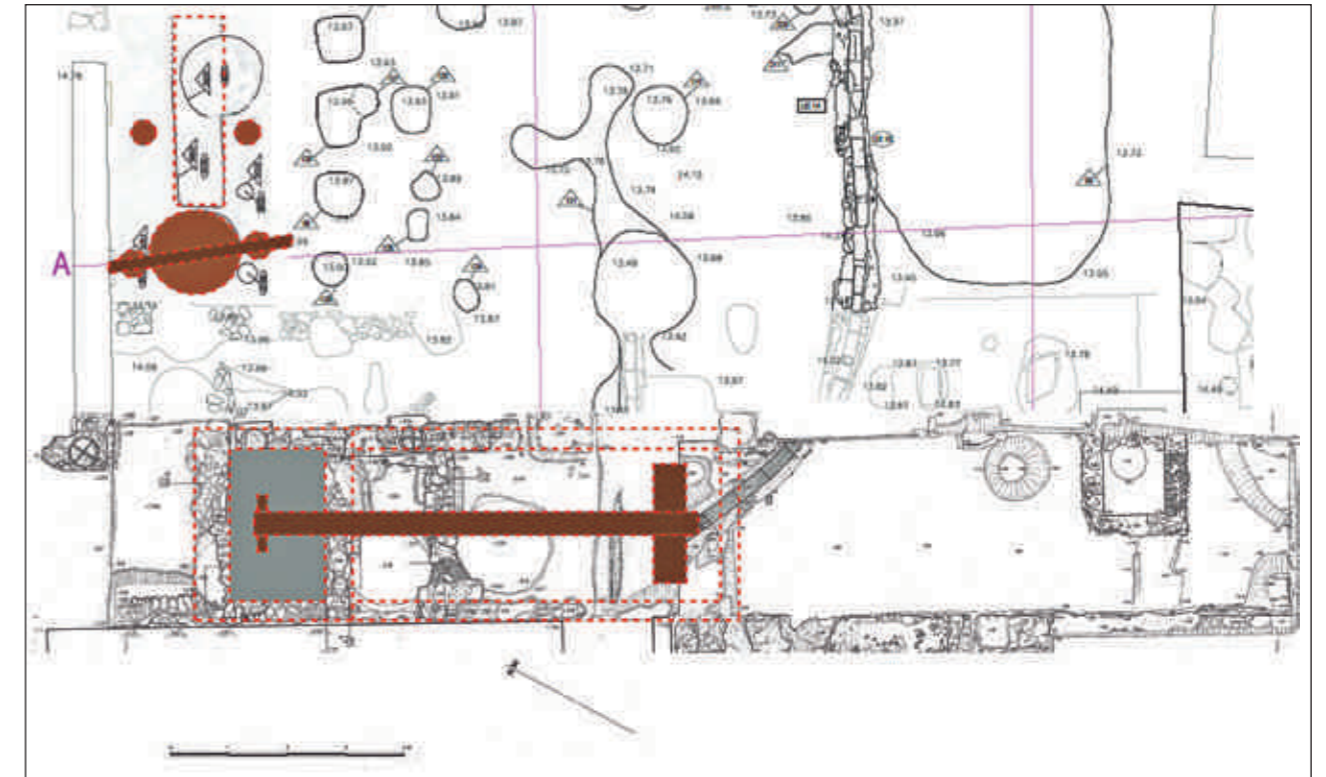

Fig. 7 / Hipòtesi de reconstrucció del *torcularium*.

Fig. 8 / Ceràmica trobada a l'abocador de deixalles ceràmiques que reomple una fossa d'espoliació (fotos C. Puerta).

fos que en les UE 592 i 596 hi ha un fragment de terra sigil·lata sud-gàl·lica i un de terra sigil·lata hispànica que desentonen de la resta. [...] En els dos primers casos, si no és que es tracta d'intrusions, podrien estar indicant la primera meitat del segle I» (CLARIANA, PREVOSTI 2006: 124). I el mateix es repeteix a les trinxeres de fonamentació de l'*atrium* (CLARIANA, PREVOSTI 2006: 64). Finalment, aquests autors, en la memòria, conclouen que cal datar la construcció d'aquestes parets en la primera meitat del segle I dC (CLARIANA, PREVOSTI 2006: 124) tot i que en la publicació dels resultats es decanten per considerar aquests materials unes intrusions i daten la construcció dels murs entre el 15 aC i el canvi d'era (CLARIANA, PREVOSTI 2016: 101). Amb això indiquen que la vil·la de Torre Llauder és una construcció d'època d'August.

No obstant això, en la seva tesi doctoral, Joan Francesc Clariana, que estudia en concret les peces de terra sigil·lata alt-imperial de la vil·la, aporta una nova dada que fins ara desconeixíem. Aquest autor diu que en les trinxeres de fonamentació d'un mur –concretament en la UE 560– es va trobar també un fragment de terra sigil·lata itàlica de la forma *Conspectus 20.4* (CLARIANA 2015: 66, 96 i 114) que es data entre el 40 i el 80 dC, fet que contradiu les dades publicades fins aleshores. Tot això ens porta a concloure que la data de fundació de la vil·la seria més moderna que la publicada i més pròxima a la proposada inicialment a la memòria d'excavació.

Una dada interessant, documentada també en les campanyes de 1982-1985, va ser la troballa d'una canalització que recollia l'aigua de pluja que es concentrava a l'*impluvium* i que es dirigia cap al *peristylum 1*. M. Prevosti i J. F. Clariana van documentar diverses *tegulae* de la canalització amb la marca de terrisser *L.Her. Opt.*, que van interpretar com a procedents del taller de *L(ucius) Her(enius) Opt(atus)*. Els darrers estudis sobre aquesta marca centren la producció d'aquest terrisser en la segona meitat del segle I dC, en època flàvia, segons indiquen les troballes de Frejús (FÉDIÈRE 1981: 9-10; RICO 1993: 72-76; RICO 1995: 202-203) i més recentment al Baix Llobregat (BERNI, CARRERAS 2013: 275) La continuació d'aquest desguàs es va trobar en les excavacions posteriors a la zona del *peristylum 1*, on es van localitzar més *tegulae* amb marca, totes del mateix terrisser. Aquesta canal discorre en direcció oest-est, de manera soterrada per l'*atrium*, les *fauces* i la porxada oest del *peristylum 1*. Quan surt al *peristylum 1* en comptes de continuar en línia recta fa una gran corba i al centre del *peristylum 1* reprèn la direcció inicial (v. plànol). Aquesta curvatura ens va fer pensar en la possibilitat que es tractés d'una canalització vista, amb una finalitat estètica, que fes circular

aigua pel jardí (PUERTA, GARCIA 2014: 197) perquè sobtava que un senzill desguàs fes un gir d'aquestes característiques al jardí quan hagués estat més pràctic continuar-lo en línia recta. Per això vàrem plantejar la possibilitat que es tractés d'un *euripus*. No obstant això, aquesta hipòtesi, analitzada posteriorment, ens plantejava un inconvenient: l'origen del desguàs era l'*impluvium*, i aquesta estructura no tenia documentada cap entrada continuada d'aigua. Per tant, si era un *euripus* només portaria aigua quan plovia. Feta aquesta reflexió, una altra possibilitat és que la claveguera es desviés per alguna estructura construïda al jardí en el recorregut que hauria hagut de portar el desguàs. Aquest fet podria veure's reforçat per la troballa d'una canalització anterior feta amb peces de ceràmica en forma de mitja canya, col·locades una sobre l'altra (fig. 9.1), que provenia de sota del mosaic del porxo oest del *peristylum 1*. La major part d'aquesta canalització es va desmuntar quan va entrar en desús en benefici de l'altra, si bé resten unes empremtes al sòl natural que podrien correspondre al desmuntatge. A diferència de la canalització que la substitueix, aquesta continuava en línia recta (v. plànol).

La solució que l'enginyeria dona a una canal que ha de desviar el seu recorregut és una corba, ja que així s'evita que un alt volum d'aigua col·lapsi el desguàs i acumuli residus al seu interior. Les parets de la conducció de la canal més moderna estan construïdes amb fragments de *tegulae* i pedres lligades amb morter de calç, i es conserven amb una altura màxima d'uns 18 cm. El fons, amb una amplada màxima de 20 cm, està fet amb peces de *tegulae* senceres, algunes amb la marca de terrisser que abans hem comentat. Creiem que la data de construcció la dona la datació de la marca, i per tant seria d'època flàvia, segons indiquen els darrers estudis (FÉDIÈRE 1981: 9-10; BERNI, CARRERAS 2013: 283).

En l'espai central, en el que seria la zona enjardinada, sense cap ordre, es van documentar set forats de petites dimensions i poca fondària, dels quals no coneixem ni la seva funció ni tenim la certesa que estiguin relacionats amb el jardí de la vil·la, perquè els nivells associats tenen escàs material, el més modern de canvi d'era. És possible que fossin forats que s'haguessin fet en arrencar arbustos perquè tenien el fons arrodonit –també ho eren les parets laterals, que a més eren irregulars–, ja que eren empremtes similars a les que deixaria un arbust quan s'arrenca. Una altra possibilitat seria que aquests forats fossin les empremtes deixades per atuells de forma diversa utilitzats com a testos per plantar-hi arbustos i/o plantes ornamentals, com a la vil·la romana dels Ametllers (COSTA 2010: 207), tot i que cal deixar constància que a Torre Llauder no s'han trobat fragments d'aquests atuells.

Tornant a la fundació de la vil·la, sabem que els nivells més antics localitzats fins ara al jaciment són del 10 aC al canvi d'era, i per sobre d'aquests nivells s'assenta, en la terrassa superior, la *pars urbana*. Sabem també que a la segona terrassa el buidatge de les trinxeres de fundació de murs de la vil·la donen cronologies entorn al segon quart del segle I dC i que la mateixa datació la donen també els nivells més moderns de l'escombrera d'àmfores.

A partir d'això deduíem que o bé a la terrassa superior es van rebaixar nivells abans d'aixecar la vil·la, o bé després del canvi d'era els abocaments dels forns d'àmfores es van fer en altres llocs. Totes dues hipòtesis explicarien la diferència cronològica entre les trinxeres i els nivells on s'assenta la *pars urbana* de la vil·la.

Probablement aquesta primera vil·la tenia poc a veure amb la que veiem actualment, i tampoc no en sabem les dimensions. Tenim poques dades al respecte. Únicament en coneixem l'existència per les datacions de les trinxeres de fonamentació dels murs que es van reaprofitar quan es van col·locar els mosaics, i per alguns murs i paviments documentats sota mosaics en les intervencions dirigides per M. Prevosti i J. F. Clariana (CLARIANA, PREVOSTI 2006).

Una altra qüestió a considerar és la datació de les reformes posteriors i la col·locació dels mosaics policroms trobats per M. Ribas, i que X. Barral va datar entre finals del segle II dC i el 230 dC d'acord amb criteris estilístics: «*Passage du IIe au IIIe siècle et vingt années du IIIe siècle*» (BARRAL 1978: 111). M. Prevosti i J. F. Clariana, que van excavar els nivells sota els mosaics d'algunes de les estances, la situen també a finals del segle II dC i inicis del III dC (CLARIANA, PREVOSTI 2016: 102).

L'any 2010 l'empresa Arqueologia, Estudis i Gestió del Patrimoni va continuar l'excavació d'una gran fossa (fig. 9.2) situada a l'àrea del *peristylum 1* que havia iniciat l'empresa ATICS uns mesos abans. Probablement aquesta fossa de forma ovoïdal –de 5,70 x 3,70 m– es va obrir per extreure sorres per fer alguna reforma o remodelació –creiem que relativament important– de la vil·la. La profunditat de la fossa no la coneixem perquè per motius de seguretat es van aturar els treballs arqueològics quan es van depassar els 2,55 m de profunditat. En el tall d'una de les parets de la fossa es veia l'empremta del que podia haver estat el suport de fusta d'una politja per pujar la sorra (fig. 9.3).

De l'estrat de reblert de la fossa s'han extret 2.413 fragments de materials arqueològics, dels quals un 57,52 % –1.388 fragments– són materials de construc-

ció. Entre la resta del material s'han comptabilitzat un mínim de 189 peces de ceràmica. D'aquestes, 16 serien material residual que no analitzarem, i les altres 173 són un 38,73 % ceràmica comuna africana de cuina; un 35,83 % ceràmica comuna local; un 12,14 % terra sigil·lata africana A; un 5,78 % sigil·lata africana C; un 4,05 % àmfores, un 1,73 % llànties; un 1,16 % sigil·lata africana indeterminada i un 0,58 % contenidors de ceràmica comuna africana.

Els recipients de ceràmica comuna africana de cuina corresponen a les formes Hayes 181B, 28 peces; Ostia I (fig. 261), 18 peces; Ostia I (fig. 262), dues peces; Ostia III (fig. 267), 10 peces; Hayes 23B, dues peces; Ostia III (fig. 332), una peça; i dues peces indeterminades. Es constata una major presència de la forma que s'inicia més tardanament, la Hayes 181B, datada entre l'any 100 dC i el 425 dC (BONIFAY 2016: 563).

Les peces de taula de sigil·lata africana A estan representades per 21 peces, però 15 són bases i per tant, de tipologia difícil de determinar. Les altres sis corresponen a les formes Hayes 31, tres peces; Hayes 26, una peça; Hayes 9A, una peça; i Hayes 9B, una peça. La més moderna i més freqüent és la Hayes 31, datada entre el 200 i el 300 dC (BONIFAY 2016: 556).

La sigil·lata africana C està representada per 10 peces, de sis de les quals no hem pogut identificar la forma. Les altres quatre són la forma Hayes 44, una peça; i la forma Hayes 50, tres peces. La cronologia d'ambdues formes és similar, tot i que la més moderna seria la segona, que començaria la seva producció a partir de 220 dC (BONIFAY 2016: 556).

Quant a les àmfores, n'hem trobat de tres procedències diferents: tres peces són de producció africana, una de la forma Keay 6 i les altres dues indeterminades; dues peces són de producció bètica, una de la forma Beltran 68 i l'altra de la forma Dressel 20; i una de producció gal·la, de la forma Gauloise 4. Les produccions més modernes són les formes Keay 6 i Beltran 68. La cronologia de la primera és de 230-350 dC (BONIFAY 2016: 542) i la cronologia de la segona és de 250-400 dC (BERNAL 2001: 290).

Les llànties estan escassament representades, amb tres peces solament, de les quals només una ha pogut ser identificada. Es tracta d'una llàntia africana de la forma Bussière DX 6 datada entre el 225 i el 250 dC (BUSSIÈRE 2017: 277-278 i 300-301).

Finalment, cal destacar la troballa d'un gibrell de ceràmica comuna africana de la forma Uzita 2, datat per Bonifay entre el 100 i el 300 dC (BONIFAY 2016: 566).

Així doncs, la datació que proporciona el material és força precisa i situa el rebliment del forat a mitjan segle III dC. Aquest forat probablement es va obrir, com ja hem esmentat, per extreure'n sorres per fer reformes a la vil·la, i un cop acabades es va tornar a omplir tant amb runes generades en les obres de remodelació com amb altres desferres. És interessant destacar que tot i que el forat es va fer a tocar de la canalització que venia de l'*impluvium* aquesta es va respectar, la qual cosa sembla indicar que es volia mantenir aquest desguàs en funcionament (figura 9.3).

Els nivells de rebliment del forat ens indiquen que en aquest moment a la vil·la es van fer reformes importants, i encara que relacionar reformes constructives i abocaments de runes és sempre molt complicat perquè no acostuma a haver-hi elements de connexió, l'obertura d'una fossa d'aquestes dimensions en el jardí de la vil·la, el rebliment amb runes majoritàriament constructives i la datació que proporcionen els materials recuperats ens fan pensar que aquestes importants reformes podrien estar relacionades amb la col·locació dels mosaics. Si fos així, hauríem d'avançar uns anys la cronologia proposada fins ara i datar els mosaics a mitjan segle III dC, però tampoc podem descartar que els abocaments fossin generats per altres reformes en alguna altra part de la vil·la.

Posteriorment, en un moment que no s'ha pogut concretar, a l'antiga sala identificada per M. Ribas com a *tablinum* s'hi afegeix una capçalera al nord que ocupa part del *frigidarium* de la zona termal. M. Prevosti i J. F. Clariana creuen que probablement aquesta reforma es fa a inicis del segle IV dC, perquè el propietari de la vil·la, en voler continuar mantenint el seu prestigi de *dominus*, va adaptar l'estança als corrents constructius que procedien de la urbs. Respecte a la funcionalitat d'aquesta sala creuen que la interpretació correcta de l'aula de Torre Llauder és la d'un *triclinium* tardo-romà que feia la funció de sala de rebre i de banquets, i relacionen la incorporació de l'absis amb la introducció a les províncies de l'ús del *stibadium* a partir del segle III dC (PREVOSTI 1981: 310-311; PREVOSTI, CLARIANA 1993a: 63-64; PREVOSTI, CLARIANA 1993b: 15). Apuntem aquí aquesta hipòtesi, tot i que els usos dels espais són un tema molt controvertit que tractarem més endavant. En tot cas, sembla que la construcció de la capçalera va ser una de les darreres reformes realitzades a la vil·la com a residència –probablement temporal– dels propietaris i d'explotació del territori.

També es detecta en el *peristylum* 2 una petita remodelació, en aquest cas consistent en la restauració de part del paviment de la seva porxada oest: primer es

retalla la part deteriorada i després es refà el paviment d'*opus signinum*, tot i que amb menys qualitat que el paviment original. La intervenció de M. Ribas de l'any 1969 per delimitar el jaciment va posar al descobert part d'aquest paviment, però no proporciona dades cronològiques. Les darreres intervencions en aquest sector, que encara estan en fase d'estudi, esperem que permetin datar aquesta reparació.

Pel que fa a l'abandonament final de l'edifici disposem d'algunes dades interessants resultat de les intervencions arqueològiques de l'any 2009 al sector de ponent del jaciment, a la zona del *peristylum* 2. En aquest sector, sobre el paviment d'*opus signinum* de la porxada est (fig. 10.1) es va localitzar el nivell d'abandonament (fig. 10.4). En la resta de la zona s'havia perdut per les intervencions de M. Ribas i altres rebaixos moderns fets per canalitzar aigua per regar els camps de conreu de les masies. El material recuperat en aquest nivell donava una datació de finals del segle IV dC a inicis del V dC (PUERTA 2010). Per sobre el nivell d'abandonament es van documentar la teulada caiguda i grans plaques d'estuc (fig. 10.2 i 3) procedents de les parets del porxo del *peristylum* 2.

Els diaris d'excavació de Marià Ribas també donen algunes dades sobre l'abandonament de l'edifici. Els fulls que recullen la informació de les excavacions en les diferents sales indiquen que M. Ribas va documentar un nivell de cendres i fustes cremades que estava cobert per un altre nivell de teulada caiguda. En el cas del *tablinum* diu que aquests nivells els va documentar a l'accés des de l'*atrium*, tot i que més endavant esmenta «que el mosaic es troba a cosa de mig metre de fondària sota un gruix de terra gairebé tota remoguda sense poder-se apreciar cap estrat». Per tant, entenem que els nivells de cendres estaven a totes les estances on encara hi havia estratigrafia. També diu que es tracta de nivells de destrucció i els data, per la ceràmica trobada, a finals del segle IV dC o inicis del segle V dC, datació que coincideix amb la documentada en els nivells que cobrien el paviment d'*opus signinum* del *peristylum* 2.

5 - Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder ■

1)

2)

3)

Fig. 9 /

- 1) Canal ceràmic de desguàs, de secció circular
 - 2) Detall del possible encaix d'una politja, fet a la paret de la gran fossa
 - 3) Vista general de la gran fossa
- (foto 1 d'ATICS, SL; fotos 2 i 3 de Fragments, SL).

Hipòtesi de reconstrucció de la *pars urbana*. usos i funcions dels espais

Les estances que s'han excavat i es conserven en la terrassa superior de la vil·la, deixant a banda la part més septentrional del jaciment que inclou la zona termal, són set habitacions –que anomenarem A, B, C, D, E, F, G, partint des del que creiem que era el *vestibulum* i seguint les agulles del rellotge– un passadís i 2 *peristyla*, situats a est i oest de l'espai que identifiquem com a *atrium* (fig. 11).

Les estances que actualment es veuen corresponen al darrer moment de la vil·la residencial després de la col·locació dels mosaics, excepte la construcció semicircular, que és un afegit més tardà. Probablement aquestes reformes no van modificar l'estructura fundacional, que creiem que és de tercer quart del segle I dC, segons indiquen els resultats de les intervencions en algunes trinxeres de fonamentació de murs i les marques de les *tegulae* utilitzades en la base de la conducció d'aigua que des de l'*atrium* creua tot el *peristylum* 1.

En aquest apartat farem una descripció detallada de les restes conservades, intentarem esbrinar les funcions i usos que podrien tenir cadascuna de les estances i establirem una hipòtesi de reconstrucció de la *pars urbana* de la vil·la de Torre Llauder. Tot i que hi ha algunes incògnites que no hem resolt ni es podran resoldre en un futur, perquè una part del jaciment ha desaparegut. D'altres podrien resoldre's amb futures intervencions en el jaciment. La hipòtesi que plantejarem en aquest article parteix de les premisses que explicarem a continuació.

El límit est del *peristylum* 1, situat a l'est de l'*atrium*, no es conserva, però proposem un tancament a partir de l'estimació de mesures teòriques calculades a partir dels intercolumnis, i afegint una darrera columna a les conservades en la porxada nord. El tancament teòric coincideix amb un mur que va documentar M. Ribas quan feia el seguiment dels rebaixos de terreny per urbanitzar el que llavors es va anomenar «Polígono Espartero».

El límit sud tampoc no s'ha conservat perquè el terreny havia estat rebaixat en època antiga. Això afectà tant els dos peristils com les estances A i G. La solució que proposem, com en el cas anterior, és establir el límit a partir de mesures teòriques calculades a partir dels intercolumnis del *peristylum* 1. El resultat d'aquests càlculs donaria també el límit sud del *peristylum* 2 i de les estances A i G.

En el *peristylum* 1 partim de la hipòtesi que les porxades nord i sud tindrien el mateix nombre de columnes i que els intercolumnis guardarien la mateixa mesura. Les porxades est i oest probablement també tindrien el mateix nombre de columnes, però els intercolumnis en la porxada est serien regulars, mentre que no ho serien en la porxada oest.

En el *peristylum* 2 probablement les porxades nord i sud eren iguals i disposaven del mateix nombre de columnes amb intercolumnis regulars. Creiem també que les porxades est i oest eren iguals i disposaven del mateix nombre de columnes amb intercolumnis idèntics.

A partir d'aquestes premisses hem elaborat una hipòtesi de reconstrucció dels dos *peristyla* i de les estances situades entre els dos espais oberts.

Quant a la funcionalitat de les sales, aquest és un tema recurrent que ha portat força controvèrsia i que no és fàcil de resoldre, perquè fins i tot els autors antics, com *Plinius* o *Vitruvius*, defineixen fonamentalment espais tot obviant-ne en general les funcions. Més aviat semblen indicar el contrari, en el sentit que algunes de les habitacions de les cases podien ser polivalentes. Cal tenir en compte que les vil·les estaven pensades per aconseguir objectius diversos: tenien una finalitat econòmica –eren l'empresa del *dominus*– perquè les vil·les eren explotacions agrícoles que aportaven ingressos al propietari (*pars ruralis*); tenien també una finalitat domèstica perquè hi vivia la família nuclear; i a més a més tenien una finalitat de propaganda i de demostració d'estatus del *dominus* –*pars urbana*– perquè quan el propietari rebia persones que no vivien a la vil·la aquestes havien de sentir que estaven davant d'un ciutadà poderós amb el qual convenia tenir una bona relació (relació propietari-client).

La distribució de l'espai i les característiques arquitectòniques de les sales, especialment les nobles, es van dissenyar d'una determinada manera perquè cadascuna havia de tenir una funció determinada, però resulta que les vil·les per regla general tenien una temporalitat superior a la del *dominus* que la va fer construir, i els possibles propietaris posteriors podien tenir unes necessitats diferents a les del fundador. Però és que fins i tot el *dominus* constructor també podia tenir unes necessitats, puntuals o no, diferents a les inicialment previstes. És evident que els edificis no poden ser cotilles i, per tant, la majoria de les estances, llevat d'espais molt concrets, com per exemple les *letrinae* o els *atria*, podien haver tingut més d'una funció. Només calia adequar-les amb mobiliari i/o altres objectes mòbils escaients als nous usos desitjats. Per això probablement moltes de les sales en moments puntuals podien tenir funcions diferents a les habituals.

Fig. 10 /
 1) Porxada est del *peristylum* 2
 2 i 3) Restes de l'estuc del sostre i de les parets del *peristylum* 2
 4) Nivell del sostre i de l'abandonament del *peristylum* 2
 (fotos C. Martí).

R. Romanovski, que ha estudiat cinc cases de Pompeia i els objectes mòbils trobats en les diferents sales, arriba a la conclusió que les característiques arquitectòniques de les sales són possiblement els millors indicadors de la funció primària, però respecte a la funció secundària i/o ocasional dels espais la disposició de les sales dona poca informació, ja que les activitats no habituals no modifiquen els espais. Això sí, els objectes mòbils recuperats sí que donen molta informació d'aquestes activitats esporàdiques (ROMANOWSKI 1999: 63). Pompeia, però, és un cas gairebé únic perquè disposa d'aquesta informació en tractar-se d'una ciutat que es va aturar en el temps en un moment concret i conserva els objectes que hi havia a les sales. Malauradament en molt poques ocasions es conserva el material de les estances. En el cas de Torre Llauder, no disposem d'aquesta informació. Allison també demostra, a partir de les troballes materials de les cases pompeianes, que la funció que a vegades es donava a una sala basant-se en la ubicació no coincideix amb la utilització real que tenia; fins i tot habitacions que s'havien construït amb una finalitat concreta posteriorment s'havien destinat a una funció diferent (ALLISON 2004: 12).

P. Uribe (URIBE 2009: 153) diu que la funcionalitat dels espais és un mirall social de pertinença a una classe social determinada, i com a tal és difícil donar interpretacions convincents referides a les funcions dels espais. Això es complica encara més si afegim que la casa és un organisme viu que es troba en constant evolució: la vida de la casa s'allarga uns quants segles, hi ha canvis de propietaris, de funció i fins i tot de morfologia.

Alguns autors, com l'esmentat Uribe (URIBE 2009: 154), creuen que hi ha correspondència entre els elements decoratius d'algunes de les estances nobles i la seva funcionalitat, i sembla que aquesta és l'opinió més generalitzada i que creiem força encertada. No obstant això, d'altres autors –com I. Mañas (MAÑAS 2007-2008: 112)– arriben a la conclusió que no es pot generalitzar, i que l'existència de certes afinitats és més deguda a la tradició o a la moda que no pas a alguna regla instituïda.

En el cas de Torre Llauder i pel que fa a les estances de la terrassa superior (estances A a G) n'hi ha una que és perfectament reconeixible –es tracta de l'*atrium* (estança B)-; evidentment els 2 *peristyla* també són perfectament reconeixibles, però creiem que també podem intentar deduir els usos de la major part de les altres.

Començarem l'anàlisi de les estances de Torre Llauder per les creiem que tenen una funció perfectament identificada: l'*atrium* i els dos *peristyla*.

L'*atrium* (estança B) actuava com a distribuïdor, i en el cas de Torre Llauder és una estança rectangular de 10,30 x 5,96 m (61,40 m²) amb una estructura situada cap al centre, però col·locada de forma una mica descentrada, que correspon a l'*impluvium*, de 3,66 x 2,94 m. D'acord amb la teoria vitruviana es tractaria d'un atri corinti i, tot i que les mides no són exactes, podria ser dels que ell anomena de primera classe perquè la seva amplada s'aproxima a les 3/5 parts de la seva longitud. Pel que fa al sistema de teulada i d'acord amb la teoria vitruviana, els de tipus toscà, els de tipus corinti –com creiem que és el nostre– i els de tipus tetràstil presenten una teulada vers el *compluvium* amb inclinació cap a l'interior, configurada per recollir i emmagatzemar l'aigua de pluja; a Torre Llauder, però, l'aigua no es recollia, almenys sota el *compluvium*, perquè de l'*impluvium* anava directament a un desguàs que passava per sota de les *fauces* i creuava d'oest a est el *peristylum* 1. Pel que fa a les columnes de l'atri, hi ha sis empremtes que semblen correspondre a aquestes.

És interessant també el descentrament que presenta l'*impluvium* (característica que també apareix en una de les domus de la propera ciutat d'*Iluro*: Can Cruzate). K. Kavas creu que la disposició descentrada de l'*impluvium* –i per tant també de la línia del sostre– s'hauria de veure més com una solució als requeriments ambientals locals que no pas com una justificació d'una identitat itàlica del concepte d'atri. És a dir, havia d'obeir a una finalitat pràctica: resguardar de les condicions climàtiques de la zona i/o proporcionar més llum natural a les estances públiques (KAVAS 2012: 150 i següents).

El *peristylum* 1 està situat a l'est de l'*atrium* i conserva parcialment les porxadades oest –pavimentada amb opus *tessellatum*– i nord, i 12 de les bases de columna que sostenien la coberta de les porxadades que encerclaven el que havia de ser el *viridarium* de la vil·la. Al *peristylum* 1 s'hi accedia a través d'un passadís –*fauces*– d'1,53 m d'amplada i 9,71 m de llargada que estava pavimentat amb opus *tessellatum*.

A la porxada oest, la més ben conservada, hi ha sis bases de columna –a part de la corresponent a l'angle nord-oest– tot i que cal tenir en compte que en manca una d'intermèdia que va ser desmuntada quan es va bastir un dipòsit de recollida de líquids en època tar-do-antiga. Les bases estan realitzades amb pedra granítica, tallada en forma quadrangular, amb sis encaixos situats en dues de les cares del carreu, probablement amb la finalitat de facilitar-ne el trasllat i la col·locació. Per assentar les bases al sòl, es van fer retalls quadrats al nivell natural de sorres que després es van reomplir amb pedra barrejada amb morter de calç. Al damunt es van col·locar les bases alineades regularment.

Les columnes pròpiament dites estaven formades per fileres de quatre maons en forma de quart de cercle. Hem aconseguit mesurar una d'aquestes peces sencera i fa exactament 0,20 m de costat, és a dir, la mida d'un maó *bessalis*, per la qual cosa el diàmetre de la columna seria aproximadament de 0,50 m: dues peces de quart de cercle, més el gruix del morter interior per lligar-les, més el gruix de 5 cm d'estucat; a Torre Llauder no tenen basament, el fust en la part baixa és llis i descansa directament sobre l'estilobat o basament on descansa la columna. Si, com creiem, les columnes eren d'estil dòric, la part mitjana i alta del fust probablement tindria l'acanalat que corresponia a aquest tipus de columna.

Segons *Vitruvius* una columna es configura a imitació del cos humà. Afirmar que la de tipus dòric és la més robusta dels tres estils clàssics, i la compara amb el cos masculí. En el cos humà prenien com a base la petjada del peu (un peu romà = 0,296352 m) com a mòdul i considerava que l'alçada total d'un home ideal era sis vegades la mesura del peu (VITRUVI. IV,1,4), per tant 1,78 m. En les columnes, l'equivalent al peu romà és l'imoscap o terç inferior del fust de la columna. Per tant, seguint el mateix principi, per a *Vitruvius* l'altura d'una columna –inclòs el capitell– era equivalent a sis diàmetres, tot i que més endavant indica que aquesta proporció va ser corregida a set diàmetres (VITRUVI. IV,1,8). En el cas de les columnes del *peristylum* 1, si l'imoscap de les columnes és igual a 0,50 m, la seva alçada havia de ser aproximadament de 3,50 m. D'altra banda, i també segons *Vitruvius*, en els peristils les columnes havien de tenir una altura equivalent a l'amplada de les porxadades (VITRUVI. VI,3,7). En el *peristylum* 1 de Torre Llauder la distància entre la cara externa de les dues columnes que conserven part del fust i la paret de façana de la porxada oest és de 3,34 m.

La distància entre les columnes –els intercolumnis– de la porxada oest, a excepció d'un, es manté aproximadament regular, uns 2,20 m, mida que equival a 4,40 vegades el diàmetre de l'imoscap o 7,42 peus. En canvi l'intercolumni entre les columnes núm. 5 i 6, essent la núm. 1 la ubicada a la cantonada nord-oest, té una separació marcadament superior a les altres, 3,63 m, és a dir, 7,26 vegades el diàmetre de l'imoscap, o 12,25 peus.

La porxada nord conserva cinc bases de columna consecutives i una sisena que està ubicada a la cantonada amb la porxada oest. Les bases són iguals a les descrites a la porxada oest, però la distància a la qual estan col·locades les bases és superior, i per tant l'intercolumni també ho és. En aquest cas, cap de les bases conservava restes del fust, de manera que hem hagut

de calcular la separació entre les columnes a partir de la separació entre les bases. El resultat és que l'intercolumni és aproximadament de 2,39 m: 4,78 imoscaps o 8,06 peus. Pel que fa a la distància entre la paret de façana nord del peristil i la desapareguda línia de columnes hem suposat que és la mateixa que la que té la porxada oest.

Per tant, els límits nord i oest són perfectament coneguts però els altres dos plantegen moltes dificultats. M. Ribas ja no va poder trobar el límit sud perquè en aquesta zona s'havien fet rebaixos importants des de temps antics. Segons consta en el seu diari d'excavacions tenia notícies que quan es va fer la bassa del molí de can Llauder s'havien trobat moltes parets romanes, i per tant creia que fou llavors quan es rebaixà el terreny afectant les propietats de can Llauder i cal Negre, que ell coneixia separades per una paret d'obra. En un plànol del segle XVIII (PREVOSTI, CLARIANA 2006a: 131), en el qual apareixen les dues propietats, es pot veure que aleshores el terreny ja estava rebaixat. Quant al límit est, M. Ribas va posar al descobert algunes estructures de tipus industrial que quedarien fora de la zona del *peristylum* 1, però també va trobar un mur perpendicular a la seva façana nord que sembla que podria correspondre al límit est.

En el seu article de 1972 hem constatat que aproximadament a uns 23,50 o 24,00 m del mur de la façana oest del peristil va trobar un mur paral·lel d'uns 26,50 - 27,00 m de llargada que anava en direcció nord-sud, perpendicularment a la paret nord del *peristylum* 1. La disposició d'aquest mur, paral·lel a la façana oest del *peristylum* 1, ens fa pensar que podria tractar-se del mur de tancament per la banda est. Per comprovar-ho hem allargat la línia de bases de columna conservades de la porxada nord afegint-n'hi una més amb el corresponent intercolumni i l'amplada d'un porxo igual al de la porxada oest. El resultat és que la distància teòrica, calculada en base a aquest plantejament, des de la façana oest del *peristylum* 1 és de 23,43 m –equivalents a 79,06 peus–, per tant força coincident amb la distància a la qual es trobava el mur documentat per M. Ribas. En definitiva, creiem que és molt probable que la profunditat del *peristylum* 1 sigui de 23,43 m.

Pel que fa al límit sud, no disposem d'altres estructures més enllà de la darrera base conservada en la porxada oest, excavada parcialment l'any 1986 i acabada d'excavar en la intervenció de l'any 2006. Creiem que aquesta era la base de la darrera columna de la porxada i que en conseqüència el *peristylum* 1 faria de façana a façana –distància nord-sud– 26,47 m d'amplada, equivalents a 89,32 peus. Així, el *peristylum* 1 tindria una llargada de 26,47 per una profunditat de 23,43 m (620,20 m²) i per

tant estaria col·locat transversalment seguint el cànon vitruvià, essent la relació amplada-profunditat d'1:1,13.

A partir de la façana sud del peristil 1 més endavant podem calcular les mides d'altres estances que tindrien el mateix límit al sud.

A efectes arquitectònics probablement la porxada sud era equivalent a la porxada nord, tant pel que fa al nombre de columnes com per la mesura de l'intercolumni com per l'amplada de la porxada. Al seu torn, pressuposem que la porxada est distribuïda de forma equitativa les columnes i els intercolumnis. Això fa que les columnes, d'acord amb l'amplada calculada del *peristylum* 1, haviem d'estar disposades teòricament a una distància de 2,40 m –4,80 imoscaps o 8,10 peus– entre si.

Quant al *peristylum* 2, que està situat a l'oest de l'*atrium* i està disposat de forma paral·lela al *peristylum* 1, hem de dir que M. Ribas va realitzar diverses rases i sondejos en aquesta zona que van posar al descobert d'altres murs de la vil·la i un paviment d'*opus signinum*. En el seu diari d'excavacions diu: «...surt molta *tegulae* sobre el picadís, trossos d'estuc vermell, negre i blanc, ceràmica comú, *dolium*, àmfora, morter, ostres, ossos, ferro fos i un tros de planxa de bronze».

L'any 2009, part de la campanya es va fer en aquesta zona, on es van excavar 54,00 m² amb l'objectiu de delimitar aquest paviment i comprovar si en algun punt es conservava la seqüència estratigràfica sense alteracions. Els treballs arqueològics es van centrar en una franja situada entre el mur de façana oest de l'*atrium* i el *tablinum* i una antiga mina d'aigua que havia servit per regar els camps fins als anys seixanta del segle passat i que anava més o menys paral·lela a l'esmentada façana. La seqüència estratigràfica es va trobar alterada per remocions modernes, llevat del nivell d'enderroc que cobria el paviment d'*opus signinum*, que en la major part de la zona excavada estava intacte. Concretament, sobre el paviment es va localitzar un nivell argilós amb força calç, de tonalitat vermellosa, amb moltes teules caigudes i una capa formada per l'arrebossat de sostre i parets. Els estucs en el revers tenien les marques de l'encanyissat al qual s'adherien. La composició argilosa de l'estrat indicava també que aquest nivell s'havia format bàsicament per la caiguda de les parets de tovet, i la capa de teules indicava que era un espai cobert. Es tractava del nivell d'abandonament.

A la campanya següent, els treballs es van concentrar en el mateix sector amb la finalitat de delimitar el que intuïem que era la zona porxada d'un segon peristil. Es van obrir 62,00 m² més, ara al llarg d'un mur que M. Ribas ja havia resseguit als anys seixanta i que podria

delimitar aquest espai per la banda nord. El resultat obtingut va ser comprovar que el paviment continuava a tot el llarg del mur i que la seqüència estratigràfica havia estat alterada gairebé totalment perquè s'havien fet força sondejos distribuïts sense cap regularitat tot resseguint el paviment. (fig. 12.1 i 12.2).

L'accessibilitat al *peristylum* 2 és directa des de l'*atrium* a través d'una obertura que actualment fa 2,14 m, tot i que M. Ribas (RIBAS 1966: 11) deia que tenia una amplada de 2,30 m. Malauradament, després de l'aixecament dels murs als anys vuitanta del segle passat, no hem pogut comprovar aquesta darrera mesura.

El porxo del *peristylum* 2 té un paviment d'*opus signinum* que presenta un important desnivell en sentit sud i oest seguint el pendent natural del terreny.

Del *peristylum* 2 es coneixen clarament els límits nord i est, però, com en el cas del *peristylum* 1, el tancament sud va desaparèixer amb els rebaixos antics que van destruir la zona sud del jaciment, i pel que fa al límit oest intentarem trobar-lo amb les dades de què disposem. M. Ribas va localitzar un paviment d'*opus signinum* a l'oest de l'*atrium* i el va resseguir a tota la llargada de la façana oest de l'*atrium* i el *tablinum* fins arribar a un mur que en direcció est-oest tancava el *peristylum* 2 pel nord. A partir d'aquí, va practicar diversos sondejos al llarg d'aquest mur i va localitzar a 14,10 m del *tablinum* un altre mur sense arrebossar que estava a una cota de 0,30 m pel dessota del nivell del paviment. Aquest mur, de 0,60 m d'amplada, creiem que podria ser el mur sobre el qual s'assentava una de les línies de columnes de la porxada. També resulta interessant la troballa de la trinxera d'espoliació d'un mur paral·lel a l'anterior, a una distància de 18,24 m de la façana est del *peristylum* 2, que creiem que corresponia al seu límit oest. Quant al límit sud, l'hem obtingut traçant una prolongació del mur de tancament sud del *peristylum* 1. Per tant, el *peristylum* 2 tindria una amplada de 28,67 m –equivalents a 96,74 peus– i una profunditat de 18,24 m, equivalents a 61,55 peus (522,90 m²). Així doncs, com en el cas del *peristylum* 1, aquest peristil també estaria col·locat transversalment seguint el cànon vitruvià, i la relació amplada-profunditat és d'1:1,57. En aquest cas no es coneix cap basament de columna, però en base a les mesures anteriors i l'amplada de les porxades –sembla que tindrien una amplada aproximada de 4,15 m i una distància entre paret i inici de columna de 3,65 m– la banda llarga del *peristylum* 2 –entre façanes nord i sud– hi podria haver vuit columnes, comptant les dues dels angles, amb un intercolumni de 2,48 m, i a la banda curta (entre façanes est i oest) n'hi podria haver cinc, també comptant les dues dels angles, amb un intercolumni de 2,61 m.

En definitiva, els dos *peristyla*, llevat que tenen mesures diferents i això comporta variacions en el nombre de columnes i els corresponents intercolumnis, arquitectònicament comparteixen moltes similituds, però també tenen algunes particularitats que els diferencien. L'accés al *peristylum* 1 es fa a través d'unes *fauces* que el connecten amb l'*atrium*, mentre que l'accés al *peristylum* 2 es fa de manera directa des de l'*atrium*, la qual cosa vol dir que accedir al primer és més complicat que fer-ho al segon. Una altra diferència rau en el paviment de la porxada, que en el *peristylum* 1 és d'*opus tessellatum* mentre que en el *peristylum* 2 és d'*opus signinum*. Probablement la raó de tot això és que el *peristylum* 1, que encercla el *viridarium*, forma part de la zona de representació de la vil·la, mentre que el *peristylum* 2 està fora d'aquest circuit.

Per esbrinar l'ús de les altres estances en primer lloc cal tenir en compte que l'accés s'havia de fer des del sud, ja que a est i oest de l'*atrium* hi ha sengles *peristyla*. En la nostra opinió això fa que quedi ben clara i definida l'existència d'un eix o línia visual vertebradora que des de l'exterior mena a l'*atrium* de la vil·la i més enllà. Aquest eix visual, herència de l'època final de la república, és de sobres conegut a les domus i a més a més és l'eix associat a un dels actes més importants i tradicionals: la *salutatio*. La *salutatio*, costum àmpliament tractat per molts autors i del qual parlen també diversos autors clàssics com Ciceró, Juvenal, Marcial, Petroni i Tàcit. És un costum que si bé es desconeix quan es va originar se sap que pels volts de 123-122 aC ja es practicava –per exemple a la casa del *tribunus plebis Caius Graco*–, on la clientela realitzava la *salutatio* amb el ritual que perduraria en els segles següents (SPEKSNIJDER 2015: 91).

A l'*atrium* de Torre Llauder, una de les estances que formaven part de l'eix de la *salutatio* i que actuava com a distribuïdor, s'hi accedia des d'una estança situada al seu sud (estança A) a través d'una gran porta de dos fulls, de 2,40 m de llum. En la nostra opinió aquesta estança s'ha d'interpretar precisament com el veritable accés a la vil·la. Aquesta estança, si enllacem els límits sud dels dos *peristyla*, faria 8,70 m de llargada per 5,96 m d'amplada (51,90 m²).

Vitruvi, en el seu tractat d'arquitectura, esmenta una estança que anomena *vestibulum* (VITRUVI. VI,5,1) i diu que és una de les estances accessibles a tothom encara que no s'hi hagués estat convidat prèviament, i també diu que si bé no són necessàries per a qui disposi d'un patrimoni escàs, aquests espais havien de ser apropiats i acurats d'acord amb l'elegància dels interiors.

Al seu torn, Simon Speksnijder (SPEKSNIJDER 2015: 95) recull un text d'*Aulus Gellius*, un jurista del

segle I aC, en què explica que el *vestibulum* no formava part de la casa sinó que era un espai obert a l'exterior i previ a la porta d'entrada a la zona privada.

Així, creiem que aquesta estança interposada entre l'*atrium* i l'exterior ha de ser interpretada, doncs, com el *vestibulum* de la vil·la. Així, la portalada de dues fulles articulades mitjançant dues pollegueres inserides al llindar i disposades a banda i banda permetia aïllar o no les estances de la vil·la a voluntat.

Per a la societat romana, era un orgull i un senyal de prestigi tenir la casa plena de clients, perquè aquest fet indicava una situació de superioritat del *dominus* respecte als visitants, els quals creien que si estaven sota la protecció d'un patró poderós en podien treure beneficis, que podien ser de molts tipus: financers, legals o polítics, a vegades només una donació pecuniària o una invitació a compartir un àpat amb el patró, etc. Per tant, com més clients tenia un patró, major era el seu estatus social.

És difícil saber el volum de clientela que podia tenir el *dominus* i tot i que no sabem amb certesa les dimensions que tindria el *vestibulum* de la vil·la de Torre Llauder, podem fer un exercici d'aproximació a partir de les hipotètiques mides de l'estança (51,90 m²): si una persona dempeus ocupa aproximadament 1,00 m² d'espai i aquest *vestibulum* feia gairebé 52,00 m², l'aforament màxim estaria al voltant dels 50 visitants. En una ciutat de les dimensions d'*Iluro*, aquest nombre de persones havia de ser un volum important.

Continuant amb l'eix visual corresponent a la *salutatio*, per regla general aquest eix acabava en una gran estança anomenada *tablinum*. A Torre Llauder també hi ha aquesta estança (estança C) –com no podia ser d'altra manera– i per tant l'eix de la *salutatio* a Torre Llauder està perfectament definit. Al *tablinum* s'hi accedia a través d'un gran accés de 1,92 m de llum, obert a la paret nord de l'*atrium*. Aquest accés tenia columnes d'obra encastades en els marcs –malauradament, actualment no es conserven– i el llindar estava folrat de marbre blanc (RIBAS 1966: 11). En el cantó oest del llindar hi ha la marca d'una polleguera, la qual cosa indica que aquest espai es podia tancar a conveniència. Aquesta estança fa 8,94 m de llargada per 5,96 m d'amplada (53,28 m²). Les grans dimensions d'aquesta estança ens fan pensar en la possibilitat que tingués una segona obertura –possiblement una finestra– que s'obriria al *peristylum* 2 per obtenir més llum i ventilació.

A Torre Llauder, doncs, resta perfectament marcada i delimitada la diferenciació que hi havia entre allò que es considerava dins i fora de la casa i es remarcava perfectament la jerarquia del *dominus*: per accedir a

l'*atrium* des del *vestibulum* el visitant havia de creuar el lllindar de la porta d'accés tot pujant un graó de 23 cm per salvar el desnivell del paviment del *vestibulum* respecte al de l'*atrium*. Més endavant, per accedir al *tablinum* des de l'*atrium* calia creuar un altre lllindar i pujar un altre graó, en aquest cas de 20 cm.

Per acabar amb l'estança definida com a *tablinum* hem d'assenyalar que en un moment posterior s'enderroca parcialment la seva paret nord per afegir-hi una capçalera semicircular –a manera d'absis– però no tenim elements que ens ajudin a definir si hi ha hagut un canvi de funció després d'aquesta reforma: no s'han conservat ni les pintures de les parets ni les del sostre, i el mosaic del *tablinum* continua essent el mateix que hi havia i és de tipus geomètric, tot i que el centre, com que no s'ha conservat, no sabem si era figurat o geomètric. Per tant, els elements decoratius que ens podrien indicar un ús diferent de l'estança són inexistents. M. Prevosti i J. F. Clariana (PREVOSTI, CLARIANA 1993a: 63) creuen que la reforma va convertir aquest espai en un *triclinium* amb *stibadium*, tot i que no s'han trobat estructures que indiquin que hi podia haver hagut un *stibadium* estable a l'absis (és cert que podria haver estat una estructura mòbil, per exemple de fusta) i les dimensions interiors d'aquesta capçalera, amb un radi de 2,07 m, no conviden a pensar en la col·locació d'una estructura gaire àmplia. En tot cas, el nombre de comensals hauria hagut de ser força reduït, lluny del que diuen les fons literàries i iconogràfiques: entre cinc i un màxim de nou (RUBIO 2018: 88 i 97). La presència d'una estructura absidal en una sala no implica que necessàriament s'hagi d'interpretar com un *triclinium*, perquè l'absis era un element arquitectònic utilitzat en altres espais de representació. En canvi, alguns menjadors rectangulars sense cap estructura absidal sí que van tenir *stibadium*. Com a exemples tenim les vil·les de El Ruedo y Daragoleja (CHAVARRIA 2007: 100-103). No obstant això, les característiques de la sala sí que permetrien la multifuncionalitat, i per tant és possible que tingués altres usos diferents als inicials, adequant-se a les necessitats del propietari, fins i tot en algunes ocasions fent de *triclinium*.

Com hem esmentat anteriorment, l'*atrium* és una estança de distribució, que connecta al sud amb el *vestibulum*, al nord amb el *tablinum*, a l'oest amb el *peristylum 2* i a l'est amb el *peristylum 1* a través d'unes *fauces*, i a dues estances més (estances E i F) i que estan situades a banda i banda de les *fauces*.

La primera obertura des del sud, de 1,60 m de llum, dona accés a una sala (estança F) que M. Ribas creia que era un bany privat, perquè va interpretar com a banyeres dos petits dipòsits que hi va trobar (RIBAS

1966: 16); la segona obertura, de 1,80 m de llum, dona accés a una altra estança (estança E) que M. Ribas havia interpretat com el *triclinium* de la vil·la.

Creiem que l'estança E certament es pot identificar com a *triclinium*, tot i que no tenim cap mena de resta de *lectus* d'obra ni tampoc cap resta de decoració pictòrica mural. Hi juga a favor el fet que és al costat mateix del *tablinum*. Indica K. Dunbabin (DUNBABIN 1991: 123): «In the absence of permanent couches of masonry, *triclinia* are frequently identifiable by their layout. Both wall-painting and pavement design often distinguish clearly between the forepart of the room, for reception of the guests, service, and entertainment, and the inner part for the couches; and the pavement of this inner part may be divided into a more highly decorated center and a plainer surround», i creiem que ho podem aplicar al paviment *opus tessellatum* d'aquesta estança: el mosaic està compost d'una sanefa molt àmplia en blanc i negre que envolta un medalló central policrom. Aquesta estança fa 8,51 m de llargada per 6,45 m d'amplada (54,90 m²).

També creiem que l'estança F podria ser un altre *triclinium*. Basem aquesta identificació en el fet que en el seu front, al *peristylum 1*, l'intercolumni que li pertoca és força més ampli que la resta, en concret 1,65 vegades més. Considerem que aquesta diferència s'ha de relacionar amb la voluntat de visibilització del *viridarium* des d'aquesta estança. Aquesta estança fa 8,51 m de llargada per 5,96 m d'amplada (50,72 m²).

És molt probable que els dos *triclinia* tinguessin obertures al *peristylum 1* que permetessin visibilitzar el *viridarium*, millorar la ventilació i l'entrada de llum a les estances. Potser tindrien finestres i estaríem davant de *triclinia fenestrata* o portes que obririen al *peristylum 1*. Avui és difícil saber-ho perquè el mur de façana es va refer totalment quan es van restaurar els mosaics. No obstant això, algunes de les fotografies de camp de la campanya de l'any 1986 indiquen que aleshores encara quedava una línia d'estuc del que creiem que era el revestiment d'un mur de tàpia sobre el sòcol de pedra (fig. 12.3 i 12.4).

La disposició descentrada de les portes d'accés des de l'*atrium* a aquests dos *triclinia* ens fa pensar que els lecti deurien estar col·locats contra les parets que estaven fora de la zona de pas i la taula al centre, per facilitar la circulació dels servents a l'hora de servir els àpats.

Finalment, resten dues estances (estances D i G), que estan situades als extrems nord i sud, respectivament, del *peristylum 1* i que creiem que únicament podien donar a aquest espai. Les dimensions de l'estança D

serien 8,51 m de llargada per 5,96 m d'amplada (50,72 m²) i les de l'estança G serien 8,51 m de llargada per 6,78 m d'amplada (57,70 m²). En aquests dos casos en desconexem la funcionalitat.

En resum, les estances situades de manera que afronten la façana oest del *peristylum 1* –de nord a sud cubiculum 1, *triclinium 1*, *triclinium 2* i cubiculum 2– són rectangulars i tenen totes la mateixa llargada: 8,51 m. Pel que fa a l'amplada, les estances D i F tenen cadascuna 5,96 m, l'estança E té 6,45 m i l'estança G té 6,78 m. Les habitacions que limiten amb el *peristylum 2* –de sud a nord, *vestibulum*, *atrium* i *tablinum*– també són rectangulars però estan disposades girades 90° respecte a les anteriors. Totes tenen una amplada de 5,96 m, i pel que fa a la llargada el *vestibulum* té 8,70 m, l'*atrium* té 10,30 m i el *tablinum* té 8,94 m. Com es pot observar, totes les estances de la vil·la tenen l'entrada a través d'un dels seus murs curts, la qual cosa dona al visitant un efecte de major amplitud (v. plànol de la figura 11).

Arquitectònicament, la *pars urbana* de la vil·la estava estructurada a partir d'un eix que s'iniciava en el *vestibulum*, passava per l'*atrium* i finalitzava en el *tablinum* i que conduïa al visitant a la presència del *dominus*. Però existia un segon eix de tipus visual que des de l'*atrium* permetia controlar, a través dels dos accessos contraposats, els dos *peristyla*. Pel que fa al *peristylum 2*, potser futures intervencions podran determinar quines estances hi podria haver al final d'aquest eix visual. En el cas del *peristylum 1* no serà possible, perquè aquesta part del jaciment es va perdre en els rebaixos per a la construcció dels habitatges actuals.

Finalment, cal assenyalar que M. Ribas va localitzar les restes d'un conjunt termal i altres estances situades al nord de les habitacions descrites anteriorment. En aquest estudi no hem aprofundit en aquesta part del jaciment perquè resten encara estances del conjunt per excavar i perquè caldria una anàlisi més aprofundida de tot el material de què es disposa, que malauradament és escàs. No obstant això, en base als plànols publicats i a diverses fotografies del sector creiem que es poden identificar la major part de les estances (en el plànol de la fig. 11 estan numerades des del núm. 1 al núm. 7) que havien d'estar connectades amb les altres habitacions de la *pars urbana*. Probablement l'accés es feia des del *peristylum 1* a través d'un passadís (*fauces*) per arribar a la primera estança travessant un accés de 1,53 m en el lllindar del qual –fet de pedra– hi ha el senyal d'una polleguera que permetia tancar l'accés. Aquesta estança –núm. 1– probablement seria l'*apodyterium*. Des d'aquesta estança es pot accedir pel nord a una piscina –núm. 2– d'uns 19,00 m², el *frigidarium*. Tam-

bé des d'aquesta estança es pot accedir a una altra –núm. 3– a través d'un accés de 0,83 m. Aquesta altra estança, per la seva situació, podria ser el *tepidarium*. A continuació, cap a l'est, la següent estança –núm. 4– probablement era el *caldarium*, atès que al seu dessoria hi ha un *hipocaustum* al qual hi ha adossat el corresponent *praefurnium* (núm. 5). En aquesta zona també es va trobar una latrina –núm. 6– que aprofitava l'aigua desguassada de la piscina a través d'un sistema de *cloacae* –núm. 7– que també es va trobar.

Per acabar amb les estances d'aquesta zona, insinuem la zona on podria haver estat la *culina* –núm. 8– de la vil·la. La situació d'una probable *culina* a prop del *praefurnium* permetria aprofitar el foc i les calderes que escalfaven l'aigua i a prop de la latrina perquè així aprofitava els desguassos (JANSEN 1997: 128; FOSS 1994: 136 i seg. i pàg.172).

Les transformacions arquitectòniques a l'edifici i el canvi de funcionalitat dels espais

Si bé la vil·la es va abandonar a finals del segle IV o inicis del segle V, un edifici d'aquestes característiques aviat es deuria tornar a ocupar. Al llarg d'aquest apartat anirem veient com l'edifici progressivament es va transformant, cada cop més, de vil·la residencial a espai plenament ruralitzat.

La primera reocupació sembla que va requerir pocs canvis i molt puntuals, i la detectem en diverses estances en forma de sitges. En l'*atrium* (estança B) es varen localitzar dues sitges, en el *tablinum* (estança C) n'hi havia dues més, al *triclinium* (estança E) i a l'estança F es va documentar una sitja en cadascuna, i en la porxada oest del *peristylum 1* se'n van trobar tres més. Aleshores la remodelació a l'edifici va ser mínima, i sembla que els nous ocupants únicament van practicar retalls en els mosaics probablement per emmagatzemar productes agrícoles (fig. 13).

M. Prevosti i J. F. Clariana van excavar cinc d'aquestes sitges, les localitzades a les estances B, C i E. El material susceptible de donar una datació que van recuperar va ser molt escàs (PREVOSTI, CLARIANA 2006b: 57-58), però ens indica que l'amortització s'ha de situar en algun moment de la segona meitat del segle V. En base a les seccions estratigràfiques publicades només hem pogut calcular la capacitat mínima aproximada de tres d'elles; de la de la sitja 2 no hi ha cap dada ni cap secció sobre la qual treballar i de la sitja 5 tampoc, fins i tot

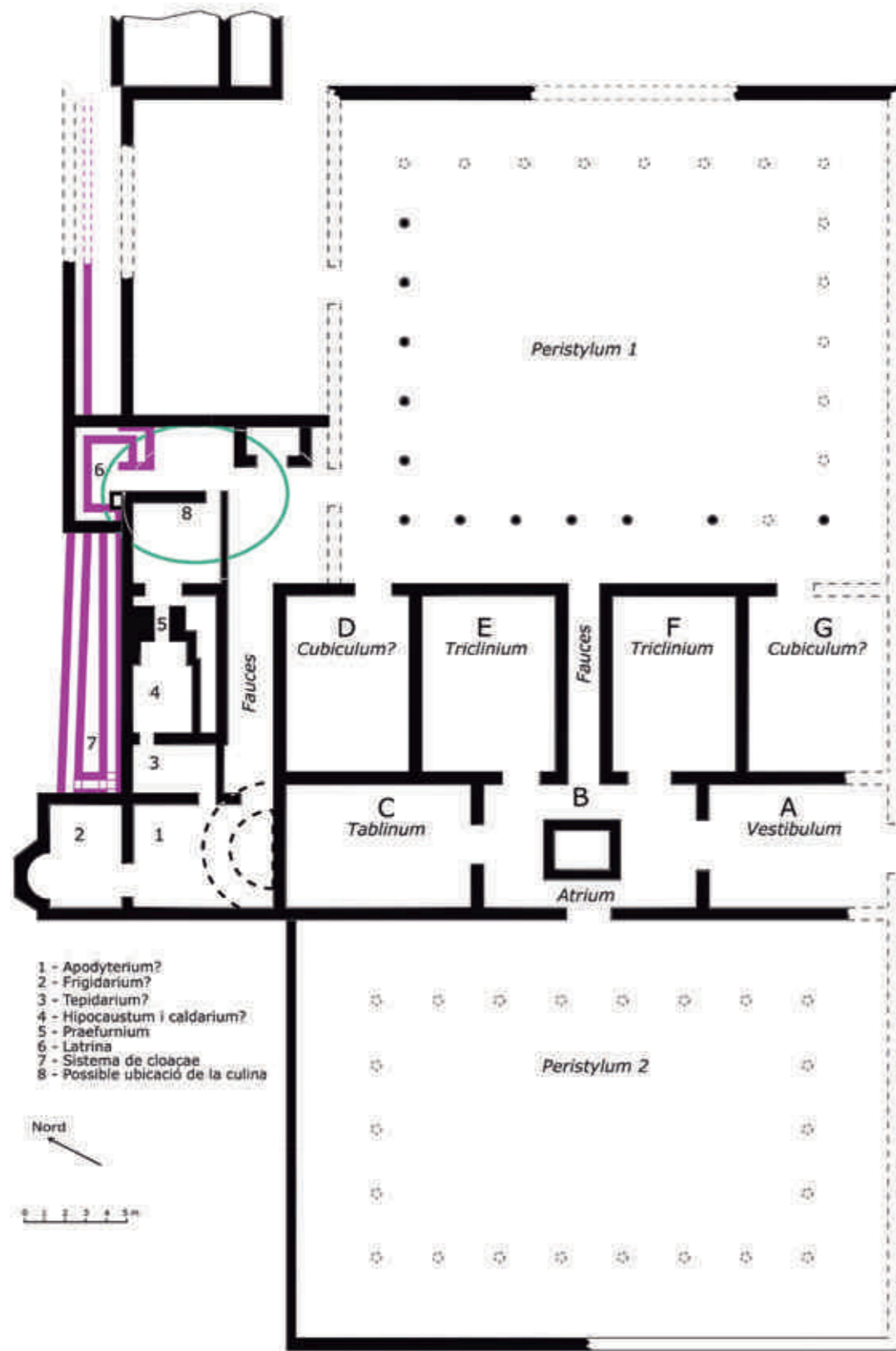

Fig. 11 / Planta de la reconstrucció hipotètica de la *pars urbana* de la vil·la de Torre Llauder.

5 - Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder ■

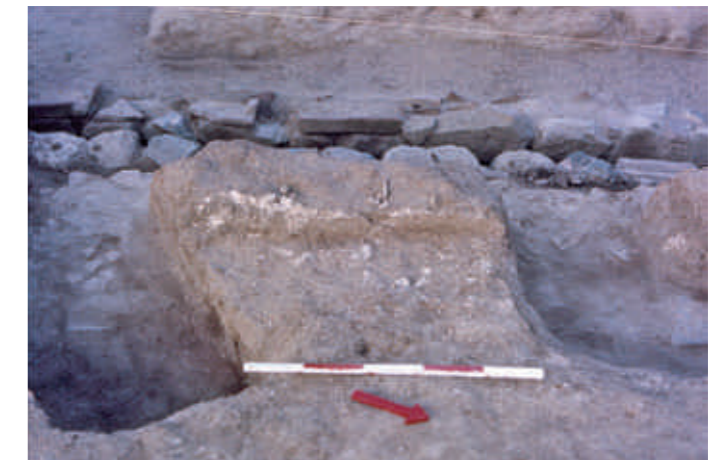
1)

2)

3)

4)

Fig. 12 /

- 1) Porxada nord del *peristylum 2* vista des de l'est
- 2) Porxada nord del *peristylum 2* vista des de l'oest
- 3) Paret, entre l'estança F i el *peristylum 1*, on s'observa tant la banqueta de pedres sobre la qual hi hauria la paret de tàpia com l'alineació de l'estucat
- 4) Detall de la paret anterior (fotos 1 i 2 C. Martí; fotos 3 i 4 M.J. Orbitg).

és possible que no sigui una sitja segons indiquen els seus excavadors: «Fosa 5. Presenta unas características distintas en cuanto a la estructura, ya que se trata de un gran agujero sin forma concreta» (CLARIANA *et alii* 1986: 571); així, la sitja núm. 1, situada a l'atrium, tindria una cabuda mínima d'uns 1.600 litres, la sitja núm. 3 tindria una cabuda mínima d'uns 510 litres – tot i que d'acord amb el dibuix publicat (PREVOSTI, CLARIANA 2006b: 66) i el que s'esmenta a la memòria d'excavació– és possible que en comptes de ser una sitja fos un forat per encastar-hi un *dolium*), i la sitja núm. 4 tindria una cabuda mínima d'uns 900 litres, aquestes dues darreres situades al *tablinum*.

De les tres sitges del *peristylum* 1 no disposem de cap dada referida a la cronologia de l'obliteració perquè en finalitzar la intervenció arqueològica no es va lliurar la corresponent memòria d'excavacions. Per sort, però, hem pogut calcular la seva capacitat mínima aproximada a partir de la planta final i les seccions estratigràfiques. La capacitat mínima d'aquestes sitges, relacionades de nord a sud, seria d'uns 1.200, 2.100 i 2.400 litres.

Finalment hi ha una altra sitja, documentada a l'estança F per M. J. Orobitg en la intervenció arqueològica de l'any 1986, que la directora d'excavació va qualificar com a alt-medieval (OROBITG 1986: 6). La seva capacitat mínima calculada seria d'uns 525 litres.

En la nostra opinió és possible que totes aquestes sitges haguessin pogut servir per emmagatzemar algun tipus de gra, potser blat.

Tot i que no pretenem fer cap mena d'estudi sobre l'agricultura de la zona perquè ni és l'objecte d'aquest article ni evidentment disposem de dades suficients per fer-ho, sí que farem alguns càlculs que es poden desprendre de les poques dades de què disposem.

En primer lloc, en base a la capacitat mínima en litres que hem calculat prèviament, hem transformat aquesta capacitat mínima en la seva equivalència en modis i en kg en base a la informació que ens facilita Plini el Vell referida al modi –mesura romana d'arids que equivalia a 8,75 litres– de blat (PLINI, NH, XVIII,12,66): «Nunc ex his generibus, quae Romam invehuntur, levissimum est Gallicum atque Chersonneso advectum, quippe non excedunt modii vicenas libras, si quis granum ipsum ponderet. Sardum adicit selibram, Alexandrinum et trientem –hoc et Siculi pondus–, Baeticum totam libram addit, Africum et dodrantem». Per fer-ho tindrem en compte també que una lliura romana equival –en números rodons– a 327 grams. Així, a partir del modi de blat de la Gàl·lia –que prenem en consideració atesa la proximitat del nostre jaciment a aquest territo-

ri– i de les equivalències 1 modi = 8,75 litres = 6,5434 kg (cal tenir present, no obstant això, que la variació del valor del modi segons l'origen del blat no depassa el 5 %, segons es desprèn del passatge de Plini que hem esmentat), els resultats serien:

Sitja	Capacitat en litres	Equivalència en modis	Equivalència en kg
1 (atrium)	1.600	180	1.175
2 (atrium)	Sense dades per fer càlculs		
3 (tablinum)	510	58	380
4 (tablinum)	900	105	685
5 (triclinium)	Sense dades per fer càlculs		
6 (peristylum 1)	1.200	135	880
7 (peristylum 1)	2.100	240	1.570
8 (peristylum 1)	2.400	270	1.760
9 (estança F)	525	60	390
TOTALS	9.235	1.048	6.840
Mitjanes	1.320	150	975

Pel que fa al rendiment del blat, si considerem una rendibilitat màxima de 7:1 (GOODCHILD 2007: 251), per obtenir els 6.840 kg de blat s'haurien d'haver sembrat 975 kg de llavor. Si, com ens diu Goodchild (GOODCHILD 2007: 247 i seg.), es necessitessin uns 135 kg de llavor per cada hectàrea a sembrar i que no es pot sembrar blat en anys consecutius per evitar l'esgotament del terreny –la qual cosa fa que calgui tenir en guaret una superfície equivalent a la sembrada– la superfície necessària per obtenir aquest rendiment estaria al voltant de les 14,00 - 15,00 hectàrees. En tot cas, aquests càlculs només serien acceptables en el supòsit que totes les sitges s'haguessin utilitzat de forma simultània, cosa que no sabem.

El reaprofitament d'edificis abandonats amb finalitats agrícoles és un fenomen relativament freqüent a les vil·les tardanes d'*Hispania*. Chavarria creu que a partir de mitjan segle III es comencen a detectar en les vil·les tardanes alguns canvis de funció: de residència destinada a l'oci i ostentació de riquesa del seu propietari a llocs amb noves activitats o com a lloc d'hàbitat de persones que vivien en condicions molt més austeres (CHAVARRIA 1998: 14 i següents; CHAVARRIA 2007: 125 i següents; REVILLA 2008: 119). En opinió de Chavarria aquests canvis es poden agrupar en dues fases: la primera en un moment indeterminat del segle III que afectaria establiments rurals de dimensions modestes, i la segona fase a partir del segle V i sobretot en els segles VI-VII, que afectarien *villae* monumentals que fins aquells moments havien estat utilitzades com a residències aristocràtiques (CHAVARRIA 2007: 137 i següents). Torre Llauder estaria enquadrada dins de la segona fase.

L'arqueologia no ens ha proporcionat dades cronològiques que ens donin una data concreta de quan es van obrir aquestes sitges i durant quant de temps es van utilitzar: probablement durant un període curt, perquè,

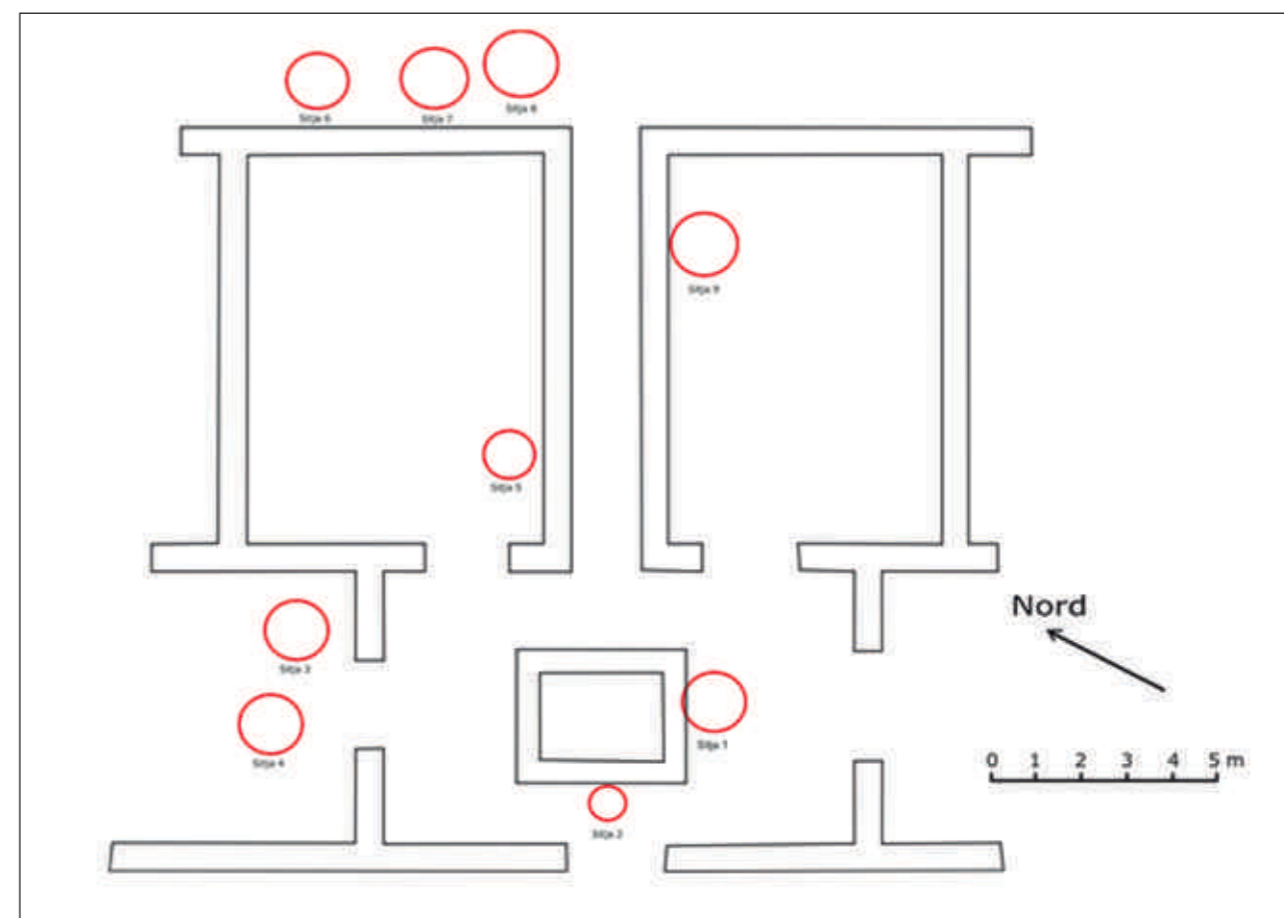

Fig. 13 / Plànol de situació de les primeres sitges tardo-antigues detectades a Torre Llauder (en vermell, les sitges).

com desenvoluparem més endavant, molt probablement en el darrer terç del segle V dC l'edifici es remodelà profundament per convertir-lo en un celler.

M. Ribas, que va excavar l'interior de les estances, datava l'abandonament de la vil·la cap a finals del segle IV o inicis del segle V (RIBAS 1961), la mateixa datació que han donat també els nivells que cobreixen el paviment d'*opus signinum* del *peristylum* 2. Per tant, les sitges han de ser posteriors a aquesta data i evidentment anteriors a la reconversió de la vil·la en celler.

L'ocupació del jaciment en època visigoda

En torn al darrer terç del segle V dC (v. el quadre del material que data la UE 4 que hi ha a continuació), a la zona del *peristylum* 1, el resultat de les campanyes arqueològiques de 2006-2010 indiquen que hi ha una forta activitat a Torre Llauder i probablement és el moment en què la vil·la torna a ocupar-se d'una forma

integral. En aquest cas els propietaris varen haver de fer remodelacions profundes a l'edifici per adaptar-lo a les noves activitats que projectaren realitzar. Les obres van comportar importants moviments de terres a la zona del *peristylum* 1, probablement perquè necessitaven obtenir sorra per a la remodelació i aquest element el tenien molt a prop perquè el nivell natural del terreny són sorres. Posteriorment, els rebaixos provocats per les extraccions es van reomplir amb les runes generades pels enderrocs de parets i teulades velles. Malauradament, això va comportar també la destrucció absoluta de la seqüència estratigràfica anterior de l'antic *peristylum* 1 perquè varen rebaixar el terreny per sota del nivell natural i barrejaren les terres remogudes amb les runes del desmuntatge de parets i teulades.

Aquests abocaments tenien un elevat percentatge de material residual. Així, d'un total de 10.416 fragments ceràmics recollits, el 54 % eren fragments de ceràmiques clarament residuals que no corresponen a contextos del darrer terç del segle V, la qual cosa abonaria la

Tipus	Forma	Nombre fragments	Cronologia	Autors
Àmfora africana	Keay XXVII B	2	360-500	Bonifay, 2016
Àmfora lusitana	Keay XIX	1	375 – 499	http://amphorae.icac.cat/amphora/almagro-51a-b-western-lusitania
Ceràmica comuna romana, morter	Vilaroma 6.1	1	201 – 500	Fulford, 1984
Ceràmica comuna grollera, cassoles	Puerta 3204	6	Final s. IV – inici s. VI	Puerta, 2000
	Puerta 3205	4	Final s. IV – inici s. VI	Puerta, 2000
Ceràmica comuna grollera, olles	Puerta 3132	43	Final s. III / inici s. IV – final s. V / inici s. VI	Puerta, 2000
	Puerta 3131	6	Final s. III / inici s. IV – darrer quart s. V dC	Puerta, 2000
Sigil·lata africana F	Fulford 27	9	460 – 530	Bonifay, 2016
Sigil·lata africana D	Hayes 67C?	1	360 – 480	Bonifay, 2016
	Hayes 61B	2	1a meitat s. V dC i fins a final del s. V dC les més tardanes	Bonifay, 2004
	Hayes 91B	4	390 – 500+	Bonifay, 2016
DSP	Rigoir 15	1	370 – 500	http://systat.fr//SLC/DICOCER/dicocer.lc?programme=editD3&choix=D-S-P&Submit=submit
	Rigoir 6a	1	370 – 500	http://systat.fr//SLC/DICOCER/dicocer.lc?programme=editD3&choix=D-S-P&Submit=submit
	Rigoir 18	5	370 – 500	http://systat.fr//SLC/DICOCER/dicocer.lc?programme=editD3&choix=D-S-P&Submit=submit
	Rigoir 2	1	370 – 500	http://systat.fr//SLC/DICOCER/dicocer.lc?programme=editD3&choix=D-S-P&Submit=submit

Quadre del material ceràmic que data la UE 4.

hipòtesi que les runes d'aquests nous abocaments es van barrejar amb els nivells arqueològics anteriors. El material constructiu –més de 7.500 fragments compatibilitzats– també sembla indicar que l'origen podria ser una reforma estructural important en algun sector proper al *peristylum* 1 que hauria comportat el desmuntatge de murs i teulades.

Quant a les reformes estructurals que es practicaren, sabem que a l'interior de l'edifici hi va haver desmuntatge de parets, ampliació d'estances i construcció de noves estructures.

M. Ribas, que va excavar a l'interior de totes les estances, va detectar la major part de les falles al paviment de l'estança E (corresponen a les reformes internes que

consistien en les empremtes deixades al paviment per 18 forats de *dolia*), però no va anar més enllà perquè només excavava fins a arribar al nivell dels paviments. També va detectar unes estructures a l'estança F que aleshores va atribuir a un petit bany privat.

L'objectiu dels nous propietaris va ser la reconversió d'una vil·la residencial i d'explotació agrària en una indústria d'elaboració de vi (fig. 14). Les reformes van consistir en la transformació de l'antic *triclinium* (estança E) en un magatzem en el qual es van encaixar *dolia* en el paviment musivari, alineades en tres filades. M. Prevosti i J. F. Clariana van excavar l'interior de les cavitats que van deixar les *dolia*, i en un article recent diuen que la inutilització de les *dolia*, de les fosses i la destrucció d'aquest sector de la vil·la s'ha de

datar entre la fi del segle V i la primera meitat del VI o una mica posterior (PREVOSTI *et alii* 2019: 189). Per la nostra part, ens inclinem a datar l'escàs material recollit en un context de segona meitat del segle V dC.

Cercant més informació tornem a consultar l'escassa documentació de què disposem de la campanya de l'any 1986 sota el mosaic de la zona porxada oest del *peristylum* 1 i comprovem que van documentar-se les empremtes de tres *dolia* més, que creiem que devien formar part del mateix magatzem de *dolia* situat a l'antic *triclinium* i que estaven col·locades a més a més exactament al damunt de les tres fosses que hi havia hagut al mateix lloc, un cop van ser amortitzades i reomplertes (fig. 15). M. Prevosti i J. F. Clariana, que havien excavat cinc de les sitges, pensaven que aquestes eren posteriors a les *dolia* (PREVOSTI, CLARIANA 2006: 61), però a partir de la troballa de les sitges de la porxada oest del *peristylum* 1 creiem que la seqüència cronològica havia de ser més aviat la inversa.

Creiem molt més probable la hipòtesi que les nou sitges documentades fossin totes contemporànies, llavors la seqüència estratigràfica és clara: les tres *dolia* situades en l'ambulacre del *peristylum* 1 –que no s'han conservat– descansaven directament sobre el reblert de les tres sitges i el seu pes i l'escassa compactació de la terra remoguda de l'interior de les fosses va fer que el terreny cedís i van quedar les empremtes marcades en el mosaic de la porxada. (v. fotos).

Per encabir les 21 *dolia* en un únic magatzem calia eixamplar l'espai de l'antic *triclinium*, per la qual cosa creiem que es va desmuntar el seu mur est, i es va aixecar un nou tancament construït un muret baix entre les columnes del *peristylum* 1 (fig. 15.3).

M. Prevosti, J. F. Clariana i M.J. Orobitg identifiquen un magatzem amb 18 *dolia* (no inclouen els tres *dolia* situades en l'ambulacre oest del *peristylum* 1) i creuen que les reformes a la *pars urbana* acull una única premsa amb un magatzem que tindria una capacitat total de vi emmagatzemat de 20.880 litres, i calculen que només serien necessàries 3,3 hectàrees de terra plantada de vinya per produir aquesta quantitat de vi (PREVOSTI *et alii* 2019: 190). Dedueixen que es tractaria d'una producció modesta d'abast local. Creiem que aquests resultats són problemàtics si fem cas a la mida que atribueixen als *dolia* –1,10 m de diàmetre– (PREVOSTI *et alii* 2019: 192) ja que la capacitat unitària de cada *dolium* seria aproximadament de 700 litres i, per tant, el total de capacitat del magatzem que contempen no depassaria els 12.600 litres, de manera que la superfície necessària ocuparia no gaire més de 2,00 ha. Si fem els càlculs per als 21 *dolia* que

creiem que realment tenia la cella vinària, la capacitat total del magatzem seria de 14.700 litres i la superfície aproximada a utilitzar seria d'unes 2,5 ha.

Podria ser així si l'ocupació de l'edifici com a celler es reduís a la part de la vil·la conservada i aquest fos l'únic magatzem, però possiblement en altres parts de la vil·la –no conservades i/o excavades– hi podria haver hagut altres magatzems. Malauradament, a Torre Llauder, com a la majoria de les vil·les conegudes, únicament s'ha excavat la *pars urbana* i aquest desconeixement dificulta un estudi integral dels edificis. Massa sovint es fan afirmacions generals a partir de dades parcials, i per això pensem que les dades disponibles són escasses per determinar l'abast que tindria la producció vinària d'aquest celler.

L'estança F, situada al sud de les *fauces*, segons M. Prevosti, J. F. Clariana i M.J. Orobitg, es converteix en una sala de premsatge i, com en el cas del magatzem de *dolia*, diuen que va caldre modificar l'espai ampliant-lo. Per fer-ho es va desmuntar el mur est de l'estança, es va ocupar part de la porxada oest del *peristylum* 1 i s'eliminà una de les columnes d'aquesta porxada per construir-hi un *lacus*. També fan una proposta de com i on estaria situada la premsa. Victoria Peña ja havia relacionat aquestes estructures amb la producció vinícola però en cap moment arriba a definir-se sobre com i on podia estar situada la premsa, però assenyalava que és en el segle II dC quan es construeix la sala de premsatge (PEÑA 2010: 167): «En Torre Llauder no se documentan estructuras de elaboración de vino previas a las reformas del siglo II; sin embargo, la fabricación de envases de las formas Pascual 1 y Dressel 2-4 es un indicador de la orientación vitivinícola original de esta villa. En cualquier caso, en el siglo II se construye una sala de prensado situada al norte de la pars urbana, justo en el inicio del espacio reservado a actividades industriales y agropecuarias», la qual cosa ha d'obeir a una confusió.

Malauradament no tenim una proposta alternativa a la premsa plantejada per M. Prevosti, J. F. Clariana i M.J. Orobitg, però analitzada la seva hipòtesi creiem que planteja importants problemes. D'una banda, no han tingut en compte les cotes dels elements que compodrien aquesta premsa. La cota de l'area és quasi la mateixa que la del fons del petit dipòsit on situen els arbres (3,02 i 3,11 segons el plànol). De manera que els arbres quedarien encaixats en un dipòsit de 2,25 m d'alçada, la qual cosa creiem que impediria l'accionament de la premsa. D'altra banda, el lloc on situen el contrapès no és un retall si no que està a una cota superior al que suposen que era l'area (2,80 m segons el plànol).

En els antics *peristyla* també es detecten reformes que indiquen que els nous ocupants van utilitzar els espais oberts de la vil·la. De fet, creiem que les reformes constructives van ser força continuades a l'edifici perquè entre el 475 i el 510 dC en la zona nord-est del *peristylum* 1 (memòries d'excavació – campanyes 2008 i 2009) es va obrir una gran fossa que posteriorment es va reomplir amb runes. Aquestes runes també tenien un alt percentatge de material constructiu, probablement la finalitat de la remoció de terres torna a ser la necessitat d'obtenir sorra per a alguna reforma a l'edifici, i es va aprofitar el forat per abocar-hi les runes que va generar un nou desmuntatge d'estructures.

Immediatament al damunt de les runes es va aixecar una estança de 2,50 m d'amplada per un mínim de 3,30 m de llargada. Un dels dos murs que es documenta té uns potents fonaments de pedra lligada amb fang que reposen en el nivell natural i s'adossa a l'antic mur que s'havia aixecat sobre les columnes del porxo nord del *peristylum* 1. L'altre mur localitzat era un envà amb una petita fonamentació formada per quatre filades de pedres irregulars sense morter acabada en un reblliment de *tegulae* fragmentades que molt probablement eren la base d'un mur de tovot que s'aixecava al damunt (al costat d'aquesta base es va trobar un nivell format per argiles, cendres i pedres que hem interpretat com a descomposició d'aquest mur) i tenia una porta d'entrada amb un lllindar format per una pedra granítica

de 0,60 m d'amplada. En el paviment de l'habitació, de terra premsada, es va trobar l'empremta que havia deixat un pal circular que deuria aguantar alguna estructura de fusta i una taca gris que probablement era el resultat de l'escolament continuat d'un líquid que va anar impregnant el sòl. D'aquesta empremta només es veia un quart de cercle, perquè la resta quedava fora de la zona excavada. Per les característiques de la construcció es tractaria també d'alguna dependència amb finalitat industrial.

En el *peristylum* 1, M. Ribas també va localitzar el tram d'un mur –en direcció nord-sud– que era paral·lel a la façana oest de l'edifici. La construcció, de factura molt descurada, reutilitzava fragments de *tegulae*, imbrices i una de les bases de les columnes desmuntades. M. Ribas l'havia resseguit totalment i es va tornar a destapar en la campanya de l'any 2009. Malauradament vàrem poder comprovar que M. Ribas havia excavat tots els nivells que s'haguessin pogut relacionar amb aquesta estructura, si bé per cotes sembla que tallava els nivells datats en el darrer terç del segle V dC. Una possible explicació d'aquest mur és que en algun moment posterior a aquesta data s'hagués reduït el peristil modificant-ne el límit est.

La desaparició de les vil·les s'ha interpretat sovint com a conseqüència de les invasions de sueus, alans i vàndals i el posterior assentament visigòtic, però a

Torre Llauder els materials recuperats en els nivells que terraplenen el *peristylum* 1 no indiquen, pel que sabem fins ara, un canvi en la cultura material dels ocupants. Pel que fa a la degradació de les condicions de vida que indica Chavarria, tampoc la veiem a Torre Llauder, més aviat al contrari, perquè els propietaris havien de disposar de suficients recursos per rehabilitar un edifici de grans dimensions, muntar premses, dipòsits i magatzems i continuar reformant quan calia. Les reformes es documenten fins a finals del segle V (475– 510). Més endavant es cobreixen totes les estructures i es torna a terraplenar el terreny. D'aquest nivell s'ha recollit molt de material arqueològic que permet datar la seva formació des de finals del segle VI a inicis del segle VII dC (v. quadre del material ceràmic que data la UE 2).

A finals del segle VI o inicis del segle VII s'amortitzen les darreres estructures relacionades amb l'edifici (v. el quadre del material ceràmic que data la UE 2 que hi ha a continuació), però l'activitat antròpica continua deixant petja en alguns indrets del jaciment.

En la zona del *peristylum* 1, per sobre dels nivells de finals del segle V a inicis del segle VII, es documenten quatre retalls més o menys rectangulars de funció desconeguda i 11 sitges que estaven distribuïdes sense cap ordre. Algunes es van trobar força senceres i conservaven la forma inicial cilíndrica o ovalada, però altres estaven força erosionades (fig. 16). Probablement es tracta de sitges per emmagatzemar productes agrícoles.

No sabem si l'edifici continuava en peu, però si ho estava, tampoc sembla que els individus que utilitzaven les sitges ocupessin les estances de l'antiga vil·la; si més no, no s'han trobat proves d'una ocupació posterior a l'abandonament del celler, ni tampoc s'han trobat estructures d'habitació a la zona del *peristylum* 1 que es poguessin relacionar amb les sitges. En canvi, a la zona del *peristylum* 2 es van documentar 28 forats –majoritàriament circulars i d'uns 10 cm de diàmetre– que perforaven el paviment (fig. 17), sembla que per inserir-hi pals i aixecar alguna construcció perible que calia ancorar a terra, potser una cabana, però, sense nivells arqueològics associats a aquests forats –M. Ribas, amb la finalitat de delimitar la *pars urbana* de la vil·la, va aixecar els nivells que els cobrien– no els podem situar cronològicament.

La sitja com a sistema d'emmagatzematge està molt vinculada a la cultura ibèrica i no és habitual trobar-la en contextos d'època romana, que utilitza altres formes més efectives de guardar els productes agrícoles, però sembla que és un recurs que torna a ressorgir quan des-

apareix el poblament rural basat en la vil·la romana i s'imposa un model d'explotació del territori diferent, molt més modest i compartit per una comunitat que treballa la terra i que utilitza les sitges per emmagatzemar bàsicament cereals.

Les intervencions arqueològiques realitzades a Catalunya des de finals del segle XX han posat al descobert un important nombre d'assentaments visigòtics identificats per la troballa de fons de cabanes al costat de sitges, zones artesanals, de producció i necròpolis. Alguns d'aquests assentaments, com els de Can Gambús-1, els Mallols (Cerdanyola del Vallès), la Solana (Cubelles) o la Bastida (Rubí) que abasten un període de tres segles (segles VI-VIII) s'han excavat completament i han posat al descobert un nombre important de sitges amb una capacitat molt superior a la que necessitaria la seva població per a l'autoconsum. Això ha fet pensar que aquestes comunitats obtenien cereal per al consum propi i també un excedent que podria tenir altres destinacions, com ara l'intercanvi de productes, el pagament d'impostos o rendes, etc. (ROIG 2013: 145-153).

La vida útil d'una sitja excavada al terra sense un revestiment *ad hoc* seria de curta durada. Marc Prat (PRAT 2019: 530), seguint les tesis de N. Alonso (ALONSO 1999: 206), en un estudi recent diu que les sitges tardo-antigues haurien conservat els cereals majoritàriament durant períodes d'un a tres anys, si bé en alguns casos es podien allargar com a màxim fins als deu anys. La plurianualitat probablement assegurava també un excedent en els anys de bona collita que equilibrava la poca producció dels anys de males collites.

A les sitges documentades a Torre Llauder no s'han trobat elements aïllants, per tant podrien no haver-lo tingut –amb la conseqüent pèrdua d'un percentatge del seu contingut– o, el que és més probable, que s'haguessin aïllat amb algun element vegetal que no s'ha conservat. No obstant això, en contextos visigòtics sabem que les *dolia* també es continuen utilitzant. A Torre Llauder, una de sitges es va trobar plena de diversos fragments de *dolium* i alguns d'aquests fragments podrien estar *in situ* perquè s'adossaven a les parets del retall.

Com en el cas de sitges que hem esmentat anteriorment, aquestes possiblement també havien servit per a emmagatzemar algun tipus de gra, i seguint el mateix criteri n'hem calculat les mateixes dades, amb el següent resultat:

Tipus	Forma	Nombre fragments	Cronologia	Autors
Àmfora africana	Keay LXI A	1	580 – 700	Bonifay 2016: 548
	Keay LXI D	1	Final s. VI – primera meitat s. VII	Bonifay, 2004
	Keay LXII	1	470 – 620?	Bonifay 2016: 547
	Keay LXII A	3	500 – 570	Bonifay 2016: 547
	Keay 62Q/Albenga 11-12	1	470 – 550?	Bonifay 2016: 547
Àmfora oriental	LRA1 Kellia 164	1	500 – segona meitat s. VII	https://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/details.cfm?id=236&CFID=112fd904-a833-4d2d-b750-aa6bb1553554&CFTOKEN=0
	Hayes 91b tardana	2	Molt a final del s. V – 1a meitat s. VI	Bonifay 2004
Sigil·lata africana D	Hayes 93 o 94	1	470 – 1a meitat s. VI dC	Tortorella, 1981
	Hayes 93B	1	500 – 540 dC	Tortorella, 1981
	Hayes 104 B	1	Mitjan – 2a meitat s. VI dC	Bonifay, 2004

Quadre del material ceràmic que data la UE 2.

Sitja núm. ¹	Capacitat mínima en l	Equivalència en modis	Equivalència en kg
1	3.000	345	2.250
2	1.900	215	1.400
3	650	75	490
4	850	95	620
5	950	110	720
6	1.000	115	750
7	750	85	555
8	500	55	360
9	400	45	295
10	900	105	675
11	1.750	200	1.310
TOTALS	12.650	1.445	9.425
Mitjanes	1.150	131	860

Sitja 1 = UE 1008
 Sitja 2 = UE 3002
 Sitja 3 = UE 78
 Sitja 4 = UE 70
 Sitja 5 = UE 7003/UE 84
 Sitja 6 = UE 7004/UE 90
 Sitja 7 = UE 7005
 Sitja 8 = UE 9017
 Sitja 9 = UE-9005
 Sitja 10 = UE 9030/UE 51
 Sitja 11 = UE 110.

Pel que fa al rendiment del blat, tenint en compte la rendibilitat màxima que hem fet servir abans, per a obtenir els 9.425 kg de blat s'haurien d'haver sembrat 1.345 kg de llavor. Tenint en compte també la necessitat de 135 kg de llavor per cada hectàrea a sembrar que hem proposat i el guaret que cal guardar per mantenir la qualitat del terreny la superfície necessària per a obtenir aquest rendiment estaria al voltant de les 20,00 - 21,00 ha. Cal aplicar aquí també la prevenció que hem fet en parlar de les anteriors sitges.

En la zona del *peristylum* 1, en les diferents excavacions desenvolupades al llarg dels anys s'han localitzat fins a cinc enterraments: dos corresponen a les excavacions fetes per M. Ribas en anys seixanta del segle passat (fig. 18.4 i 18.5) –pel que sembla, un seria un enterrament fet en caixa i l'altre podria ser una inhumació col·lectiva feta en una fossa (potser una sitja reaprofitada?)– i els altres tres corresponen a les excavacions de les campanyes 2007 i 2009 (fig. 18.1 a 3). D'aquests darrers, dos estaven en caixa de *tegulae* a doble vessant, un corresponia a un nونات, segons indicaven les petites dimensions de l'estructura funerària, que conservava la caixa sencera, però no l'esquelet (fig. 19.1), i l'altre, que deuria correspondre a un adult, conservava únicament part de les *tegulae* del lateral de la fossa (fig. 19.2). La resta de la sepultura i les restes humanes havien estat destruïdes per moviments moderns de terres. El tercer enterrament era una inhumació col·lectiva que reaprofitava una de les darreres sitges com a caixa funerària (fig. 19.3).

L'estudi antropològic de les restes òssies d'aquest darrer enterrament va determinar que corresponien a un nombre mínim de quatre individus, tres adults i un subadult.

Dels tres esquelets adults, un corresponia a un individu de sexe masculí (núm. 1), un altre a un de sexe femení (núm. 2), i un tercer individu (núm. 4) del qual no es va poder determinar el sexe. L'individu subadult (núm. 3) presentava unes característiques morfològiques de crani i mandíbula masculines, però el diagnòstic sexual és més incert en individus subadults que en adults. Les edats es van poder determinar a partir de l'estudi de les dentadures. Així, sabem que l'individu núm. 1 va morir entre els 35 i els 39 anys, i el núm. 2 presenta un important desgast dentari, similar al del individu núm. 4, i que correspon a una edat adulta avançada propera als 45-55 anys. No es pot determinar l'edat a partir de les restes preservades de l'individu núm. 4. Pel que fa a l'edat de l'individu núm. 3, tant les dades obtingudes de l'estudi del desenvolupament dental com del grau de maduració òssia del seu esquelet indiquen que va morir entorn als 11 anys.

L'estudi detallat de les restes va determinar que l'esquelet més ben articulat era l'individu 1 i que estava situat a prop de la paret sud-oest de la fossa, en decúbit lateral dret i amb les extremitats superiors i inferiors en semiflexió. Presentava signes de degeneració òssia que afectaven la part anterior i posterior de les vèrtebres dorsals en forma de vores osteofítiques i degeneració de les carteres articulars, i també lesions entesopàtiques a l'epífisi medial de la clavícula esquerra, aspecte que habitualment es relaciona amb una repetida i important activitat en vida que li va afectar aquesta part anatòmica. També sabem que en vida havia perdut moltes peces dentàries, un retrocés alveolar present a les poques peces que queden als alvèols i una afectació de tres càries a nivell de l'arrel. És destacable l'avançada afectació periodontal que afectava la boca de l'individu i l'important desgast dental, probablement relacionat amb una ingesta d'aliments molt abrasius.

L'individu 2 tenia una alteració a l'articulació del genoll a nivell de la faceta interna de l'epífisi proximal de la tibia dreta, compatible amb una osteocondritis. Aquesta alteració, producte de microtraumatismes de repetició, es caracteritza per una depressió de forma més o menys arrodonida que deixa al descobert l'os subcondral i és causada per l'arrencament d'una part de la superfície articular. Pel que fa a la patologia oral, l'individu presenta retrocés alveolar de forma generalitzada i línies d'hipoplàsia dental a les peces anteriors, i presenta un fort desgast dental que probablement també està relacionat amb una ingesta d'aliments molt abrasius. La posició que ocupa l'individu dins de la fossa és la central, està col·locat en posició decúbit lateral dret i orientat nord-sud amb el cap proper a la paret est de la fossa.

L'individu 3 tenia el crani per sobre de les restes de les cama dreta de l'individu 2 i del braç esquerre de

l'individu 1, cosa que permet deduir que aquest individu subadult va ser enterrat o deixat a la sepultura en últim lloc i que va ser col·locat intencionadament entre els dos individus adults. Les restes òssies conservades no presenten patologies. Pel que fa a la patologia dental, s'han pogut observar línies d'hipoplàsia dental a les incisives i canines. Les hipoplàsies suposen un desenvolupament incomplet dels teixits dentals i habitualment es consideren com a indicatives de problemes relacionats amb la hiponutrició durant el període de creixement dels individus.

L'individu 4 estava situat a la part est de la fossa, sense cap tipus de connexió anatòmica. L'estat de conservació que presenten les poques restes documentades és molt dolent, però no s'ha observat cap patologia ni anomalia òssia en els pocs fragments recuperats.

El fet que, dels quatre individus, tres es trobessin en connexió anatòmica més o menys coherent i col·locats els dos adults en decúbit lateral dret, capiculats, i el subadult entre els dos adults i tots tres al mateix nivell, indica que es tractaria d'enterraments primaris o d'enterraments primaris successius. En el segon cas, les obertures de la fossa s'haurien fet durant un interval curt, període sempre inferior al temps de descomposició dels individus anteriorment enterrats, i s'hauria tingut molta cura de no moure les restes anteriors. Pel que fa a l'individu 4, només se'n conserven les diàfisis de les extremitats inferiors, arraconades a la paret sud de la fossa. És molt probable que haguessin pertangut a un enterrament anterior, individual i primari, que va ser apartat posteriorment en tornar a necessitar-se la fossa per inhumar un o més individus (ARMENTANO 2008).

La sitja no és l'estructura funerària més habitual en època visigòtica, però tampoc no és estrany trobar-la. A Can Gambús es van identificar 11 estructures amb esquelets humans llençats que fan un total de 15 individus en conjunt. Set de les sitges tenien un únic esquelet (dos infantils i cinc adults), i quatre sitges presentaven dos esquelets en cadascuna (tres infantils i cinc adults). En una de les sitges es va documentar un primer individu adult masculí. La seqüència indica que després s'hi va llençar un gos, després un segon individu adult femení al costat de l'esquelet d'un altre gos, una ovel·la i un crani d'un bòvid. (ROIG 2013: 157). J. Roig creu que aquesta falta de respecte quant a les restes funeràries podria ser un indicatiu de l'existència d'esclaus o servents en aquests poblats, aspecte que les fonts escrites documenten en el període visigòtic (ROIG 2009: 239). En el cas de Torre Llauder els esquelets s'havien col·locat de forma ordenada sobre un nivell de sorres i s'havien segellat amb una capa de pedres de mida considerable i mitja roda de molí que constitueixen

respectivament el recobriment immediat i la cobertura de la inhumació. Per sobre de les pedres s'havia abocat terra amb abundant presència d'elements de construcció, bàsicament tègules molt fragmentades, però també alguns elements arquitectònics com tessel·les, un fragment d'estuc i nombroses restes de fauna (RUESTES 2007), però en una proporció que en cap cas fa pensar que la intenció fos abocar runes a sobre de les restes, sinó aprofitar la terra que tenien.

Fora de Catalunya, les actuacions realitzades a altres llocs de la Península, sobretot a la Comunitat de Madrid i a la Meseta Nord han posat de manifest l'existència d'una àmplia xarxa de poblats durant tota l'època visigòtica (inici del segle VI – mitjan segle VIII dC) (VIGIL-ESCALERA 2006: 89). En alguns d'aquests assentaments, els enterraments col·lectius reutilitzant sitges, que segueixen uns paràmetres similars als trobats a Catalunya, estan força ben representats. En algun cas els esquelets semiarticulats de gossos o d'algun animal domèstic acompanyen els humans, i és freqüent també l'amortització de vaixelles completes de ceràmica, segurament per evitar la contaminació. Aquest fet és interpretat per Vigil-Escalera com un fet conjuntural, producte de la incidència reiterada d'episodis de fam o episodis epidemiològics importants, en els quals s'abandona qualsevol tipus de tractament religiós o social (VIGIL-ESCALERA 2006: 97). No descartem que algun dels enterraments de Torre Llauder siguin la conseqüència d'algun tipus d'episodi catastròfic que va afectar la comunitat.

L'existència de restes humanes al jaciment de Torre Llauder era coneguda des de les primeres intervencions arqueològiques a finals dels anys seixanta. Marià Ribas ja havia localitzat dos individus, una dona d'edat avançada i un jove, en un racó d'una de les estances, i un tercer que descansava entre dues de les columnes del *peristylum* 1. La conclusió a què va arribar és que havien mort de forma violenta quan la vil·la havia estat saquejada i destruïda a principis del segle V pel que anomenava una invasió guerrera (RIBAS 1966: 25). Els dos primers esquelets estaven entrellaçats i per tant s'havien enterrat a la vegada, però la posició dels esquelets fa pensar que, en aquest cas, podrien haver estat abocats en una fossa o sitja que no es va identificar durant la intervenció arqueològica. El tercer individu es va localitzar estirat amb el cap al NE i el cos en direcció NE-SO.

En el *peristylum* 2, en les intervencions dirigides per M. Ribas, també es van localitzar altres restes humanes mentre obrien rases resseguint murs per delimitar el jaciment i que es van anar apilant als costats. Aquestes restes es van tornar a destapar en la intervenció de l'any 2010

quan es va localitzar un enterrament que conservava dues de les parets de la caixa construïda amb fragments de pedra i de *tegulae*, les altres parets estaven tallades per una de les rases de delimitació de M. Ribas. A la tomba hi havia dos individus que estaven ubicats a la part inferior de la tomba. Aquests individus preservaven una situació semiarticulada i tenien un índex de preservació esquelètica general del 77 i el 59 %. Per sobre es van trobar els ossos que s'havien anat apilant i que corresponien a quatre individus més (fig. 20).

L'estudi antropològic d'aquest conjunt indica que es tracta de les restes tant d'individus adults com subadults. Les restes d'adults corresponen a tres individus. Dos eren de sexe masculí (núm. 5 i 7) i l'altre femení (núm. 6), d'edats compreses entre els 30 i els 60 anys. Les restes de subadults (núm. 8, 9 i 10) corresponen a individus menors de 6 anys. Dos tenien en el moment de la mort entre 4 i 6 anys, i el tercer era un lactant, que va morir al llarg del segon mes de vida.

L'individu 5 presentava lesions a l'articulació del colze i al canell drets i una lesió arrodonida d'un centímetre de diàmetre a la meitat interna de l'òrbita dreta del crani que és compatible amb una sinusitis fistulitzada. Es tracta d'una inflamació de la mucosa dels sinus paranasals generalment generada per agents bacterians, virals o fongs que en el cas d'aquest individu havia perdurat més de tres mesos i es va convertir en una sinusitis crònica. L'individu 7 presenta alteracions en l'esquelet axial, especialment a les vèrtebres cervicals i dorsals en forma de vores osteofítiques als ossos. També presenta signes d'artrosi al trapezi de la mà dreta i una lesió compatible amb una fractura consolidada en vida a nivell d'una falange proximal de la mà. L'individu 6 tenia una costella amb signes de fractura consolidada. Tots els individus adults tenen una important afectació de càries i retrocés i reabsorció alveolar degut a les pèrdues dentals *ante mortem*. En les restes esquelètiques dels individus subadults s'observa cribra femoral al fèmur dret d'un dels individus, que habitualment es relaciona amb les anèmies, encara que no hi ha una clara etiologia per a aquesta afectació. Un individu subadult també presenta línies d'hipoplàsia de l'esmalt dentari, aspecte vinculat a alteracions de tipus metabòlic (ARMENTARO, NOCIAROVÁ 2011).

Malgrat la contaminació provocada per la intervenció arqueològica, la presència de restes esquelètiques parcialment articulades evidencien que originàriament existia almenys un espai d'inhumació primari, doble o successiu. És a dir, en el cas que els individus 5 i 6 fossin originaris es podrien haver enterrat a la vegada o en dos moments successius; els altres correspondrien a restes d'altres enterraments propers que es trobaven fora de context.

Els estudis de radiocarboni es van fer tant en ossos que procedien de l'enterrament en sitja del *peristylum* 1 (TLL-08-1) com en ossos localitzats en l'enterrament del *peristylum* 2 (TLL-10-2). El resultat del calibratge de les dades radiocarbòniques indiquen que l'enterrament en sitja (TLL-08-1) té una probabilitat total del 95,4 % en l'interval temporal 597-672 i una probabilitat del 68,3 % en l'interval temporal 624-660. Al seu torn, l'enterrament (TLL-10-2) té una probabilitat total del 95,4 % en l'interval temporal 420-571 i un 80,8 % que es trobi en l'interval comprès entre 435-550 dC (MESTRES 2014) (fig. 21).

La datació per radiocarboni de l'enterrament (TLL-10-2) ens dona una franja de 115 anys per a l'individu analitzat, una datació massa ampla que l'arqueologia ens hauria d'ajudar a concretar. Malauradament, l'únic nivell associat a l'enterrament, perquè el talla, ens indica només que la sepultura és posterior a finals del segle IV dC i inicis del segle V dC, una data que no ajuda a concretar la datació. No obstant això, sabem que l'edifici es reconverteix en celler probablement en el darrer terç del segle V, i que és molt poc probable que aquest enterrament fos coetani al celler. També es van localitzar d'altres restes humanes, com ja hem esmentat anteriorment, en una de les habitacions de l'edifici i entre dues de les columnes del *peristylum* 1, que confirmarien que aquests individus es van enterrar quan l'edifici no hi era i l'espai l'ocupava una necròpolis. Per tot això, creiem que l'enterrament ha d'estar més proper a la data més alta -550- de l'interval, probablement entorn al 536, com indica la taula de la (figura 21.3).

L'altre enterrament (TLL-08-1) l'estudi per radiocarboni dona un interval de 597-672 amb una probabilitat del 95,4 % i una data probable entorn del 649. L'arqueologia ens indica que l'enterrament talla un nivell de finals del segle VI a inicis del segle VII i per tant sembla probable que la inhumació s'hagués produït cap a mitjan segle VII.

Per tot això creiem que a Torre Llauder hi va haver un assentament visigòtic durant els segles VI i VII, però de moment no podem afirmar si es van establir anteriorment a aquesta data i si van continuar més enllà del segle VII, però probablement aquest dubte es podrà resoldre quan es disposi dels resultats de les darreres intervencions realitzades a la zona del *peristylum* 2. En tot cas, els resultats dels quals disposem fins ara ens confirmen que Torre Llauder se suma als nombrosos assentaments visigòtics coneguts a Catalunya i a altres indrets de la Península que apareixen a partir de finals del segle V a inicis del segle VI. Aquestes comunitats tenen una economia bàsicament agrícola destinada a l'autoconsum, es consoliden en el segle VII

5 - Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder ■

i desapareixen durant el segle VIII. Alguns d'aquests assentaments es van aixecar al costat d'una vil·la abandonada que es tendeix a no reocupar, com és el cas de Torre Llauder, potser perquè busquen bones terres de conreu i ocupen les que tenien les antigues *villae* i perquè així poden reaprofitar materials de construcció dels edificis. Aquestes comunitats prefereixen aixecar noves estructures a la perifèria de les *villae*, com es documenta en els jaciments de Plaça Major de Castellar del Vallès, Aiguacuit, Can Cabassa, Can Solà del Racó, Can Bonvilar, Can Marçet, Can Palau, Santiga, Can Colomer Can Bosch de Basea, Can Fonollet, Vilauba,

Sant Pelegrí, els Munts d'Altafulla, el Vilarenc, Sant Pere de Gavà i Mas d'en Catxorro (ROIG 2011: 123). En aquests assentaments es documenten sitges acompanyades de fons de cabana, zones per a activitats artesanals o de producció, com *torcularia*, i necròpolis. En el cas de Torre Llauder només s'han documentat sitges i necròpolis, però no hem trobat estructures d'habitatge clarament associades als elements anteriors. No obstant això, els resultats de les darreres intervencions podran indicar si aquestes estructures d'habitatge són presents a Torre Llauder.

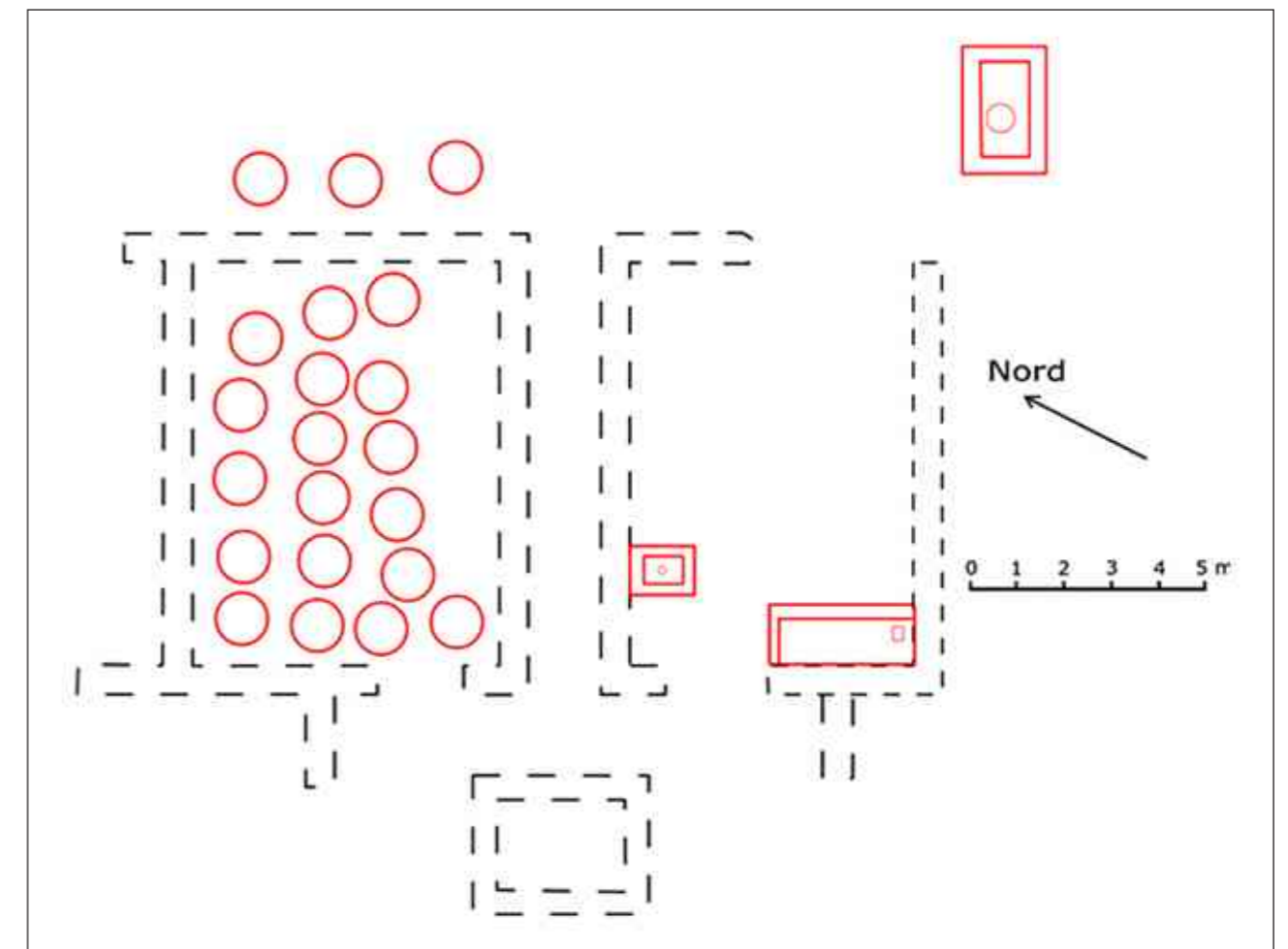

Fig. 14 | Plànol del *torcularium* tardo-antic i de la cella vinària (en vermell les restes que creiem que hi corresponen).

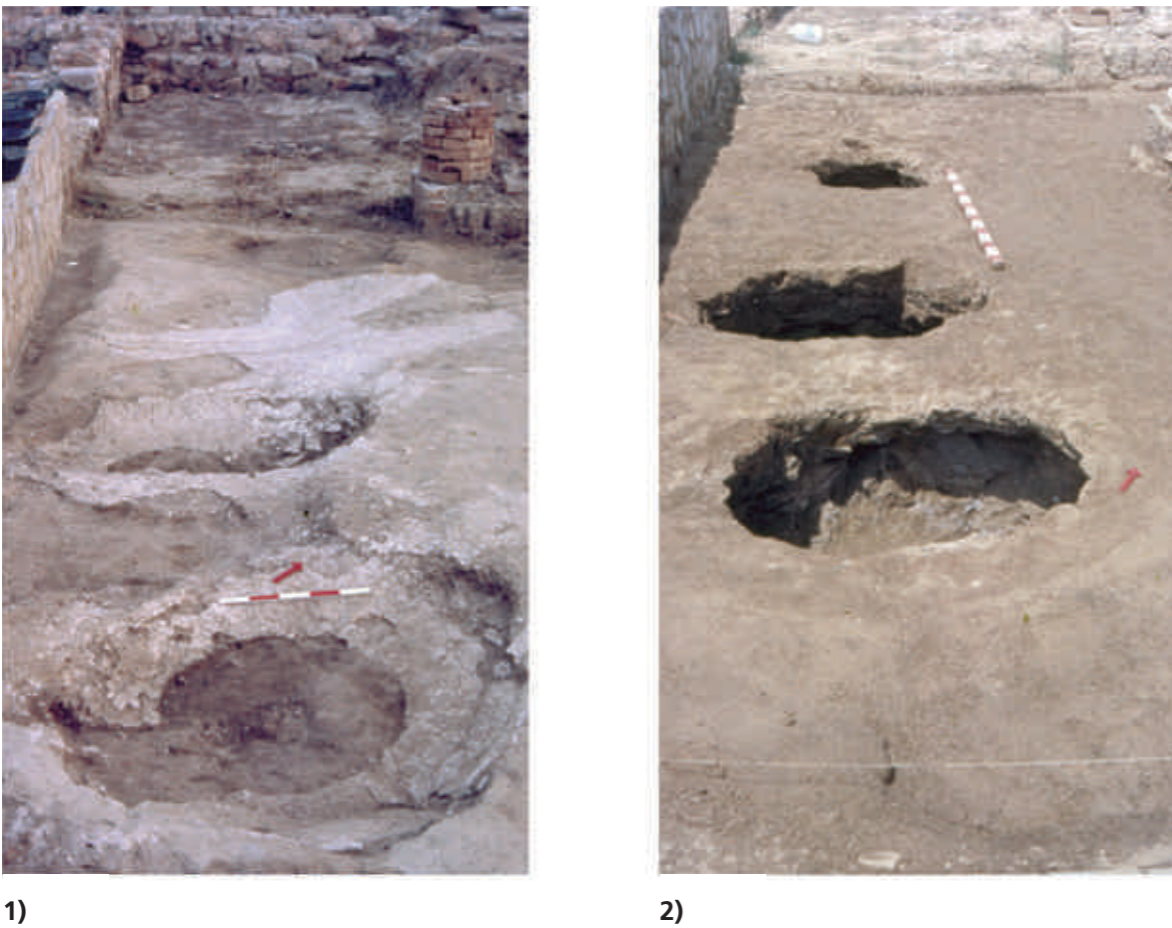

Fig. 15 /

1 i 2) Dues vistes de les emprentes deixades per 3 *dolia* situades al *peristylum* 1 i de les fosses que hi havia exactament al seu sota;
 3) A la dreta de la foto es pot veure el muret del nou tancament construït entre les columnes del *peristylum* 1 i a l'esquerra, tot i el recreixement actual de la paret, es pot veure com la paret original va ser arranada per fer la cella vinària tardo-antiga (fotos M.J. Orbitg).

5 - Ruptura o continuïtat en les formes d'ocupació i explotació del territori entre mitjan segle I aC i mitjan segle VII: l'exemple del jaciment de Torre Llauder ■

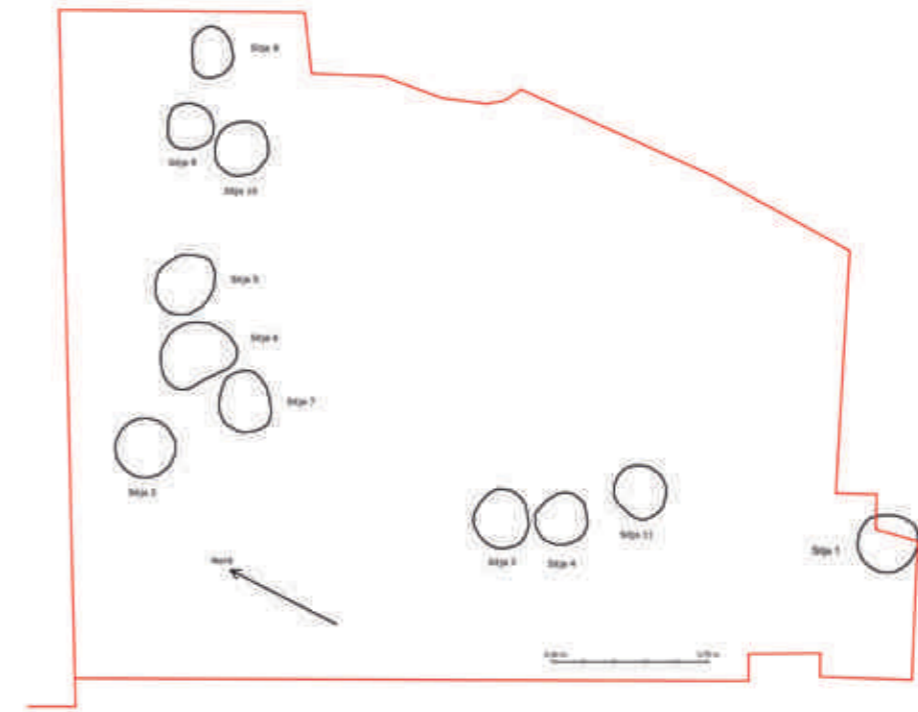

Fig. 16 / Plànol de situació de les darreres sitges trobades en el jaciment, en relació a l'àrea conservada del *peristylum* 1.

Fig. 17 / Plànol de la porxada del *peristylum* 2, amb indicació dels forats que es van trobar en la porxada nord (dibuix Joaquim Garcia i Vanessa Muñoz).

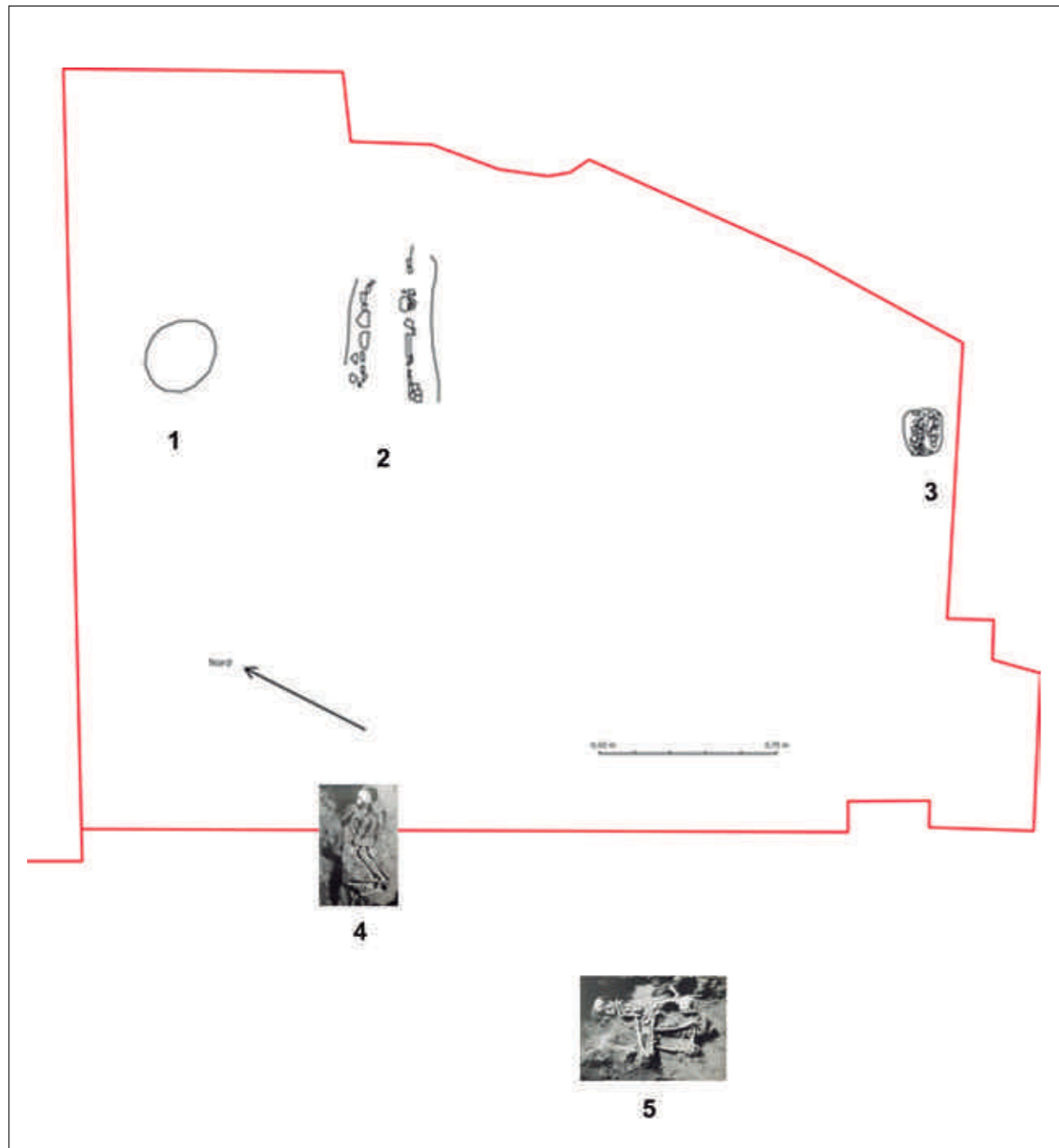

Fig. 18 / Plànol de situació de les tombes trobades en la zona del *peristylum* 1; les fotos corresponen a les tombes trobades per M. Ribas i estan situades aproximadament.

1)

2)

3)

Fig. 19 /

- 1) Enterrament d'una criatura;
- 2) Probable enterrament d'un adult;
- 3) Enterrament múltiple en fossa (fotos 1 i 2 Àtics, SL; foto 3 C. Martí).

1)

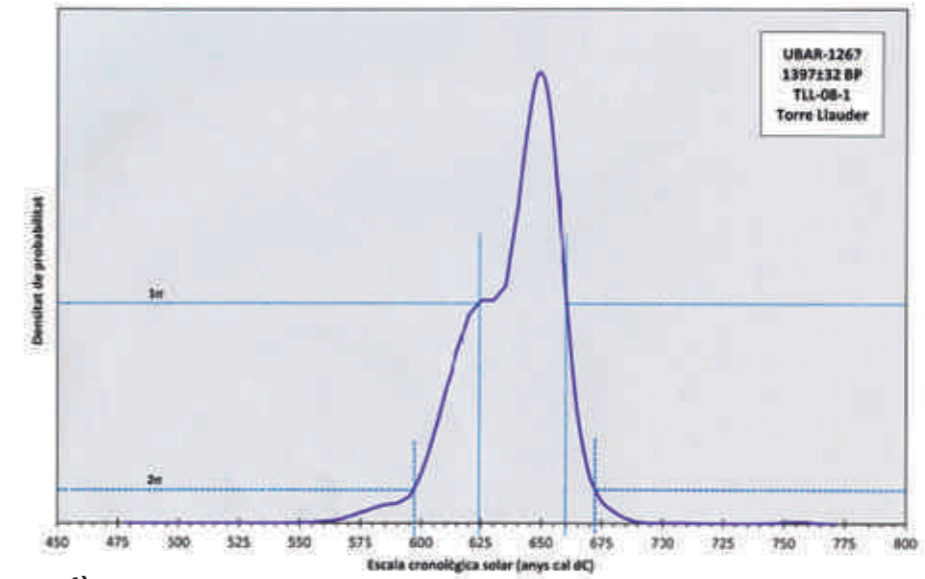
2)

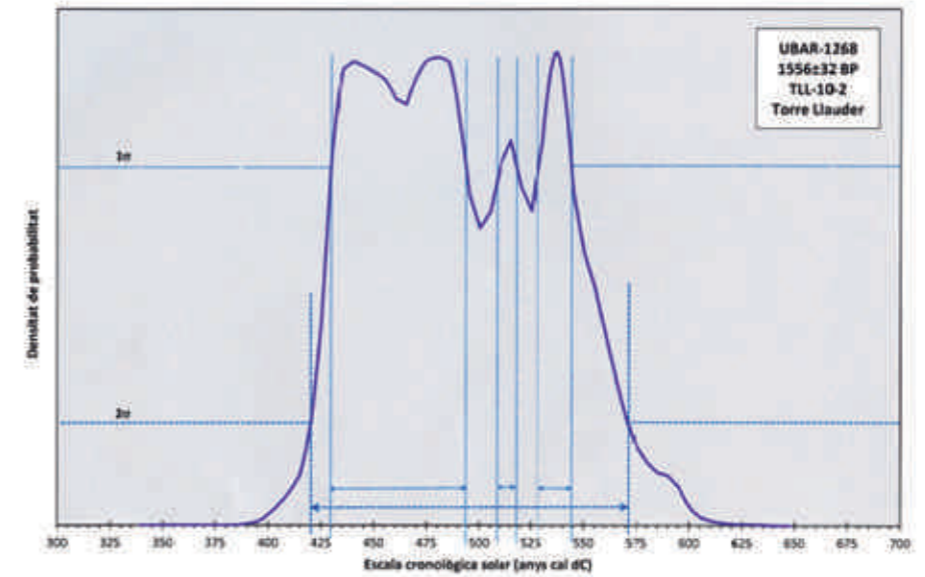
3)

Fig. 20 /

- 1) Al centre de la fotografia es pot veure la tomba situada en la porxada nord del *peristylum* 2;
 - 2) Detall de l'enterrament;
 - 3) Detall de la tomba un cop excavada
- (fotos 1 i 3 de C. Martí; foto 2 de).

1)

2)

TAULA III
Calibratge de les dates radiocarbòniques

	A	B	C	D	E	F	G	H
TL 08-1	UBAR-1267	1395±30 BP	cal dC 649	cal dC 624-660	68,3%	cal dC 597-672	95,4%	
TL 10-2	UBAR-1268	1555±30 BP	cal dC 536	cal dC 429-494	49,9%	cal dC 509-518	5,8%	cal dC 420-571
				cal dC 528-544	12,6%			

3)

Fig. 21 /

- 1) Datació per radiocarboni de l'enterrament en fossa situada al *peristylum* 1
- 2) Datació per radiocarboni de l'enterrament situat al *peristylum* 2
- 3) Taula de la datació per radiocarboni calibrada d'ambdós enterraments.

Bibliografia

AGUAROD OTAL, C. (1991): *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*. Zaragoza.

ALLISON, P. (2004): *Pompeian households. An analysis of material culture*. Cotsen Institute of Archaeology, University of California. Monograph 42. Los Angeles.

ALONSO, N. (1999): *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya Occidental*. Monographies d'Archeologie Méditerranéenne, 4, CNRS. Lattes.

ALMAGRO BASCH, M.; SERRA RÀFOLS, J. de C.; COLOMINAS ROCA, J. (1945): *Carta arqueològica de España*. Barcelona. Madrid.

ARMENTANO, N (2008, informe inèdit): *Informe antropològic TORRE LLAUDER* (Mataró). Bellaterra.

ARMENTANO, N; NOCIAROVÁ (2011, informe inèdit): *Informe antropològic. Estudi de les restes humanes de la Torre Llauder* (Mataró). Bellaterra.

BARRAL ALTET, X. (1978): *Les mosaïques romanes et médiévales de la Regio Laietana (Barcelone et ses environs)*. Barcelona.

BARRASSETAS, E.; MONLEÓN, A. (1995): Intervenció al jaciment romà del Mas Manolo (Caldes de Montbui, Vallès Oriental). A *Tribuna d'arqueologia* 1993-1994, 87-94. Barcelona.

BERNAL CASASOLA, D. (2001): La producció de ánforas en la Bética en el s. III y durante el bajo imperio romano, a *Actas Congreso Internacional. Ex Baetica amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el imperio romano*, 239-372. Ecija.

BERNI MILLET, P.; CARRERAS MONFORT, C. (2013): Corpus epigràfic de segells en àmfors, *dolia*, *tegulae* i gerres de ceràmica comuna oxidada del Baix Llobregat, a *Carreras, Cèsar; López Mullor, Albert; Guitart, Josep (ed.). Barcino II: marques i terrisseries d'àmfors al Baix Llobregat*, 127-286. Barcelona.

BONIFAY, M. (2004): *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, BAR, Int. Ser., 1301. Oxford.

BONIFAY, M. (2016): Éléments de typologie des céramiques de l'Afrique Romaine, a *La ceramica africana nella Sicilia romana. Monografie dell'Istituto per i Beni Archeologici e Monumentali*, C.N.R. 12, tomo II, 507-573. Catania.

BUSSIÈRE, J.; LINDROS WHOL, B. (2017): *Ancient Lamps in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles.

CARBONELL, E.; FOLCH, J.; MARTÍNEZ, J. (1995): Recent work on villas around Ampurias, Gerona and Barcelona. La villa de Can Feu (Sant Quirze del Vallès, Barcelona). A *Journal of Roman Archaeology* 8, 297-300. Portsmouth.

CARRERAS, N.; PUERTA, C.; RIGO, A. (1996-1997): Evolució de l'ocupació i explotació del territori al Maresme (segle II aC – segle III dC) a partir de les darreres excavacions a la Vall d'Argentona. A *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 36. Homenatge al Dr. Pere de Palol, 377-395. Girona.

CASAS, J.; SOLER, V. (2003): *La villa de Tolegassos. Una explotació agrícola de època romana en el territori de Ampurias* (BAR International Series 1101), Oxford.

CERDÀ MELLADO, J. A.; PÉREZ TORT, S. (1991): Darreres excavacions d'urgència davant del Clos Arqueològic de Torre Llauder. (Mataró. El Maresme), a *Laietania* 6, 127-147. Mataró.

CHAVARRIA (1998): Els establiments rurals del llevant de la Tarraconesa durant l'antiguitat tardana: transformacions arquitectòniques i funcionals, a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. 39. 9-30. Girona.

CHAVARRIA ARNAU, A. (2007): *El final de las villae en Hispania (siglos IV-VII d.C.)*. *Bibliothèque de l'antiquité tardive* 7. Turnhout.

CLARIANA ROIG, J. F. (2015, tesi doctoral inèdita): *La "terra sigillata" altimperial de la vil·la romana de Torre Llauder. Model de consum d'una comunitat privilegiada*. Tarragona.

CLARIANA ROIG, J. F.; PREVOSTI MONCLÚS, M. (2006, memòria inèdita): *Memòria d'excavacions de l'atri, el passadís i l'aula 3 de la vil·la romana de la Torre Llauder* (Mataró, El Maresme) realitzades entre 1982 i 1985. Mataró.

CLARIANA ROIG, J. F.; PREVOSTI MONCLÚS, M. (2016): La represa de les excavacions arqueològiques a Torre Llauder després de la inauguració del mur. Resum de l'actuació al subsòl de l'aula principal, a *La història de Mataró i el Maresme al dia, 10è Cicle Història a Debat*, Felibrejada 96, 93-122. Mataró.

CLARIANA, J. F.; OROBITG, M. J.; PORTILLO, T.; PREVOSTI, M. (1986): Datos para el estudio del poblamiento rural altomedieval del Maresme (Barcelona). A *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española. Tomo IV. Andalusi-Cristiano*. Zaragoza.

COSTA SOLÉ, A. (2010): El jardí a Roma: l'exemple de la vil·la dels Ametllers, a *Felix Turisa. La vil·la dels Ametllers i el seu fundus (Tossa de Mar)*. Col·lecció Documenta 12, 199-209. Tarragona.

CUOMO DI CAPRIO, N. (1971-1972): Proposta di classificazione delle fornaci per ceràmica e laterizi nell'area italiana, dalla preistoria a tutta l'epoca romana, a *Sibrium* 11, 371-464. Varese

DUNBABIN, K. (1991): *Triclinium and Stibadium*, a *Dining in a classical context*, 121-148. Michigan.

ETTLINGER, E. *et alii* (1990): *Conspectus Formarum Terra Sigillatae italico modo confectae*, *Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik*, 10. Bonn.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1984): *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*. París.

FÉDIÈRE, G (1981): Tuiles et briques romaines estampillées de Fréjus et de sa proche région (Puget-sur-Argens, St-Raphaël), a *Annales du Sud-Est Varois* VI, 7-15. Frejus.

FOSS, P. W. (1994): *Kitchens and dining rooms at Pompeii: The spatial and social relationship of cooking to eating in the Roman household*. Michigan.

FULFORD, M. G.; PEACOCK, D. P. S. (1984): *Excavations at Carthage: The British Mission, Vol. I, 2. The Ayenue du President Habib Bourguiba, Salammbô: the pottery and other ceramic objects from the site*. University of Sheffield. Sheffield.

GOODCHILD, H. (2007, tesi doctoral): *Modelling roman agricultural production in the middle Tiber valley, Central Italy*. Birmingham.

GURRI, E.; SÁNCHEZ, E. (1997): El jaciment romà del Moré (Sant Pol de Mar, Maresme). Un centre productor de vi laietà. A *Tribuna d'Arqueologia* 1996-1997, 23-34. Barcelona.

HAYES, J.W. (1972): *Late roman pottery. A catalogue of roman fine wares*. London.

HÜBNER, E. (1869): *Corpus inscriptionum latinarum. Consilio et auctoritate. Academiae litterarum regiae Borussicae editum. Volumin secundum*. Berlín.

JANSEN, G. (1997): Private toilets at Pompeii: Appearance and operation, a Sequence and Space in Pompeii, 121-134. Oxford.

KAVAS, K. R. (2012): A critical review of the roman atrium House: reading the material evidence on "atrium" (1), a *METU Journal of the Faculty of Architecture* (Vol. 29, Issue 2), 143-155. Ankara.

LÓPEZ MULLOR, A.; ZUCCHITELLO, M.; FIERRO, X. (1985): Resultats de la primera campanya d'excavacions a la vil·la romana de Mas Carbotí (Tossa de Mar, la Selva). A *Informació arqueològica* 44, 38-44. Barcelona.

LÓPEZ MULLOR, A. (1989): *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña*. Barcelona.

MAÑAS ROMERO, I. (2007-2008): El pavimento musivo como elemento en la construcción del espacio doméstico, a *Anales de Prehistoria y Arqueología* 23-24, 89-117. Murcia.

MARTÍN OLIVERAS, A. (2012): Anàlisi tecnofuncional d'estructures productives vitivinícoles d'època romana. Identificació i localització a Catalunya de fosses de maniobra de premses de biga amb contrapès tipus *arca lapidum*, a *PYRENAE* 43, vol. 2, 53-98. Barcelona.

MAYET, F.: (1975): *La céramique à parois fines dans la péninsule Ibérique*, París.

MESTRES, J. S. (2014, informe inèdit): *Datació per radiocarboni d'ossos humans procedents de Torre Llauder* (Mataró, El Maresme). Barcelona.

NEBOT PICH, N. (2011, memòria inèdita): *Memòria d'intervenció arqueològica abril 2010. Torre Llauder* (Mataró, Maresme). Mataró.

NOLLA, J.M. (2002): *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*. Castell-Platja d'Aro.

OROBITG DELLÀ, M. J. (1986, memòria inèdita): *Memòria de l'excavació d'urgència de 1986 a l'estança Bany de la vil·la romana de Torre Llauder* (Mataró, Maresme). Mataró.

PELLICER Y PAGES, J.M. (1887): *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro. Antigua Ciudad de la España Tarraconense, Región Layetana*. Mataró. Tarragona.

PEÑA CERVANTES, Y. (2010): *Torcularia. La producción de vino y aceite en Hispania*. Tarragona.

PI, B. (1737, document inèdit transcrit a la revista *Museu del Museu de Mataró de 1949*): *Breu resum de l'antiguitat y noblesa de la ciutat de Mataró*. Mataró.

POU CALVET, R. (2009, memòria inèdita): *Informe de l'excavació arqueològica al jaciment de Torre Llauder* (Mataró, Maresme). *Desembre-gener 2008-2009*. Mataró.

PRAT, M. (2019, tesi doctoral): *L'emmagatzematge de cereals en Sitges durant l'antiguitat tardana en els bisbats de Girona i Empúries*. Girona.

PREVOSTI MONCLÚS, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Premi Iluro 1980. Mataró.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (1993a): Aproximació a l'estudi de l'Antiguitat tardana a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), a *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, 61-86. Mataró.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (1993b): *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana*. Mataró.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (2006a): La Torre del Cogoll a l'autògraf de Sant Oleguer. Document sobre Torre Llauder (Mataró) a l'edat mitjana, a *De Constantí a Carlemany. El pas de l'antiguitat tardana al món medieval. III Jornades d'història i arqueologia medieval del Maresme. Actes (del 16 d'octubre al 6 de novembre de 2004)*, 129-140. Mataró.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (2006b): Sobre unes singulars peces ceràmiques de Torre Llauder (Mataró), a *XXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 57-70, Mataró.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (2007): El taller ceràmic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme), a *Pottery workshops and agricultural productions. Studies on the rural world in the Roman period 2*, 47-68. Girona.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F.; OROBITG, M. (2019): La cella vinària baix-imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, Maresme), a *Actes del I. Simpòsium d'arqueologia laietana. Laietania 20*. 187-199. Mataró.

PUERTA LÓPEZ, C. (2000): *La ceràmica comuna romana a la costa laietana (les ciutats romanes de Baetulo i Iluro i l'assentament ibèric de Can Balençó)*. Laietania 12. Mataró.

PUERTA LÓPEZ, C. (2006, memòria inèdita): *La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). Campanya 2006 (gener-desembre)*. Mataró.

PUERTA LÓPEZ, C. (2007, memòria inèdita): *La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). Campanya 2007 (gener-desembre)*. Mataró.

PUERTA LÓPEZ, C. (2008, memòria inèdita): *La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). Campanya 2008 (gener-desembre)*. Mataró.

PUERTA LÓPEZ, C. (2010, memòria inèdita): *Memòria de les intervencions arqueològiques a la vil·la romana de Torre Llauder. (Campanyes 2009 i 2010)*. Mataró.

PUERTA LÓPEZ, C.; GARCIA ROSELLÓ, J. (2014): La vil·la romana de Torre Llauder. Darrers treballs de recerca i restauració, i perspectives de futur (Mataró, el Maresme), a *Tribuna d'Arqueologia 2011-2012*, 189-205. Barcelona.

QUEVEDO SÁNCHEZ, A. (2019): Las cerámicas africanas de cocina en Hispania, a *Manual de cerámica romana IV. Producciones cerámicas de época medio-imperial y tardorromana. Carmen Fernández Ochoa, Angel Morillo Cerdán, Mar Zarzalejos Prieto (Eds.)*, 505-547. Madrid.

REMOLÀ VELLVERDÚ, J. A. (2000): *Las ánforas tardoantiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis): siglos IV-VII dC*. Col·lecció instrumenta 7. Barcelona

REVILLA, V (2008): La villa y la organización del espacio rural en el litoral central de Cataluña: implantación y evolución de un sistema de poblamiento, a *Actes del simposi les vil·les romanes a la Tarraconense. Implantació, evolució i transformació. Estat actual de la investigació del món rural en època romana. (Lleida, del 28 al 30 de novembre de 2007)*, vol. I, 99-123. Barcelona.

REVILLA, V., ZAMORA, D. (2006): Organització i dinàmica del poblament al territori d'Iluro (Mataró, Barcelona) entre els segles II aC i VI dC. A *Ritmes i cicles de la romanització del camp, Estudis sobre el món rural d'època romana 1*, 41-66. Girona.

RIBAS BERTRÁN, M. (1961): Llibreta 9. ILVRO. *Vil·la romana de la Torre Llauder 1961*, 1 (memòria inèdita).

RIBAS BERTRÁN, M. (1964): *Els orígens de Mataró*. Premi Iluro 1963. Barcelona.

RIBAS BERTRÁN, M. (1966): *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. (Monumento Histórico-Artístico)*. Excavaciones. Arqueológicas, en España núm. 47. Madrid.

RIBAS BERTRÁN, M. (1972): La villa romana de la Torre Llauder de Mataró, a *Noticario Arqueológico Hispánico. Arqueología 1*, 115-180. Madrid.

RICO, C. (1993): Production et diffusion des matériaux de construction en terre cuite dans le monde romain: l'exemple de la Tarraconaise d'après l'épigraphie, a *Mélanges de la Casa de Velázquez, tome 29-1, Antiquité et Moyen-Age*, 51-86. Madrid.

RICO C. (1995): Índex de les marques epigràfiques sobre tegulae romanes de Catalunya i el País Valencià (antiga Tarraconensis), a *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia 28*, 197-216. Valencia.

RODÀ I.; MARTÍN, A.; VELASCO, C.; ARCOS, R. (2005): Personatges de «Barcino» i el vi laietà: localització d'un «fundus» dels «Pedanii Clementes» a Teià (El Maresme) a partir de la troballa d'un «signaculum» de plom amb inscripció (segle II dC). A *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona 1*, 46-57. Barcelona.

ROIG, J. (2009): Asentamientos rurales y poblados tardoantiguos y altomedievales en Cataluña (siglos VI al X), a *The archaeology of early medieval villages in Europe*. Documentos de arqueología medieval 1. 207-251. Bilbao.

ROIG, J. (2011): Formas de poblamiento rural y producciones cerámicas en torno al 711: documentación arqueológica del área catalana, a *711 Arqueología e historia entre dos mundos vol. II. Zona arqueológica 15*. Alcalá de Henares.

ROIG, J (2013): Silos, poblados e iglesias: almacenaje y rentas en época visigoda y altomedieval en Cataluña (siglos VI al XI), a *Horrea, barns and silos. Storage and incomes in early medieval Europe*. Documentos de arqueología medieval 5. 145-170. Bilbao.

ROMANOWSKI, R.E. (1999): *Room function in the Roman domus: a study of the Pompeian houses*. Ontario.

RUBIO GONZALEZ, R. (2019): Stibadía subterránea: un ambiente para el banquete en la "Casa de la Pesca" en Bulla Regia (Túnez), a *Antesteria 8*, 85-105. Madrid.

RUESTES, C (2007): Memòria d'excavació inèdita: *Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment de Torre Llauder (Mataró, Maresme). Novembre i desembre de 2007*. Mataró.

SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1928): Forma Conventus Tarraconensis I. Baetulo-Blanda, a *Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica*. Vol. I fascicle 4, 169-246. Barcelona.

SPEKSNIJDER, S. (2015): Beyond "public" and "private": accessibility and visibility during salutationes, a *Public and private in the roman House and society. JRA supplementary series number 102*, 87-99. Portsmouth.

TORTORELLA, S. (1981): Cerámica da cucina, a *Atlante delle Forme Ceramiche II*. EAA, 208-218. Roma.

URIBE AGUDO, P. (2009): *Triclinia* y salones triclinares en las viviendas romanas urbanas del cuadrante nordeste de la Península Ibérica (I aC-III dC), a *Archivo Español de Arqueología 82*, 153-189. Madrid.

VIGIL-ESCALERA, A. (2006): El modelo de poblamiento rural en la Meseta y algunas cuestiones de visibilidad arqueológica, a *Gallia e Hispania en el contexto de la presencia «germánica» (ss. V-VII): Balance y perspectivas*. BAR International Series 1534. 89-108. Oxford.

Les *lucernae* provinents de l'actuació arqueològica en el peristil est de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró)

Joan Francesc CLARIANA ROIG

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró (CEAHM)

Resum

En el present treball s'estudia el conjunt de fragments de *lucernae* trobats en l'actuació arqueològica del peristil est (*viridarium*) de Torre Llauder. Destaquen les marques de terrissaire: C·OPPI·RES, GABMERC, L·M·ADIEC i PVLLAENI, i, quant a les formes, la presència de diversos individus de la Dressel-Lamboglia 28-A i Deneauve VIII-4.

Abstract

In the present work we study the set of fragments of oil lamps (*lucernae*) found in the archaeological site of the eastern peristyle (*viridarium*) of Torre Llauder. The pottery marks stand out: C·OPPI·RES, GABMERC, L·M·ADIEC and PVLLAENI, as well as, among the forms, the presence of several individuals of Dressel-Lamboglia 28-A and Deneauve VIII-4.

Paraules clau

Lucernae, instrumentum domesticum, viridarium, vil·la romana, Torre Llauder.

Key words

Oil lamps, instrumentum domesticum, viridarium, Roman villa, Torre Llauder.

Tal com ja vàrem mostrar amb l'estudi dels materials provinents de les excavacions portades a terme per Marià Ribas durant els anys seixanta del segle passat, la vil·la romana de Torre Llauder no sols és un dels jaciments arqueològics més emblemàtics de la comarca, sinó també el que ha proporcionat, fins ara, el conjunt més significatiu de *lucernae* romanes (Clariana 1976: 41-84).

En aquest escrit estudiem els materials trobats durant les campanyes d'excavació realitzades, entre els anys 2006 i 2010, a la zona del peristil est, en les actuacions sota la direcció de Carme Puerta (Garcia - Puerta 2012; Puerta - Garcia 2014: 189-205; Puerta - Muñoz 2012: 7-11).

El context arqueològic del qual provenen les peces, el peristil, és força divers. En el moment inicial es troben vestigis corresponents a la fase del taller d'àmfores. Més tard, amb les reformes de l'època severiana, es construeix l'*euripus* i s'organitza l'enjardinament (d'aquest darrer s'han localitzat els clots de les plantes). En la fase final es produïrien diverses remocions de terres, inhumacions, construcció d'un espai a l'extrem nord-est, sitges i un gran abocador.¹

Per les dades estratigràfiques, s'observa com gairebé totes les troballes de *lucernae* referenciades corresponen a la fase final. La majoria de les peces provenen de les unitats estratigràfiques 2 i 4 (estrats suposadament formats per aplanar el terreny), mentre que a la resta no passen de tres exemplars.² Ho veiem en el següent quadre-resum:

unitat estratigràfica	datació	peces, formes i/o marques
2	Finals segle VI fins principis del segle VII dC	4 (GABMERC), 9 (volutes), 16 (Dr. ³ 28-A), 17 (Dr. 28-A), 18 (Dr.28-A), 21 (Dr. 28-A), 24 (Den. VIII-4), 26 (Den. VIII-C).
4	Darrer quart segle V dC fins principis del VI dC	1 (COPPIRES), 11 (Dr. 20), 13 (Dr. 24), 14 (Dr. 24), 15 (Dr. 28-A, marca de punts i rombe), 19 (Dr. 28-A), 20 (Dr. 28-A).
96 (abocador)	Finals segle VI fins principis del segle VII dC	6 (PVLLAENI), 22 (Den. VIII-4), 25 (Den. VIII-4).
178	Segles IV i V dC fins principis del VI dC	23 (Den. VIII-4).
3012 (paviment ?)	Darrer quart segle V dC	7 (volutes)
4005	Finals segle VI fins principis del segle VII dC	5 (PVLLAENI), 27 (Den. VII-B o VIII-B), 28 (ansa massissa).
4021	Darrer quart segle V dC fins principis del VI dC	3 (LMADIEC)
5003 sobre <i>euripus</i>	Darrer quart segle V dC fins principis del VI dC	2 (GABMERC ?), 8 (volutes), 10 (Dr. 20), 12 (disc).

1 - Vegeu les dades bibliogràfiques ressenyades en el paràgraf anterior, i la memòria d'excavacions de Nebot l'any 2010.

2 - El context detallat es pot consultar a l'escrit de C. Puerta i C. Martí en aquest mateix volum.

3 - Abreviatures: Dressel-Lamboglia = **Dr.**; Deneauve = **Den.**

A continuació exposem la descripció analítica dels materials:

Catàleg⁴

Làmina 1

1.- Fragment de fons de llàntia amb restes de la marca de terrissaire, gravada, amb les lletres «...RES». Corresponent a C(aius)·OPPI(us)·RES(titutus). V: molt perdut, de color sèpia. P: argila ben depurada, color ocre clar⁵. Ref.: TLL 9-4-1607.

2.- Fragment de fons de llàntia amb restes de la marca de terrissaire, gravada, amb les lletres «GAB...». De la següent lletra s'observa la part superior del que sembla que hauria estat l'angle de la lletra M. Possiblement correspon a la marca GAB(inius) MERC(atus) (?). V: color sèpia-marró i vermella. P: color ocre clar. Ref.: TLL-10-5003.

3.- Fragment de fons de llàntia amb restes de la marca de terrissaire, gravada, amb les lletres: «L·M·ADIE...». Corresponent a L. M. ADIEC(tus). V: molt perdut, de color sèpia-marró. P: ocre clar. Ref.: TLL 07-4021.

4.- Fragment de fons de llàntia amb restes de la marca de terrissaire, gravada. Amb dificultat s'hi llegeixen les lletres «...ABM...». Possiblement correspon a la marca GAB(inius) MERC(atus) (?). V: relativament ben conservat, color sèpia-marró i vermella. P: ocre clar. Ref.: TLL 09-2.

5.- Fons de llàntia amb marca grafitada en el motlle, on es llegeix «EXOPV / LLA», corresponent a PVLLAENI (Bonifay 2004: 76, i 323). V: color sèpia amb taques més clares. P: color ocre clar. Ref.: TLL 07-4005.

6.- Fons de llàntia amb marca grafitada directament damunt la peça, on es llegeix «...V LLA / ... NI», corresponent també a PVLLAENI (Bonifay 2004: 76, i 323). V: gairebé perdut, color sèpia-marró. P: color ocre pàl·lid, molt clar. Ref.: TLL 09-96-70.

7.- Fragment de centre de llàntia de volutes (?), amb restes de la decoració on es copsa la cama del darrera i la cua d'un cavall o d'un Pegàs. V: relativament ben conservat, de color carabassa amb lleugeres taques de color marró clar. P: color ocre pàl·lid. Ref.: TLL 06-3012-3.

Paral·lels: Caesaraugusta (Amaré 1988, 145, XI,2, Pegàs); Mèrida (Rodríguez Martín 2002, 358, Lám. XX-VIII, 144). Museu de Saint-Germain-en-Laye (Bemont - Chew 2007: 457, GA 17, Pegàs; 128, D 223 IT 8, cavall).

8.- Fragment de centre i lateral de llàntia de volutes amb decoració d'una fulla vegetal estilitzada. V: quasi totalment perdut, color sèpia fosc. P: ocre clar. Ref.: TLL 10-5003.

9.- Fragment de centre de disc amb decoració en la qual es copsa una figura humana estirada damunt d'un llit. Hem localitzat l'escena sencera en llànties de volutes de Pompeia, Mèrida i Aquileia, on podem veure que corresponia a una escena eròtica o *fellatio*. V: força degradat, color marró clar vermellós. P: ocre pàl·lid. Ref.: TLL 09-2.

Paral·lels: Pompeia, Mèrida, Aquileia (Rodríguez Martín 2002: 117, 314, fig. XIV, 190).

10.- Fragment corresponent a la meitat esquerra d'una llàntia de disc de la forma Dressel-Lamboglia 20. De la decoració només es conserva la màscara teatral en relleu del costat esquerre. Al centre veiem el forat de càrrega. V: de superfície trencadissa, conservació irregular, color sèpia fosc. P: ocre marró clar. Ref.: TLL 10-5003.

Paral·lels: Cartago, Nécropole des Officiales (Deneauve 1969: pl. LXII, 613).

11.- Dos fragments pertanyents a una llàntia de disc, forma Dressel-Lamboglia 20, amb decoració central composta d'una faixa circular d'estries amb direcció radial. V: força degradat, color sèpia fosc. P: color ocre clar. Ref.: TLL 09-4-1617/1618.

12.- Fragment pertanyent a un centre de llàntia amb decoració d'una mitja lluna (possiblement el símbol de la deessa Selene). Al damunt s'observa el forat de càrrega. V: en regular estat de conservació, color carabassa fosc. P: ocre clar. Ref.: TLL 10-5003.

13.- Dos fragments pertanyents a la meitat dreta d'una llàntia de disc, forma Dressel-Lamboglia 24, amb decoració d'una faixa d'oves damunt la carena i envoltant la peça. V: quasi perdut del tot, color sèpia. P: ocre clar. Ref.: TLL 09-4.

Paral·lels: Museu de Saint-Germain-en-Laye (Bemont - Chew 2007: 448, IT 58).

4 - Abreviatures en la descripció del catàleg: P= pasta o argila; Ref.= número de referència; V= vernís o engalba.

5 - En la major part de peces del conjunt, les argiles són molt semblants i força uniformes, predominantment poroses, de coccio uniforme i color ocre que va des de tonalitats pàl·lides fins altres més marronoses o fosques.

14.- Fragment pertanyent a una llàntia de disc, possiblement de la forma Dressel-Lamboglia 24, amb decoració d'una faixa d'oves damunt la carena, envoltant la peça. V: força perdut, color sèpia. P: ocre clar. Ref.: TLL 09-4.

15.- Fragment corresponent al quart inferior esquerra d'una llàntia de disc forma Dressel-Lamboglia 28-A, amb decoració de fulles d'olivera. Es conserva quasi tota la base, on s'aprecia la marca del terrissaire, consistent en un element romboïdal i al seu damunt sis punts de disposició triangular (a semblança del *tetraktys* de Pitàgores). V: molt perdut, color ocre marró. P: ocre clar. Ref.: 09-4-294.

Paral·lels: Torre Llauder (Clariana 1976: 61, ref. 5528; 75, lám. 29, 83). Puppit (Bonifay 2004: 328, fig. 184, A, 5).

16.- Fragment corresponent a la meitat esquerra de la carena d'una llàntia de disc de forma Dressel-Lamboglia 28-A, amb decoració a base de fulles d'olivera, provinent d'un motlle força gastat. Es conserva bona part de la base. V: color marró clar. P: ocre clar. Ref.: 08-2-200.

17.- Fragment corresponent gairebé al quart inferior esquerra d'una llàntia de disc de forma Dressel-Lamboglia 28-A, amb decoració lateral, provinent d'un motlle força gastat, a base de fulles d'olivera. Al centre conserva el botó que envoltava el forat de càrrega. V: molt gastat, color marró fosc. P: ocre. Ref.: 09-2.

18.- Fragment de llàntia de disc forma Dressel-Lamboglia 28-A, en la qual s'aprecien indicis de la decoració lateral, a base de fulles d'olivera, i part del botó central que envoltava el forat de càrrega. V: color marró. P: ocre clar. Ref.: 09-2.

19.- Fragment corresponent al lateral dret d'una llàntia de disc forma Dressel-Lamboglia 28-A, amb decoració de fulles d'olivera damunt la carena. V: quasi perdut del tot, color sèpia. P: ocre clar. Ref.: TLL 09-4-1613.

20.- Fragment de nansa i part del lateral dret d'una llàntia de disc forma Dressel-Lamboglia 28-A, amb decoració de fulles d'olivera i fruits damunt la carena. Ref.: TLL 09-4-291.

21.- Fragments corresponents a gairebé més de tres quartes parts d'una llàntia de disc forma Dressel-Lam-

boglia 28-A, amb decoració a base de fulles d'olivera, provinent d'un motlle força gastat. V: força perdut, de color marró clar. P: color ocre. Ref.: TLL 09-2-3.

22.- Fragment de llàntia de disc de la forma Deneauve VIII-4,⁶ conservada en gairebé tres quartes parts. Amb decoració d'una faixa de punts en relleu damunt la carena o espatlla de la peça. Sense decoració en el centre, s'observa el forat de càrrega i el de respiració. V: en regular estat de conservació, color sèpia-marró. P: color ocre. Ref.: TLL 9-96-69.

23.- Fragment de llàntia corresponent a la meitat dreta de la peça, s'observa part del broc i el forat central de càrrega, amb decoració de punt en relleu a la carena, forma Deneauve VIII-4. V: pràcticament perdut totalment. P: ocre marró clar. Ref.: TLL 09-178.

24.- Fragment corresponent al quart inferior dret, amb decoració de dues faixes de punts en relleu damunt la carena i centre sense decoració. S'observa, en el centre, part del forat de càrrega. Forma Deneauve VIII-4. V: molt perdut, de color marró. P: ocre groguenc. Ref.: TLL 09-2.

25.- Fragment corresponent a la zona inferior dreta, amb decoració de dues faixes de punts en relleu damunt la carena. Forma Deneauve VIII-4. V: molt perdut, de color marró. P: ocre pàl·lid. Ref.: TLL 09-96.

26.- Fragment corresponent a la zona inferior d'una llàntia forma de Deneauve VIII-C, en la qual s'aprecia la part inferior de la decoració d'un bust. Sabem que la zona central del disc estaria decorada amb el bust d'Escila,⁷ envoltada d'animals marins. En la carena presenta fulles de cep encarades o simètriques. S'observa el forat de respiració. V: molt perdut, de color sèpia-marró fosc. P: ocre-beix. Ref.: TLL 09-2.

Paral·lels: Cartago, Bordj Djedid (Deneauve 1969: pl. LXXXVIII, 967).

27.- Fragment corresponent a la carena lateral d'una llàntia de disc, amb decoració de línies estriades de disposició radial. Pot correspondre a les formes Deneauve VII-B o VIII-B. V: molt perdut, color sèpia. P: porosa, ben depurada, color ocre clar. Ref.: TLL 07-4005

28.- Fragment de llàntia amb nansa massissa (sense forat), amb decoració incisa (feta a ma) on es copsen

restes de la decoració damunt la carena consistent en una línia i incisions curtes a semblança d'una decoració vegetal. Sense vernís o engalba. P: color ocre-marró clar. Ref.: TLL 07-4005.

Consideracions

Algunes de les marques de terrissaires presents en aquest sector ja havien estat identificades anteriorment a Torre Llauder.⁸ Així, veiem la marca, amb l'acabament «.../RES» (peça núm. 1), de C(aius) Oppi(us) Res(titutus), el qual hom considera que tindria la seva seu a Roma, més concretament al Turó del Gianicolo, però diversos autors consideren que disposaria de sucursals al nord d'Àfrica.⁹ A continuació veiem la marca GAB(inius) MERC(atus),¹⁰ amb dos exemplars de difícil identificació (peces 2 i 4). També hi es present la marca «LMA-DI/...» (peça núm. 3), identificable com a L(ucius) M(unatius) Adiec(tus),¹¹ que, a semblança de C-OPPI-RES, hom en situa el lloc de fabricació a la zona itàlica central i al nord d'Àfrica, més concretament a Constantina, a l'actual Algèria (Clariana 1976: 72). Veiem també les dues marques incises corresponents a PVLLAENI (peces 5 i 6), terrissaire força ben documentat al nord d'Àfrica,¹² amb datació àmplia, i que aniria des de la segona meitat del segle II dC fins a principis del segle III dC (Bonifay 2004: 322). Finalment, veiem la marca consistent en un triangle de punts i un rombe esquematitzat (peça núm. 15); el primer motiu, la marca del triangle de punts, ja havia estat localitzat a Torre Llauder mateix (Clariana 1976: 75, lám. 29, 83, forma Dressel-Lamboglia 28-A), i al nord d'Àfrica (Bonifay 2004: 328, fig. 184, A, 5, forma Dressel-Lamboglia 28-A).

Pel que fa als motius decoratius que podem apreciar en aquestes peces, hi ha els fragments que es poden considerar pertanyents a *lucernae* de volutes. Entre aquests veiem una peça amb restes d'una decoració zoomorfa, possiblement la cua i cama del darrere d'un cavall, o potser d'un Pegàs (peça núm. 7), també una

decoració vegetal on veiem fragmentàriament una fulla d'acant estilitzada (peça núm. 8) i, el darrer d'aquest grup, un fragment de centre on veiem una figura ajaguda damunt un lilit (peça núm. 9) i que formaria part d'una escena eròtica de la qual hem vist paral·lels tant a Mèrida com a Pompeia i Aquileia. En *lucernae* de disc veiem un fragment (peça núm. 12) amb la decoració d'una mitja lluna,¹³ corresponent a la simbologia de la deessa Selene, i una segona peça (núm. 10) amb la decoració d'una màscara teatral al costat esquerre del centre.¹⁴ També veiem les característiques decoracions de faixes d'oves (peces núm. 13 i 14), pròpies de la forma Dressel-Lamboglia 24, documentades també anteriorment a Torre Llauder (Clariana 1976: 60), i decoracions de línies de disposició radial (peça núm. 11), de la forma Dressel-Lamboglia 20, també amb paral·lels anteriors en aquest jaciment (Clariana 1976: 55, lám. 15, 1 i 2).

Del grup de peces de finals del segle II i principis del III dC, cal fer especial esment a la presència d'exemplars de la forma Dressel-Lamboglia 28-A (peces 15 a 21). Aquesta forma va ser força escadussera en les excavacions del anys seixanta, on només es varen identificar tres individus (Clariana 1976: 61 i 62). Per altra banda, a Torre Llauder trobem que hi ha una presència relativament destacada en els estrats situats sota els nivells dels mosaics tessel·lats.¹⁵ La qual cosa ens indica que el moment d'arribada d'aquesta forma¹⁶ es pot situar en el mateix moment en què està datada la reforma de la pars urbana d'aquesta vil·la.

La següent forma, la Deneauve VIII-4,¹⁷ la veiem present en quatre exemplars, molt característica per les dues bandes de puntes en relleu que envolten el *margo* de les *lucernae*. No obstant, si bé la peça núm. 22 s'ajusta a la tipologia, les peces 23 a 25, en tant que els manca la nansa, no sabem si es poden situar entre la variant de nansa massissa d'aquesta producció, la qual cosa podria suposar una datació més avançada (Bonifay 2004: 348, fig. 196).

⁸ - En les excavacions de Marià Ribas a Torre Llauder, en els anys seixanta, es van identificar, entre altres, un total de 24 marques amb la signatura de C-OPPI-RES, 12 amb la signatura GABMERC i 6 de LMADIEC (Clariana 1976: 76).

⁹ - Vegeu Casas-Genover - Soler-Fusté 2006: 91.

¹⁰ - Vegeu Casas-Genover - Soler-Fusté 2006: 92.

¹¹ - Vegeu Casas-Genover - Soler-Fusté 2006: 93-94.

¹² - Vegeu Casas-Genover - Soler-Fusté 2006: 97.

¹³ - Aquesta decoració, a Torre Llauder, s'ha trobat anteriorment en tres exemplars de *lucernae* (Clariana 1976: 65 i 66, lám. 23, 8).

¹⁴ - Possiblement portaria dues màscares, a semblança d'una peça de Cartago (Deneauve 1969, Pl. LXII, 613).

¹⁵ - Prevosti-Clariana 2016: 101, aula principal, UE 8, UE 10 i UE 42-B. Prevosti-Clariana (inèdita): atri-impluvi, UE 58, fig. 22,23; sala *dolia*, UE 540, fig. 53,13.

¹⁶ - Bonifay 2004: 322 i 329, ens indica la localització d'un exemplar a la tomba 402 de la necròpoli de Puppit, on apareix junt amb un exemplar de sigil·lada Africana A, forma Hayes 27, una cronologia de finals del segle II fins principis del segle II dC.

¹⁷ - Vegeu nota inclosa a la peça 22.

⁶ - Hom notarà que per a aquesta forma utilitzem la classificació de Deneauve (VIII-4), en la interpretació de Bonifay (2004: 334, a la vegada tipus Bonifay 13), ja que és més precisa que la publicada a la taula Dressel-Lamboglia (30-A), que la situa en el grup de *lucernae* d'anses massisses.

⁷ - Podem identificar-la bé gràcies al paral·lel publicat per Deneauve (1969).

De la forma Deneauve VIII-C, tot i que només en tenim un fragment (peça núm. 26), pel paral·lel que coneixem, es pot identificar tant la forma com la decoració. La cronologia es pot situar en el segon quart del segle III dC (Bonifay 2004: 334).

La peça núm. 27, tot i tractar-se d'un petit fragment, seria classificable entre les formes Deneauve VII-B i VIII-B, datables a l'entorn del 150 dC (Deneauve 1969: 238, taula).

Finalment, com a peça del moment tardà, veiem el fragment amb nansa massissa (peça núm. 28). Per la decoració i l'argila, possiblement es tracta d'una producció local, del segle IV i V dC en endavant. Per tant, gairebé vindria a coincidir amb la mateixa forquilla cronològica de la unitat estratigràfica de procedència.

Bibliografia

Amaré, M.T. (1988): *Lucernas romanas en Aragón*. Zaragoza.

Bemont, C; Chew, H. (2007): *Musée d'Archéologie Nationale – Saint-Germain-en-Laye. Lampes en terre cuite antiques*. París.

Bonifay, M. (2004): *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. Bar. Oxford.

Bonifay, M. (2005): «Observations sur la typologie des lampes africaines (IIe – VIIe siècle)». *Lychnological Acts I*. Montagnac, p. 31-38 i fig. 12-16.

Bonnet, J. (1985): «La production d'un atelier de lampes romaines en terre cuite». *Céramique antique en Gaule. Actes du colloque de Metz, 1982. Studia Gallica, II*. Nancy, pp. 107-131.

Casas-Genover, J.; Soler-Fusté, V. (2006): *Lucernas romanas en el extremo nordeste de la Península Ibérica*. Bar. Oxford.

Celis, R. (2005): *Las lucernas romanas, conceptos y principios tipológicos*. Barcelona (UB, treball DEA).

Clariana, J. F. (1976): «Les llànties de la vil·la romana de Torre Llauder». *Miscel·lànies Arqueològiques de Mataró i El Maresme*. Mataró, pp. 41-84.

Clariana, J. F. (2010): «“Les lucernae”, dins J. M. Modolell (ed.), *Una pàgina de les Colacions de Joan Casàs i Materials arqueològics del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar)*. Cabrera de Mar, p. 33 – 56.

Deneauve, J. (1969): *Lampes de Carthage*. París.

García, J.; Puerta, C. (2012): *Vil·la romana de Torre Llauder de re rustica iluronensium*. Mataró.

Nebot, N. (inèdita): Memòria d'intervenció arqueològica a Torre Llauder (Mataró, el Maresme). Abril de 2010.

Prevosti, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Premi Iluro 1980. Mataró.

Prevosti, M.; Clariana, J.F. (1987): «El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones». *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. Badalona, p. 199 – 210.

Prevosti, M.; Clariana, J. F. (1988): *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*. Barcelona.

Prevosti, M.; Clariana, J. F. (2007): «El taller ceràmic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme)». *Pottery workshops and agricultural productions. Studies on the rural world in the Roman period*, 2. Girona, p. 47 – 68.

Prevosti, M.; Clariana, J. F. (2016): «La represa de les excavacions arqueològiques a Torre Llauder després de la inauguració del mur. Resum de l'actuació al subsòl de l'aula principal». *La historia de Mataró i el Maresme al dia. 10è Cicle Història a Debat. Felibrejada*, 96 (Grup d'Història del Casal). Mataró: 93-122.

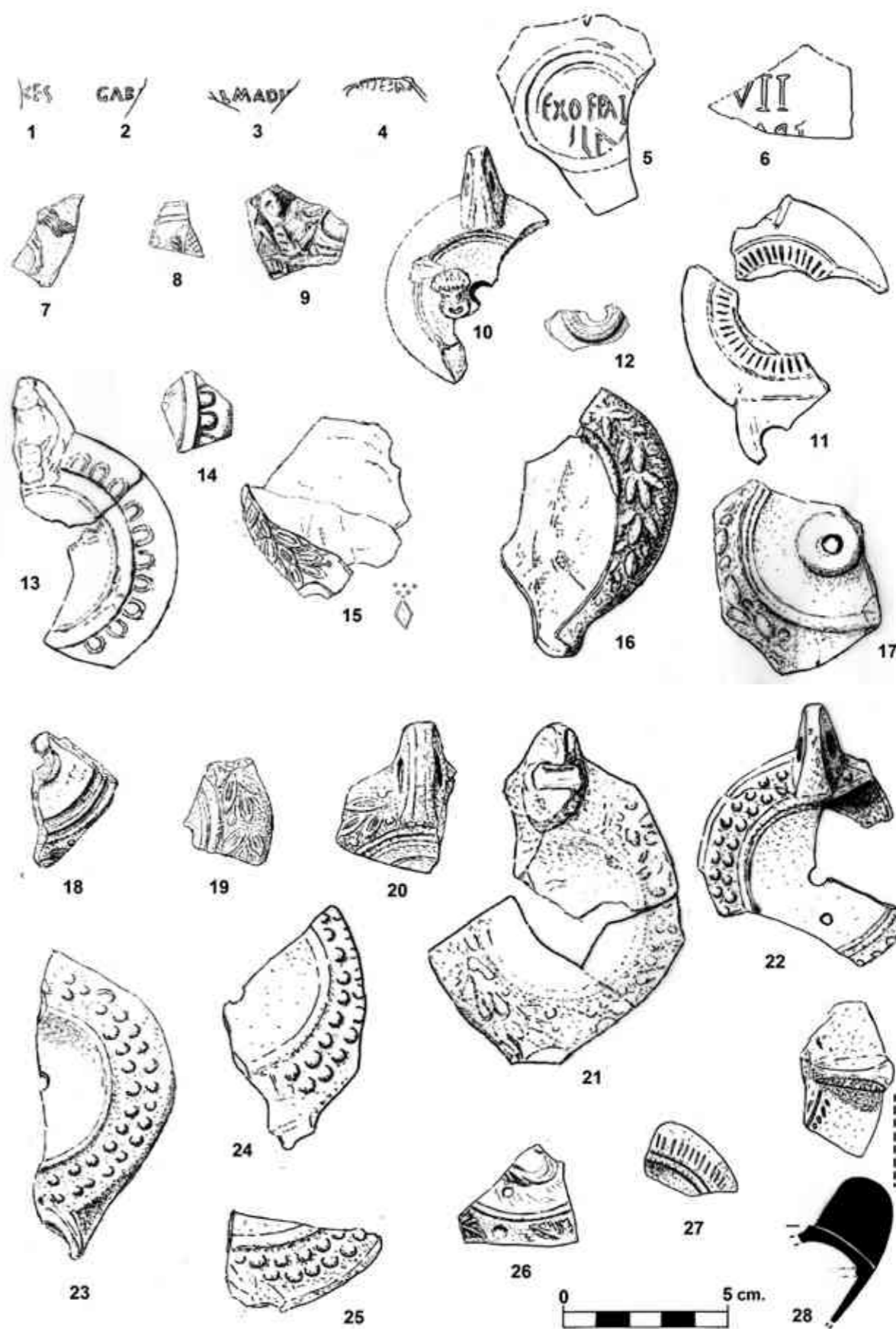
Prevosti, M.; Clariana, J. F. (inèdita): *Memòria de les excavacions arqueològiques de Torre Llauder (1982-85)*.

Puerta, C.; García, J. (2014): «La vil·la romana de Torre Llauder. Darrers treballs de recerca i restauració, i perspectives de futur (Mataró, El Maresme)». *Tribuna d'Arqueologia*, 2011-2012. Barcelona, p. 189-205.

Puerta, C.; Muñoz, V. (2012): «La vil·la romana de Torre Llauder. Noves aportacions a l'estudi del jaciment arqueològic». *Auriga*. Barcelona, p. 7-11.

Ribas, M. (1972): «La villa romana de la Torre Llauder de Mataró». *Noticiario Arqueológico Hispánico. Arqueología, I*. Madrid: p. 117-180

Rodríguez Martín, F. G. (2002): *Lucernas romanas del Museo Nacional de Arte Romano (Mérida)*. Monografías Emeritenses, 7. Madri

Làmina 1 /

NORMES PER A LA REDACCIÓ DE TREBALLS PER PUBLICAR A LA REVISTA LAIETANIA

- 1.- Els treballs que es presentin al Consell de Redacció de la revista LAIETANIA per a ser publicats hauran de ser inèdits i no haver estat acceptats per a la seva publicació en cap altra revista, actes de congressos o monografies.
- 2.- Malgrat que el contingut dels articles és responsabilitat de l'autor, el Consell de Redacció, podrà rebutjar qualsevol treball que al seu criteri no reuneixi un mínim de qualitat, o no s'ajusti als temes que són propis d'aquesta publicació.
- 3.- Qualsevol treball que no s'adeqüi a aquestes normes es retornarà al seu autor perquè faci les correccions necessàries d'adaptació, per la qual cosa se li donarà un termini màxim i improrrogable de 15 dies.
- 4.- Els treballs no podran tenir una extensió superior a 30 fulls Din A4 escrits a una sola cara. Aquest nombre de fulls inclou les il·lustracions, que no podran depassar el 15% del total de fulls. Serà potestat del Consell de Redacció l'acceptació de treballs de més extensió.
- 5.- Els originals per publicar s'hauran de lliurar en suport informàtic i en una còpia en paper.
- 6.- Preferentment, el text es presentarà en format Word per a PC. Si el treball inclogués algun gràfic, preferentment haurà d'haver estat fet en format Excel per a PC. En el cas que no s'haguessin utilitzat aquests formats, l'autor del treball haurà d'indicar clarament el sistema operatiu, el format i la versió utilitzada.
- 7.- Estructura del document i tipografia.
 - Tots els marges del document -superior, inferior, esquerre i dret- tindran el mateix valor: 2'5 cm.
 - El text s'haurà d'haver escrit amb lletra del tipus arial, amb cos 11 i a doble espai.
 - No s'admetran notes a peu de pàgina. En cas d'haver-hi notes, s'enumeraran correlativament a partir del núm. 1 i es presentaran en un full apart al final del treball abans de la bibliografia. No s'acceptaran notes bis. Les notes es presentaran en lletra de tipus arial, amb cos de 10 i amb espai senzill.
 - No s'acceptarà la publicació de llistats d'inventaris de materials arqueològics, llevat de casos excepcionals, que ha d'acceptar el Consell de Redacció.
 - A sota del títol del treball hi constarà el nom complet -nom i cognoms- de l'autor o autors del treball (en minúscules) i el nom de la institució o entitat a la que representa o pertany.
 - En el primer full hi haurà un resum, de com a màxim 10 línies o 150 paraules, en el propi idioma del text, a més d'una traducció en un altre idioma, amb la mateixa extensió. Un dels idiomes ha de ser sempre el català.
 - Després dels resums hi constaran entre 4 i 6 paraules clau, també en els dos idiomes.
 - El títol del treball anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 14)
 - El subtítol primer anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 12)
 - El subtítol segon anirà amb **MAJÚSCULA FINA** (arial 12)
 - El subtítol tercer anirà amb **Minúscula negreta** (arial 10)
 - El subtítol quart anirà amb Minúscula fina subratllada (arial 10)
 - El subtítol cinquè anirà amb *Minúscula fina cursiva* (arial 10)
 - S'escriuran en cursiva les paraules o frases escrites en idiomes diferents de la del text del treball, així com les cites d'altres autors.

8.- Il·lustracions.

- Com a terminologia bàsica, s'anomenaran figures tots els fulls complerts que incloguin dibuixos, planimetria i fotografies. Totes les làmines es presentaran al final del capítol corresponent o del treball, abans de la bibliografia.
- Totes les il·lustracions que es pretengui publicar hauran de tenir una qualitat mínima suficient que permeti la seva correcta reproducció i s'hauran de presentar muntades i adaptades a la caixa de la revista: 23x17 cm. Per a la seva publicació s'hauran de lliurar preferentment els originals, si bé també s'accepten en pdf. Els formats originals que s'accepten són Freehand, Illustrator, Autocad i fotoshop. Les fotografies es lliuraran preferentment en format jpg.
- Els textos dels peus d'il·lustració es posaran a sota de cada una de les figures, fora de la caixa. També es podran presentar en full a part, al final del treball, amb tipus de lletra arial i amb cos de 8.
- Els dibuixos de materials arqueològics hauran de reduir-se com a mínim a un terç de la seva mida real, llevat de casos excepcionals; les peces més grans -àmfores, dòlies, etc.- que hauran de reduir-se com a mínim fins a una cinquena part de la seva mida real. Totes les figures hauran de dur la corresponent escala gràfica, o escales gràfiques particulars si inclouen peces reduïdes a diferents escales.
- Per norma general, a cada pàgina s'hi hauran d'encabir quatre fotografies. Si les fotografies són de material arqueològic, hauran de portar escala gràfica.
- Les figures s'enumeraran correlativament a partir del núm. 1. No s'acceptaran figures bis. Les referències a les figures en el text del treball es faran de la següent manera: (fig. 1) si es fa referència a la totalitat de la figura; (fig. 3-5) si es fa referència a la totalitat de les figures 3 a 5; (fig. 1, núm. 4) si es fa referència al dibuix o fotografia núm. 4 de la figura 1; (fig. 1, núm. 5-10) si es fa referència als dibuixos o fotografies núm. 5 a 10 de la figura 1.
- En les planimetries caldrà incloure l'orientació geogràfica i l'escala, tant gràfica com numèrica. Els talls, seccions, alçats, etc., hauran de dur la corresponent escala gràfica.
- Pel que fa a plantes, talls, seccions, alçats, etc., no s'acceptaran encarts, llevat de casos molt excepcionals discrecionalment apreciats pel Consell de Redacció.

9.- Referències bibliogràfiques, cites de textos clàssics i bibliografia.

- Les referències bibliogràfiques dins del text es faran amb lletra majúscula, de la següent manera:
 - si es tracta d'un sol autor (MARTÍ 1984: 23)
 - si es tracta de dos autors (MARTÍ, PUJOL 1984: 23)
 - si es tracta de més de dos autors (MARTÍ *et alii* 1984: 23)
- Les cites de textos clàssics es faran amb lletra majúscula, utilitzant abreviatures i separant els llibres, paràgrafs, etc., amb comes: (ESTRABÓ. 3,7,32)
- La bibliografia, ordenada alfabèticament i per dates, es col·locarà al final del text i s'escriurà indicant-hi tots els autors, primer els dos cognoms en lletra majúscula, després la inicial del nom i després l'any de la publicació entre parèntesi; després anirà la cita sencera. Exemple:
 - **Per llibres:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1994): *El poblament ibèric dispers al Maresme central*. Mataró.
 - **Per articles de revistes:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1994): El poblament ibèric dispers al Maresme central. *Laietania* 9, 87-129. Mataró.
 - **Per Actes de congressos, etc.:** GARCÍA ROSELLÓ, J.; MIRÓ CANALS, J.; PUJOL DEL HORNO, J. (1991): La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrer de Mar, El Maresme), a *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III aC)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Manresa.

10.- Als autors se'ls lliuraran unes primeres proves (galerades) perquè les repassin i les corregeixin en el més breu espai de temps possible, que com a màxim serà de 15 dies. Tret de correccions puntuals, el text original sols podrà ser modificat en casos absolutament justificats i prèvia l'autorització del Consell de Redacció.

11.- L'autor del treball tindrà dret a un exemplar de la revista.